

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАСЕЧНИК Олена Владиславівна

УДК 341: 316.32

**ДИСЕРТАЦІЯ
СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ МЕТАМОДЕРНУ**

Спеціальність 12.00.11 – Міжнародне право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Пасечник

Науковий консультант:

ДУДЧЕНКО Валентина Віталіївна,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

Одеса – 2024

АНОТАЦІЯ

Пасечник О. В. Становлення міжнародного правопорядку в умовах суспільно-політичної реальності метамодерну. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – Міжнародне право. – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2024.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і подано вирішення важливої наукової проблеми – комплексного аналізу концептуалізації міжнародного правопорядку в умовах суспільно-політичної реальності метамодерну.

Динаміка міжнародно-правового розвитку сучасного постіндустріального суспільства зумовлює пошук ефективних інструментів адекватного реагування на виклики сьогодення. Змінюється порядок організації та функціонування всіх сфер життя: економічної, політичної, гуманітарної, безпекової та ін. Багатовекторність міжнародних процесів свідчить про те, що значення забезпечення стабільності у світі надалі зростатиме. Світове співтовариство дедалі більше переконується у необхідності розроблення раціональних підходів для колективного вирішення світових проблем і викликів, створення збалансованої системи міжнародних відносин з працюючими процедурами контролю та впливу на суб'єктів міжнародного права, належної реалізації та захисту загальнолюдських цінностей.

Формування глобального світового порядку має відповідати певним вихідним засадам формування міжнародного правопорядку метамодерну, а саме: стимулювання розроблення ефективних механізмів діалогу правових культур правових систем метамодерну; домінування загальноновизнаних та актуальних людських цінностей; забезпечення раціональної екологічної політики; наявність дієвих процедур підтримки світової безпеки

(кібербезпеки); створення технологічно досконалих інструментів комунікації для міжнародних акторів, відповідних потребам сучасного інформаційного суспільства; легалізація цифрових суб'єктів права; визнання доцільності формування метадержави та глобального права; техногуманізація як складова морально-етичних засад людства; раціональна етика біоінженерії.

Метамодерністська парадигма міжнародного правопорядку – це теоретично обґрунтована, правовідповідна та цифровізована модель підтримання якісного стану міжнародно-правових відносин, яка відповідає приписам міжнародно-правових норм і принципів. Відповідно до зазначеної парадигми стає можливим визначити міжнародний правопорядок метамодерну як людиноцентриський стан відносин між суб'єктами міжнародного права, заснований на виконанні приписів міжнародних, регіональних, національних і локальних (корпоративні норми ТНК) положень та принципів, організований з урахуванням тенденцій до глокалізації та цифровізації, орієнтований на задоволення потреб реального та віртуального світів.

В сучасних процесах стрімкого розвитку технологічного інструментарію для забезпечення новітніх форм комунікації суспільства відбувається й становлення глобального світового порядку, в якому міжнародне право та національні правові системи стають тісно взаємопов'язаними елементами єдиної різими, об'єктом регулювання якої має стати вся людська цивілізація.

Глобальний світовий порядок є складним і багатограним явищем, яке визначає співвідношення та взаємодію різноманітних суб'єктів у міжнародному співтоваристві. Мультиполярна система формування глобального світового порядку сприяє різноманітності міжнародних стосунків і відкриває можливості для розвитку множинної дипломатії, колективної безпеки та співпраці. Збільшення кількості сильних держав зумовлює розширення можливостей для міжнародної торгівлі, науково-технічного співробітництва, культурних обмінів та інвестицій. Крім того, мультиполярний світ дозволяє більш ефективно вирішувати глобальні

проблеми та протистояти глобальним викликам.

В умовах багатопольярного світу глобальний світовий порядок як концепція забезпечує рівновагу сил, диверсифікацію інтересів, розвиток міжнародних інституцій. Він має свою дуальну природу, котра включає як взаємозалежність і співпрацю, так і конкуренцію та ризики. Сталість і стабільність глобального світового порядку залежить від спроможності міжнародної спільноти пристосовуватися до нових викликів, знаходити спільні рішення та забезпечувати правову рівновагу. Зважаючи на складний розподіл сил і інтересів, забезпечення стабільного та справедливого глобального світового порядку потребує ефективної співпраці між державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародних відносин.

Враховуючи загальносвітові тенденції до глобалізації, глокалізації, універсалізації та цифровізації, міжнародне право, зважаючи на його прогностичну функцію, має бути готовим для обґрунтування концептів глобального права та метадержави.

Глобальне право відображає зовнішні та внутрішні зміни характеристик соціального і правового життя, воно складається з норм і принципів, які, своєю чергою, відображають розмивання національних і міжнародних, приватних і публічних вимірів. У центрі його уваги – формування загального й універсального завдяки міжнародно-правовим стандартам інформаційного суспільства. Зазначене проявляється в процесах правової глобалізації, орієнтованих на удосконалення нормування основних сфер соціальної дійсності. Основу правової глобалізації суспільних відносин в сучасних демократичних державах складають, насамперед, процеси правової модернізації на підставі загального визнання й утвердження універсальних цінностей.

Важливою запорукою розвитку світового співтовариства, інституційним середовищем якого виступають різноманітні суб'єкти (актори), що взаємодіють на світовій арені, є наявність ефективних міжнародно-правових норм і принципів, загальних культурних і морально-етичних цінностей.

Ключовим напрямом функціонування системи міжнародних і міждержавних відносин є протистояння анархії, що передбачає наявність спільних інститутів, норм і цінностей, які створюють умови для існування, безпеки і розвитку держав, їх взаємодії на міжнародній арені.

В умовах глобального світу міжнародне право було і залишається найефективнішим регулятором міжнародних відносин, але не єдиним – воно тісно пов'язано з політикою, дипломатією, релігією, ідеологією тощо. Водночас розширення кола відносин, охоплених регулюванням міжнародним правом, а також його регіональні і предметні особливості спричинили проблему фрагментації міжнародного права, яка одночасно свідчить і про розвиток системи міжнародних відносин. Абсолютизація ефективності міжнародного права докорінно суперечить природі міжнародних відносин, як таких, і природі самого міжнародного права, яке є результатом компромісу узгодженої волі держав, що передбачає наявність протиріччя.

На тлі всіх суперечностей, зумовлених глобалізаційними та глокалізаційними процесами, на тлі кризи механізмів забезпечення міжнародного правопорядку перед сучасними державами (міжнародними організаціями та іншими суб'єктами) постають нові завдання й виклики. На нашу думку, однією з відповідей на такі виклики може стати метадержава.

Метадержава – це форма політико-правової організації влади, міждержавних зв'язків і відносин на глобальному рівні та окремо у метавсесвіті, яка набуває вигляду збалансованої системи, що забезпечує сталу комунікацію держав (суверенних), наднаціональних утворень і транснаціональних корпорацій, для якої обов'язковим є високий рівень цифровізації.

Метадержава заснована на модернізації та трансформації традиційних механізмів публічної влади і міждержавної взаємодії, на використанні цифрового середовища (в тому числі і для генерування площини свого буття), урахуванні загальних закономірностей і випадковостей. Саме метадержава може стати основою для побудови ефективної моделі політико-правової

організації простору метавсесвіту. Це результат впровадження якісних змін як у ментальному полі, так і в площині глобального управління. Формування метадержави передбачає обов'язкове залучення широкого кола державних і недержавних організацій. Це не просто сукупність інституцій, які мають виконувати визначені функції, це певна реальність, яка зумовлює функціонування державних інститутів і людей, котрі вступають з державою в ті чи інші відносини. І саме в такому контексті ми можемо говорити про метадержаву як про нового актора міжнародних відносин епохи метамодерну.

Своєю чергою, джерела сучасного міжнародного права слід розглядати в широкому розумінні як правові акти, що створюють, встановлюють або втілюють у життя міжнародно-правові норми і принципи, що регулюють взаємодію між державами (та іншими суб'єктами), міжнародні відносини та діяльність міжнародних організацій. Ці джерела можуть мати і високий рівень формалізованості (конвенції, договори, рішення міжнародних органів, прецеденти тощо), і низький (наприклад, звичаї).

Важливими ознаками архітектури джерел сучасного міжнародного права є їх загальність, варіативність і спрямованість на досягнення глобального світового порядку, співпрацю та розвиток міжнародних відносин.

Водночас сучасне міжнародне право повинно мати ефективні механізми вирішення нетипових правових ситуацій. В цьому контексті особливого значення набуває використання юридичних фікцій для досягнення цілей міжнародно-правового регулювання.

Використовуючи юридичні фікції, міжнародні суб'єкти отримують можливість вирішити певні проблеми у міжнародних відносинах, забезпечити стійкість і стабільність системі міжнародно-правового регулювання. Юридичні фікції в міжнародному праві створюють альтернативні алгоритми впорядкування завдань, щодо яких фактичні дані не завжди відповідають дійсності. Вони мають необхідний потенціал для визначення неіснуючих явищ існуючими, чим допомагають втілити в життя певні завдання міжнародно-правового порядку.

Функціонування сучасних міжнародних акторів відбувається під постійним тиском не тільки глобалізаційних, але й глокалізаційних процесів. Глокалізація зумовлює формування належного міжнародно-правового підґрунтя для вирішення загальнолюдських проблем і забезпечення гармонійного співіснування не лише індивідів, але й всіх соціальнозначущих акторів. Сучасне міжнародне право з його потенціалом адаптації до актуальних викликів суспільства виступає ключовою складовою глокалізації та її необхідним нормативним фундаментом. Глокалізація призводить до посилення взаємовпливу і взаємодії міжнародного, регіонального та національного правопорядків, зумовлює необхідність розроблення та ухвалення універсальних правових нормативів, здатних забезпечити якісно новий рівень соціокультурного діалогу правових систем.

Основним вектором розвитку міжнародних відносин метамодерну, принаймні його першого етапу, має стати збалансована, контрольована, заснована на пріоритеті прав і свобод людини взаємодія глобалізаційних, локалізаційних і діджиталізаційних процесів, яка забезпечить належний позитивний рівень правопорядку.

Міжнародний правопорядок слід розуміти як людиноцентриський стан відносин між суб'єктами міжнародного права, заснований на виконанні приписів міжнародно-правових норм і принципів. Міжнародний правопорядок є основою стабільності та розвитку міжнародних відносин і глобального світового порядку, який, своєю чергою, відображає загальний стан відносин у сучасному світі та враховує всі прояви соціальної реальності – від очікуваних закономірностей до аномалій і випадковостей. В ньому отримують втілення у життя правила та принципи, якими керуються держави та інші суб'єкти міжнародного права у своїх взаєминах. У зв'язку зі зростанням глобалізації, швидкими змінами в політичній ситуації та викликами, що постають перед міжнародним співтовариством, розуміння і вивчення інститутів міжнародного правопорядку набуває особливої важливості.

Розвиток інститутів міжнародного правопорядку має ґрунтуватися на наукових дослідженнях, враховувати глобалізаційні процеси та сприяти зміцненню глобального світового порядку відповідно до вимог сучасності. Тільки такий підхід забезпечить ефективний і стабільний механізм функціонування міжнародного правопорядку в сучасному глобалізованому світі.

Проте слід враховувати, що правові системи всіх країн не існують ізольовано – вони взаємодіють одна з одною, ведуть нескінченний культурний діалог. Забезпечення якісного стану міжнародного правопорядку зумовлює розроблення ефективних механізмів діалогу правових культур правових систем метамодерну, які мають бути засновані на загально визнаних людських цінностях, розумінні необхідності забезпечення раціональної екологічної політики, наявності дієвих процедур підтримання світової безпеки та технологічно-досконалих інструментів, відповідних потребам інформаційного суспільства.

Міжнародні відносини у сучасному світі невід’ємно пов’язані з інформаційно-комунікаційними процесами, які є складовою модернізації держави і права в епоху метамодерну. Світ діджиталізується, інформація стає ключовим ресурсом і інструментом. Свобода інформаційної комунікації є універсальною свободою, яка передбачає права на інформаційні комунікації не лише індивідів, але і спільнот, і держав. Право на інформаційні комунікації для націй, що розвиваються, є їх цивілізаційним правом на розвиток за допомогою інформації.

Міжнародні взаємозв’язки сучасності проявляються у прагненні держав світу до комунікативної діяльності. Міждержавні комунікації необхідно аналізувати як системну сукупність компонентів, інформаційних мереж і служб, які мають матеріально-технічні ресурси та професійні кадри. Міждержавна комунікація є частиною предметної культури, яка забезпечує рух культурних смислів у соціальному просторі та часі. Міждержавні комунікації відображаються як шлях впливу на поведінку соціуму протягом

певного періоду, використовуючи організований набір комунікаційних заходів і участь масиву медіа-повідомлень на багатьох каналах з метою створення необхідних умов для людини і суспільства.

Розбудова нового світу – світу нових можливостей, світу знань і умінь, потребує значних зусиль, які мають бути засновані на засадах добра, справедливості, свободи, поваги до людської гідності та віри у природні права людини. Генеза міжнародного права відбувається у напрямку затвердження і створення умов для належної реалізації й захисту прав і свобод, підтримання високого позитивного рівню міжнародного правопорядку.

Ключові слова: глобальна міжнародна політика, глобальне право, глобальний світовий порядок, метамодерн, міжнародна правосуб'єктність, міжнародне право, міжнародний правопорядок, міжнародні відносини, міжнародно-правова інтеграція (глобальна та регіональна), наднаціональність, правова глобалізація, принципи міжнародного права, універсалізація права, тлумачення норм міжнародного права, юридичні фікції в міжнародному праві.

SUMMARY

Pasechnyk O. V. Formation of the international legal order in the conditions of the socio-political reality of the metamodern. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences on the specialty 12.00.11 – International law. – International Humanitarian University, Odesa, 2024.

In the dissertation, a theoretical generalization is made and a solution to an important scientific problem is presented, which consists in a comprehensive analysis of the conceptualization of the international legal order in the conditions of the socio-political reality of metamodernity.

The dynamics of international legal development at the current stage of the life of a post-industrial society presupposes the development of effective tools for adequate response to today's challenges. The order of organization and functioning of all spheres of life is changing: economic, political, humanitarian, security, etc. The multi-vector nature of international processes indicates that the importance of ensuring stability in the world will continue to grow. The world community is increasingly convinced of the need to develop rational approaches for the collective solution of world problems and challenges, to create a balanced system of international relations, with working procedures of control and influence on subjects of international law, proper implementation and protection of universal values.

The formation of the global world order must correspond to certain initial principles of the formation of the international legal order of the metamodern, namely: stimulation of the development of effective mechanisms for the dialogue of legal cultures of the legal systems of the metamodern; the dominance of universally recognized and relevant human values; ensuring a rational environmental policy; availability of effective procedures for supporting global security (cyber security); establishment of technologically advanced communication tools of international actors corresponding to the needs of the modern information society; legalization of digital legal entities; recognition of the expediency of the formation of a metastate

and global law; technohumanization as a component of the moral and ethical foundations of humanity; rational ethics of bioengineering.

The metamodernist paradigm of the international legal order is a theoretically grounded, legally compliant and digitalized model of maintaining a high-quality state of international legal relations that meets the requirements of the prescriptions of international legal norms and principles. In accordance with the indicated paradigm, it becomes possible to define the international legal order of metamodernity as a human-centered state of relations between subjects of international law, based on the fulfillment of the prescriptions of international, regional, national and local (corporate norms of TNCs) provisions and principles, organized taking into account the trends of glocalization and digitalization, focused on meeting the needs of the real and virtual worlds.

In the modern processes of rapid development of the technological toolkit for providing the newest forms of communication in society, the formation of a global world order is also taking place, in which international law and national legal systems become closely interconnected elements of a single rhizome, the object of which must be the regulation of the entire human civilization.

The global world order is a complex and multifaceted phenomenon that determines the relationship and interaction of various subjects in the international community. The multipolar system of forming the global world order promotes the diversity of international relations and opens up opportunities for the development of multiple diplomacy, collective security and cooperation. The increase in the number of strong states leads to the expansion of opportunities for international trade, scientific and technical cooperation, cultural exchanges and investments. In addition, a multipolar world allows us to more effectively solve global problems and face global challenges.

In the conditions of a multipolar world, the global world order as a concept ensures the balance of forces, the diversification of interests, and the development of international institutions. The global world order has its own dual nature, which includes both interdependence and cooperation, as well as competition and risks.

Sustainability and stability of the global world order depends on the ability of the international community to adapt to new challenges, find joint solutions and ensure legal balance. Given the complex distribution of forces and interests, ensuring a stable and fair global world order requires effective cooperation between states, international organizations, and other subjects of international relations.

Taking into account the global trends of globalization, glocalization, universalization, digitalization and performing the prognostic function of international law, the concepts of global law and metastate were substantiated.

Global law reflects external and internal changes in the characteristics of social and legal life, it consists of norms and principles that reflect the blurring of national and international, private and public dimensions. The center of his attention is the formation of a general, universal information society in accordance with international legal standards. This is manifested in the processes of legal globalization, which are aimed at improving the regulation of the main spheres of social reality. The basis of the legal globalization of social relations in modern democratic states is, first of all, the processes of legal modernization based on the general recognition and affirmation of universal values.

The presence of effective international legal norms, principles and general cultural, moral and ethical values is an important key to the development of the world community, the institutional environment of which is made up of various subjects (actors) interacting on the world stage. The key direction of the functioning of the system of international and interstate relations is the opposition to anarchy, which implies the existence of common institutions, norms and values that create conditions for the existence, security and development of states, their interaction in the international arena.

In the conditions of the global world, international law was and remains the most effective regulator of international relations, but it is not the only regulator of modern international relations, it is closely related to politics, diplomacy, religion, ideology, etc. At the same time, the growth of the scope of relations covered by the regulation of international law and its regional and subject-specific features brought

to life the problem of fragmentation of international law, which at the same time testifies to the development of the system of international relations. The absolutization of international law, its effectiveness, fundamentally contradicts the nature of international relations as such and the nature of international law itself, which is the result of a compromise of the agreed will of states, which indicates already existing contradictions.

Against the background of all those contradictions caused by globalization and glocalization processes, against the background of the crisis of the mechanisms for ensuring the international legal order, new tasks and challenges appear before modern states (international organizations and other subjects). In our opinion, one of the answers to these challenges can be a metastate.

A metastate is a form of political and legal organization of power, interstate connections and relations at the global level and, separately, in the metauniverse, which is expressed in the form of a balanced system that ensures constant communication of (sovereign) states, supranational entities, transnational corporations for which a high level of digitization is mandatory.

The metastate is based on the modernization and transformation of traditional mechanisms of public power and interstate interaction, the use of the digital environment (including for generating the plane of one's existence), taking into account general laws and contingencies. It is the metastate that can become the basis for building an effective model of political and legal organization of the space of the metauniverse. This is the result of the introduction of qualitative changes both in the mental field and in the plane of global management. The formation of a metastate is inextricably linked with the involvement of a wide range of state and non-state organizations. This is not a simple collection of institutions that must perform certain functions, it is a certain reality that determines the functioning of state institutions and people who enter into certain relations with the state. And it is in this aspect that we can talk about the metastate as a new actor in international relations of the metamodern era.

In turn, the sources of modern international law should be considered in a broad sense as legal acts that create, establish or implement international legal norms and principles that regulate interaction between states (and other subjects), international relations and the activities of international organizations. These sources can have both a high (i.e., conventions, treaties, decisions of international bodies, precedents, etc.) and a low (for example, customs) level of formalization.

Important features of the architecture of the sources of modern international law are their generality, variability and focus on achieving global world order, cooperation and development of international relations.

Along with this, modern international law should have effective mechanisms for solving atypical legal situations. In this context, the use of legal fictions to achieve the goals of international legal regulation is of particular importance.

Using legal fictions, international actors get the opportunity to solve problematic aspects of international relations and introduce stability and stability into the system of international legal regulation. Legal fictions in international law create alternative algorithms for ordering tasks, in relation to which factual data do not always correspond to reality. They have the necessary potential to define non-existent phenomena as existing, thus helping to achieve the implementation of the tasks of the international legal order.

The functioning of modern international actors is under constant pressure not only from globalization, but also from glocalization processes. Glocalization presupposes the formation of an appropriate international legal basis for solving common human problems and ensuring harmonious coexistence not only of individuals but also of all socially significant actors. Modern international law, with its potential for adaptation to the current challenges of society, acts as a key component of glocalization and its necessary normative foundation. Glocalization leads to the strengthening of mutual influence and interaction of international, regional and national legal systems, making it necessary to develop and adopt universal legal standards capable of ensuring a qualitatively new level of socio-cultural dialogue of legal systems.

The main vector of the development of international relations of the metamodern, at least its first stage, should be a balanced, controlled, based on the priority of human rights and freedoms interaction of globalization, localization and digitization processes that will ensure an appropriate, positive level of law and order.

The international legal order should be understood as a human-centered state of relations between subjects of international law, which is based on the fulfillment of prescriptions of international legal norms and principles. The international legal order is the basis of the stability and development of international relations and the global world order, which, in turn, reflects the general state of relations in the modern world and takes into account all manifestations of social reality, from expected regularities to anomalies and accidents. It implements the rules and principles that govern states and other subjects of international law in their relations. In connection with the growth of globalization, rapid changes in the political situation and challenges facing the international community, understanding and studying the institutions of the international legal order becomes especially important.

The development of institutions of the international legal order should be based on scientific research, take into account globalization processes and contribute to the strengthening of the global world order in accordance with the requirements of modern times. Only such an approach will ensure an effective and stable functioning mechanism of the international legal order in today's globalized world.

In this regard, it should be taken into account that the legal systems of all countries do not exist in isolation. They interact with each other, conduct an endless cultural dialogue. Ensuring a high-quality state of the international legal order presupposes the development of effective mechanisms for dialogue between legal cultures and legal systems of the metamodern, which must be based on universally recognized human values, an understanding of the need to ensure a rational environmental policy, the availability of effective procedures to support global security and technologically advanced tools that meet the needs of the information society.

International relations in the modern world are inextricably linked with information and communication processes, which are a component of the modernization of the state and law in the era of metamodernity. The world is digitalizing, information is becoming a key resource and tool. Freedom of information communication is a universal freedom that includes the rights not only of individuals to information communication, but also the rights of communities and states. The right to information communications for developing nations is their civilizational right to development through information.

The international relationships of our time are manifested in the efforts of the countries of the world for communicative activity. Interstate communications must be analyzed as a system set of components, information networks and services that have material and technical resources and professional personnel. Interstate communication is a part of subject culture that ensures the movement of cultural meanings in social space and time. Interstate communications are shown as a way of influencing the behavior of society during a certain period, using an organized set of communication measures and involving an array of media messages in many channels to create the necessary conditions for a person and society.

Building a new world, a world of new opportunities, a world of knowledge and skills, requires significant efforts, which must be based on the principles of goodness, justice, freedom, respect for human dignity and faith in the natural rights of man. The genesis of international law is in the direction of approving and creating conditions for the proper realization and protection of rights and freedoms and maintaining a high positive level of the international legal order.

Key words: global international politics, global law, global world order, metamodern, international legal personality, international law, international legal order, international relations, international legal (global and regional) integration, supranationality, legal globalization, principles of international law, universalization law, interpretation of norms of international law, legal fictions in international law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Пасечник О. В. Стандарти організації об'єднаних націй у сфері трансплантації органів і/або тканин, клітин. *Актуальні проблеми політики*. 2019. № 64. С. 253–264. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i64.202>

2. Пасечник О. В. Стандарти всесвітньої організації охорони здоров'я у сфері трансплантації органів та/або тканин, клітин. *Право і суспільство*. 2019. № 5, ч. 2. С. 189–193. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-2-30>

3. Пасечник О. В. Діяльність європейського суду з прав людини у сфері трансплантації органів та тканин людини. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69), № 5. С. 238–242. DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.5/40>

4. Пасечник О. В. Свобода інформації як складова процесу універсалізації права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 398–401. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/100>

5. Пасечник О. В. Універсалізація прав і свобод людини в інформаційній сфері як одна з складових правового розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція* : зб. наук. праць. Одеса : Гельветика, 2021. № 53. С. 12–15. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.53.3>

6. Пасечник О. В. Етико-правові засади легалізації евтаназії у сучасному світі. *Публічне право*. 2022. № 1. С. 81–89. DOI: [10.32782/2306-9082/2022-45-8](https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-45-8)

7. Пасечник О. В., Дудченко В. В. Оксюморони метамодерну у правовій реальності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ. 2022. Вип. 1. С. 8–12. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.1.2>

8. Пасечник О. В. Метамодерністське праворозуміння як рефлексія коливань пізнання сучасного права. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2316>

9. Пасечник О. В. Методологічний еkleктизм метамодерністських досліджень держави і права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції / Дніпровський нац. ун-т ім. О. Гончара*. 2022. № 3. С. 28–33. DOI <https://doi.org/10.32782/392290>

10. Дудченко В. В., Пасечник О. В. Теоретичні засади міжнародно-правових комунікацій сучасних держав. *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : зб. наук. праць. Випуск 92. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2022. С. 15–25. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-92-15

11. Пасечник О. В. Теоретико-правовий вимір сучасних форм соціальної комунікації: національний та міжнародний аспекти. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 8–14. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.4.1>

12. Пасечник О. В. Синкретика міжнародного правопорядку епохи метамодерну. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 22–26. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.3>

13. Пасечник О. В. Міжнародно-правовий вимір розуміння сучасної держави. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 246–252. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.37>

14. Пасечник О. В. Окремі тенденції моделювання архітектури сучасних міжнародних відносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 129–136. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.17>

15. Пасечник О. В. Щодо перспектив застосування юридичних фікцій у міжнародному праві. *Приватне та публічне право*. 2023. № 1. С. 82–86. DOI 10.32782/2663-5666.2023.1.14

16. Дудченко В. В., Пасечник О. В. Тенденції розвитку сучасного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 598–601. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/142>

17. Пасечник О. В. Статика та динамізм міжнародно-правового регулювання в аспекті системи джерел сучасного міжнародного права. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 96–105.

18. Пасечник О. В. Щодо питань розвитку окремих компонентів міжнародної правосуб'єктності. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 2. С. 57–63.

19. Пасечник О. В. Інституціональний вимір міжнародного правопорядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 2. С. 131–137. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.2.22>

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях:

20. Pasechnyk O. V., Hendel N. V. International experience in the legal regulation of the circulation of medicines through the prism of the law of the world trade organization (Review). *Wiadomosci lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*. 2018. Vol. 71, is. 3. P. 772–776. URI: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85051690582&partnerID=40&md5=bedba89e73bf39e57f6a3d785eea0a93>

21. Pasechnyk Olena. Anthropological and digital subjects of modern law: before the problem is posed. *Journal of law and political sciences*. 2022. Vol. (34), is. 3. P. 9–26.

22. Pasechnyk Olena. International aspects of intellectual property rights protection. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8, № 5. P. 146–157. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-5-146-157>

23. Pasechnyk O. Suprastatehood and supranationality in the prism of modern international law. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (62). P. 182–188. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.17>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

24. Пасечник О. В. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у сфері трансплантації органів, клітин та тканин в Україні. *Розвиток співробітництва між Європейським Союзом та Україною* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Львів : вид-во Львів. політехніки, 2020. С. 44–46.

25. Пасечник О. В. Діджиталізація як інструмент коннекту віртуального світу та правової реальності. *Актуальні питання розвитку правової системи у сучасній Україні* : Всеукр. наук.-практ. конф., м. Рівне, 23–24 груд. 2021 р. Рівне : Гельветика, 2021. С. 10–13.

26. Пасечник О. В. Фактори та засади наукових досліджень в сучасній юриспруденції. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 2–3 квіт. 2021 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2021. С. 13–16.

27. Пасечник О. В. Синкретичний підхід у сучасній юриспруденції. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 17–18 верес. 2021 р. Львів : Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 12–15.

28. Пасечник О. В. Глокалізація та її вплив на сучасні державу і право. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 28–29 січ. 2022 р. Запоріжжя : ГО «Істина», 2022. С. 10–12.

29. Пасечник О. В. Ідеологічне підґрунтя інформаційного суспільства. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11–12 лют. 2022 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2022. С. 9–11.

30. Пасечник О. В. Культурне різноманіття як фактор розвитку світового правопорядку. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.

студентів, аспірантів та молодих учених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 68–71.

31. Пасечник О. В. Соціальне дистанціювання як особливий інструмент глобальної безпеки: теоретико-правовий аспект. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику* : Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 21–22 січ. 2022 р. Харків : Східноукр. наук. юрид. орг., 2022. С. 14–17.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	24
ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИСКУРСУ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО ПІЗНАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ	43
1.1. Онтологічне пізнання в сучасному міжнародному праві: передумови метамодерну	43
1.2. Поняття та характеристики суспільно-політичної реальності метамодерну	62
1.3. Методологія метамодерністського дослідження міжнародного правопорядку	79
1.4. Метамодерністські складові міжнародних відносин і міжнародного правопорядку	98
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ПРАВА І МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ	116
2.1. Джерельна архітектура сучасного міжнародного права як системоутворююча компонента міжнародного правопорядку	116
2.2. Юридичні фікції у міжнародному праві як особливі інструменти підтримання належного рівня функціонування правопорядку	134
2.3. «Robot Law» (право роботів) як складова сучасного глобального права	153
2.4. Варіативність розвитку форми, змісту і структури глобального права	177
РОЗДІЛ 3. НАДНАЦІОНАЛЬНІ ТА ІНШІ СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ	201
3.1. Традиції та новації в розумінні міжнародної правосуб'єктності	201

3.2. Наднаціональність як одна з визначальних характеристик сучасних суб'єктів міжнародного правопорядку	231
3.3. Міжнародно-правові засади та перспективні напрями організації міжнародних відносин у сучасному світі	248
3.4. Метадержавна як новий вимір міжнародно-правової реальності в контексті формування глобального світового порядку	267
РОЗДІЛ 4. ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СИНКРЕТИКА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ЕПОХИ МЕТАМОДЕРНУ	286
4.1. Глокалізм як один із визначальних напрямів моделювання форми і змісту міжнародно-правового розвитку	286
4.2. Субстанціональність міжнародного правопорядку метамодерну, поняття та складові компоненти.....	304
4.3. Тенденції до модернізації міжнародного правопорядку в контексті діалогу правових культур метамодерну	324
4.4. Глобальний світовий порядок як модель нової міжнародно-правової реальності.....	342
РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК І ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ	361
5.1. Перспективи розвитку комунікаційних механізмів міжнародного правопорядку	361
5.2. Міжнародно-правові аспекти трансформацій системи соціальних відносин сучасності як біхевіористські засади міжнародного правопорядку	382
5.3. Біоетика метамодерну як світоглядна основа пошуку нових зв'язків між суб'єктами міжнародного права та розвитку постмодерністської парадигми міжнародного правопорядку	402
ВИСНОВКИ	421
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	435
ДОДАТКИ.....	491

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АСО	Автоматична система озброєння
БпЛА	Безпілотний летальний апарат
ВМО	Всесвітня метеорологічна організація
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ДЄС	Договір про Європейський Союз
ДФЄС	Договір про функціонування Європейського Союзу
ЄврАзЕС	Європейське економічне співтовариство
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
МАГАТЕ	Міжнародне агентство з атомної енергії
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МКАС	Міжнародний комерційний арбітражний суд
МОП	Міжнародна організація праці
МП	Міжнародне право
МС ООН	Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй
НБСЄ	Нарада з безпеки та співробітництва в Європі
ОБСЄ	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ОМП	Органи міжнародного правосуддя
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ППМП	Постійна палата міжнародного правосуддя
СНД	Співдружність незалежних держав
ТНК	Транснаціональна корпорація
ЮНСІТРАЛ	Комісія ООН з права міжнародної торгівлі

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із найважливіших аспектів глобального світового порядку XXI століття є перехід від моністичного (односторонній або домінуючий вплив окремих держав) на плюралістичний (спільна справа всіх міжнародних акторів) підхід до вирішення глобальних викликів сьогодення. Глобальний світовий порядок моделює завдання – забезпечити стабільність, мир, справедливість, захист прав людини та вирішення спільних глобальних проблем.

Зазначене, своєю чергою, зумовлює розширення компонентів міжнародного правопорядку, який має засновуватися не тільки на втіленні в життя міжнародно-правових норм і принципів, але й на плідній співпраці держав, що мають спільно створювати міжнародні інституції та діалогові механізми для досягнення цілей і вирішення загальносвітових проблем, включаючи механізми вирішення конфліктів, налагодження дипломатичних відносин і торгівлі, розроблення міжнародних норм і стандартів.

Динаміка міжнародного правопорядку має відповідати певним магістральним орієнтирам розвитку людства, зокрема: збереження та раціональне використання природного середовища; ефективна взаємодія з іншими соціальними системами; досягнення певного рівня і стану в розвитку міжнародних правовідносин, які визначаються фактичним ступенем розвитку міжнародної економіки і політики, характером і сукупністю інтересів учасників міжнародного правопорядку; розбудова моделей мирної та партнерської взаємодії між учасниками міжнародних відносин; розроблення механізмів, здатних вчасно адаптуватися та реагувати на розвиток і виклики сучасного світу.

Соціальні трансформації в умовах глобального світового порядку включають глобалізацію правових норм, зближення правових систем і розвиток міжнародного права. Сучасне міжнародне право наповнюється новітніми, універсальними характеристиками, що зумовлені інформаційно-

комунікаційними та глокалізаційними процесами. Виклики сьогодення мають вирішуватися не тільки з урахуванням правових традицій, культури та фундаментальних юридичних цінностей, але й з обов'язковим переосмисленням сутності міжнародного права, його ролі у формуванні міжнародного правопорядку, хто має виступати його суб'єктами, які інструменти зможуть втілювати в життя його приписи.

З урахуванням складних викликів сучасного глобального світового порядку, розвиток і забезпечення ефективності інститутів міжнародного правопорядку є вирішальним у міжнародних відносинах. Інститути міжнародного правопорядку виступають важливим елементом глобального правового ландшафту, що визначається геополітичними, економічними, соціокультурними та екологічними чинниками. Вони спрямовані на забезпечення стабільності та передбачуваності у міжнародних відносинах, на збереження світового порядку та захист загальних інтересів людства.

Понятійна категорія «інститути міжнародного правопорядку» включає в себе міжнародне право, держави, урядові й неурядові міжнародні організації та міжнародні судові установи, які взаємодіють між собою для забезпечення реалізації міжнародного права та підтримання глобальної стабільності. Ці інститути створюють нормативну основу для співпраці держав, а також забезпечують контроль за дотриманням правових норм і вирішенням спорів у міжнародних відносинах.

Застосування концепції глобального світового порядку вимагає від інститутів міжнародного правопорядку постійного аналізу та адаптації до змін у світових відносинах, а еволюція цих інститутів є важливим аспектом підтримання глобальної стабільності, сприяє миру та безпеці.

Усвідомлення необхідності зміцнення інститутів міжнародного правопорядку, зокрема міжнародних організацій, розроблення нових міжнародних договорів та ефективної роботи міжнародних судових установ є вирішальними факторами для побудови стійкого глобального світового порядку, який відповідав би потребам сучасного світу. Забезпечення

міжнародного правопорядку відбувається завдяки співпраці всіх міжнародних суб'єктів, що уможливорює реалізацію прав і обов'язків відповідно до міжнародного права та допомагає підтримувати гармонію і стабільність у міжнародних відносинах.

Загальносвітові тенденції до глобалізації, глокалізації, універсалізації та цифровізації зумовлюють і нові виклики перед наукою міжнародного права, яка, виконуючи свою прогностичну функцію, має бути готовою до обґрунтування природи метамодерну як нової суспільно-політичної реальності, до визначення міжнародно-правового статусу віртуального простору та метавселенної, до модернізації джерельної архітектури міжнародного права, обґрунтування концептів глобального права й метадержави та іншої проблематики.

Питання формування міжнародного правопорядку метамодерну, з урахуванням взаємовпливу регіональних і національних факторів, визначення його інституційної системи та загальних тенденцій функціонування, потребує всебічного аналізу і переосмислення з урахуванням особливостей діалогу правових культур сучасності, традицій і наступності міжнародно-правового розвитку.

Водночас окремою сферою проблематики для сучасної науки міжнародного права постає повномасштабна військова агресія РФ проти України. Перспективи вирішення вкрай складної ситуації, в якій опинилася наша держава, мають бути засновані на перегляді наявної системи колективної безпеки, визначенні наявних проблем у міжнародно-правовому механізмі запобігання та припинення збройних конфліктів, а також на виробленні рекомендацій і пропозицій щодо ефективного функціонування глобальних і регіональних систем колективної безпеки та забезпечення міжнародного правопорядку.

Зазначений ракурс формує перед науковцями завдання – розробити ефективні механізми притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності, а також механізми відновлення всіх компонентів

міжнародного та національного правопорядків і модернізації інструментів, завдяки яким відбувається забезпечення їх якісно-ціннісного стану.

Наведені положення зумовили підстави для обрання теми дослідження, її теоретичну і практичну актуальність.

Доктринальну базу дослідження складають наукові праці вчених, які є представниками науки міжнародного права, політології та загальної теорії права.

Серед вітчизняних учених тематику міжнародних відносин, включаючи окремі питання міжнародного правового порядку, розглянуто у працях Р. В. Алямкина, Б. В. Бабіна, А. Ю. Бадида, М. О. Баймуратова, К. А. Беха, Х. Н. Бехруза, О. В. Бібіка, О. В. Бігняка, С. Д. Білоцького, Р. М. Бірюкова, О. М. Борщевської, М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, А. В. Василенка, О. К. Вишнякова, А. В. Войціховського, Ю. О. Волошина, В. Н. Денисова, С. М. Задорожної, Н. В. Камінської, Т. Р. Короткого, С. Б. Карвацької, Д. І. Кулеби, М. І. Пашковського, В. М. Репецького, Є. Д. Стрельцової, О. В. Тарасова, Л. Д. Тимченка, О. В. Трояновського, О. М. Шпакович, І. В. Яковюка, М. Х. Ялі тощо.

Загальнотеоретичним дослідженням природи правового порядку, правового розвитку, діалогу правових культур і трансформаціям соціально-правової реальності присвячено наукові праці таких авторів, як С. В. Бобровник, В. В. Дудченко, В. В. Завальнюк, М. І. Козюбра, О. Л. Копиленко, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижановський, В. В. Лемак, Л. А. Луць, С. І. Максимов, Л. Р. Наливайко, Ю. М. Оборотов, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, В. П. Плавич, С. П. Погребняк, Т. В. Подорожна, П. М. Рабінович, В. Я. Тацій, М. В. Цвік, Ю. С. Шемшученко, І. Д. Шутак, Ю. В. Щокін та інші.

Окремим аспектам становлення міжнародного правопорядку і формування метамодерну в сучасних умовах присвячено низку праць у зарубіжній міжнародно-правовій літературі. Зокрема варто згадати доробок таких науковців, як С. Абрамсон, Г. Аквавив, Н. Алупі, У. Бек, Д. Л. Браєрлі,

Е. Бріск, Р. Ван ден Аккер, Т. Вермелен, Д. К. Гелбрейт, В. Греве, Д. В. Грейг, Д. Грек, А. Диамато, М. Диксон, Н. Еліас, Е. Енгі, В. Карлснейс, Б. Кінгсбері, Д. Копстейн, Дж. Кроуфорд, Т. Лоуренс, К. А. Мінгст, С. Нефф, М. Поллак, К. Реус-Сміт, Л. Сенден, А. Сіціліано, Д. Л. Снайдер, В. Станзел, А. А. Трінідаде Канкадо, К. Хил, М. Шоу, Ф. Фукуяма тощо.

Водночас праці зазначених вчених не вичерпують багатогранної проблематики становлення міжнародного правопорядку. Глобалізаційні виклики сучасності, ускладнення системи міжнародних відносин, зміна й розвиток ціннісних орієнтирів інформаційного суспільства зумовлюють актуальність вироблення нового концептуального розуміння міжнародного правопорядку, інструментів і механізмів його організації та функціонування на рівні фундаментального наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, визначених 03.03.2016 року Національною академією правових наук України. Роботу виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» у контексті теми «Правове та соціальне життя України у людиноцентричному вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також в рамках плану науково-дослідної роботи кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» – «Право і держава ХХІ століття: генезис, сучасність, перспективи» на 2021–2025 роки, відповідно комплексній темі науково-дослідної роботи Міжнародного гуманітарного університету «Екзистенційні виклики освіти, науки, безпеки та здоров'я в сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя» (державний реєстраційний номер 0123U1017585).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення цілісної концепції міжнародного правопорядку з урахуванням новітніх досягнень сучасної міжнародно-правової доктрини та практики.

Для досягнення зазначеної мети було встановлено такі завдання:

- розкрити особливості онтологічного пізнання у сучасному міжнародному праві та виокремити визначальні характеристики суспільно-політичної реальності метамодерну;
- визначити методологію метамодерністського дослідження міжнародного правопорядку;
- розкрити роль і призначення нетипових компонентів міжнародних відносин сучасного світу в контексті формування міжнародного правопорядку метамодерну;
- провести аналіз джерельної архітектури системи сучасного міжнародного права та встановити рівні його взаємовпливу з міжнародним правопорядком;
- визначити парадигму міжнародного правопорядку метамодерну;
- обґрунтувати місце і роль глобального права в системі координат сучасного міжнародного правопорядку;
- визначити основоположні принципи права роботів (Robot Law) як невід'ємного компоненту глобального права;
- проаналізувати природу юридичних фікцій у сучасному міжнародному праві та визначити їх роль у забезпеченні міжнародного правопорядку;
- розкрити особливості традицій і новацій у контексті розуміння складових елементів міжнародної правосуб'єктності;
- надати характеристику наднаціональності через призму положень міжнародного права та ролі наднаціональних суб'єктів у формуванні міжнародного правопорядку;
- визначити концепт метадержави з урахуванням загальних тенденцій міжнародно-правового розвитку;
- визначити правові засади та перспективні напрями організації міжнародних відносин у сучасному світі;
- обґрунтувати глокалізм як один із визначальних факторів впливу на існування сучасного міжнародного правопорядку;

визначити поняття та складові компоненти інституційного зрізу міжнародного правопорядку;

розкрити тенденції модернізації міжнародного правопорядку в контексті діалогу правових культур метамодерну;

визначити глобальний світовий порядок як модель нової міжнародно-правової реальності;

надати характеристику перспективам розвитку механізмів комунікації на міжнародно-правовому рівні як невід'ємних компонентів сучасного міжнародного правопорядку;

встановити міжнародно-правові аспекти трансформацій системи соціальних відносин сучасності та визначити біоетику метамодерну як світоглядну основу перспектив пошуку нових моделей комунікації в середовищі міжнародного правопорядку метамодерну.

Об'єктом дослідження є система міжнародних відносин глобального світового порядку в умовах формування нової суспільно-політичної реальності – метамодерну.

Предметом дослідження є міжнародно-правові засади концептуалізації, становлення і розвитку міжнародного правопорядку в умовах суспільно-політичної реальності метамодерну.

Методи дослідження. Загальну стратегію дослідження міжнародного правопорядку визначають такі основні підходи, як синкретичний, синергетичний, антропологічний, аксіологічний, ідеал-реалістський, герменевтичний, потребовий, діяльнісний, інформаційно-комунікативний.

Використання синкретичного підходу дозволяє знайти методологічно вірне рішення подолання конфлікту протилежних станів – коливань від правопорядку до соціального хаосу і знов до порядку. Синкретика розкриває можливості надсистемного мислення, яке включає у себе свідомість і діяльність, індивідуальне і соборне, емерджентне і архетипічне, різноманітність форм бачення, забезпечених новою технологією. Синкретичний підхід має належний потенціал для подолання труднощів

охоплення вельми широкого, практично необмеженого пізнавального поля феноменів держави і права як на національному, так і на регіональному та міжнародному рівнях завдяки залученню різноманіття методологічного інструментарію сучасної науки. Під синкретичним підходом у юриспруденції слід розуміти систему теоретичних припущень щодо раціональності використання здобутків метафізичного, діалектичного, конкретно-історичного, етнологічного, порівняльно-правового, формально-юридичного та герменевтичного методів у процесі визначення сутності та розуміння держави і права з урахуванням змістовних, формальних, аксіологічних і соціологічних аспектів цих соціальних феноменів. Синкретика – це стабілізуючий елемент метамодерну, який уможливорює встановити стійкий зв'язок між діаметрально протилежними станами коливання.

Синергетичний підхід у юриспруденції дозволяє підійти до розуміння ролі й значення нелінійності, відкритості, динамічності певних сукупностей (цілісностей) – різом. Вважаємо, що поняття «різома» уможливорює вийти на новий, метамодерністський рівень сприйняття і розуміння феноменів держави і права, механізмів організації міжнародних відносин, міжнародного правопорядку тощо.

Антропологічний підхід у метамодерністській методології дослідження розкриває наукове осмислення сплетення еволюції людини з розвитком держави і права. Він має арсенал інструментів для дослідження процесів юридизації людського буття, зумовлених конкретними історичними типами цивілізацій. Як результат виявляються закономірності, які роз'яснюють основні моменти, пов'язані з правовим життям людства. Використання антропологічного підходу надає можливість здійснення антропологічної інтерпретації правових норм, заснованої на гуманістичних принципах, що приводить нас, з одного боку, до розкриття ролі та місця людини в системі суб'єктів сучасного міжнародного права, а з іншого – до встановлення антропологічного виміру міжнародно-правового регулювання.

Застосування ідеал-реалістського підходу дозволяє розкрити

світоглядно-ідеологічні фактори еволюції держави і права та визначити значущість їх форм, особливості їх створення та реалізації. Ідеал-реалістський підхід ґрунтується на комплементарно-цілісній концепції пізнання права, яка, своєю чергою, синтезує ідеї (метафізика), факти (позитивізм) і оцінки (аксіологія), а також є спробою зрозуміти дійсне поєднання цих найважливіших правових сфер. Застосування зазначеного підходу дає можливість розкрити і проаналізувати природу міжнародного правопорядку, виявити загальні закономірності та випадковості його формування і функціонування.

У рамках герменевтичного підходу створюється можливість розкрити особливості взаємодії суб'єктів суспільних відносин не лише в контексті створення правових приписів, але й порядку їх реалізації. Така модель відповідає завданням правового регулювання і дозволяє розкрити елементи соціальної природи досліджуваного явища. Герменевтичний підхід виявляє вихідний код права. Герменевтичне сприйняття уможливорює абсолютно чітко виявити комунікативну сутність міжнародного права відповідно до логіки та особливостей відносин сучасного суспільства.

Використання потребового підходу дозволяє розкрити сутність держави і права метамодерну як засобів задоволення різнорівневих потреб сучасного суспільства.

Діяльнісний підхід дає можливість виявити тенденції, загальні закономірності або особливості здійснення певного виду юридичної діяльності та охарактеризувати вектори їх розвитку. Вже стали загальносвітовими тенденції до діджиталізації, соціального дистанціювання, аутсорсингу, онлайн-освіти, електронного суду та ін. Осмислення ролі й місця цих тенденцій досягається й за допомогою потенціалу діяльнісного підходу.

Інформаційно-комунікативний підхід орієнтує науковця на дослідження сучасного суспільства як нового нелінійного комунікативного середовища, котре має відносну залежність від ідеології, релігії, культури та національності. Це соціум метамодерну, в якому інформаційне середовище та

комунікація стають особливим способом існування людей.

Феноменологічний підхід уможливив показати природу міжнародного правового порядку, відцентрованого на забезпечення належної реалізації та захисту прав і свобод людини – індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому.

Площина метамодерністського дослідження охоплює й такі прийоми, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, класифікація, абстрагування, опис, порівняння, характеристика, роз'яснення, доказування, спростування.

Науковим базисом дослідження стали принципи: історизму, об'єктивності, плюралізму, додатковості та міждисциплінарності.

Невід'ємною частиною є також і сукупність методів, які дозволили з різних ракурсів оцінити і переосмислити окремі складові сучасних держави і права, зокрема використовувалися такі методи, як історично-філософський, догматичний (формально-юридичний), порівняльно-правовий, функціональний, системний.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові праці українських і зарубіжних дослідників з філософії права, загальної теорії права, міжнародного права.

Нормативною основою дослідження стали міжнародно-правові акти, Конституція України, законодавчі акти України та інших держав тощо.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення ЄСПЛ, рішення Конституційного Суду України та інші акти.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на дисертаційному рівні проведено міжнародно-правове дослідження становлення міжнародного правопорядку в умовах суспільно-політичної реальності метамодерну. Новизну дослідження конкретизовано у таких положеннях:

уперше:

визначено метамодерністську парадигму міжнародного правопорядку як теоретично обґрунтовану, правовідповідну та цифровізовану модель

підтримання якісного стану міжнародно-правових відносин, яка не тільки відповідає вимогам приписів міжнародно-правових норм і принципів, але й конкретизує проблемне поле питань сучасного міжнародного права та є підґрунтям їх вирішення;

сформульовано поняття «міжнародний правопорядок метамодерну», під яким слід розуміти універсальний (враховує і галузевий, і регіональний аспекти) людиноцентристський стан відносин між суб'єктами міжнародного права, заснований на виконанні приписів міжнародних, регіональних, національних і локальних (корпоративні норми ТНК) положень та принципів, організований з урахуванням тенденцій до глокалізації та цифровізації, орієнтований на задоволення потреб реального та віртуального світів;

визначено вихідні засади формування міжнародного правопорядку метамодерну, а саме: стимулювання розроблення ефективних механізмів діалогу між правовими культурами правових систем метамодерну; домінування загальноновизнаних і актуальних людських цінностей; забезпечення раціональної екологічної політики; наявність дієвих процедур підтримання світової безпеки (кібербезпеки); створення технологічно-досконалих інструментів комунікації для міжнародних акторів, відповідних потребам сучасного інформаційного суспільства; легалізація цифрових суб'єктів права; визнання доцільності формування метадержави та глобального права; техногуманізація як складова морально-етичних засад людства; раціональна етика біоінженерії;

обґрунтовано складові компоненти моделювання архітектури міжнародних відносин епохи метамодерну, до яких належать: асиметрична симетрія різноманіття міжнародних відносин (кожен бажає мати відповідність, але з урахуванням власних вимог); інформаційно-технологічна експонента розвитку; імперативний вплив наднаціональних і транснаціональних міжнародних акторів на національні держави; пошук моделі побудови метадержави з урахуванням вимог загальнолюдських цінностей;

визначено, що під сучасним суб'єктом права має розглядатися не тільки людина та створенні нею колективні суб'єкти, але й носії штучного інтелекту. Це зумовлює дві особливі гілки – цифрову та антропологічну, що з урахуванням сучасних тенденцій до діджиталізації надає можливість сформулювати таку модель класифікації суб'єктів права (з урахуванням виокремлення суб'єктів міжнародного права): 1) антропологічні суб'єкти (*human entity*), які, своєю чергою, поділяються на індивідуальних і колективних; 2) цифрові суб'єкти: а) нелюдські сутності (*inhuman entity*) – автономні роботи (носії штучного інтелекту); б) протореальні – штучні носії міжнародних прав і обов'язків, які упорядковують свою активність відповідно до норм міжнародного права та мають можливість виступати учасником міжнародних відносин (віртуальна держава);

обґрунтовано концепт метадержави, під якою слід розуміти форму політико-правової організації влади, міждержавних зв'язків і відносин на глобальному рівні та окремо у метавсесвіті, яка отримує вираз у вигляді збалансованої системи, що забезпечує сталу комунікацію національних (суверенних) держав, наднаціональних утворень і транснаціональних корпорацій, для якої обов'язковим є високий рівень цифровізації;

визначено поняття «глобальне право» як сукупність (симбіоз) положень і принципів міжнародного та національного права, характерними ознаками якої є: відповідність тенденціям до глобалізації, універсалізації та цифровізації; поєднання міжнародних, регіональних і національних рівнів; розмитість публічних і приватних вимірів;

встановлено поняття юридичної фікції як інструменту глобального права, під якою слід розуміти науково обґрунтований і нормативно визначений продукт абстрактного мислення, який використовується з метою створення моделі умовної правової реальності, що діє (приміром – цифрова держава), це дозволяє підтримувати стабільність правового регулювання та спрощує вирішення питань, за яких підтвердження фактичних даних потребує додаткових процедур, альтернативних традиційним;

визначено спеціальні принципи права роботів (Robot Law) як компоненту глобального права, що має бути закріплена на міжнародному рівні, а саме: принцип загальної поваги і захисту прав людини та людської гідності; принцип широкої робоетики (морально-етичні правила щодо роботів, адресовані людині, у поєднанні з правилами, адресованими автономним роботам); принцип бінарної комбінації правового статусу роботів (урахування діаметрально протилежних прав, обов'язків і відповідальності для «мирних роботів» та «роботів війни»); принцип раціональної доцільності меж використання роботів (робот не повинен замінити людину – лише бути ефективним помічником); принцип мінімізації негативних наслідків функціонування роботів; принцип єдиної інфраструктури для законних, безпечних і надійних програм, що використовують штучний інтелект, і механізмів їх оновлення (*upgrade*); принцип міждержавної уніфікації правил, алгоритмів та інструментів нормативного регулювання відносин, учасниками яких є роботи;

удосконалено:

методологічно-категоріальний інструментарій сучасного міжнародного права з урахуванням відходу від класичної ієрархії методології юриспруденції на користь взаємодоповнюючого міжкомпонентного взаємозв'язку, який не тільки достатньо чітко характеризує побудову методологічного еkleктизму метамодерну, а й враховує трансформації механізмів ухвалення зовнішньополітичних рішень та непередбачуваність розвитку міжнародних відносин;

розуміння особливостей впливу зовнішніх факторів на міжнародні відносини в сучасному світі, зокрема основним вектором їх розвитку має стати збалансована, контрольована, заснована на пріоритеті прав і свобод людини взаємодія глобалізаційних і локалізаційних процесів;

підходи до розуміння ролі інформаційно-комунікаційних технологій у забезпеченні розвитку міжнародного права та його інструментів, питань цифрової трансформації в публічній сфері, інформаційно-аналітичного

забезпечення зовнішньої політики держав з урахуванням реалій інформаційного суспільства, які вносять зміни не тільки у внутрішню політику різних за рівнем розвитку країн, а й у відносини між ними, у діяльність міжнародних організацій і фінансових груп, вплив інформаційного середовища на розвиток суспільства: датаїзм, техногуманізм, трансгуманізм тощо;

поняття та складові елементи універсалізації як невід'ємної тенденції розвитку сучасного міжнародного права, в основі якої – об'єктивний процес інтеграції світової економіки, фінансів, засобів зв'язку, засобів масової інформації та інших засобів і сфер життя суспільства, глобальних викликів і небезпек, що відбивається як на еволюції права в цілому, так і на тенденціях його подальшого розвитку;

напрями, засади та орієнтири діалогу правових культур правових систем метамодерну з урахуванням впливу на національну систему міжнародних чинників, формування глобальних правових цінностей (в економіці, політиці, ідеології, правовому мисленні та культурі), тенденцій до дуалістичної взаємодії внутрішнього саморозвитку та зовнішнього впливу, коли кожна держава розвивається на основі власних традицій, але з урахуванням факторів, запозичених у процесах акультурації;

набули подальшого розвитку:

положення щодо особливостей онтологічного пізнання в сучасній науці міжнародного права, уявлення про концептуальні ідеї та розуміння метамодерну як чергової епохи культури суспільства, що зумовлює демонополізацію ролі держави в існуванні та розвитку права, визначення новітніх аспектів правового порядку та глобального світового порядку;

наукові розробки щодо розуміння ролі геополітичних складових у процесах організації та функціонування сучасних держав, підходів до особливостей співвідношення та перспектив розвитку міжнародної (міждержавної) комунікації, загальнотеоретичних досліджень засад і механізмів соціального дистанціювання, (карантин, *outsourcing* тощо) у

системі соціальних відносин сучасності;

поняття біоетики метамодерну як техно- та трансгуманістичного виміру сучасних міжнародних відносин, питання моральності людської поведінки у біологічно-медичній галузі та у сфері охорони здоров'я стосовно її відповідності соціальним нормам і цінностям, межі медичного втручання в людський організм, правовідповідності використання біологічних наук з метою покращити умови життя (проблеми створення та інтродукції в біосферу трансгенних рослин і тварин, використання генетично модифікованих харчових продуктів, трансплантація, штучна креація органів та ін.).

Практичне значення одержаних результатів. Дисертація має теоретико-прикладний характер, її висновки і пропозиції становлять науковий та практичний інтерес і можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальшого вивчення численних теоретико-методологічних проблем формування міжнародного правопорядку, створення необхідної теоретичної бази та поглиблення уявлень щодо його складових компонентів;

у правотворчості – в процесі вдосконалення та ухвалення нових міжнародно-правових актів, удосконалення національної законотворчої бази з урахуванням вимог глокалізації, універсалізації, цифрової трансформації та зміни біоетичних складових правового розвитку;

у навчальному процесі – при підготовці та проведенні занять з навчальних дисциплін «Міжнародне право», «Міжнародні відносини та зовнішня політика», «Право Європейського Союзу», «Проблеми теорії держави та права»; а також у процесах розроблення навчальної та навчально-методичної літератури із зазначених курсів;

у практичній юридичній діяльності – у процесах правотворчої та правозастосовної діяльності, у процедурах організації міждержавних відносин, у формуванні пріоритетів державної політики.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано авторкою самостійно. Наукові результати і висновки отримані нею на підставі

особистих досліджень. Особистий внесок у публікаціях, виконаних у співавторстві, вказано у списку праць, опублікованих за темою дисертації.

У статті: Pasechnyk, O.V., Hendel, N.V. «International experience in the legal regulation of the circulation of medicines through the prism of the law of the world trade organization (Review)» авторкою, зокрема, визначено механізми міжнародно-правової регламентації обігу лікарняних препаратів і значення вказаних норм у формуванні біоетики міжнародного правопорядку. Визначено, що компонентом права на здоров'я є право на доступ до лікарських засобів. Однак для багатьох держав, що розвиваються, проблематично отримати патенти на виробництво необхідних лікарських засобів або оплатити ліцензійний збір, що створює бар'єр для реалізації права на здоров'я. Відтак головним завданням СОТ, ВООЗ і ВОІВ є пошук компромісу між захистом прав інтелектуальної власності та правом на доступ до лікарських препаратів.

У статті: Пасечник О. В., Дудченко В. В. «Оксюморони метамодерну у правовій реальності» авторкою обґрунтовано поняття і роль метамодерну у правовій реальності та сформульовано поняття оксюморонів, які відображають особливості юридичного інструментарію найбільш доцільних і ефективних алгоритмів здійснення правового впливу на суспільні відносини епохи метамодерну.

У статті: Дудченко В. В., Пасечник О. В. «Теоретичні засади міжнародно-правових комунікацій сучасних держав» авторкою визначено сутність міжнародно-правових комунікацій та засади їх впливу на формування міжнародного правопорядку. Зокрема наголошується, що міждержавна комунікація є частиною предметної культури, яка забезпечує рух культурних сенсів у соціальному просторі та часі. Міжнародні відносини сучасності фокусуються на ефективній комунікації як механізмі розбудови системи зовнішніх зв'язків, що мають не тільки відповідати встановленим у міжнародному співтоваристві стандартам, а й враховувати якісні зміни щодо організації політичних процесів у міждержавних відносинах.

У статті: Дудченко В. В., Пасечник О. В. «Тенденції розвитку сучасного

права» авторкою розкрито засади правової глобалізації, яка відображає не тільки просторові (кількісні), але й якісні зміни конституційних характеристик соціального і правового життя. Виявлено роль інформації у розвитку сучасного права, визначено засади формування і перспективи розвитку глобального права. Обґрунтовано, що основу правової глобалізації суспільних відносин в сучасних демократичних державах складають, перш за все, процеси правової модернізації та формування глобального права.

Апробація результатів дослідження. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на кафедрі загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» і на кафедрі міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету.

За темою дисертації була оприлюднена наукова доповідь на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України, за результатами якої отримана позитивна експертно-консультативна оцінка проведеної роботи та отриманих наукових результатів.

Основні положення дисертації доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Розвиток співробітництва між Європейським Союзом та Україною» (м. Львів, 20 травня 2023 р.); «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.); «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (м. Львів, 17–18 вересня 2021 р.); «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р.); «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 11–12 лютого 2022 р.); «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Харків, 21–22 січня 2022 р.); «Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.); а також на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку правової системи у сучасній

Україні» (м. Рівне, 23–24 грудня 2021 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення і пропозиції дисертаційного дослідження викладено в 23 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України; у 4 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях (Web of Science Core Collection та Scopus), а також у 8 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, 5 розділів, що містять 19 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (584 найменування, що становить 56 сторінок), додатків (5 сторінок). Загальний обсяг дисертації становить 497 сторінок, з яких основний зміст – 412 сторінок.

РОЗДІЛ 1.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИСКУРСУ
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО ПІЗНАННЯ МІЖНАРОДНОГО
ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ
НОВОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

1.1. Онтологічне пізнання у сучасному міжнародному праві:
передумови метамодерну

Починаючи загальнотеоретичне розроблення концепцій, тенденцій і напрямків міжнародно-правового розвитку для епохи метамодерну, необхідно усвідомлювати, що отримання цінних з наукової точки зору результатів цілком залежатиме не тільки від якості методологічної бази, яка буде покладена в основу дослідження, але й від тих загальних засад, що вже стають системоутворюючими компонентами сучасного життя.

Формування глобального суспільства знання можливе лише на засадах ефективної комунікації, на такому обміні інформації, який ґрунтується не лише на суто технічних аспектах передання знань, але й на розумінні найвищих соціальних цінностей та усвідомленні, що може статися з людством, екологією і цілим світом, якщо отримані дані будуть використані помилково.

Нині, в контексті глобалізації, наука розкривається через вплив на науково-технічний розвиток, тобто наука в контексті глобалізації постає як складова економічних процесів, формування економічної політики, модернізації та розвитку продуктивних сил суспільства. Вплив науки на виробництво оцінюється, зокрема, як якісне перетворення продуктивних сил на зміну змісту та характеру праці, поява нових видів діяльності, насамперед інформаційної. І роль науки в економічних процесах не обмежується її впливом на формування нової технологічної основи продуктивних сил – ідеться також про комплексний вплив науки на якісні показники рівня життя, вводиться у розгляд індекс розвитку людського потенціалу. Цей індекс є

сукупним показником рівня розвитку людини, що залежить від рівня життя або якості життя певної країни. До нього входять очікувана тривалість життя, грамотність, рівень освіти, а також рівень життя [166, с. 32].

Формування стратегії сталого розвитку як основи взаємодії суспільства і природи передбачає новий спосіб освоєння природних ресурсів, який зберігатиме їх потенціал для прийдешніх генерацій. Зокрема зростає роль науки і наукового знання для узгодженості економічного й екологічного розвитку, збереження природно-ресурсних, кліматичних та інших можливостей нашої планети [284, с. 10–11].

Праксеологічність сучасної науки, тобто її спрямованість на практичний результат, розкривається як у створенні нових технологій, так і у виробництві нового знання, нових когнітивних продуктів. Вона стає основою для управління складними, нелінійними людиновимірними системами, соціально-економічним розвитком регіонів, країн і міждержавних утворень.

Сучасна наука має методологічне значення для розвитку та вивчення процесів формування й конституювання суспільства знання.

Наразі зростає роль знанневого середовища у розвитку корпорацій та організацій, процесів обміну явного та неявного знання, відносин, що розкривають місце знання в організації. Знання стає основою формування місії та стратегії міжнародного розвитку, когнітивним підґрунтям культури міжнародних відносин, основною цінністю, яка зумовлює розвиток когнітивного потенціалу її виробників і евристичні можливості при формуванні нових технологій та інноваційних продуктів.

Розкриття ролі сучасної науки в контексті глобалізації характеризує її на рівні цілісності – формування єдиної планетарної світобудови на началах поєднання екологічної, економічної та соціальної сфер. Згідно з висновком Комісії ООН з прав людини, «...люди перебувають у центрі розгляду концепції сталого розвитку, і вони мають право на здорове і продуктивне життя в гармонії з природою» [96, с. 185].

Медико-інженерне, біотехнологічне знання, біобезпека, а також знання, яке забезпечує розвиток інформаційних технологій та інформаційної сфери, інші види сучасного технічного й технологічного знання виявляють і розвивають цивілізаційний вимір знання, утворюючи міждисциплінарні та трансдисциплінарні єдності з іншими видами знань, зокрема у рамках проєктної організації сучасної науки [284, с. 17].

На тлі глобалізаційних процесів, де відбувається складна динаміка взаємодій економік, вектори суспільного розвитку провідних країн і міждержавних утворень спрямовані на формування інформаційного суспільства та суспільства знання, виявляють нові форми впливу наукового знання на соціальний розвиток.

Наукові дослідження метамодерну постають як етап розвитку науки постмодерну, засновані на розширенні об'єктів її пізнання та модернізації арсеналу методології наукового дослідження.

Відбувається глобальна трансформація системи отримання знання в науці та способу відносин науки до суспільства. Сучасна наука стає підґрунтям формування нових моделей раціональності, які утворюють особливий світоглядний і концептуальний простір. Значну роль у досягненні зазначених орієнтирів відіграє використання синкретичного та інформаційно-комунікативного підходів [271, с. 102].

У цьому контексті О. М. Рубанець зазначає: «Фундаментальність трансформації науки на рівні об'єктів зумовлена введенням людини та її діяльності в сутнісну характеристику систем, що досліджуються. Уведення дисипації, дуалізму хаосу та порядку, визнання значення хаотичних режимів, самоорганізації, нелінійності зумовлює зміну поглядів на складність системи, визнання ролі випадку у визначенні шляхів розвитку системи» [284, с. 22].

Однією з важливих характеристик сучасної науки є її людиноцентризм. На онтологічному рівні людиновимірність систем розкривається не тільки як об'єкт, а й як невикорінна, істотна складова самої системи, що характеризує її специфіку. Людиновимірні системи включають людино-машинні системи,

людино-інформаційні, людино-технологічні, людино-природні, соціально-природні, людино-ситуаційні комплекси (біологічні, біотехнологічні комплекси, людино-техніко-технологічні системи, комп'ютерні мережі, всі соціальні об'єкти) [285, с. 44].

Слід погодитися з О. Рубанцем, що «...трансформація методології включає розвиток філософських засад методології – зміну розуміння складності, нелінійності, рефлексивності, а також уведення в якості основи системи аутопоетичності, ризомності тощо. Аутопоетичність визначає наявність основи, яка породжує відновлення системою своєї цілісності. Ризомність відкриває новий вимір хаотичності, відсутність одного напрямку, однієї структури, наявність множини напрямів. Уведення ризомності пов'язане з переходом до розгляду від системи до середовищ. Особливим видом середовищ є мережа як складне нелінійне утворення, що формується на основі певного типу мережевої взаємодії» [284, с. 33].

Розвиток інформаційної сфери суспільства, тобто суспільної форми реалізації інформаційної діяльності, привертає увагу до міжнародно-правових основ інформаційної діяльності, до розвитку її правової бази, формування інформаційних потоків на основі міждисциплінарних досліджень у юридичній сфері.

Розвиток процесів діджиталізації основних соціальних сфер, управлінських і комунікаційних систем, потребує переосмислення порядку співвідношення людини і технологічних алгоритмів, нової оцінки біоетичних складових і взагалі ролі технологій у житті суспільства. Вирішення цих завдань потребує використання новаційних наукових підходів і парадигм, креативного ставлення до взаємозв'язку між чуттєвим і раціональним, використання інтуїції на творчих засадах під час наукового пізнання. Вся ця діалектика коливань чітко відображає методологічну складову метамодерну та орієнтує дослідника на свободу у використанні різноманітних і різнорівневих інструментів отримання знань.

Ю. М. Оборотов зазначав, що «...наявність широкого спектру поглядів на право (типів праворозуміння) визнається прямим та необхідним наслідком використання неklasичної методології і методології постмодернізму, за якого характерним є визнання “мозаїки” існуючого правового світу... Необхідно виробити інтегративне праворозуміння, в межах якого об’єднанню підлягатимуть окремі аспекти буття права, забезпечуючи тим самим синтез тих складових права, які позначаються різними, конкурентними науковими теоріями. Внаслідок такої інтеграції право має постати як багатоедна структура, а праворозуміння – як відображення аксіоматичних характеристик правової реальності» [204, с. 49].

Тут слід враховувати висновки постмодерністського трактування правової реальності – воно визначає таке явище як «різомне середовище», що має іманентний потенціал до самоорганізації. «Розгляд права як цілісності є перспективним з використанням для такого його розгляду поняття різоми, яке якраз фіксує позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності. Різома, на відміну від структури, не боїться розриву. У різомі в принципі немає ні початку, ні кінця, тільки середина, з якої вона росте і виходить за її межі» [152, с. 15].

Слушним є твердження Д. Г. Манько, що «...сучасне розуміння права має враховувати невід’ємний взаємозв’язок – форми вираження в реальних письмових актах (існування), та ідеї, положення і принципи (сутність). Але поряд із зазначеним, вихідними засадами сучасного розуміння права є постулати людиноцентризму, до яких, на нашу думку, слід відносити: не буде людей – не буде права; одній людині у всесвіті право не потрібно; людині для комфортного існування у соціумі необхідно встановлювати справедливі моделі поведінки; дієвість права заснована на вірі людини у його ефективність» [178, с. 42].

На думку Ю. М. Оборотова, «...намагання запровадження засад філософії постмодернізму до юридичних досліджень із розумінням плюралістичності як постулювання множинності світів, онтологічного

різноманіття “початків” світу дістали свого вияву і в розумінні інших компонентів основ юридичної науки, зокрема у питанні праворозуміння» [206, с. 41].

Відтак, якщо ми бажаємо вийти на сучасний рівень розуміння засад становлення міжнародного правопорядку та правової реальності, нам необхідно буде проаналізувати категорії, які охоплюють природу, суспільство, людину, культуру. Поняття про природу права уявляє собою сукупність низки абстрактних визначень, які виробляються в результаті вивчення всіх його сторін і проявів. Отже, різні визначення права є не лише можливими, але й необхідними, і розуміння права не звужується до жодного з них. Поряд із визначеннями, що фрагментарно характеризують право, наука і практика потребують загального визначення поняття «право».

Своєю чергою, М. І. Козюбра констатує, що «тип праворозуміння при цьому, виходячи із необхідності урахування відносності знання до позанаукових цінностей і орієнтацій суб'єкта, починає визначатися як зумовлений світоглядною позицією суб'єкта пізнання образ права» [133, с. 14].

А. М. Бернюков пише: «Сьогодні ми переживаємо ренесанс проблеми права. У сучасній юридичній науці з'ясування його змісту є однією з найбільш актуальних тем. Незаперечним доказом цього служить те, що до аналізу цього явища звертається все більша кількість відомих авторів – як вітчизняних, так і зарубіжних. Практично кожен юрист-науковець у своїх роботах намагається дослідити, насамперед, його сутність» [22, с. 21].

Важливим видом наявного буття є соціальна реальність, що охоплює всі сфери людського існування. При цьому однією з найбільш необхідних умов суспільного життя виступає право як система норм, що врегульовує відносини між індивідуумами. Зміст і форма цих керівних правил, їх реалізація складають особливу соціальну матерію – юридичну реальність.

Очевидно, що особливості юридичної реальності формують і спеціальний підхід до її дослідження. Будучи частиною суспільної дійсності,

вона має бути предметом відповідної онтології. Цей спеціальний філософсько-правовий напрямок досліджує буття права та форми його існування у вигляді саме юридичної реальності. Детальне визначення методологічних засад осмислення цього виду онтології дасть нам розуміння технології дослідження її об'єкту.

Однак не можна уникнути розв'язання загально-світоглядних питань при вирішенні проблеми права, адже, як пояснює В. Братасюк, «особливо важливе значення для правової політики мають її світоглядно-філософські засади» [38, с. 230].

Зрозуміло, що найперша проблема правової онтології проявляється в тому, яку саме частину буття посідає право і чим воно є. Серед наявних сьогодні методологій в осмисленні онтологічної природи юридичної реальності можна виокремити (не претендуючи на перелік усіх можливих варіантів): 1) юснатуралізм; 2) юрпозитивізм; 3) онтологічний підхід А. Кауфмана; 4) інтегративну юриспруденцію; 5) синкретичну юриспруденцію.

На думку В. В. Дудченко, «...центральною складовою фундаментальної юриспруденції виступають філософсько-правові доктрини, в рамках яких здійснюється інтерпретація права та держави як особливих форм буття людини та специфічних соціальних інститутів. Існування різних традицій філософсько-правової думки зумовлює їх акцентування на різних аспектах правової реальності» [92, с. 3].

Спочатку коротко нагадаємо, що представляють собою юснатуралізм і юрпозитивізм. Стосовно першого можна погодитися з Н. Варламовою, що «...природно-правова школа прагне дати змістовне (ціннісно-цільове) обґрунтування встановлюваного правом порядку. У найзагальнішому вигляді юснатуралізм постулює, що правопорядок повинен бути “хорошим”, “справедливим”» [47, с. 71]. Поняття «природне право» охоплює моральні та правові цінності. Цей напрямок виходить з розуміння моралі і права як міри свободи індивіда, як передумови формування правової свободи.

О. М. Волкова зазначає, що «...природне право як наука – це вчення про філософію правової культури, її онтологію та гносеологію, про синергетичні правові процеси, правову красу для обґрунтування свободної волі людини у правовому просторі» [57, с. 60].

В юснатуралізмі можна навести декілька підвидів, обумовлених його еволюцією в історичній ретроспективі. О. М. Волкова виокремлює три напрямки юснатуралізму: «Так, у літературі розрізняють три системи природного права: деонтологічну, логічну та онтологічну. Деонтологічна система природного права походить від Гуго Гроція. Право він ототожнює зі справедливістю... Логічна система природного права походить головним чином від Лейбніца. Для логічної структури науки він вважав необхідною перш за все систему раціональних визначень... Отже, він намагався звести все вчення про природне право до системи юридичних визначень. Щодо онтологічної системи природного права, то її прихильником теж був Гуго Гроцій. Він вважав за можливе не лише встановлювати природне право *a priori*, а й констатувати його *a posteriori*. Гроцій включав до природного права зародки природності, спільні у людей і тварин, оскільки у нього онтологічний факт боротьби за самозбереження мав характер природного права» [57, с. 60].

Тут слід погодитися з С. В. Бобровник, яка підкреслює: «...у відповідності з цією концепцією природне право... саме право визначається як невід’ємні права людини на рівність, свободу і справедливість, забезпечення яких має стати метою будь-якого політичного союзу чи організації суспільства, і насамперед держави. Загальною концептуальною ідеєю юснатуралізму є існування над позитивним правом універсальних, загальних цінностей, що мають потенційно нормативний характер і визначають правомірність позитивних законів. На нашу думку, особливості конфліктно-компромісного буття права в концепції юснатуралізму пов’язані з такими сутнісними категоріями, як свобода, рівність, справедливість... Усе це сформувалося у принцип права: “дозволено все, що не заборонено законом”. Але... при цьому категорія свободи як сутнісна ідея юснатуралізму забезпечує

правовий індивідуалізм і відсуває на другий план... суспільні цінності. ... Таким чином, сутнісна категорія “свобода” формує в праві людиноцентризм, але з іншої сторони, категорія “свобода” в юснатуралізмі формує аморальний спосіб життя... відмежованість його інтересів від потреб усього суспільства, відсутність почуття взаємодопомоги». Зрештою С. В. Бобровник доходить висновку, що правовий конфлікт юснатуралізму породжує сама категорія «свобода», і важливою фундаментальною категорією юснатуралізму є рівність, або рівноправність. Вона також характеризує конфліктну сутність природної концепції праворозуміння: «Наступні базисні правові суперечності юснатуралізму полягають у тому, що норми права служать рівною мірою, що стосується... індивідів. ... І, нарешті, важливою фундаментальною категорією юснатуралізму, що відбиває його конфліктну сутність, є справедливість, яка безпосередньо взаємодіє зі свободою та рівністю індивідів. Абстрактний характер категорії “справедливість” примушує *jus*натуралістів формально визначати її в рамках свободи і рівності... Так виникає суперечність між загальною мірою справедливості... і можливістю її реалізації в конкретній ситуації» [35, с. 5–6].

Позитивісти ж пропонують інший, реверсний порядок: право витікає із закону. Для них *jus naturale* – це «міф», про який за будь-яких умов навіть подумати є суворим табу. Тож юрпозитивісти намагаються визначити місце права в юридичній реальності, виключно ототожнюючи його із законодавством.

Щодо сутності такого погляду на юридичну реальність звертає увагу Волкова: «Відповідно до нього, права людини, їх обсяг та зміст визначаються державою, що “дарує” їх людині, здійснюючи таким чином патерналістські функції» [57, с. 60].

Про це, зокрема, говорить і В. М. Андріїв: «...в межах позитивістського праворозуміння його прихильники пропонують саме формальне визначення поняття права. Це означає, що сутність явища розкривається через ознаки

форми, в якій проявляється право, а зміст цієї форми не має значення для поняття права» [8, с. 11].

На думку С. В. Бобровник, «концепція позитивізму ігнорує ціннісно-орієнтаційну складову... і зосереджує свою увагу на регулятивній складовій» [35, с. 5].

При такому підході право немов утрачає свою специфіку і повністю зливається з позитивною нормою, тобто між цими явищами взагалі не проводиться ніякого принципового розмежування. На це звертає увагу й інший дослідник, В. Братасюк: «...в контексті цієї доктрини правова політика і законницька політика ототожнюються. Це зумовлено принципом тотожності права та закону» [38, с. 229].

Але говорити про повну тотожність права і закону – значить заплутувати питання теоретично – звужувати визначення права лише до результату виведення його із тексту закону є, вочевидь, неприйнятним. Поняття «право» є дуже широким і змістовним, і розглядати його лише як позитивний припис – означає випускати зі свого поля зору інші його важливі сторони та характеристики. Ці два поняття хоча і тісно взаємопов'язані на рівні юридичної реальності, наразі не можуть бути зведені людиною одне до іншого. Відтак положення юрпозитивістів про злиття права та закону є найбільш уразливим для критики з боку юрнатуралізму.

«З позицій юридичної (природно-правової) доктрини таке ототожнення не виправдане, є науково некоректним, оскільки право та закон не співпадають, це – різні за суттю явища. Якщо з позицій законницького підходу правова політика розглядається як специфічна технологія соціального управління, а правильніше – маніпулювання людьми, або форма соціальної інженерії, і в цьому розумінні вона, безумовно, є монологічною, втілює волю державної влади, то в контексті юридичної доктрини правова політика постає діалогічною, полілогічною, вона є вираженням волі народу, діалогом між громадянським суспільством, його структурами, окремими представниками суспільства і публічною владою», – констатує В. Братасюк [38, с. 229].

Юрпозитивізм на ділі не є здатним розкрити справжню природу юридичних явищ, оголити і ліквідувати причини неправильного праворозуміння. Більше того, у своєму прагненні звести стіну між правом і законом він сам стає творцем таких помилок. Саме за такої позиції, коли відбувається повна девальвація основ права, і стають можливими класичні твердження: «ворогам – закони, друзям – їх відсутність», «мені закон не писаний», «закон як дишло, куди повернув, туди й вийшло» тощо. По-суті, намагаючись знищити будь-які дійсні реляції між правом і законом, він створює лише юридичний муляж. І саме в такому каркасі стає найбільш можливою поява тоталітаризму.

Отже, в класичній юриспруденції постала альтернатива: або визнати, що існує справедливість, яка підноситься над позитивним правом, або вважати справедливістю тільки те, що перебуває «під ним». Тобто все зводиться до дилеми вибору: позитивне право чи справедливість. Зрозуміло, що подібні монотеїстичні підходи не здатні розкрити природу сучасного права.

Намагаючись вирішити це діалектичне протиріччя, А. Кауфман на початку другої половини ХХ ст. запропонував власний онтологічний метод, який своїм корінням все-таки більше тяжіє до гносеології, – зокрема розробив концепцію динамічно-історичного правотворення. І слід зазначити, що його новаторські ідеї свого часу нашли значну підтримку.

Розпочинає А. Кауфман зі справедливого зауваження, що філософія права завжди визначалася постійною боротьбою між позитивізмом і природним правом. Як здорову альтернативу він пропонує свій т.з. «третій шлях» в юриспруденції – герменевтику. Однак герменевтику не як метод, а як трансцендентальну філософію права. Своє вступне обґрунтування стосовно зазначеного цей німецький вчений викладає таким чином: «Протягом століть природне право і юридичний позитивізм воювали один з одним, хоча часто і називаючись іншими іменами. З цієї війни ніхто не вийшов переможцем, а залишилось лише двоє переможених. Природне право і позитивізм на сьогодні вичерпані, і через це правова філософія шукає “третій шлях”, що знаходиться

за межами природного права та юрпозитивізму. Ця дорога логічно приводить до юридичної герменевтики.

У філософсько-онтологічному значенні юснатуралізм та юрпозитивізм різняться через свої шляхи розуміння основ буття та дії права: для одних воно існує для людини в “природі” як даність, для інших право – це “воля законодавця”, яка не зв’язана нічим, щоб їй передувало б. Але і перші, і другі стають схожими, з теоретично-методологічної перспективи, через їх інтелектуальні структури і в конкретно-використовуваних шляхах процесу відкриття права. Ця схожість між двома непримиренними ворогами проявляється головним чином у трьох аспектах:

1) по-перше, загальне субстанціонально-онтологічне розуміння права, яке розглядається як свого роду річ, будучи жорсткою безумовністю, яка вже попередньо встановлена: для одного – це «природа», чи щось в цьому роді; для іншого – “закон”;

2) по-друге, загальна “ідеологія категоризації”, в якій вимагається прийти до виведення положень верхньої порядку, виходячи із чистої та “строго логічної” форми, не вдаючись до досвіду та конкретних правових рішень. Для природного права ця процедура категоризації повинна базуватися на морально-правових абсолютних принципах, з яких і виводиться позитивне право та конкретне правове рішення. Для позитивізму вищевказані рішення повинні бути виведені із законів за допомогою орієнтацій самого законодавця – “законодавчих матеріалів” – шляхом звичайного логічного силогізму;

3) нарешті, ідея про те, що існує “замкнута система”. Відповідно до цього як природне право, так і позитивізм намагаються сформулювати чисто дедуктивним шляхом суму закінчених правових речень у своїй повноті та без лакун, які готові до використання і не потребують будь-якої інтерпретації, за допомогою яких можна вирішити будь-яку юридичну справу» [485, р. 11–12].

І далі Кауфман зазначав: «Зовнішньо та незалежно від юридичного процесу знаходження даються об’єктивно тільки абстрактна норма закону та аморфний випадок, тільки сировина. Конкретне право утворюється тільки в

процесі розуміння. Відповідно, не може існувати також “правильності” права поза межами цього процесу. Це, однак, гарантує, що в цьому процесі дійсно виникає “право”, “правильне право”? Для наївного об’єктивістського розуміння – це не проблема: право просто дедуціюється із закону, яке необхідне для конкретних фактичних обставин. Однак оскільки право – це не готова об’єктивна одиниця, а результат процесу, відповідь на це питання не така вже і легка... Необхідна умова розуміння – це річ, яка має розумітися. Для Іохіма Грушки ці “речі здійснюють правосуддя”... З цією думкою варто погодитися. Тепер вирішальне питання: як цю річ-право слід розуміти? Мова тут йде лише про трансцендентальні умови розуміння відповідно кантівського образу: “річ в собі”, або ж “річ право” є “предметно-багатою”? ... З розмірковувань Грушки відповідь є незрозумілою. Тим не менше, відповідь на це питання залежить від відповіді на інше питання: чи пояснює “річ право” тільки структуру юридичного процесу віднаходження, чи вона визначає цей процес по змісту і обмежує разом з тим його свавілля? Це питання є онтологічним» [485, р. 11–12].

На думку цього вченого, герменевтика має виступати як «третій шлях» між юридичним позитивізмом та юснатуралізмом. Інновація ж тут проглядається у тому, що ця методологія постає у вигляді «нового вибору» щодо наведених двох історичних антагоністів. І такий відкритий (в прямому і переносному значенні) «третій стан» права – це для останнього існування-інтерпретації. Про що, зокрема, говорить і достатньо відомий на заході дослідник кауфманіанства С. Ліу [499]. А. Кауфман обґрунтовує концепцію справедливого права. Таким був ідеал науки доби модернізму, що орієнтувався на модель природничих наук.

Але епоха модерну скінчилася, і в теорії науки сьогодні визнається, що світ не може розглядатися й оцінюватися виключно відповідно до наукових критеріїв і природничих категорій. Навіть у цій галузі не завжди можливі об’єктивні результати. Усе це значно більшою мірою стосується наук про розуміння... серед яких є наука про право – в ній суб’єкт-об’єктна схема є

помилковою вже з самого початку. У юридичній науці (і тим більше в філософії права) не існує знань, які б не створювалися тими, хто вивчає право, і в цих знаннях завжди міститься (але не виключно) творчий момент: «знання» про право, таким чином, представляють собою певне розуміння «будови» права. Не існує будь-якого права раніше за його реальну та позитивну форму. Так само не існує і правосуддя поза межами вироків правосуддя, які завжди містять у собі як раціональні, так і емоційні моменти. З цієї точки зору процес, як наші знання і наші судження, має незрівнянно більше значення, ніж в субстанційно-онтологічній моделі.

Оцінюючи наукові спроби подолання «протистояння» права і закону, не можна не пригадати й лібертально-юридичну теорію В. С. Нерсесянца. Ця теорія дуже вдало обґрунтовує взаємовідносини форми та змісту права, виводячи центральним стрижнем свободу і формальну рівність.

В. С. Нерсесянц визначав право як відповідну вимогам принципу формальної рівності систему норм, встановлених або санкціонованих державою і забезпечених можливістю державного примусу. Право – це загальна і необхідна форма свободи людей, а свобода (її буття і реалізація) в соціальному житті можлива і дійсна лише як право і в формі права.

Усунути усі суперечності позитивізму та юснатуралізму мала й інтегративна юриспруденція, народжена на заході наприкінці 60-х років минулого століття, з метою реалізувати на практиці ідею диверсифікаційної конвергенції позитивного та природного права. Звернення до інтегральної концепції в праві свідчить, з одного боку, про повну або часткову невідповідність вузько-нормативного праворозуміння реальній дійсності, отже незадоволеності існуючим уявленням про право, а з іншого – про продовження пошуку, який ніколи не припиняється, нових і таких, що адекватно відображають реальну правову дійсність уявлень про право.

Інтегративісти з метою полегшення, спрощення життя правоінтерпретатору, спрямовують свій пошук на віднаходження так званої «золотої середини» між «першим» і «другим» шляхами, через відсікання в

ручному режимі їх крайніх позицій, у простому сумуванні, звичайній переплавці, з тим, щоб таким чином вийти на одну компактну, консолідовану і «компромісну» позицію. Правильно зосереджуючись на моментах спільності юснатуралізму та юрпозитивізму, інтегративна теорія, разом з тим, їх на стику не зшиває, а свідомо суміщає, «накладає» одне на одне, – тим самим складаючи правову реальність. Генерування подібних маніпуляцій не вирішує, а рівно навпаки, тільки помножує проблеми юриспруденції. Зрозуміло, що нічого корисного, ніяких позитивних наслідків окрім створення додаткових труднощів такі погляди не приносять науці.

На загал же можна відзначити, що у світовій філософсько-правовій думці найбільш відомими спробами такого інтегративістського балансування стали, зокрема, концепції Дж. Ролза та Ф. Фулера. Це відзначає і дослідниця Варламова: «...інший напрямок пошуку способів уникнути сваволі в соціальній організації полягав у формалізації умов встановлення і підтримання справедливого порядку. Філософи, що міркували в цьому руслі, вважали, що справедливість процесу конституювання і забезпечення порядку певною мірою гарантує справедливість і самого порядку. Однак і тут більш конкретні побудови виявлялися або суперечливими і малоопераціональними (“справедливість як чесність” Дж. Ролз), або напівпозитивістськими (“процедурне природне право” Л. Фуллера)» [47, с. 72].

Саме тому отримані висновки вищенаведених теорій мають суперечливий характер, що може призвести до викривлених уявлень про право, а часом – спричинити і різного роду шкідливі результати. Тому сьогодні слід зосередитися на принципово новій, повноцінній юридичній методології.

С. І. Алаїс підкреслює: «...сутність права виявляється не в його інтегративному визначенні, а в його інтегративному розумінні. Таке розуміння права відображає цілісність його якостей не просто у вигляді переліку різноманітних дефініцій, а в запереченні їх протидії та визнанні їх взаємозбагачення» [5].

Своєю чергою, А. М. Ковтонюк висловлює думку, що «інтегративний тип праворозуміння... покликаний за допомогою нового, некласичного підходу до наукової раціональності побачити право як цілісне інтрасуб'єктне явище і еkleктично не об'єднати, а синтезувати теоретично вагомі моменти, що напрацьовані конкуруючими науковими теоріями» [131, с. 32]. Отже можна наполягати, що виокремлені різновиди інтегративного праворозуміння не протирічать, а навпаки, доповнюють універсальне сприйняття та розуміння права.

При дослідженні інтегративного праворозуміння слід враховувати і тенденції правового плюралізму, які достатньо ярко відображають багатобарвність сучасного права.

Правовий плюралізм має міждисциплінарне спрямування, створюючи методологічне підґрунтя для поєднання наукових здобутків і правознавців, і етнологів, і істориків, і соціологів.

Правовий плюралізм дозволяє віднайти та сприйняти всі можливі форми прояву права. Як підкреслюється в юридичній літературі, «...правове життя – це не тільки конгломерат діючих офіційно визнаних правових норм, що породжують правовідносини, а й вся звичайно-правова дійсність, яка латентно завжди присутня в правовому житті і виявляє себе в процесі практичного життя» [152, с. 292].

У вітчизняній юриспруденції проблему плюралізму однією із перших порушила В. В. Дудченко у виданій 2006 року монографії «Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень» [89]. Окремими аспектами проблематики правового плюралізму займалися і такі науковці, як К. В. Горобець, В. В. Завальнюк, О. О. Уварова та ін.

Теоретична і практична значущість плюралістичного підходу полягає в тому, він уможлиблює пізнати все різноманіття правової реальності. Тому можна твердити, що правовий плюралізм, заперечуючи визначення права виключно як результату державної діяльності, передбачає існування неофіційного права як елемента правового життя суспільства. Це впливає з

того, що в суспільстві існують відносини, правові за самою своєю природою. Інакше кажучи, плюралістичний підхід спростовує однолінійну еволюцію права і підтверджує множинність його форм, причому зміст права становлять не лише норми правових актів, судова правотворчість, а й мораль, традиції, звичаї, етикет, правосвідомість різних правових груп [150, с. 100].

Цілком очікувано постає питання: а що ж пропонує метамодерн стосовно досліджень у цій площині? На нашу думку, відповіддю на таке питання є синкретизм. Синкретизм надає можливість особливому вектору пізнання, з'єднання різнопорядкових компонентів без їх об'єднання, і саме з позицій такого підходу стає можливим всебічне дослідження такої різоми, як право. Більш ґрунтовне дослідження синкретичного підходу буде здійснено нами у наступному підрозділі.

Своєю чергою, невід'ємним компонентом правової реальності є міжнародне право. Міжнародне право є складною та багатокомпонентною різомою, яка призначена забезпечувати міжнародний правопорядок, формувати засади справедливих відносин між народами та сталий розвиток міжнародних відносин.

О. В. Буткевич обґрунтовано зазначає, що однією з тенденцій сучасного міжнародного права є все більш переконливий погляд на нього не як на статичну, одного разу визначену правотворцем сукупність норм, а як на гнучку систему правового регулювання, що здатна ефективно змінюватися, пристосовуватися відповідно до вимог її суб'єктів [43].

Такий підхід знаходить все більше прихильників як у теорії (що можна пояснити відходом від класичного позитивізму і етатизму в міжнародно-правовій науці та утвердженні її ліберально-демократичного напрямку [408]), так і в практиці (передусім стосовно визнання взаємодії таких чинників сучасного міжнародного правопорядку, як договір, економічні потреби та інтереси учасників міжнародних відносин, політична доцільність).

В сучасній юриспруденції можна вважати визнаним погляд на розвинуту правову систему як на своєрідний живий організм. Ще професор Віденського

та Чернівецького університетів, вітчизняний представник соціологічної школи права Е. Ерліх висунув теорію «живого права»: він розглядав правову систему як продукт соціального життя і розвитку суспільних відносин, потреб соціального середовища [440].

Характерно, що недоліки та прогалини позитивного законодавства Е. Ерліх пропонував усувати шляхом розвитку судової практики, більш гнучкої та придатної до реагування на змінні суспільні обставини.

В науці міжнародного права одним із перших, хто звернувся до концепції «живого права», був професор Е. Ніс. За його словами, міжнародне право є «живим світом права», «віддзеркаленням соціальної політики та засобом соціальної інженерії» [440].

На практиці ж зазначений підхід найбільш виразно проявився в діяльності міжнародних судових установ. Унаслідок роз'яснювальної та тлумачної діяльності таких інституцій (передусім Міжнародного Суду ООН та Європейського суду з прав людини) утвердилось розуміння міжнародного договору як «живого інструменту», необхідність тлумачити його «в динаміці», «у розвитку».

Досягнення сучасного міжнародного права полягає і в тому, що воно надає перевагу тлумаченню договору як «живого документу», перед позитивістськими вимогами суворо слідувати одного разу виробленим і незмінній згоді держав стосовно специфічного формулювання конкретних норм договору. Так, Європейський суд з прав людини у своїй практиці стосовно тлумачення міжнародних договорів почав керуватися положеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року ще до набуття нею чинності. У справі «Golder, Silver, Campbell and Fell v. United Kingdom» (1975) Суд ухвалив рішення, що «йому слід керуватися статтями 31-33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р.», хоча на той час ця Конвенція ще не вступила в силу. Більше того, у ст. 4 Конвенції зазначалося, що вона не матиме зворотної сили. Втім Суд вирішив керуватися ст. 31–33 Віденської конвенції, де викладено основні правила

тлумачення міжнародних договорів, на які Суд вирішив посилатися у відповідних випадках.

Можна вказати і на низку подальших рішень Європейського суду з прав людини, в яких він фактично відходить від правила прецеденту, керуючись фактичними обставинами справи та ситуацією, розглядаючи Європейську конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини як «живий документ», тлумачити який слід у динаміці його розвитку [43].

Квінтесенцією сучасного міжнародного права може стати *opinio juris* – класичний елемент міжнародного звичаю, який свідчить про визнання суб'єктом за правилом поведінки обов'язкового характеру.

Відтак ми можемо визначити, що міжнародне право, історично трансформуючись, залишається незмінним у своїх основних сутнісних якостях. До такої пристосовуваності й історичної тяглості порівняно з внутрідержавними правовими системами, у міжнародному праві долучилися його характерні риси: акумулювання загальнолюдських цінностей, проголошення їх вищими цінностями та їх захист. Саме ці риси міжнародного права яскраво проявляються в міжнародному правопорядку сучасного періоду, який може стати певним перехідним етапом до формування нового типу (та й історичного періоду) міжнародного права.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проаналізовані положення, з одного боку, вказують на закономірні процеси поступової зміни парадигм пізнання та розуміння права, а з іншого – на безперервність наукових пошуків онтологічної природи правової реальності. Розглянуті коливання, розуміння складових їх амплітуди та швидкості настання, прямий і зворотній зв'язок із цивілізаційним розвитком суспільства стають вагомими засадами досягнення біфуркаційних метаморфоз метамодерну та перспектив розвитку сучасного міжнародного права.

1.2. Поняття та характеристики суспільно-політичної реальності метамодерну

*Історія продовжується і після її закінчення,
просто то вже нова історія...*

Міжнародний правопорядок є відображенням не лише певної сукупності правовідносин, але й факторів організації та здійснення комунікацій між суб'єктами міжнародного права, що забезпечують його соціально-економічні, соціально-політичні та юридичні складові. Міжнародний правопорядок завжди є об'єктивним виразом фактичного стану відносин, які регламентовані нормами міжнародного права і відповідають актуальним потребам світового співтовариства.

Така відповідність має враховувати не лише правонормативний, але й культурологічний і філософський рівні. У зазначеному контексті особливої ролі набуває врахування впливу факторів, що виникають у результаті зміни парадигми сприйняття об'єктивної реальності, черговим етапом якої стало формування метамодерну. І тут слід погодитися з твердженнями Т. Вермюлена та Р. Аккера, що сучасне суспільство активно рухається у просторі нової соціокультурної епохи – метамодерну.

Метамодерн є глобальним міждержавним і мультикультурним процесом (реальністю), що проявляється у «коливанні» (осциляції) між двома протилежностями (модерн і постмодерн) та можливістю одночасного використання їх культурного надбання відповідно загальносвітовим тенденціям до пошуку універсальності та універсалізації, у тому числі до вирішення проблеми встановлення соціальної ролі глобальної різноманітності сучасного міжнародного права.

Враховуючи прояви (негативні й позитивні) міжнародних відносин, ми можемо констатувати, що «маятник» метамодерну запущено. Варіативність інструментів, форм, технологій організації та здійснення правового впливу вражає. Правникам необхідно включатися в загальнотеоретичне

обґрунтування моделей регулювання новітніх можливостей, закономірностей і випадковостей сучасних міжнародних викликів.

Метамодерн знищив сатиричну посмішку постмодерну. Він не закликає повністю повернутися «назад»¹, він пропонує спроектувати майбутнє.

Метамодерну зайвими є умовності, його інструментарій відкриває можливості та шляхи до отримання порозуміння з тим, що не є типовим. Це той простір, де (у тому числі) можливим є співіснування між антропологічними і цифровими суб'єктами права, можливим є функціонування цифрової держави, а віртуальна реальність є невід'ємним компонентом об'єктивної реальності.

Відтак одним із новаційних трендів сучасної культури, філософії та (що для нас особливо важливо) юриспруденції є метамодерн, як (у тому числі) окрема система конкретних соціокультурних норм, поглядів і практик.

Робін ван дер Аккер, один із засновників метамодерну, аргументуючи доцільність використання саме такого поняття апелює до історії як до «хронології поточного моменту» та обирає «історичність» в її «метамодерністській» моделі, де відбувається і підтримується (особливо, коли йдеться про мистецтво) змішування сучасного, минулого і майбутнього, що, на його думку, з одного боку є створенням історії, а з іншого – впливає на її сприймання. Характеризуючи «новий метамодерністський режим історичності», Аккер наголошує, що така модель «не оминає увагою ані минуле, ані майбутнє, дозволяє повернутися “у власне стійло”, чим відкриває можливості для минулого, так само, як і для якихось варіантів майбутнього (тобто існує “поряд” або “серед” остаточно завершених або тих почуттєвих структур, які тільки-но зароджуються)» [381, с. 88].

Слід зауважити, що префікс «мета» має давню історію використання, яка сягає ще глибин античного світу. Значення префікса «мета», який для прихильників «метамодернізму» фіксує одразу три модуси, розкривається у

¹ За мотивами твору Umberto Eco “A passo di gambero. Guerre calde e populismo mediatico” [570].

таких терміно-поняттях: першим серед них є «поряд» з (пост)модернізмом, онтологічно «між» постмодернізмом і модернізмом та історично «після» (пост)модернізму. «Метамодерністи» також використовують слово «поміж» («metaxu» ... «метаксис»), тобто буквально «буття поміж» [210, с. 140].

На нашу думку, змістовне наповнення метамодерну більш чітко відображає інше тлумачення префіксу «мета» – як стан у майбутньому, котрий можна змінити стосовно теперішнього і варто, бажано або необхідно досягнути. У такий спосіб мета є бажаною кінцевою точкою процесу, як правило, дії людини. З досягненням мети пов'язаний успіх проєкту або важливої роботи [95].

Наведене визначення можна продовжити в дусі метамодерністського підходу – але важливим є не досягнення «змін», а сам цей безперервний процес у часі, просторі, розумінні та сприйнятті. Майбутнє стає теперішнім, а згодом і минулим. Але і минуле перероджується у майбутнє, проходячи крізь призму теперішнього. Так, спираючись на попередній досвід, ми отримуємо можливість отримати нові знання, які згодом стануть частиною історичного надбання.

Метамодерн не є чимось таким, що виникає у «відриві» від перебігу історичних процесів, його витоки йдуть з модерну та постмодерну, але метамодерн не є «буквальним» розвитком зазначених концепцій – це новий, інший шлях пізнання, розуміння та сприйняття реальності.

Метамодерн – це коливання між модернізмом і постмодернізмом. У цьому контексті Л. Тернер вважає, що «...метамодернізм слід визначити як змінний стан між-та-поза: іронією і щирістю, наївністю і усвідомленням, релятивізмом і істиною, оптимізмом і сумнівом – все це заради пошуку множинності різнорідних і невловимих горизонтів. Ми повинні рухатися вперед і коливатися!» [564].

Слід зауважити, що прагнення впровадити в теоретичний ужиток поняття «метамодерн», започатковане від 2000 року, примусило науковців не тільки (і не стільки) визначити різницю між модифікаціями «модернізм–

постмодернізм», корегуючи їх дотичними термінами на зразок «ультрамодернізм», «неомодернізм», «гіпермодернізм», «трансмодернізм», що представлені в наукових розвідках Дж. Александера, М. Оже, Д. Кука, А. Крокера, Дж. Деннінга, але й проінтерпретувати багатозначність його розуміння.

Метамодерн – це глобальний культурний процес, що характеризується «коливанням» (осциляцією) між двома протилежностями (модерн і постмодерн) та можливістю одночасного їх використання [564].

Своєю чергою, С. Абрамсон зауважує, що «...метамодернізм по-різному називають культурною парадигмою, культурною філософією, структурою почуттів і системою логіки. Усі ці фрази насправді означають, що як і його попередники – модернізм і постмодернізм, метамодернізм є особливим об'єктивом для роздумів про себе, мову і культуру, та значення – насправді, про все» [377].

На нашу думку, саме парадигма метамодерну забезпечує методологічну можливість відходу від лінійного способу сприйняття реальності (насамперед у сфері міжнародного права). Начало і кінець, глибина і поверхня, розуміння і сприйняття – всі ці характеристики поєднуються і взаємодіють у такій, що не має ані початку, ані кінця, сферичній різомі безперервного руху й розвитку міжнародних відносин, формування різомі глобального права й стану, яка відповідає вимогам міжнародного правопорядку.

Одним із інструментів, які дозволяють по-новому проаналізувати сталі явища правової реальності в епоху метамодерну, є оксюморон, змістовною основою якого є протиставлення діаметрально протилежних компонентів, котрі є невід'ємною складовою дії права, його структури та змістовної композиції.

Одним із інструментів, що використовується у створенні вихідних засад правопорядку метамодерну та дозволяє розкрити його правову природу, є оксюморон.

Оксюморомом (грец. *охуморон* – дотепно-нісенітне, гостра безглуздість) – це стилістичний оборот, у якому поєднуються семантично протилежні (контрастні) слова, що створюють несподівану смислову єдність на кшталт «живий труп», «убога розкіш» тощо. Він може бути чи то «стилістичною фігурою», чи то «стилістичною помилкою» [101].

Серед найзагальніших оксюморонів сучасного міжнародного права слід виокремлювати такі: «динамічне – статичне право», «тверде – м'яке право», «офіційне – неофіційне право», «глобальне – локальне право», «реальне – віртуальне право».

Взаємопроникнення наведених оксюморонів відображає коливання маятника пошуку юридичного інструментарію та наукового обґрунтування найбільш доцільних і ефективних алгоритмів здійснення правового впливу на суспільні відносини епохи метамодерну. Саме ця «відсутність» статичного, моністичного варіанту і вказує на життя права (живе право), на його здатність слугувати не лише орієнтиром, але й бути затребуваним засобом досягнення правового порядку в сучасній державі.

Відтак розуміння вихідних засад сучасного міжнародного правопорядку і перспектив його розвитку має засновуватися на осмисленні ролі новітніх інформаційно-технологічних процесів у житті суспільства порівняно з традиційними цінностями.

Слід зазначити, що протиставлення діаметрально протилежних компонентів є невід'ємною складовою дії права, його структури та змістовної композиції.

З цього приводу В. В. Дудченко слушно зауважує: «...право є особливо складним соціальним феноменом саме на підставі антиномічності його структури. У межах цієї структури співіснують автономія і гетерономія, суще і цінність, факт і норма, ідеальні (метафізичні) і реальні (позитивні) елементи, стабільність і рухливість, порядок і новаторство, примус і переконання, соціальні потреби і соціальні ідеали, досвід і наукові конструкції та, зрештою, логічні поняття і моральні цінності. Усі подібні протистояння у сфері права

істотні, і не з'ясувавши їхньої сутності неможливо досягти адекватного бачення феномена права в цілому» [84].

Своєю чергою, Р. Дж. Нойвірт закликає прийняти оксюморон як належне, бо «...краще підготуватися і тримати в руках наслідки прискореного коливання між протилежностями, захопленого зростанням по суті оксюморонних концепцій, що характеризують життя і закон». Вчений рекомендує активно готуватися шляхом формулювання ідей і концепцій, адекватних завданням, пов'язаним із цими змінами. Право хоча і є наслідком уроків, отриманих у минулому, так би мовити, пам'яттю суспільства, його слід розуміти як мнемонічний пристрій реалізації цілей, орієнтованих на майбутнє, як певну відповідь ідеї щодо зв'язків між законом і мовою» [538, р. 220, 262].

Водночас не викликає сумніву твердження, що стабільність права проявляється не лише в його статиці, а насамперед у його динаміці. Кожен ухвалений правовий акт – це вже знімок минулого, статична одиниця. Так, він буде продовжувати діяти, реально впливати на суспільні відносини, може навіть змінюватися, але створений він був для врегулювання того (у тотальній кількості випадків), що вже фактично сталося. Відтак стабільність у правовій сфері – це насамперед наявність механізмів постійних змін згідно з вимогами сучасного суспільства.

Відповідно, найзагальнішим оксюмороном сучасного міжнародного права є **«динамічне – статичне право»**.

Схвалення цього співвідношення уможливилює вийти на новий рівень осягнення права, саме в аспекті висвітлення його здатності адекватно реагувати на виклики світового співтовариства, за умови збереження кожним учасником власної ціннісної характеристики та при належному рівні зміни форми зовнішнього виразу й інструментів впливу.

У цьому контексті міжнародне право умовно можна порівняти з водою, яка завжди набуває форми того простору, де вона знаходиться, не втрачаючи при цьому своєї сутності.

З цього приводу Н. М. Оніщенко цілком слушно зазначає, що «дія права – це визначений “зріз” права, в деякому розумінні – функціональна правова система. Вона відображає буття права на різних рівнях: застосовується до окремої особи, суспільних груп, суспільства загалом. Фіксує своїм змістом усі ті явища, які детермінують процеси експансії права в суспільну практику, категорія “дія права” включає в себе методологічні можливості. Розгляд права в аспекті його дії висвітлює головну якість права – здатність реально впливати на діяльність та поведінку людей, а через це – здійснювати прогресивні зміни в суспільстві, запроваджуючи цивілізовані взаємовідносини людей та соціальне партнерство. Як наукове поняття дія права покликана відобразити право (правову матерію) з позиції філософських категорій “можливість” та “дійсність”. У цьому розумінні вона характеризує рух сутності права. Якщо дійсність є здійснена сутність права, то можливість є сутність права “в собі”. Дія права в певному розумінні охоплює і те й інше» [208].

Наступний оксюморон сучасного міжнародного права – це «**тверде – м’яке право**». Попри сталу традицію розуміння забезпечення дії права примусом, концепція м’якого права пропонує демонополізацію ролі держави у правотворенні. Виконувати приписи не під страхом покарання, а на підставі узгодженого волевиявлення, заснованого на досягненні бажаного результату. Це саме той шлях, який наближає нас до створення новітніх підходів до розуміння меж співвідношення офіційного та неофіційного, обов’язкового та релевантного права у регулюванні міжнародних відносин.

У цьому контексті слід підтримати наукову позицію Г. О. Головач, що «найбільш значущі та затребувані суспільством відносини підлягають правовому регулюванню. Та не викликає жодного сумніву, що соціальне регулювання може відбутися тільки за умови чіткого визначення, хто та в якому порядку повинен виконати певні дії або утриматися від їх виконання. Так, регулятивна функція права реалізовується зокрема через його формалізацію у відповідних правових актах жорсткого (твердого. – *Авт.*) та м’якого права завдяки використанню відповідних юридичних алгоритмів,

створюючи юридично значущі наслідки та безпосередньо впливаючи на формування та розвиток правопорядку сучасних держав» [62].

Своєю чергою, А. Сомма обґрунтовує, що м'яке право являє собою «необов'язкове, але юридично релевантне джерело, що виступає частиною складної, диференційованої та гнучкої системи норм, кожна з яких наділена різною розпорядчою (прескриптивною) інтенсивністю та градуйованою, відносною нормативністю» [553, р. 2].

Для розуміння ролі м'якого права не менш важливим є заперечення Ж. Д'Аспремона, що сутність «м'якості» права ґрунтується на передумові, нібито бінарне протиставлення «правового» й «неправового», що властиво всім напрямкам юридичного позитивізму, не підходить для визначення модальної складності міжнародних відносин, а також, що для регулювання різних за масштабом проблем сучасного світу необхідні додаткові нормативні регулятори [388, с. 1076].

Але м'яко-правові приписи – не єдина зірка всесвіту сучасного права. Розширення меж розуміння права відкриває можливість дослідити «правове» у нетрадиційних процесах соціального регулювання. Відрив від традиційної парадигми, пов'язаної з обов'язковим формальним визначенням змісту волевиявлення правотворця, створює передумови розкриття новітніх аспектів розуміння права.

Наведені положення забезпечують формування такого оксюморона, як **«офіційне – неофіційне право»**.

Обґрунтовуючи доцільність виокремлення неофіційного права, Д. В. Щамбура констатує: «...неофіційне право являє собою правила поведінки, що мають загальносоціальне походження, можуть існувати без формального закріплення, виступають засобом досягнення соціального компромісу, не є легальними, але завжди є легітимними, виконуються добровільно і забезпечуються внутрішніми переконаннями людини, суспільною думкою тощо, сприяють формуванню неофіційного правового

порядку на основі ціннісно-нормативної системи зразків і моделей поведінки, поширених у суспільстві» [365].

У зв'язку з вищенаведеним О. В. Крижановська вважає, що «офіційний та неофіційний правопорядки не розглядаються як протилежні. Слід виокремлювати три моделі інституційної взаємодії офіційного та неофіційного правопорядку: перша, найкраща модель, полягає у тому, що офіційний та неофіційний правопорядки підтримують один одного, тобто вони є нормативно тотожними, хоча інституційно можуть бути роз'єднаними. Друга модель полягає у тому, що між офіційним та неофіційним правопорядком існують свого роду “розриви”, зумовлені відмінністю між тими правилами, які становлять основу чинного офіційного правопорядку, і тими правилами, якими реально послуговуються суб'єкти. Нарешті, третя модель полягає у домінуванні неофіційного правопорядку над офіційним, у результаті чого виникає так зване тіньове право» [55, с. 11].

Водночас прагнення створити уніфіковану систему соціального регулювання, засновану на пріоритеті прав і свобод людини, стають рушійною силою формування сучасного міжнародного правопорядку. Всі розуміють, що є основною цінністю, і намагаються створити, адаптувати, гармонізувати, вдосконалити власні системи права відповідно до певної глобальної конструкції. Але такі процеси мають враховувати й індивідуальні особливості кожної правової системи, їх правові та інші соціокультурні традиції.

Відтак наступним оксюмороном сучасного міжнародного права є **«глобальне – локальне право»**.

З цього приводу Т. В. Семигіна зазначає: «...сучасні процеси взаємодії глобального-локального не є відображенням вертикальних процесів впровадження політики “згори донизу” чи “знизу догори”, описаних зарубіжними політологами у 1970–1980-ті роки (П. Берман, Р. Елмор, Д. Едвардс, Д. Мазменіан та Р. Сабат'єр та ін.). Унаслідок залучення локальних і регіональних особливостей до глобальних потоків сформувалися специфічні форми переплетення культур, традицій, ментальних характеристик

і комунікативних практик. Такий феномен дістав назву “глокалізація” і став предметом наукових праць З. Баумана, Е. Гіденса, Р. Дарендорфа, М. Кастельса, Р. Робертсона, Ф. Фукуями» [290].

Вчені вважають, що одним із головних завдань співробітництва ХХІ століття є пошук можливостей для формування глобальних міжнародних стратегій співробітництва та забезпечення на цій основі гарантій і передумов національної та міжнародної безпеки. Відома формула Римського клубу «Мислити глобально, діяти локально» має знайти своє втілення. Необхідно суттєво розширити традиційне визначення і розуміння проблеми міжнародної безпеки (безпеки виживання, існування і розвитку) через глобальну інтеграцію і співробітництво. Вона розглядається як комплексна, багатоаспектна проблема не лише завдяки введенню додаткових чинників і вимірів в економічній, екологічній, інформаційній та соціальній сферах, але й завдяки «правам і свободам» людини над правами держави [66, с. 143].

Особливим оксюмороном сучасного міжнародного права є **«реальне – віртуальне право»**.

Розуміючи значення та не заперечуючи домінуючої ролі інструментів реального права у забезпеченні міжнародного правопорядку з урахуванням загальних тенденцій метамодерну, слід звертати увагу й на компоненти віртуального права.

Віртуальний простір і віртуальна реальність можуть бути використані державами для налагодження новітнього рівня міжнародних відносин, підтримання миру, безпеки, забезпечення прав людини. Усі ці поняття є частиною реального світу, проте комп’ютерні технології створили новий напрям розвитку цивілізації – віртуальний, який активно розвивається та впливає на всі сфери суспільних відносин.

Обладнання, яке використовує доповнену реальність, тільки почало з’являтися, проте вже продемонструвало широкий спектр його застосування. Доповнена реальність ґрунтується на поєднанні наявної дійсності та штучного світу. Доповнюючи реальний світ предметами, які існують завдяки складному

набору комп'ютерного коду, об'єкти, які створює доповнена реальність, мають політичну, економічну, соціальну, культурну і правову цінність, оскільки забезпечать формування нових стосунків між людьми, спільнотами і державами [270].

Взаємопроникнення зазначених оксюморонів відображає коливання маятника пошуку юридичного інструментарію та наукового обґрунтування найбільш доцільних і ефективних алгоритмів здійснення правового впливу на суспільні відносини епохи метамодерну. Саме ця «відсутність» статичного, моністичного варіанту, і вказує на «життя права», на його здатність не лише слугувати орієнтиром, але й бути затребуваним засобом досягнення правового порядку в сучасних державах.

І справа тут не лише в тому, що ми не знаємо всіх відповідей або ідеальної моделі соціального регулювання, а й в тому, що рух – це життя. І рухатися в ритмі загального розвитку – означає бути затребуваним і ефективним, бо все, що заважає руху, буде відкинуто на узбіччя історії...

Відтак теоретико-пізнавальна ситуація в сучасному світі характеризується формуванням некласичних типів праворозуміння та їх синтезом, що дає поштовх до формування нових наукових поглядів осмислення правової реальності. Одним із новаційних трендів сучасної культури, філософії та (що для нас є особливо важливим) юриспруденції є метамодерн як окрема система конкретних соціокультурних норм, поглядів і практик.

Метамодерн не є чимось таким, що виникло «у відриві» від перебігу історичних процесів, – його витoki йдуть з модерну та постмодерну. Але метамодерн є не просто розвитком зазначених концепцій, це також новий, інший шлях пізнання, розуміння та сприйняття реальності.

Парадигма метамодерну забезпечує методологічну можливість відходу від лінійного способу сприйняття правової реальності. Інтегративне праворозуміння характерне для постнекласичного правового мислення. Саме інтегративне розуміння права та використання методологічного

інструментарію інтегративної юриспруденції є однією з характерних рис метамодерністського праворозуміння, в рамках якого осмислення права є невідривним від проблем його букви, духу, втілення у життя, сприйняття основними акторами та цифровізації.

Поряд із традиційними характеристиками, метамодерністське праворозуміння має свої особливі ознаки: інтегративна осциляція, емоційно-афективне сприйняття, інтерсуб'єктивний людиноцентризм, цифровізація.

Метамодерністське праворозуміння не можна звужувати лише до визначення поняття «право» – це глибинний процес відтворення змістовного і формального, емоційно-афективного й інтелектуального – фактично, всієї палітри (розуміння, уявлення, погляди, міркування, дії, відносини, цифрове проєктування) зв'язків суб'єктів права та регулювання відносин із урахуванням інформаційно-комунікативних тенденцій сучасності.

Теоретико-пізнавальна ситуація в сучасному світі характеризується формуванням неklasичних типів праворозуміння та їх синтезом, що дає поштовх до формування нових наукових поглядів осмислення правової реальності.

Розмірковуючи про перспективні напрями наукових досліджень, В. В. Дудченко цілком слушно зазначає, що «першочерговою проблемою сучасної національної юриспруденції є формування нового ставлення до правової теорії в Україні. Оновлена теорія має відображувати більш складну систему класифікації і характеристику сучасного права, яка буде ґрунтуватися не лише на типах політичного та економічного устрою, але також і на філософських, етичних, ціннісних, релігійних та інших критеріях» [85].

Своєю чергою, Ю. М. Оборотов підкреслює, що «затвердження правових новацій (інновацій) безпосереднім чином пов'язано з використанням правових традицій». Більше того, що «правові інновації є різновидом правових новацій, мають стратегічне значення для правового розвитку, організації і функціонування будь-якої правової системи» [186, с. 210–211].

Особливим зрізом загальної реальності є правова реальність, яка уявляє собою систему, що існує в рамках людського буття та включає правові установки, правові відносини і правову свідомість, – це вся сукупність правових явищ і процесів у відповідному просторово-часовому континуумі. Правова реальність перебуває під постійним впливом соціальних процесів. Так, приміром, динамічний розвиток сучасних суспільних відносин зумовлює суттєве зміщення полюсів «затребуваної правовідповідності» від суворої формальної визначеності, від юридичної формалістики з її детальною фіксацією кожної дії суб'єкта, до інтуїтивного права.

З цього приводу В. В. Дудченко зазначає: «...таким чином право суть особливий різновид типових, імперативно атрибутивних переживань і відповідна мотивація поведінки. Емотивне переживання індивідом своєї духовної гідності, автономного самовизначення, права другого є його власним інтуїтивним правом. Таке переживання є індивідуальним переживанням кожного. Воно існує в нас, а не поза нами, воно є явищем індивідуальної свідомості. Однак це є індивідуальним переживанням кожним духовних, позачасових цінностей. “Живе”, інтуїтивне право є квінтесенцією психологічного вчення про право. Таке право не уміщується у вузькі межі догм права» (його формальної визначеності. – *Авт.*) [85, с. 51].

І якщо ми наполягаємо на інтуїтивності у праві, то маємо переосмислити одну з базових категорій юриспруденції, а саме – праворозуміння з позицій метамодерну.

Не викликає сумніву, що праворозуміння є визначальною складовою загальнотеоретичної юриспруденції, бо від того, як ми розуміємо право, залежить подальше розгортання правової реальності: чи то правові норми (нормативізм), чи то правовідносини (соціологічний напрям), чи то правові «емоції» (психологічний напрям) та ін.

Але, на жаль, навіть у сучасній юриспруденції не існує єдиної дефініції праворозуміння [308, с. 176]. Погано це чи ні? Можливо, це є цілком нормальним явищем для розвиненого суспільства, де є можливість висловити

власну обґрунтовану позицію, де заохочується плюралізм підходів, а ідеологічна складова не впливає на ухвалення остаточного рішення.

Водночас праворозуміння у найширшому сенсі тлумачиться як інтелектуальна діяльність компетентних осіб, спрямована на пізнання сутності та змісту права, а також сукупність правових знань, отриманих у результаті такої діяльності.

Як наголошував Ю. М. Оборотов, необхідно розмежовувати праворозуміння, розуміння права та розуміння у правовій сфері. Учений підкреслював: праворозуміння – це відображення в юриспруденції основоположних (аксіоматичних) характеристик правової реальності, а розуміння права – це процес формування образу права на підставі передрозуміння і використання знань, умінь, навичок тощо. Водночас розуміння у правовій сфері виступає як пізнання або переосмислення всього, що пов'язано з правом [204, с. 50].

Аналізуючи цю позицію, слід зауважити, що на нашу думку, праворозуміння – не те, що буде неможливим, але буде неповним без розуміння права та розуміння у правовій сфері. Відтак зазначені термінопоняття є, скоріше, невід'ємними компонентами загального поняття «праворозуміння».

Останнім часом ми можемо спостерігати прагнення змінити способи інтерпретації буття права і методологічних підходів до його дослідження. Це зумовлює актуалізацію теоретико-правових ідей представників класичних типів праворозуміння, їх зближення та синтез відповідно до потреб модерного і постмодерного суспільства.

І. Тімуш вважає, що «у пошуках каналів і механізмів зв'язку між правовими смислами та конкретно-буттєвими основами їх формування й реалізації, завдяки чому уможлиблювалося б взаємоузгодження нормативно-ціннісних орієнтирів права з динамікою культури як системного утворення» [322, с. 17].

У зазначеному контексті ми можемо говорити про системну єдність різних типів праворозуміння, що, з одного боку, запобігає абсолютизації кожного, а з іншого – унеможлиблює ігнорування будь-якого із них.

С. І. Максимов зазначає, що в сучасній науці правовий позитивізм і природне право залишаються провідними методологічними підходами; понад те, вони еволюціонують назустріч один одному: поряд з класичним «суворим» (*exclusive*) юридичним позитивізмом, який виключає мораль зі сфери права, з'являється «м'який» (*inclusive*) позитивізм, що певною мірою включає мораль у право, а сучасні концепції природного права переходять на позиції інтерсуб'єктивності, варіантом якої є дискурсивно-аргументативна теорія права [175, с. 81].

У своєму дослідженні О. С. Мельничук і К. В. Горобець певним чином розвивають зазначені положення, вказуючи, що «природна й позитивна форми буття права є не стільки антагоністичними, скільки доповнюють одна одну, виступаючи компонентами одного явища» [184, с. 221].

По суті, протилежні типи праворозуміння демонструють прагнення до певного компромісу, результатом якого є розвиток інтеграційного знання.

П. М. Рабінович з цього приводу обґрунтовує, що «всередині» кожного з традиційних, класичних типів праворозуміння – позитивістського і неопозитивістського – цілком можливі й нерідко подаються плюралістичні інтерпретації на підставі долучення до «стрижня» чи то першого (включаючи його легістські, або соціологічні, або психологічні різновиди), чи то другого якихось додаткових ознак. При цьому в рамках кожного з двох основних типів праворозуміння інтегральність культивується досить часто [273, с. 157].

Усунення протиріччя між легістським і юридичним типами праворозуміння можна досягти шляхом «примірювання» їх між собою, використовуючи інструменти гносеології й онтології, які зможуть забезпечити належний рівень комунікації між зовнішнім світом законів і приписів та внутрішнім світом суб'єктів, їх ціннісними уявленнями і емотивно-афективною складовою.

Відтак синкретичне праворозуміння є характерним для постнекласичної правової думки. Саме синкретичне розуміння права та використання методологічного інструментарію інтегративної юриспруденції є однією з характерних рис метамодерністського праворозуміння, у межах якого осмислення права є невідривним від проблем його букви, духу, втілення у життя та сприйняття особою.

У цьому контексті слід погодитися із В. В. Дудченко, що «право не є цілком раціональною наукою, яка вирішує всі питання через просте застосування логіки і семантики. Правові поняття мають розглядатися в контексті світогляду юриста. Йдеться про живу онтологію юридичного судження, про те, що право є сферою цінного, а не сферою безоціночних істин суто теоретичного розуму. З герменевтичної точки зору це означає тлумачення правових норм у контексті принципів і мети, а не суто екзегезно. “Дух права” має переважувати його “букву”» [86, с. 12].

Слід зазначити, що інтегративність метамодерністського праворозуміння характеризується не синтетичним поєднанням окремих положень різних концепцій, навіть не їх сумою, а коливанням у пошуку ситуативної відповіді на питання – чим є право. Це є пошуком відповіді, яка би задовольняла критеріям часу, місця та суспільства.

Також суттєвою ознакою метамодерністського праворозуміння є компонент «сприйняття». Саме емоційно-афективна складова дозволяє не лише зрозуміти право, але і відчувати його, імплементувати у свій внутрішній світ його «дух», встановити межі правового та протиправного, допустимого та неприпустимого та ін. Момент сприйняття є запорукою формування у людини віри в право та, відповідно, стає імпульсом до свідомої, правовідповідної дії.

І останньою ознакою метамодерністського праворозуміння, тобто визначальним фактором, який характеризує сучасного суб'єкта міжнародного права, є його інтерсуб'єктивний людиноцентризм.

На відміну від праворозуміння модерну та постмодерну, для яких воно (праворозуміння) є вторинним, похідним від усього правового, для

метамодерну воно є первинним, похідним від волі людини, суб'єкта, який створює право, підкоряється правовим приписам, розуміє його зміст для забезпечення бажаного рівня комунікації в соціумі. Інакше як можна створювати те, чого не розумієш?

Враховуючи зазначене, підсумуємо, що поряд із традиційними ознаками праворозуміння, такими як категоріально-пізнавальний характер, загально-правова відповідність, науково-теоретичне фокусування на поєднанні діяльнісних (діахронних) і результативних (синхронних) елементів пізнання права, ми маємо виокремлювати компоненти метамодерністського праворозуміння, такі як інтегративна осциляція, емоційно-афективне сприйняття, інтерсуб'єктивний людиноцентризм.

Метамодерністське праворозуміння не можна звужувати лише до визначення поняття «право», це глибинний процес відтворення змістовного і формального, емоційно-афективного й інтелектуального, – фактично, всієї палітри зв'язків людини (розуміння, уявлення, погляди, міркування, дії, відносини) і права та регулювання відносин у соціумі як на локальному, так і на глобальному рівнях. Водночас міжнародний правопорядок формується з урахуванням усіх можливих проявів.

1.3. Методологія метамодерністського дослідження міжнародного правопорядку

Обрання вірного шляху дослідження є ключовою умовою належної реалізації поставленої мети. Від того, як і який методологічний інструментарій застосовано, залежить глибина і повнота отриманих результатів.

На думку Ю. М. Оборотова, «...питання наповнення методології юриспруденції концептуальними ідеями, принципами, підходами, методами, прийомами вибудування зв'язків концептуального й інструментального рівня, твердження особливостей методологізації дослідницької діяльності у сфері права і держави, – все це становить актуальне завдання нової корекції комплексу методологічних проблем з просуванням до сучасного бачення методології юриспруденції» [186, с. 8].

Особливого значення методологія юриспруденції набуває під час аналізу засад становлення міжнародного правопорядку при формуванні нової історичної епохи – метамодерну. Постмодерністська парадигма пізнання, стикаючися з викликами сьогодення, втрачає свою ефективність. Нераціональність і методологічний плюралізм не є достатніми підставами для організації та проведення метамодерністського дослідження.

Сучасна методологія пізнання правової реальності характеризується визнанням нераціонального і плюралістичного підходів. А. О. Фальковський констатує, що «методологія сучасної юриспруденції є результатом дискурсу, в межах якого здійснюється процес взаємодії різноманітних когнітивних стратегій осягнення права, визначаються фундаментальні методологічні засади його пізнання» [335, с. 10]. Тобто звертає увагу на синтезуючу складову сучасної методології юридичної науки, яка охоплює різноманітні методологічні підходи, методи та принципи пізнання. При чому такий синтез – то не вимога, а можливість. Можливість обирати необхідну парадигму наукового дослідження, рівень, підхід, метод.

Водночас сучасна методологія юриспруденції має створювати умови для залучення абсолютно нових або оновлення традиційних засобів пізнання. На думку К. В. Горобця, розуміння методологічного плюралізму давно й успішно екстраполюється на сфери, які не є прямо пов'язаними з науковою раціональністю та епістемологією (наприклад, популярними стають практичні інтерпретації плюралізму в площині розв'язання спорів) [64, с. 462].

Світоглядні та методологічні ресурси епох модерну і постмодерну, як певною мірою «крайності», самостійно не здатні слугувати базисом отримання відповідей на виклики сьогодення. Навіть звернення вектору наукового пізнання на людину як на вищу соціальну цінність підтверджує лише гуманістичну спрямованість юридичної науки, але не пояснює, як і куди рухатися далі. Матеріальний світ вичерпує себе, людина має можливість доступу до всіляких благ, але навіть у розвинених країнах постають жорсткі питання екзистенційної кризи. Отже, якщо і центрувати дослідження навколо людини, то лише за умови можливості поєднання раціонального та ірраціонального, матеріального та духовного. І це має бути не штучне з'єднання, а процес доповнення, перевірки наукових висновків, отриманих шляхом використання методологічних підходів однієї площини на іншій.

Більше того, саме право є антиномічним за своєю структурою. Як зазначає В. В. Дудченко, «право є особливо складним соціальним феноменом на підставі антиномічності його структури. У рамках цієї структури співіснують автономія і гетерономія, суще і ціннісне, факт і норма, ідеальні (метафізичні) й реальні (позитивні) елементи, стабільність і рухливість, порядок і новаторство, примус і переконання, соціальні потреби і соціальні ідеали, досвід і наукові конструкції та, нарешті, логічні поняття і моральні цінності. Усі подібні протиставлення у сфері права істотні, і не з'ясувавши їхньої сутності, неможливо досягти адекватного бачення феномена права в цілому» [88, с. 178].

Осягнути ці антиномії права можливо лише завдяки застосуванню синкретичного підходу, в рамках якого мають бути враховані надбаня

юридичного та легістського типів праворозуміння: «духовна ідея» та «матеріальна основа» права, постійні та змінні засади природи права.

З цього приводу в наукових колах цілком ґрунтовно зазначають: «...методологія юриспруденції – це не проста технічна сукупність знеособлених методів, прийомів, способів (як, наприклад, у природничих чи технічних науках). Оскільки її “спрямованість” нині ґрунтується на людиноцентристській ідеології, духовному змісті, гуманізмі, прагненні до високих ідеалів, то відправним пунктом сучасної методології юриспруденції повинні бути інтереси людини, блага народу, покращення умов його існування» [120, с. 62].

Такому напрямку дослідження, на нашу думку, відповідає синкретичний підхід, який дозволяє поєднувати самостійні, а подекуди й протилежні стани. Синкретика – це стабілізуючий елемент метамодерну, який встановлює стійкий зв'язок між діаметрально протилежними станами коливання. Поряд з метафізикою і діалектикою, синкретика являє собою один із видів філософської логіки. Термін «синкретика» використовується і для позначення взаємозв'язку між різними елементами світогляду, цивілізації та культури. У системології та теорії систем синкретика виступає як методологічна філософська основа осмислення, вивчення та застосування системного підходу.

У зазначеному контексті слід погодитися з науковою позицією С. Ф. Шевчук, що «динаміка розвитку сучасної науки потребує активного діалогу, різних позицій, різноголосся ідей, щоб відтворити складний і нестабільний світ» [358, с. 123].

Такий «діалог» є необхідним, передусім, для наукового осмислення статичного та динамічного у становленні міжнародного правопорядку. Процеси соціальних трансформацій зумовлюють зміну ставлення до держави і права, надають імпульс перетворення цих феноменів та їх адаптації до суспільних вимог. Такі процеси актуалізують проблему вироблення єдиного

дискурсу щодо плюралізму в юриспруденції, який охоплював би різні його інтерпретації.

Ю. М. Оборотов підкреслював, що сучасна методологія юриспруденції плюралістична за своєю природою, що підтверджується наявністю різних підходів до одного й того ж об'єкта – права і держави. Водночас ця різноманітність підходів – свідчення переходу методології юриспруденції на новий рівень розвитку [201, с. 38].

Методологія сучасної юриспруденції складається з кількох компонентів, найбільш значущими серед яких є: учення про методологічний інструментарій і способи його використання; домінуючий тип праворозуміння; принципи і підходи наукових досліджень; методи досліджень. Ці компоненти відображають і наукове бачення досліджуваної проблеми, і стратегію цього процесу, і той інструментарій, який має бути використано, і яким чином все це буде використовуватися.

Стосовно порядку використання зазначених компонентів є певні зауваження. Навіть не зауваження, а особливості організації метамодерністського дослідження становлення міжнародного правопорядку, за якого чітко розмежування класичних, неklasичних і постмодерністських методологічних підходів втрачає свою значущість.

Зазначені обставини створюють підґрунтя для методологічного еkleктизму. Еkleктизм – це створення єдиної цілості з різних елементів, способів занять у філософії, науці, мистецтві чи властивість поглядів, яка полягає в об'єднанні в єдину систему різних теорій, а також понять чи методів, технік і т. п. [333, с. 112]. Методологічний еkleктизм, на нашу думку, є своєрідним породженням методологічного плюралізму в тому розумінні, що він виключає лінійність процесів пізнання, не заперечуючи проти обрання будь-якої моделі, типу, підходу, інтерпретації.

Тут слід погодитися з М. В. Костицьким, що «коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-

наукова. Методології слід “розташувати” по горизонталі, і використовувати їх може вчений за власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Не обов’язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів» [148, с. 10].

Методологічний еkleктизм вже застосовується у різних галузях науки. Так, О. В. Сніжко, досліджуючи сутність фінансової системи, припускає можливість використання у теоретичній площині еkleктизму підходів. Науковець зазначає, що «залежно від обраних теоретико-методологічних принципів змінюється й оцінка того, які складові формують фінансову систему (по суті – об’єкт пізнання. – *Авт.*), а визначення об’єкту аналізу детермінує методи його дослідження» [299, с. 101].

Але не слід ототожнювати методологічний еkleктизм з методологічним плюралізмом. Це не стільки одночасне застосування істотно різних методів пізнання, скільки готовність дослідника змінювати один тип підходу до методологічної організації дослідження іншим без будь-яких обмежень. Відтак, на нашу думку, саме методологічний еkleктизм уможлиблює пізнання держави і права метамодерну.

У цьому контексті варто підтримати наукову позицію Д. В. Щамбури, що «єдиної загальнозживаної системи методів у сучасній юридичній науці не існує, як і відмежування один від одного класичних, некласичних і постмодерністських методологічних підходів. Методологічний еkleктизм передбачає їх змішування, що цілком природно в умовах, коли юриспруденція перебуває на етапі кардинальних трансформацій, завершуючи свій перехід до постмодерну» [366, с. 57].

Цей перехід, за словами Ю. М. Оборотова, «позначив нездатність юридичної науки за допомогою раціональних рішень проникнути до змін у праві й державі, зумовив вихід до методології, здатної до збагнення в

сучасному світі, який глобалізується й індивідуалізується, правових і державних реалій...» [206, с. 42].

Відмова від ієрархії методології юриспруденції на користь взаємодоповнюючого міжкомпонентного взаємозв'язку досить чітко характеризує побудову методологічного еkleктизму метамодерну. При чому такий еkleктизм не заперечує діалектики. У процесі досліджень так само формуються визначення понять, здійснюються окремі теоретичні узагальнення, які проходять перевірку їх допустимості та істинності дедуктивним обґрунтуванням і доказуванням.

На універсальності та затребуваності діалектичного підходу у пізнанні сучасних держави і права наполягає і П. М. Рабінович. Зокрема науковець стверджує: «...методологічно значущі положення новітніх наукових напрямків (синергетичного, дискурсивно-комунікативного, герменевтичного, аутопойетичного та ін.) не відкидають діалектику, а конкретизують, модифікують її фундаментальні положення стосовно специфічних різновидів соціальних явищ, які є об'єктами таких наук. Тому такі підходи здатні слугувати інструментами посилення її пізнавального потенціалу» [276, с. 35].

Подібної позиції цілком слушно дотримується і М. В. Костицький: «...категорії діалектики є універсальними логічними формами мислення, в яких відображені ті загальні властивості, відношення і зв'язки, які існують в об'єктивній реальності. Без понять і категорій пізнання дійсності було б неможливим» [149, с. 15].

Враховуючи наведені положення, можемо охарактеризувати метамодерністську методологію як еkleктичну горизонталь (площину) взаємодоповнюючих методологічних підходів та інструментів, що уможлиблює не тільки визначити певне поняття, але й провести перевірку його допустимості та істинності з позиції діаметрально протилежних станів. Вихідною умовою є відмова від моністичних засад на користь синтезуючого плюралізму і додатковості.

Саме тому вважаємо за доцільне зосередити увагу на методологічних підходах, принципах і методах пізнання таких феноменів, як держава і право.

А. Ф. Крижановський характеризує методологічні підходи як «...ракурси (в самому широкому розумінні) дослідницького бачення, а отже – і певні мисленні проекції предмета пізнання, які кристалізують наукову стратегію осягнення права і правових явищ, тобто визначення в загальних рисах вектора і мети наукового дослідження, а також – його основних етапів і складових» [160, с. 23].

В. С. Бігун визначає методологічний підхід як категорію, котра є більш загальною, ніж метод, і виробляється до проблеми на основі певних теоретичних тез, припущень чи понять, з метою пошуку оптимального метода наукового пошуку. Водночас обраний дослідником підхід визначає вибір конкретних методів дослідження та вирішення проблеми [27, с. 51].

Слушною з наукової точки зору є позиція Г. О. Дубова: «...розуміння місця методологічного підходу в структурі методології юридичних досліджень є досить суттєвим. По суті, за першого варіанту методологічний підхід виявляється підпорядкованим картині світу та філософським основам, які не включаються до його змісту, а представляють собою самостійні компоненти методології. У другому ж випадку методологічний (наукознавчий) підхід охоплює всі основи науки, повною мірою включаючи їх компоненти до свого змісту, являючи собою певний тип системи методології, побудованої виходячи із визначених онтологічних і гносеологічних засад. На нашу думку, саме використання другого варіанту розуміння поняття методологічного підходу дозволяє будувати юридичні дослідження, виходячи з позицій принципів плюралізму та додатковості, уникаючи при цьому еkleктичного поєднання різнорідних початків та ідей, що погано узгоджуються між собою, в силу чого не відповідають вимогам, які висуваються до наукових теорій. Наведений висновок видається очевидним виходячи із того, що узгодження всіх без винятку компонентів основ науки є необхідною умовою для напрацювання адекватного методологічного

інструментарію, уникнення застосування пізнавальних засобів, ідеалів і норм дослідження, що виходять із взаємовиключних онтологічних підстав. Саме завдяки визначеності щодо дисциплінарної онтології (картини світу) та філософських основ досліджень, що має здійснюватися в межах окремих підходів, видається можливим здійснення цілісного пізнання досліджуваної дійсності, виходячи із заданих філософсько-світоглядних і ціннісних орієнтацій» [83, с. 165].

На підставі наведених положень ми можемо визначити методологічний підхід як певну стратегію організації дослідження і ставлення до об'єкту. Отже, загальну стратегію дослідження засад становлення міжнародного правопорядку метамодерну визначають такі основні підходи, як синкретичний, синергетичний, антропологічний, аксіологічний, ідеал-реалістський, герменевтичний, потребовий, діяльнісний, інформаційно-комунікативний.

Під синкретичним підходом у юриспруденції слід розуміти систему теоретичних припущень щодо раціональності використання здобутків метафізичного, діалектичного, конкретно-історичного, етнологічного, порівняльно-правового, формально-юридичного та герменевтичного методів у процесі встановлення сутності та розуміння держави і права, з урахуванням змістовних, формальних, аксіологічних і соціологічних аспектів цих соціальних феноменів.

Щодо застосування синкретичного підходу в юриспруденції, Я. О. Бикова зазначає, що «синкретико-історичний підхід до пізнання права враховує не тільки особливості виникнення та існування права окремого народу, але й особливості виникнення права кожного народу, планетарного права, розглядає право як антропологічну цінність в цілому. Розуміння правопорядку як єдиної та «єдиноприйнятної» форми сучасного співіснування індивідів. Особлива роль синкретично-історичного підходу проявляється на фоні сучасних процесів глобалізації та інтеграції, коли культурно-етичні надбання та традиції національних держав помірно зникають та заміщуються

новими універсальними імперативами та моделями. Саме у такій ситуації використання синкретично-історичного підходу дозволяє не тільки наблизитися до розуміння права, але й зберегти правову традицію певного народу» [25, с. 516].

У цілому підтримуючи заявлені положення, слід констатувати певне штучне звуження потенціалу синкретичного підходу Я. О. Биковою, звуження виключно до обслуговування історичної складової значно обмежує можливості «всебічності» цього методологічного підходу.

Методологічна цінність синкретичного підходу вбачається у можливості поєднання і модернізації формаційного та цивілізаційного підходів з урахуванням історичного процесу виникнення, існування та розвитку різних соціумів у певних географічних, соціально-економічних і культурних умовах.

Синкретизм (грец. *Συγκρητισμός* – з'єднання; лат. *Syncretismus* – поєднання) – поєднання або злиття, комплексне проявлення чи використання самодостатніх чи навіть несумісних і непорівнюваних явищ, образів мислення та поглядів [337, с. 581].

Розмірковуючи про надсистемне мислення та складові синкретизму, Т. І. Орлова зазначає, що «синтезований (синкретичний. – *Авт.*), динамічний підхід забезпечується в “інактивованому пізнанні”, “складному мисленні” кількома ключовими категоріями-принципами: ситуативністю, інкарнаційністю, інактивованістю. Принцип ситуативності виходить з того, що пізнання є відкритим, вбудованим у більш широкий антропологічний, психологічний, культурний, екологічний контекст. Поза цілісною ситуацією воно нездатне ані адекватно відтворювати саме, ані бути осягненим гносеологічною теорією. Ідея інкарнаційності (втілення) полягає в нерозривності розуму з об'єктом пізнання, їх максимальної взаємовідповідності та взаємовпливу. Це, по-перше, дозволяє подолати редукцію, якої не можна уникнути при абстрагуванні, по-друге – включає креативну функцію так званої “перетвореної форми”. Творча роль останньої

полягає у надолуженні елементів, яких бракує, або ланок опосередкувань, заповнюючи лакуни новими відношеннями та формами, вона забезпечує життя реальної системи або гносеологічну функцію теорії. В русі культур реалії заміщуються квазі-субстанціональними феноменами: денотатами, сенсами, визначеннями, предметами» [211].

Використання синкретичного підходу в юриспруденції дозволяє знайти методологічно вірне рішення подолання конфлікту протилежних станів – коливань від правопорядку до соціального хаосу і знов до порядку. Синкретика розкриває можливості надсистемного мислення, яке включає в себе свідомість і діяльність, індивідуальне і соборне, емерджентне і архетипічне, різноманітність форм бачення, забезпечених новою технологією.

Синкретичний підхід має належний потенціал для подолання труднощів охоплення вельми широкого, практично необмеженого пізнавального поля міжнародного правопорядку завдяки залученню різноманіття методологічного інструментарію сучасної науки. Синкретичне мислення здатне активно корелюватися з буттям, відтворювати трансгресію моделей і зв'язків, їх розвиток у взаємодії з середовищем. В умовах глобальної відкритості сьогочасного інформаційно-комунікаційного простору таке мислення надає нові можливості пізнання та підстави для обґрунтування місця і ролі кібернетично-цифрової складової в сучасному житті.

Наступним методологічним підходом, який відповідає вимогам метамодерністського дослідження, є синергетичний. І. В. Гетьман, аналізуючи питання застосування цього підходу в юриспруденції, виокремлює таку парадигму пізнання: «(а) формується уявлення про право як нестійку, розбалансовану систему, яка весь час перебуває у процесі становлення; (б) зосереджується увага на новій функції права – забезпечення цілісності суспільства; (в) висвітлюється проблема відбору, відповідно до якого здійснюється процедура інновації й селекції нових взірців юридично значущої поведінки та їх закріплення у формально визначених джерелах (законах тощо)» [59, с. 16].

На думку М. В. Костицького, синергетика характеризує процес правового розвитку та самоорганізації. Науковець зазначав: «Хіба не є напівдикість, неорганізованість древніх людей синергетичним хаосом? Хіба на певному часовому відтинку не доходять люди точки біфуркації, за якою настає прогресуюча соціальна організація, творення суспільних інституцій держави, права і, нарешті, закону? Очевидно, що головним інструментом творення порядку з хаосу є самоорганізація людей. Згадаймо в цьому контексті самоврядування, самоуправління, якого ще немає повною мірою в Україні. Людям потрібна інформація про те, що вони можуть самоорганізуватися та брати відповідальність на себе! І така інформація є передумовою творення порядку з хаосу (неорганізованості)» [148, с. 10].

Сучасне право виникає не з волі законодавця, воно іманентне самому суспільству на всіх етапах його існування та розвитку. Реальне життя суспільства характеризується складністю і суперечністю суспільно-правових взаємодій, що породжує нестійкість і неоднозначність ситуацій вибору, невідворотність і довільність формування нових стосунків тощо. Відповідно, сучасне право так само може існувати лише в такому нерівноважному стані.

Синергетичний підхід у юриспруденції уможлиблює вийти на розуміння ролі й значення нелінійності, відкритості, динамічності певних сукупностей (цілісностей) – різом. На думку Ю. М. Оборотова, цілком перспективним є «розгляд права як цілісності з використанням поняття різомі, котре якраз фіксує позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності. Різома інтерпретується як приховане стебло, здатне розвиватися куди завгодно і набувати будь-яких конфігурацій. При цьому різомні сфери мають іманентний креативний потенціал самоорганізації» [152, с. 15–16]. Вважаємо, що поняття «різома» дозволяє вийти на новий, метамодерністський рівень сприйняття та розуміння феноменів держави і права.

Антропологічний підхід у метамодерністській методології дослідження розкриває наукове осмислення сплетення еволюції людини з розвитком держави і права та міжнародних відносин. Він має арсенал інструментів для

дослідження процесів юридизації людського буття, зумовлених конкретними історичними типами цивілізацій. Як результат виявляються закономірності, котрі роз'яснюють основні моменти, пов'язані з правовим життям людства.

На думку В. В. Завальнюка, «...антропологічний підхід до дослідження людини, культури й суспільства розглядають із погляду основних напрямків антропологічного знання – фізичної, філософської, соціальної та культурної антропології або просто з погляду людського виміру досліджуваних явищ. Антропологічний підхід до дослідження людини в даному контексті пов'язаний з дослідницькою точкою зору. У зміст антропологічного підходу включаються вибір об'єкта й предмета, методології й методів пізнання людини, культури й суспільства. Антропологічний підхід корисний для подолання етноцентристського погляду на соціальний розвиток людини і суспільства, його використання є необхідно передумовою налагодження зв'язків між цивілізаціями, правовими системами, державами і людьми, що представляють різні правові культури. Антропологічні знання є значною цінністю для сучасного механізму дії права, оскільки антропологія виступає певним ядром раціоналізації та ідеологізації культури. Юридична антропологія є продуктом діяльності людини, оскільки надає можливість вивчити певні суспільні процеси і впливати на них, а також використовувати її потенціал у формуванні правової реальності» [105, с. 311].

Неможливо розглядати право окремо від людини, адже сутність права нерозривно пов'язана з фундаментальними засадами людського життя та співжиття [10, с. 5]. Тут слід погодитися з позицією Т. О. Подковенко, яка пише: «...буття людини в світі права – ось що виступає надійним показником цивілізованості будь-якої правової системи. Обґрунтувати якісно нову парадигму правової науки під силу тільки такій методології, яка з одного боку не протистоїть ідеям та принципам суспільного життя, що перевірені тисячолітнім досвідом поколінь, а з іншого боку – прагне формувати нові пізнавальні інструменти та теоретичні дослідження... Прийшов час інтенсивної гуманізації нашої правової системи. Теоретично це досягається

тим, що у предметне поле юридичної науки інтегрується людина як особистість, а право розглядається не просто як механічний регулятор суспільних відносин, що виконує свою інструментальну функцію управління суспільством через чітко встановлені дозволи та заборони, а як важливий феномен правової реальності, що виконує людинотворчу функцію» [250, с. 34].

Використання антропологічного підходу надає можливість здійснювати антропологічну інтерпретацію правових норм, засновану на гуманістичних принципах, що, своєю чергою, приводить нас до розкриття парадигм юридичної антропології, до яких слід відносити: парадигму людини як центра права і критерія соціально-нормативного регулювання, парадигму правового розвитку, парадигму структурної функціональності правового середовища людини, становлення міжнародного правопорядку та організації міжнародних відносин.

Антропологічний підхід тісно пов'язаний з аксіологічним, яким визнається загальна стратегія дослідження та сприйняття засад становлення міжнародного правопорядку метамодерну з точки зору їх відповідності цінностям, котрі мають забезпечуватися правом або бути його змістом.

На думку А. О. Фальковського, аксіологічний підхід дає змогу визначити: «по-перше, цінність права як соціального регулятора; по-друге, здатність права втілювати в життя певні цінності; по-третє, ціннісне наповнення права» [335, с. 12].

О. О. Бандура вважає, що «центральне місце в аксіології права посідають такі цінності, як людське життя, гідність, власність, свобода, відповідальність, рівність, справедливість. Але між ними можна виявити взаємні зв'язки, котрі дозволяють розглядати зазначені цінності не просто як рядопокладені, а як систему, причому координуючу й інтегруючу роль у системі правових цінностей, на думку науковця, відіграє справедливість» [16, с. 32].

Погоджуючись із наведеними твердженнями, слід додати, що розуміння сучасних держави і права як втілення загальносоціальних цінностей уможлиблюється шляхом поєднання аксіологічного й антропологічного підходів, оскільки цінності є продуктом людської свідомості.

Ідеал-реалістський підхід ґрунтується на комплементарно-цілісній концепції пізнання права, яка, своєю чергою, синтезує ідеї (метафізика), факти (позитивізм) і оцінки (аксіологія), а також є спробою зрозуміти дійсне поєднання цих найважливіших правових сфер.

На думку В. В. Дудченко, «...у методології ідеал-реалістського синтезу долається протистояння метафізики і позитивізму, що дозволяє пізнавати правову реальність без її догматизації, у всій повноті. Такий підхід приводить нас до ідеї “нормативного факту”. Саме в цій ідеї складність права знаходить свій кульмінаційний пункт, а сам феномен права стає доступним для розуміння. Водночас через вирішення проблеми “нормативних фактів” можливо по-новому вирішувати більшість нагальних проблем сучасної теорії права (проблеми джерел права і визначення права за його джерелом, антиномій у сфері права, ролі організації і примусу, проблеми співвідношення публічного і приватного права, соціального права, юридичного плюралізму та ін.)». На основі зазначеного науковець формулює ідеал-реалістське поняття права як «...систему, порядок імперативно-атрибутивних норм, які набувають легітимності, дієвості й соціальної гарантії ефективності через нормативні факти» [88, с. 5].

Застосування ідеал-реалістського підходу уможлиблює не лише розкрити світоглядно-ідеологічні фактори еволюції міжнародного правопорядку, але й визначити значущість їх форм, особливостей їх створення та реалізації.

Герменевтичний підхід ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, що можуть мати форму як нормативно-правових, так і інших правових документів; також не менш значимим вбачається дослідження наукових праць вчених. У рамках

герменевтичного підходу створюється можливість розкрити особливості взаємодії суб'єктів суспільних відносин з приводу не лише створення юридичного алгоритму, але й порядку його реалізації. Така модель відповідає завданням правового регулювання і дозволяє розкрити елементи соціальної природи досліджуваного явища.

На думку В. В. Дудченко, «...предмет герменевтики права охоплює тлумачення концепту права, основних правових понять, норм права і юридичних фактів з метою з'ясування їхнього сенсу» [91, с. 55].

Герменевтичний підхід виявляє вихідний код права. Герменевтичне сприйняття дозволяє абсолютно чітко виявити комунікативну сутність сучасного права, що уможливорює соціальне буття людини, коли вона прагне врівноважити свою поведінку та свої відносини з іншими людьми відповідно до логіки зв'язків у сучасному суспільстві. Це дозволяє програмувати можливість виходу на новий рівень міжнародно-правового регулювання та обґрунтування різноманітності глобального права.

С. Б. Карвацька зазначає, що проблема інтерпретації (центральна проблема герменевтики) в контексті методологічного плюралізму «займає обґрунтовано важливу “нішу” унікального методу обґрунтування природних явищ» [122, с. 5].

Не менш значущим у процесі встановлення особливостей держави і права метамодерну є потребовий підхід. П. М. Рабінович підкреслює, що цей підхід дозволяє розкрити соціальну сутність правових феноменів, зокрема права. Учений вважає потребовий підхід безальтернативним і визначає його як виявлення історично зумовлених певних потреб суб'єктів суспільного життя, встановлення ролі, функції (як потенційної, так і реальної) тих або інших предметів, явищ у задоволенні таких потреб [275, с. 49].

Завдяки потребовому підходу розкриваємо сутність держави і права метамодерну як засобів задоволення різноманітних потреб сучасного суспільства.

Діяльнісний підхід (діяльний), за твердженням С. Д. Гусарева, – це «...гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамблів і методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують обслуговуючу роль. Цей підхід дозволяє сконцентрувати увагу дослідника не тільки на проблемі власне діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться діяльність. Вивчаються аспекти включення конкретного виду діяльності до системи вищого рівня або віднесення її до певного типу соціальної діяльності тощо (соціальне значення, обумовленість станом розвитку суспільних відносин, функціональне призначення діяльності або функції суб'єкта діяльності, взаємозв'язок функціонального призначення та структури, характеристика стану, визначення критеріїв ефективності, перспективи розвитку, взаємодії)» [68, с. 64].

Діяльнісний підхід дає можливість виявити тенденції, загальні закономірності або особливості здійснення певного виду юридичної діяльності та охарактеризувати вектори їх розвитку. Ідея зумовленості феноменів держави і права предметною цілеспрямованою діяльністю людини і є тим аргументом, що уможлиблює наблизити теорію до практики, надати їй рис дієвості та прикладного характеру. В сучасних умовах соціальна активність набуває нових форм. Вже стали загальносвітовими тенденції до соціального дистанціювання, аутсорсінгу, онлайн-освіти, електронного суду, електронної держави та ін. Осмислення ролі й місця, у тому числі й зазначених тенденцій, досягається і за допомогою використання потенціалу діяльнісного підходу.

Розкриття сутності засад становлення міжнародного правопорядку, перспектив їх подальшого розвитку вбачається неможливим без застосування інформаційно-комунікативного підходу.

Високі темпи інформаційно-комунікаційного обміну, що ускладнюють формування сенсозмістовних соціальних реакцій, у поєднанні з постійним розвитком і вдосконаленням можливостей цифрового моделювання образів зумовили заміщення політичної реальності реальністю медійною.

Домінування в інформаційному просторі віртуальних образів (симулякрів), перетворення іміджу на центральну категорію політичного процесу створюють оптимальне середовище для підтримання мінімального, але достатнього для здійснення владних повноважень інфобалансу між державою й суспільством, що є основою легітимації та стабілізації політичних відносин.

На думку О. П. Дубаса, «Інформаційно-комунікативний підхід подає інформаційний політичний простір як систему різноманітних інформаційних потоків, які організуються та транслюються через відповідні інформаційні канали різними суб'єктами. У рамках цього підходу аналізуються системні характеристики інформаційного політичного простору, методи та технології політичної комунікації. Згідно з соціально-інформаціологічною парадигмою інформаційний простір виступає як соціально-психологічний простір і складається зі специфічних інформаційних полів, що корелюють із трьома іншими просторами: соціальним, психологічним і семантичним. Центральним об'єктом дослідження є людина, її свідомість і психіка. Слід зазначити, що цей підхід намагається інтегрувати багато теоретичних висновків інших дослідницьких напрямків» [82, с. 225].

Інформаційно-комунікативний підхід орієнтує науковця на дослідження сучасного суспільства як нового нелінійного комунікативного середовища, яке не залежить від ідеології, релігії, культури й національності. Це соціум метамодерну та інформаційне середовище, в якому комунікація стає особливим способом існування людей.

Інформаційно-комунікативний підхід забезпечує: формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства; формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку цифрових навичок і цифрових прав громадян; формування та реалізацію державної політики у сфері відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкопasmового доступу до

інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; формування та реалізацію державної політики у сфері надання електронних адміністративних послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері електронних довірчих послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку ІТ-індустрії; виконання функцій центрального засвідчувального органу шляхом забезпечення створення умов для функціонування суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг [242].

Важливим компонентом інформаційно-комунікативного підходу виступає діджиталізація. Цей неологізм увійшов в українську мову лише кілька років тому, він є транслітерацією англійського *digitalization* і означає зміни в усіх сферах суспільного життя, пов'язані з використанням цифрових технологій. Це слово являє собою спрощену форму більш точного терміну «цифрова трансформація» та є проявом глобальної цифрової революції [73].

Невід'ємною складовою діджиталізації сучасної держави є процеси транспарентності організації та діяльності її механізму. Щодо цього питання Л. Р. Наливайко та М. Ю. Романов зазначають: «...складна теоретико-правова категорія, яка змістовно поєднує в собі такі поняття, як прозорість, відкритість, гласність, публічність, підзвітність, доступ до публічної інформації та участь в управлінні державними справами. Також належить погодитись з тим, що прозорість – це обізнаність з діями влади, а відкритість – це реальна можливість впливу, але із цього виходить, що керуючись напрацюваннями вчених, які уніфікують ці складові в категорію транспарентності, ми не просто спростимо понятійно-категоріальний апарат у сфері взаємодії громадськості та державної влади, але й відкриємо нове поле для наукової дискусії, що може сприяти розвитку демократичної та соціальної держави в Україні» [195, с. 28].

Такі складні процеси потребують високого рівня юридично-технологічної регламентації процедурно-процесуального механізму їх здійснення. В сучасному світі інформаційно-технологічні процеси посідають особливе місце; організація та управління ними здійснюється за допомогою технологічних алгоритмів, а в перспективі – штучного інтелекту. Осмислення

ролі інформаційно-комунікативної складової у функціонуванні держави і права, формуванні та підтриманні міжнародного правопорядку є невід'ємним компонентом метамодерністського дослідження.

Зрозуміло, що окрім зазначених підходів площина метамодерністського дослідження охоплює і такі прийоми, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, класифікація, абстрагування, опис, порівняння, характеристика, роз'яснення, доказування, спростування.

Науковим базисом дослідження стали принципи: історизму, об'єктивності, плюралізму, додатковості та міждисциплінарності.

Невід'ємною частиною є також і сукупність методів, що уможлиблює з різних ракурсів оцінити і переосмислити окремі складові сучасних держави і права; зокрема використовувалися такі методи, як історично-філософський, догматичний (формально-юридичний), порівняльно-правовий, функціональний, системний.

Підсумовуючи, слід зазначити, що визначені методологічні підходи та методи наукового пізнання відображають метамодерністські засади дослідження сучасного міжнародного правопорядку.

1.4. Метамодерністські складові міжнародних відносин і міжнародного правопорядку

Уже минуло практично півстоліття з того моменту, як цифрова революція (англ. *Digital Revolution*) почала змінювати картину сучасного світу, забезпечуючи інформації, способам її трансляції, накопичування, оцінки та сприйняття домінуючу роль у процесах розвитку суспільства і модернізації його інститутів.

Інтернет-технології та інтелектуальні комп'ютерні системи захоплюють перспективами свого розвитку. Вони дають можливість говорити про глобальні знання, що виходять за межі локальних і споконвічних контекстів. Ці знання напрацьовуються світовим, колективним розумом і належать до різних культур. Вони характеризуються розмаїттям джерел, базуються на глобальній інформаційній інфраструктурі й залежать від таких пріоритетних сфер людської діяльності, як наука і технології, політика і економіка, культура і освіта.

Відмінною особливістю сучасності є зростання темпів і масштабів змін, обумовлених становленням інформаційного суспільства з пріоритетним значенням інформаційних процесів, знання та високих технологій. Інформаційна революція, розпочата з середини ХХ ст., сьогодні обіймає всі сфери – не тільки виробництва, але й соціальну діяльність людства. Це свідчить про формування інформаційної єдності всієї людської цивілізації та особливу роль і становище інтернету.

У Туніській програмі для інформаційного суспільства визначено: «Інтернет – центральний елемент інфраструктури інформаційного суспільства – перетворився з дослідницького і академічного засобу на загальнодоступний глобальний засіб. Ми визнаємо, що управління Інтернетом, здійснюване відповідно до Женевських принципів, є невід'ємним елементом орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх, спрямованого на розвиток і недискримінаційного інформаційного суспільства. Крім того, ми

зобов'язуємося підтримувати стабільність і безпеку Інтернету як глобального засобу і забезпечувати необхідну легітимність управління ним на основі повної участі всіх заінтересованих сторін як з розвинутих, так і з країн, що розвиваються, у рамках їхніх відповідних ролей і обов'язків» [328].

Вільний доступ до інформаційних ресурсів змінює форми комунікації між людьми, спонукає до цифрової модернізації у державно-правовій сфері та зміни принципів керування суспільством. Соціальні мережі, забезпечуючи нові форми контакту між людьми, теж не є однозначними у своїх наслідках для людини XXI століття. Змінилося й мірило людського інтелекту – ним стала здатність людини виробляти нові форми відносин, створювати сервіси, змінювати світ навколо себе, не турбуючись про екологію нашої планети та власної душі. Так робото-людський світ, в якому поряд із білковими організмами існують кремінні організми – роботи, несе людству багато неоднозначних ризиків.

Н. М. Сухова визнає, що «Інформаційне суспільство як новий тип соціальної реальності характеризується глобалізованістю всіх процесів і явищ, коли головним об'єктом управління стають не матеріальні об'єкти, а символи, образи, ідеї, знання та інтелект. Головними ж чинниками влади та управління в суспільстві такого типу стають інформація, знання та кваліфікація людини. Інформаційні ж процеси за таких умов стають важливою складовою життєдіяльності кожної людини та суспільства» [311, с. 178].

Місце і роль будь-якої держави у світовій спільноті пов'язані з її спроможністю виробляти, споживати і застосовувати нові знання й технології. Ці процеси безпосередньо залежать від чотирьох складових: науки, освіти, виробництва та бізнесу, спільним інструментом для яких є інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ). На межі XX і XXI століть швидко змінювалися концепції суспільства, побудованого на знаннях та інформації: комунікаційне суспільство, інформаційне суспільство, суспільство, побудоване на знаннях.

Комунікаційному суспільству 80-х – початку 90-х років минулого століття було притаманне перетворення важливої для людей інформації на

цифрову форму, створення великих сховищ для її збереження (бази даних і бази знань), передання її на відстані за допомогою телекомунікаційних технологій і початку розвитку на цій основі глобальної комп'ютерної мережі Інтернет. Цей етап можна пов'язати з виникненням якісно нової взаємодії між людьми, що отримала назви: «електронне суспільство», «електронна країна», «електронний уряд» і т.п.

Інформаційне суспільство набуло свого розвитку з другої половини 90-х років минулого століття. Інформація почала відігравати роль товару, який можна купити і продати, але вона ще не стала знанням – лише аналогічно «сировині» оброблялася перед використанням. Тобто інформація не мала людського виміру, якщо навіть була «оцифрованою», інтерактивною, динамічною.

У XXI столітті на перший план висувається проблема правової комунікації, тобто проблема успішного співіснування у сфері права найрізноманітніших суб'єктів, проблема загального праворозуміння і сумісної, синергічної правотворчості, у рамках якої може реалізуватися не лише особиста свобода людини, але й її відповідальність за долі інших. Таке розуміння права неможливе при погляді на державу як на єдиного носія права [33, с. 39].

Парадокс сучасного світу полягає в тому, що люди, маючи доступ до величезної кількості джерел інформації, все одно позбавлені повної та достовірної інформації про реальність. Це зумовлено тим, що в сучасному суспільстві на реальність накладається стільки інформаційних нашарувань, що дістатися до її первинного шару практично неможливо [114, с. 43].

Ідея громадянського суспільства в глобальному масштабі перетворюється на так зване «мережеве суспільство» (за термінологією М. Кастельса), що базується на інформаційно-комунікаційних технологіях. Фактично, прогрес людства пов'язується з розвитком глобального інформаційного суспільства.

Ліберальні принципи світоустрою знаходять відображення у документах Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства (2003, 2005). Так, підкреслюється пріоритетність прав і свобод людини, які можуть бути обмежені законом лише з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших, задоволення вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві.

У Декларації визначено, зокрема, такі принципи розвитку інформаційного суспільства, як забезпечення кожній людині можливості доступу до інформації, ідей і знань (рівність можливостей); повага культурної самобутності, багатомовності, розвиток і забезпечення доступності місцевого контенту (плюралізм); дотримання принципів незалежності, плюралізму та розмаїття ЗМІ (свобода слова, свобода преси); повага основних прав і свобод людини, а також таких цінностей, як рівність, солідарність, толерантність тощо [69].

Щодо розвитку та реалізації зазначених принципів на практиці, в Туніській програмі для інформаційного суспільства зазначається: «Побудова відкритого для всіх і спрямованого на розвиток інформаційного суспільства потребуватиме безустанних зусиль багатьох заінтересованих сторін. Отже ми зобов'язуємося і надалі повною мірою брати участь – на національному, регіональному і міжнародному рівнях – у забезпеченні послідовного впровадження та наступної діяльності щодо рішень і зобов'язань, прийнятих у процесі ВСІС та його Женевського і Туніського етапів. Враховуючи багатогранну природу процесу побудови інформаційного суспільства, ефективне співробітництво між урядами, приватним сектором, громадянським суспільством, а також Організацією Об'єднаних Націй та іншими міжнародними організаціями відповідно до їх різних ролей і сфери відповідальності та з використанням їхнього досвіду є необхідним» [328].

Суспільство, побудоване на знаннях, природно виникло як наслідок розвитку інформаційних і комунікаційних процесів, поєднавши їх головний продукт – інформаційно-комунікаційні технології – з людською, творчою

компонентою. Інакше кажучи: комунікаційне та інформаційне суспільство базуються на технологіях, суспільство, побудоване на знаннях, – на людях-творцях, озброєних технологіями.

Сучасні науковці пропонують виокремлювати такі ознаки інформаційного суспільства, заснованого на знаннях:

- 1) їм притаманний людський вимір, вони створюються й розвиваються людьми і пов'язані з тим, що роблять і думають люди;
- 2) знання, що креативно виробляються людьми, є товаром, який може купуватися, зберігатися, розповсюджуватися, продаватися, бути предметом обміну. Але це товар, який постійно змінюється та збагачується;
- 3) нові глобальні знання змінюють конфігурацію геополітичних сфер впливу у світі. Традиційні географічні та політичні кордони між країнами вже не відіграють тієї вирішальної ролі, як було колись. Деякі країни та великі компанії здатні створювати нові знання, захищати і продавати їх, інші є переважно користувачами чужих знань. За цією ознакою відбувається перегрупування країн світу і транснаціональних компаній на могутні та залежні. З'являються нові альянси, нові території, нові могутні влади, що групуються з метою вироблення та володіння глобальними знаннями (наприклад, 45 країн – учасниць Болонського процесу, Євросоюз тощо);
- 4) знання вже неможливо визначити в термінах класичних дисциплін – математики, фізики, біології, астрономії, літератури, історії та ін. Нові знання стають більш комплексними, проблемно-орієнтованими та міждисциплінарними. Проблеми, які мають вирішуватися з їх використанням, більш складні і взаємопов'язані;
- 5) знання є одночасно індивідуальними і колективними. Традиційно пізнання світу базувалося на індивідуальних наукових досягненнях. У суспільстві, побудованому на знаннях, дедалі більшого значення у вивченні навколишнього світу набуває колективний розум, який

формується на основі колективних форм інтелектуальної роботи. При цьому ІКТ дозволяють, долаючи кордони, створити єдиний віртуальний простір для взаємодії і спільних дій груп дослідників із різних куточків світу, поєднаних між собою спільною метою щодо вирішення тих чи інших проблем;

б) знання набувають синергетичного характеру. Колективний розум, що формується в результаті такої діяльності, не є простою сумою індивідуальних інтелектуальних внесків окремих дослідників. У цьому випадку існує, умовно кажучи, «додана вартість» колективного розуму, що виникає за рахунок величезної кількості взаємодій дослідників. Тому напрацьовані таким чином знання – суспільні, вони не можуть належати якомусь одному індивіду;

7) процес створення і поширення нових знань має мережевий характер. Традиційні піраміди та вертикалі влади принципово не властиві новому типу суспільства. Головними його елементами є вузли (окремі люди, групи людей, установи та організації) та гілки, які втілюють зв'язки між вузлами й розвиваються природно і довільно. У результаті формуються розгалужені мережі людей, установ та організацій (без кордонів), в яких відбувається створення нових знань та обмін ними, виробництво інтелектуальної продукції (наприклад, програмного забезпечення), проводяться фінансові операції, культурологічні обміни і ще величезна кількість інших видів взаємодії між людьми [360].

Але таке домінування інформації породжує і вкрай радикальні ідеї, зокрема – датаїзм.

У цьому сенсі слід погодитися з думкою Ю. Н. Харарі щодо ролі та місця інформаційних технологій у розвитку майбутніх відносин у суспільстві: «Датаїзм наголошує, що біохімічні та електронні алгоритми підкорюються тотожним математичним законам. Більш того, створення й обробка даних має бути довірена електронним алгоритмам» [471, с. 430].

За твердженням Цесара Хідальго, «датаїзм проголошує, що Всесвіт складається з потоків даних і що цінність будь-якого явища чи сутності визначається їх внеском у обробку даних» [409, с. 43].

Таким чином, датаїзм руйнує бар'єр між тваринами і машинами та пророкує, що електронні алгоритми зрештою розшифрують і перевершать біохімічні алгоритми.

Датаїзм перевертає традиційну піраміду навчання. Донедавна на дані дивилися лише як на першу ланку в довгому ланцюжку інтелектуальної діяльності. Людині треба було перетворювати дані на інформацію, інформацію на знання, а знання на мудрість. Але датаїсти вважають, що люди більше не спроможні справлятися з величезними потоками даних, тому не можуть перетворювати дані на інформацію, і тим більше – на знання чи мудрість. Тому опрацювання даних має бути довірено електронним алгоритмам, набагато потужнішим, ніж людський мозок.

Як альтернативне датаїзму бачення світу, в науковій літературі піднімаються дискусії щодо впливу на свідомість людини трансгуманізму та техногуманізму. Шляхи виникнення цих понять мають свої причини в суспільстві, сьогодні необхідно докладніше розглянути їх, щоб знайти шляхи якнайшвидшого вирішення нагальних питань людства.

Стрімка еволюція передових наукових методів дослідження в біології та медицині, виникнення комп'ютерної техніки, роботизація багатьох сфер життя вплинули на формування нового бачення гуманізму і гуманності, результатом чого стало виникнення на межі ХХ–ХХІ століть трансгуманізму.

Уперше в науковий обіг термін «трансгуманізм» впровадив Джуліан Гакслі. Пропагуючи гуманістичні цінності крізь призму атеїзму, раціоналізму та вільнодумства, Д. Гакслі уникав питань релігійної проблематики, що в подальшому сприяло специфічному підходу до вирішення проблеми фундаментальних змін у людині за допомогою передових біо-, нано- та інформаційних технологій.

Поняття «трансгуманізм» в сучасному вигляді сформував Ферейдун Есфендіарі у 1966 році як скорочення від *transitory human*, тобто «перехідна людина». Такою людиною уявляли ту, що, живучи в нинішній час, намагається прокласти дорогу до нового, постлюдського стану. Основа трансгуманістичного світогляду полягає в раціональності, здоровому глузді, критичному аналізі доступної інформації, використанні достовірних наукових відомостей про світ. Головною метою трансгуманізму є нескінченне вдосконалення людини, засноване на новітніх відкриттях науково-технічного прогресу.

Прагнення трансгуманістів підсилити фізичні, розумові та психічні можливості людини сьогодні стали реальністю для осіб із специфічними потребами. І це є позитивним моментом застосування нових технологій у житті людини.

Як розвиток гуманістичних пошуків відповідей на виклики сучасного світу виник «техногуманізм». Домінування технологій штучного інтелекту, великих даних і алгоритмів допомагає людині вирішувати глобальні проблеми, але водночас робить їх залежними від себе. Цінність людини починає визначатися лише тими даними, які вона генерує. Це дає можливість обрати людські бажання головним пріоритетом у світі, підштовхує людину до пошуку фізичного безсмертя, влади, слави та грошей. Саме в цьому «техногуманісти» вбачають щастя людини майбутнього. Але Ю. Харарі аргументовано доводить, що технологічні розробки загрожують здатності людей надавати сенс своєму життю, оскільки часто людина не може зрозуміти свої бажання та емоції так чітко, як це робить за неї алгоритм. За таких умов людина стає лише ланкою в ланцюзі, а будь-який людський досвід знецінюється, якщо ним не поділитися в соціальних мережах. Отже, Ю. Харарі робить висновок, що техногуманізм, ідеологія якого ґрунтується на нейроінтерфейсах і кіборгізації, спрямований на розвиток певних функцій в людині, які сьогодні називають компетентностями. На відміну від датаїзму, де ухвалення рішень відбувається на підставі цифрових показників,

техногуманізм на перше місце ставить бажання та специфічні інтереси людини [471].

Наразі розвиток наукового знання і техніки потребує від сучасної людини високого рівня культури мислення, яка є неможливою без фундаментальної гуманітарної підготовки, бо з часом людина може опинитися в зоні соціальної незатребуваності. Такий стан речей є незворотною історичною даністю. І як усе в історії людства, ця даність є досить суперечливою. На тлі цього формуються нові завдання для освітнього поля людства.

Відтак саме «широкий» техногуманізм, який включає й біоетичні аспекти трансгуманізму, вбачається найбільш перспективним напрямом гуманістично орієнтованих ідеологій метамодерну.

Не підлягає сумніву, що розвиток інформаційного суспільства має засновуватися на певних керівних постулатах. На нашу думку, таким постулатом є свобода інформації. Одним із складових елементів свободи інформації є доступ до глобальної мережі Інтернет. Рівень доступу до інтернету та опанування його можливостями вважається показником розвиненості індивідууму, спільноти людей, націй, народів, окремих держав, їх об'єднань і континентів світу. Водночас існує і зростає суттєвий цифровий розрив у доступі до надбань цивілізації, у тому числі й до інтернету, між розвинутими країнами й тими, що розвиваються, між постіндустріальними центрами, індустріальними та аграрними районами, між різними групами населення у тій чи іншій країні та у світі загалом [523].

Право на доступ до інтернету як універсальну послугу закріплює Директива Європейського Союзу про універсальну послугу в редакції 2009 року, яка встановлює, що кожен в ЄС повинен мати доступ до мінімального переліку електронно-комунікаційних послуг доброї якості та за прийнятною ціною, включаючи доступ до інтернету [72].

У практиці ЄСПЛ питання про доступ до інтернету було вперше предметом вивчення в 2012 році. У рішенні за справою «Йлдірим проти

Туреччини» Суд зазначив, що «право безперешкодного доступу до Інтернету слід також визнати» [381].

Свобода інформаційної комунікації є універсальною свободою, що передбачає права не лише індивідів на інфокомунікації, але й права спільнот і держав на інфокомунікації. Право на інфокомунікації для націй, що розвиваються, є їх цивілізаційним правом на розвиток за допомогою інформації. Це включає право на недискримінаційний доступ до інфраструктури, право на справедливий розподіл і використання загальносуспільних ресурсів, право на збереження та розвиток своїх культур, зокрема у віртуальній інформаційній сфері, в інтернеті.

Свобода інформації є фундаментом демократичного суспільства й особистої свободи людини, складовою процесу глобалізації та універсалізації права. Право на свободу інформації не є однорідним за правовим змістом, що викликано нерівністю інтересів, які лежать в його основі. Аналіз нормативного масиву інституту свободи інформації підтверджує тезу про нерозривність свободи інформації та контроль дотримання її рамок, визначених міжнародним і національним правом [226].

Таким чином, свобода інформації отримала своє національне та міжнародне визнання. Вона є фундаментом демократичного суспільства й особистої свободи людини, важливою складовою процесу універсалізації права та фундаментальною засадою діджиталізації у правовій сфері епохи метамодерну.

Наступною складовою дослідження процесів, які забезпечують модернізацію державно-правової сфери, є діджиталізація.

Діджиталізація є віхою нового антропологічного простору та має чітко виражений технологічний характер. В умовах сьогодення діджиталізація суспільства презентує послідовні трансформації культурного коду, об'єднані загальним вектором розвитку, а «експонентний ріст цифрових технологій» охоплює й експонентний ріст кількості та якості інтегративних змін в системі комунікації, яка склалася в індустріальну та доіндустріальну епохи. Існування

таких технічних засобів, як інтернет і мобільні пристрої, які дозволяють членам суспільства перебувати в постійній комунікації один з одним, є першою сходинкою діджиталізації та, відповідно, провісником глобальних модифікацій соціальних інститутів і вектора розвитку суспільства загалом.

«Діджиталізація» представляє один із видів цифрової трансформації суспільства та має два основні значення:

1) *digitization* (оцифрування) – перенесення інформації з фізичних носіїв на цифрові, тобто «оцифрування», переведення аналогових даних у цифровий вигляд. Такий процес став можливим завдяки розробленню і швидкому поширенню цифрових технологій, починаючи з моменту винайдення транзисторів (1947) і подальшого їх повсюдного використання для опрацювання, зберігання та трансляції інформації [535, р. 14].

У межах такої операції не відбуваються зміни в якості та змісті інформації, вона просто набуває електронної форми для можливого подальшого опрацювання в цифровому форматі. Сама можливість таких процесів стала підставою для твердження, що оцифрування є елементом третьої промислової революції;

2) *digitalization* (цифровізація) першопочатково – це створення нового продукту в цифровій формі. «Використання самого поняття “цифровізація” покликане зазначити комплексний і масштабний характер тих змін, які відбуваються в суспільстві під впливом цифрових технологій.

Нові технології змінюють і базис, і надбудову суспільства, вони не лише породжують нові, раніше невідомі суспільні відносини, але й формують цілі сфери таких відносин. Унаслідок цього виникає об’єктивна потреба в трансформації правових регуляторів, їх пристосуванні до дедалі швидших темпів життя, до розв’язання задач, які стоять перед суспільством і державою».

Суттєвим моментом цифровізації є створення інноваційного продукту з новим функціоналом і споживчими якостями. Як зазначає В. Фрончко, «Сьогодні в українському правовому полі практично немає такого виду

юридичної діяльності, де б не використовувалися комп'ютеризація, комп'ютерні технології та Інтернет. Автоматизація багатьох суспільних процесів набуває шалених обертів. Стосується це і юридичної професії, зокрема технології в юридичній сфері розвиваються за такими напрямками: автоматизація типових юридичних послуг, застосування юридичних онлайн-сервісів, «діджиталізація» державних послуг і надання їх в режимі онлайн, перехід до системи електронного правосуддя, моделювання юридичних рішень на підставі штучного інтелекту та ін.» [340, с. 145].

«Цифрова» юриспруденція спрямована на збір, опрацювання і зберігання правової інформації та існує у формах вебботів, онлайн-чатів, конструкторів-шаблонів, скриптів, пошукових систем моніторингу реєстраційних даних і даних судового реєстру, електронних баз законодавчих актів, інтелектуальних інформаційних систем тощо.

В. С. Рудюк слушно обґрунтовує, що «Виникнення цифрових технологій і віртуального простору є закономірним наслідком науково-технічних досягнень людства. На сьогодні цифрові технології активно застосовують у сфері права, зокрема в правозастосуванні. Цифрові технології та зміни в суспільному житті вплинули на види й форми здійснення правосуддя» [286, с. 84].

Діджиталізація українського судочинства розпочалася від запуску електронного суду, або ж єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Сьогодні кожен позивач за допомогою свого смартфона та платіжної картки може: сплатити судовий збір; дізнатися хід розгляду справи; отримати певні документи; здійснити електронний документообіг: подати до суду та інших інстанцій документи у цифровому вигляді – тобто відскановані та засвідчені електронним цифровим підписом (далі – ЕЦП). Варто підкреслити, що створення ЕЦП стало важливим кроком до діджиталізації та більшої прозорості всієї системи.

Надзвичайно потрібна новація в судочинстві, запуск якої пришвидшила пандемія, – проєкт *Easy Con*. Завдяки йому не обов'язково їхати до

приміщення суду, а можна брати участь у засіданні онлайн, перебуваючи в офісі чи вдома. З технічного боку, деякі зони проєкту ще потребують доопрацювання [303].

Окрім судочинства, важливим питанням є переведення у діджитал-площину роботу юристів і адвокатів, а для цього необхідно налагодити відповідне ІТ-забезпечення.

Наразі у світі набувають популярності маркетплейси юридичних послуг, компанії інвестують величезні кошти в розроблення нейромереж, що надаватимуть юридичні консультації онлайн. Чат-боти допоможуть автоматизувати ряд процесів: оскарження штрафів, заповнення простих документів, реєстрацію товарних знаків тощо. Юристам слід звернути увагу на доступні системи автоматизації власної діяльності (*Електронний суд, Easy Con*), збільшити кількість нових сервісів, націлених на надання юридичної консультації 24/7. У питаннях забезпечення ефективної цифровізації процесів у правовій і законодавчій системах, на мою думку, необхідно орієнтуватися на міжнародний досвід. Зокрема вартий уваги проєкт щодо розроблення нових підходів в оподаткуванні *digital*-бізнесів – *Digital Services Act*. Наразі він перебуває на розгляді у Європейському парламенті. Цей документі вже містить таке поняття, як *digital presence* – цифрова присутність, через яку здійснюється бізнес-діяльність у певній країні (надходження електронного контенту, програмного забезпечення тощо) і яка є підставою для оподаткування [303].

Спритність в освоєнні технологій, ймовірно, сприятиме створенню нової професії на стику ІТ та права. Чим міг би бути корисний бізнесу юрист, який, до того ж, є технічно обізнаним? Людина з такими знаннями може значно скоротити час, необхідний для впровадження технологій, ретельно планувати їх інтеграцію, грамотно підготувати людей і координувати процеси діджиталізації бізнесу. Юридичний департамент, що вільно володіє темою ІТ, матиме карт-бланш на реалізацію трансформаційних стратегій, тому знання технологій забезпечує юристу і його клієнтам лідерство, необхідне для

досягнення конкурентних переваг на сучасному ринку. Тож майбутнє за інтелектуальними системами, що трансформують юридичну практику, та за юристами, які вміють ними керувати.

На думку Н. Загашевої, слід виокремлювати п'ять основних цифрових трендів юридичної сфери, а саме:

1. Хмарні технології продовжать завойовувати ринок. «У будь-який час, у будь-якому місці», – саме так можна охарактеризувати очікування клієнтів стосовно доступу до юридичних документів. Фахівці також зацікавлені мати доступ до свого архіву як у залі суду, так і у відрядженні. Тож системи зовнішнього документообігу переможно крокуватимуть ринком, і мобільні версії таких сервісів зроблять їх більш привабливими. Наразі йдеться про створення цифрових екосистем, комфортних для користувачів. «Хмарними» можуть бути навіть юридичні компанії, адже надання юридичних послуг у віртуальному просторі стає дедалі більш поширеною практикою.

2. Теми GDPR, блокчейну та кібербезпеки залишатимуться в центрі уваги. Питання захисту інформації буде в центрі запеклих дискусій, адже йдеться не лише про безпеку даних і конфіденційність, але й про свободу волі. Врешті-решт, ринок знайде «золоту середину», однак до того часу варто стежити за змінами і юристам, і розробникам інформаційних продуктів, і бізнесу.

3. Нові технології просування та управління відносинами з клієнтом. Мобільні додатки, CRM-системи призначені виключно для потреб юридичної фірми, нові ідеї використання традиційних соціальних медіа – все це дозволить зробити лідогенерацію ефективнішою та більш якісно керувати клієнтським досвідом. Наразі все піддається автоматизації: управління контактами, постановка завдань, відстеження перебігу справи, створення типових документів, обчислення робочого часу юриста, виставлення рахунків, фінансова звітність і бухгалтерія.

4. Розроблятимуться аналітичні продукти, засновані на AI (англ. *Artificial intelligence*). Удосконалений AI та адаптивне машинне навчання,

використання штучного інтелекту як платформи стане більш поширеним і доступним не лише для великих компаній. Продукти на основі штучного інтелекту, здатні аналізувати великі масиви юридичної інформації та навіть приймати рішення, можуть пришвидшити революцію в юридичній сфері та є інвестиційно привабливими. Постає питання зрілості суспільства, яке матиме такі технології.

5. «Цифрова трансформація» як термін матиме всеосяжне застосування. Діджиталізація більшою мірою полягає не в тому, щоб автоматизувати бізнес-процеси, а в тому, щоб зробити ці процеси більш ефективними завдяки технологіям. Тож це складне явище, яке включатиме, передусім, зміну мислення та поведінки людей, формування культури використання даних. Суспільна роль юристів у цьому питанні полягатиме у виробленні меж і правил користування ними [109].

Поряд із цим, діджиталізація та алгоритмізація у правовій сфері має й певні негативні прояви. Для запобігання їх розвитку сучасні держави розробляють різноманітні механізми попередження, зокрема шляхом ухвалення спеціальних правових актів.

Так, у Рекомендації щодо впливу алгоритмічних систем на права людини CM / Rec (2020) 1 Комітету Міністрів державам-членам від 8 квітня 2020 р. зокрема зазначається: «Визнаючи безпрецедентне зростання використання цифрових додатків як найважливіших інструментів повсякденного життя, включаючи комунікації, освіту, охорону здоров'я, економічну діяльність та транспорт, їх зростаючу роль у структурах управління, адміністрування та розподілу ресурсів та те, що наскрізні технології, що використовують алгоритмічні системи з відповідними стимулами, мають потенціал для вирішення важливих проблем, включаючи зміни клімату та сталий розвиток. Отже, усвідомлюючи розвиваючий вплив, який може бути позитивним чи негативним, що застосування алгоритмічних систем з автоматизованим збором даних, аналітикою, прийняттям рішень, оптимізацією або машинним навчальним потенціалом впливає на здійснення,

реалізацію та захист усіх прав людини та основоположних свобод, а також і ті суттєві виклики, що стосуються демократичного суспільства та верховенства права, пов'язаних із зростанням опори на алгоритмічні системи у повсякденному житті.

Державам слід стимулювати технологічні інновації відповідно до існуючих прав людини, включаючи соціальні права та міжнародно визнані стандарти праці і зайнятості. Зусилля для досягнення узгоджених на міжнародному рівні цілей в сфері сталого розвитку, зокрема щодо видобутку та експлуатації природних ресурсів, а також для вирішення існуючих екологічних та кліматичних проблем, повинні стимулювати конкурентоспроможність суб'єктів приватного сектору» [279].

Зазначені рекомендації спрямовані на створення сучасними державами ефективних механізмів недопущення негативних проявів діджиталізації. Попри це, як визнання досягнень в інформаційній сфері та підтвердження значення її впливу на розвиток людства і міжнародних відносин, є ухвалення резолюції 60/252 Генеральною Асамблеєю ООН [534] та проголошення 17 травня Міжнародним днем інформаційного суспільства.

Міжнародне співробітництво в інформаційній сфері є пріоритетним у ЮНЕСКО. Так, міжнародна програма розвитку ЮНЕСКО є інституційним механізмом здійснення нової стратегії у сфері комунікації. Крім того, слід згадати й про інші програми ЮНЕСКО: «Інформаційне суспільство для всіх» 1996 р., «На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства» 2001 р., «Інформація для всіх» 2000 р. та ін., а також Рекомендація ЮНЕСКО «Про розвиток та використання багатомовності та загальний доступ до кіберпростору» 2003 р. Організація закликає держави сприяти створенню та опрацюванню освітнього, культурного і наукового контенту в цифровому форматі, а також доступу до цього контенту з тим, щоб усі культури мали можливість для самовираження та доступу до кіберпростору усіма мовами [530]. «Хартія про збереження цифрового надбання», ухвалена разом із вищезазначеною Рекомендацією у 2003 р. на 32-й сесії Генеральної

конференції ЮНЕСКО в Парижі, визначає цифрове надбання як «унікальні ресурси людських знань і форм вираження» [412].

Розвиток міжнародно-правового регулювання інформаційної сфери, а з нею і процес універсалізації прав людини в цій сфері, відбувається і на регіональному рівні. Так, наприклад, можна констатувати активну правотворчу діяльність Ради Європи та укладення низки договорів в інформаційній сфері: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Європейська угода про обмін програмами телевізійних фільмів 1958 р., Європейська угода про запобігання радіомовленню зі станцій, що знаходяться за межами національної території 1963 р., Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1981 р., Конвенція Ради Європи про транскордонне телебачення 1989 р., Конвенція про захист європейської культурної спадщини у формі аудіо та відеотворів 2001 р., Європейська конвенція про правовий захист послуг, що базуються на, або складаються з умовного доступу 2001 р., Конвенція про кіберзлочинність 2001 р. та ін.

Процеси діджиталізації міжнародно-правової сфери суттєво стимулюють розвиток міжнародного інформаційного права як наслідок розвитку інформаційної сфери та глобального інформаційного суспільства. Це супроводжується формуванням певного переліку інформаційних прав людини, які доповнюють наявну систему загально визнаних прав і свобод людини, тим самим розвиваючи національне розуміння прав і свобод людини і громадянина. Яскравим прикладом серед таких прав є право на захист персональних даних, право на доступ в інтернет, право на доступ до інформації, право на комунікацію, свободу думки, слова, масової інформації, право інтелектуальної власності щодо інформації, право власності на інформаційні ресурси.

Підсумовуючи, слід зазначити, що інформаційно-комунікаційні процеси є невід'ємною складовою модернізації держави і права в епоху метамодерну. Світ діджиталізується, інформація стає ключовим ресурсом і

інструментом. Цифрове стає поряд із природнім. Людство замислюється над розширенням біоетичних меж втручання в життя, чим обґрунтовує можливість і допустимість існування «постлюдського стану» на підставі досліджень науково-технічного прогресу. Подібне розуміння має засновуватися на синкретичних і техногуманістичних началах, що будуть враховувати можливі коливання бажань та побоювань соціуму, – від усвідомлення глобальних і локальних викликів, раціональних та ірраціональних складових, до використання достовірних наукових відомостей і аналізу новітніх та ще не пізнаних процесів тощо. Все це цілком характеризує сучасний стан міжнародних відносин і розкриває можливі перспективи розвитку у державно-правовій сфері – перспективи розвитку епохи метамодерну.

РОЗДІЛ 2.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ПРАВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

2.1. Джерельна архітектура сучасного міжнародного права як системоутворююча компонента міжнародного правопорядку

Усвідомлення ключових засад формування глобального права в обов'язковому порядку має спиратися на аналіз джерельної бази міжнародного права з урахуванням як традиційних, так і новаційних положень у цій сфері.

Традиційно міжнародне право розглядається як впорядкована сукупність принципів, положень договірних і звичаєвого характеру, спрямованих на регулювання відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення миру і співробітництва. Така сукупність юридичних норм і принципів створюється шляхом активного (договір), або пасивного (звичаї) узгодження прав і обов'язків між суб'єктами міжнародного права та визначення відповідальності у разі їх порушення.

Норми *hard law* визнаються суб'єктами міжнародного права як юридично обов'язкові та забезпечуються примусом, форми, характер і межі якого визначаються в міждержавних угодах.

Міжнародне право не є галуззю внутрішньодержавного права і не входить до його правової системи; його слід відрізнити від міжнародних відносин і дипломатії.

Міжнародні відносини набагато ширші, ніж міжнародне право. Вони можуть виникати між фізичними і юридичними особами та іншими суб'єктами різних держав і міжнародних суб'єктів, у тому числі між такими, що не є суб'єктами міжнародного права.

У міжнародно-правовій літературі завжди значна увага приділялася джерелам міжнародного права, його системі та змісту. І це закономірно,

оскільки система джерел міжнародного права є складною та постійно змінюється. Водночас питання джерел права тісно пов'язано з розвитком правової системи не лише в національному аспекті, але й у міжнародному. Саме джерела права здатні на юридичному рівні продемонструвати та закріпити зміни, що мають місце у структурі системи права.

Постійний розвиток міжнародних відносин продукує появу нових форм правового регулювання. У світі, де зростає кількість транскордонних викликів, таких як глобальні проблеми щодо екології, тероризму, міграції та кібербезпеки, правильне застосування міжнародного права стає все більш важливим для міжнародного співтовариства.

Знання системи джерел міжнародного права дозволяє краще розуміти взаємодію між ними, їх взаємозв'язок та ієрархію, що важливо для правильного застосування правових норм у конкретних випадках, для вирішення міжнародних спорів і конфліктів, а також для визначення порядку укладання нових норм міжнародного права.

Крім того, варто врахувати той факт, що окремі країни надають пріоритетність нормам міжнародного права у випадку колізії своїх міжнародних юридичних зобов'язань перед нормами внутрішнього права, що безпосередньо свідчить про вплив окресленої проблематики і на формування та розвиток національних систем права.

Тому дослідження системи джерел сучасного міжнародного права має важливе теоретичне й практичне значення, сприяє розвитку міжнародних відносин, підвищенню ефективності міжнародної співпраці та вирішенню нагальних проблем сучасності. У зв'язку з цим виникає потреба системного аналізу, вивчення й узагальнення наукової літератури та практики застосування міжнародного права щодо джерел сучасного міжнародного права.

Безпосередньо питанню системи джерел у міжнародному праві свої праці присвятили численні вітчизняні та зарубіжних вчені, серед яких, зокрема: В. Г. Буткевич, І. М. Городинський, О. В. Київець, І. І. Лукашук, О. О.

Мережко, О. О. Нігреєва, О. В. Трояновський, Ю. В. Щокін, Е. Д'Амато (Anthony D'Amato), А. Бойл, (Alan Boyle), Т. Мейер (Timothy Meyer) та інші. Проте їх дослідження стосуються, як правило, окремих джерел міжнародного права, водночас комплексно як система, що перебуває у постійному розвитку через ускладнення міжнародних відносин під впливом процесів глобалізації та цифровізації, ці джерела не розглядалися.

У правовій доктрині джерелами міжнародного права називають зовнішні форми, в яких існують норми міжнародного права; форми, в яких воно втілюється, існує: «встановлені державами в процесі правотворчості форми втілення узгоджених рішень, форми існування міжнародно-правових норм» [318, с. 55]; форми зовнішнього виразу норм міжнародного права, які створюються шляхом узгодження воель суб'єктів міжнародного права [129, с. 9].

Не вдаючись до детального аналізу класифікацій джерел міжнародного права, зауважимо, що одностайності у цьому питанні не існує. Розрізняють такі джерела міжнародного права: матеріальні та формальні, загальносоціальні та юридичні, обов'язкові та допоміжні [41, с. 110]; первинні та вторинні [426, р. 267] тощо.

Такою ж є ситуація і з розумінням системи джерел міжнародного права. До офіційно визнаних джерел міжнародного права традиційно відносять джерела, наведені у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН від 26 червня 1945 р.

Зокрема, Міжнародний Суд ООН в процесі своєї діяльності зобов'язаний застосовувати: а) міжнародні конвенції – як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, точно визнані державами; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної правовою нормою; с) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; d) із застереженням, зазначеним у ст. 59 («Рішення Суду обов'язкове лише для сторін, які беруть участь у справі, і лише в даній справі»), судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців публічного права різних націй як

допоміжний засіб для визначення правових норм. Водночас відповідно до п. 2 цієї ж статті Суд має право вирішувати справу *ex aequo et bono*, якщо сторони з цим погоджуються [555].

Коротко сформулюємо сутність окремих джерел міжнародного права. Міжнародні конвенції представляють собою договір (угоду) між двома або декількома суб'єктами міжнародного права, який регулює відносини між ними шляхом створення взаємних прав та обов'язків. Міжнародний договір є чітко висловленою згодою держав, зручним засобом формулювання норм, взаємних прав і зобов'язань [318, с. 59].

Міжнародні конвенції (договори) посідають ключову позицію у системі джерел міжнародного права. Вони є збалансованими угодами між суб'єктами міжнародного права, які спрямовані на врегулювання відносин між їх сторонами та учасниками (держава, яка погодилась на обов'язковість для неї договору і для якої договір є чинним) через створення взаємних прав і обов'язків.

Відповідно до ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969), міжнародний договір «...означає міжнародну угоду, яка укладена між державами у письмовій формі і регулюється міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, чи в двох або декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви» [54].

Враховуючи високу роль, яку відіграють угоди у формуванні та розвитку міжнародних відносин, в теорії міжнародного права було сформовано систему принципів і норм, спрямованих на врегулювання відносин між суб'єктами міжнародного права з приводу укладання, дії та припинення дії міжнародних договорів, яка отримала назву – право міжнародних договорів (*law of treaties*).

Поняття «міжнародна угода» може мати різні назви: договір, конвенція, хартія, декларація, пакт, статут тощо. Серед зазначених міжнародно-правових актів виділяють такі, які формулюють права й обов'язки відповідних суб'єктів

(конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також такі, що правил поведінки зазвичай не містять, прав і обов'язків безпосередньо не формулюють (декларації, заяви, меморандуми).

Міжнародні договори містять загальні правила поведінки, не мають персоніфікованого і разового характеру. У міжнародному праві договорами виступають лише угоди, укладені між суб'єктами міжнародного права. Міжнародні договори є обов'язковими для їх учасників.

Міжнародний договір має певні характерні ознаки, зокрема:

1) міжнародна репрезентація – виступає як форма втілення узгодженого волевиявлення не одного, а як мінімум двох суб'єктів міжнародного права;

2) міждержавна забезпеченість – забезпечується примусовою силою держав, її здійснення має відбуватися в порядку і в рамках, що передбачені міжнародним правом;

3) міжнародна легальність – суб'єктний склад, порядок укладання, процедури виразу згоди на обов'язковість договору, встановлюються положеннями міжнародного права.

Основні принципи міжнародного права (*jus cogens*) – це найбільш загальні, основоположні та імперативні його норми, які містять зобов'язання між усіма (*erga omnes*), мають універсальну сферу дії та комплексний характер.

Загальними принципами права, зазначеними в п. 1 (с) ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, є найбільш загальні імперативні вимоги до розуміння права як механізму реалізації волі у відносинах людей у будь-якому суспільстві та у відносинах будь-яких суспільств між собою, що сформувалися в суспільній свідомості, пройшли випробування часом і є основною невід'ємною складовою правової культури більшості існуючих націй і народів [368, с. 406–407].

Основні принципи міжнародного права закріплено у Статуті ООН, у Декларації про міжнародні принципи відповідно до Статуту ООН 1970 р. та в Підсумковому акті ОБСЄ, підписаному в Гельсінкі 1975 р.

Як зазначає О. Г. Широкова-Мураш, загальні принципи міжнародного права мають особливу форму – абстрактних, узагальнених і базових положень для всіх інших міжнародно-правових норм. Тоді як основні принципи міжнародного права є найважливішими у міжнародній практиці, складають ядро сучасного міжнародного права і є системою норм особливого роду – наділені вищою імперативною юридичною силою [359, с. 93].

У ст. 2 Статуту ООН зазначено перші 7 принципів: суверенної рівності; виконання зобов'язань; мирного вирішення міжнародних спорів; заборони загрози силою та її застосування; співробітництва; ООН забезпечує діяльність держав відповідно до зазначених принципів; невторчання [305]. По суті, наведені принципи належать до основних принципів міжнародного права.

Наступним важливим документом стала Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., де у п. 3 Загальних положень чітко вказано: «Принципи Статуту, що містяться у даній Декларації, являють собою основні принципи міжнародного права й тому закликають усі держави керуватися цими принципами у своїй міжнародній діяльності і розвивати свої взаємовідносини на основі їх суворого дотримання» [70].

Ще три найважливіших принципи міжнародного права було сформульовано у Підсумковому акті ОБСЄ, підписаному в Гельсінкі 1975 р., це принципи: територіальної цілісності; поваги до прав людини; непорушності кордонів [112]. Вони визначають вихідні засади організації відносин між державами, фундаментальні за своїм змістом, враховують інтереси й потреби народів і визнаються всіма державами як обов'язкові.

Наступним джерелом міжнародного права є міжнародно-правовий звичай, під яким розуміють правило зовнішньої поведінки учасників міжнародних правовідносин, яке склалося в практиці одноманітних фактичних міжнародних правовідносин, що мали місце в дійсності неодноразово, яке визнане юридично обов'язковим і тягне за собою міжнародно-правову відповідальність за його недотримання [368, с. 412].

Міжнародний звичай (*opinio juris*) як джерело міжнародного права – це тривале одноманітне повторюване правило поведінки, яке визнається державами-учасниками міжнародних відносин як міжнародно-правова норма.

У ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН йдеться: «Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує... міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма» [304].

Звичай як особливе джерело міжнародного права формується як неписане правило поведінки, що потребує визнання його обов'язковості та юридичної сили самими суб'єктами міжнародних відносин. Відтак за способом створення і формою існування можна виокремити такі складові компоненти звичаю: повторюваність – триваюча у часі (хоча сьогодні міжнародні звичаї можуть формуватися за досить короткий проміжок часу) та співпадаюча практика держав щодо застосування однотипного порядку дій при впорядкуванні певних обставин (*diuturnitas чи usus*); визнання – суб'єкти міжнародного права за правилом, сформованим у результаті співпадаючої практики держав, мають визнати його юридично обов'язкову силу (*opinio juris sive necessitatis*).

Отже, для того щоб певне правило поведінки стало міжнародним звичаєм, воно має відповідати певним умовам: одноманітність, повторюваність; тривалість; визнання.

Здебільшого міжнародний звичай веде до створення норм універсального характеру. Він виступає первинним джерелом регулювання у тих випадках, коли через певні обставини держави взагалі не закріплюють свої зобов'язання у зазначеній сфері відносин у договірній формі. За наявності кодифікації у вигляді конвенції звичай продовжує бути джерелом правового регулювання взаємних відносин держав, які не є її учасниками, у відносинах цих держав з учасниками конвенції.

Окреме місце в системі джерел міжнародного права посідають судові рішення і правові доктрини, що виступають як допоміжний засіб для визначення правових норм.

Судовий прецедент (від лат. *praecedens* – що передує) – це принцип, який передбачає, що ухвалене за конкретною справою рішення стає в майбутньому обов'язковим для суду тієї самої або нижчої інстанції при вирішенні всіх аналогічних справ.

Переконання деяких науковців, що прецеденти судів можуть бути джерелами міжнародного права, ймовірно, сформувалися під впливом результатів діяльності Європейського Суду з прав людини і Міжнародного Суду ООН. Так, Європейський Суд з прав людини одним із своїх завдань визнав «розвиток норм, що встановлені Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод». Мотивуючи свої рішення власними прецедентами, він, фактично, зобов'язав держави поважати їх і брати за основу аргументації у власних справах.

Правова доктрина (*responsa prudentium* – відповіді юристів) – точка зору найбільш кваліфікованих спеціалістів з міжнародного права про наявність чи відсутність правової норми. Вони виступають допоміжним засобом для визначення існування звичайних міжнародно-правових норм.

Юридична наука як система знань про правову дійсність сприяє усвідомленню стану речей в суспільстві та здійснює відповідні теоретичні узагальнення, займається розробленням практичних проблем суспільного життя. Саме із доктрин як джерел права законодавець здобуває законодавчі ідеї та рішення.

Доктрина може виступати не лише в ролі правостворюючого фактора, а може виконувати і роль форми, яка безпосередньо містить норми права, що підлягають реалізації в юридичній дійсності.

Доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з міжнародного права виступають допоміжним засобом для визначення існування звичайних міжнародно-правових норм.

Міжнародний Суд ООН у своїх рішеннях не посилався на доктрину міжнародного права. І. І. Килимник та А. В. Домбровська цілком слушно обґрунтовують, що наразі «...спадає тенденція звернення до вчених з метою почути їхнє тлумачення норм міжнародного права. Цю функцію досить успішно виконують міжнародні судові установи, відповідні комітети міждержавних організацій. Доктрина юристів важлива лише як засіб внести ясність у погляди на норми міжнародного права, щоб сприяти полегшенню їх формування. Сама по собі вона не має юридичної обов'язковості» [129, с. 13].

Знову ж таки, недооцінювати значення доктрини для міжнародного права, зокрема для вирішення суперечок між його суб'єктами, не слід. Наприклад, Європейський суд з прав людини у рішенні від 26.07.2021 р. у справі «Jugičić v. Croatia» (заява № 58222/09) вказав на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з тієї причини, що експертні висновки видатних юристів і висновки й інформація, отримані від різних установ Конституційним Судом, були доведені до відома заявниці лише після завершення провадження.

Вважаємо, що правова доктрина виконує важливу роль особливо у сучасному глобальному світі, де існує потреба в тлумаченні норм права, розвитку правових принципів, розв'язанні правових проблем і впливу на формування правових норм. Водночас вона не може розглядатися як самостійне джерело сучасного міжнародного права, а залишається засобом для визначення правових норм.

Крім того, варто з'ясувати й місце судових рішень у системі джерел міжнародного права. Адже, по суті, Європейський Суд з прав людини зруйнував стереотипи у цьому питанні. В юридичній літературі підкреслюється, що «судові рішення в міжнародному праві не мають характеру прецеденту в класичному розумінні та являють собою лише акти застосування міжнародних норм у конкретній справі. Водночас ці акти мають значний вплив на розвиток системи міжнародного права (формують юридичну доктрину, фіксують правові звичаї тощо) і можуть бути визнані судовими

прецедентами особливого характеру», що дає підстави вважати їх джерелом права [168, с. 307].

І. І. Килимник та А. В. Домбровська також звертають увагу, що Європейський Суд із прав людини сам визначив одним із своїх завдань – «розвивати норми, встановлені Конвенцією (Справа «Ірландія проти Сполученого Королівства»), розглядаючи при цьому Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод як “живий документ”» [129, с. 12].

З цього приводу можемо констатувати, що судові рішення мають обов’язковий характер для сторін, до яких вони застосовуються; тобто що суб’єкти права повинні дотримуватися рішень і вживати відповідних заходів для їх виконання. Разом з тим, рішення суду можуть мати прецедентну силу, тобто вони стають правовими прецедентами для майбутніх вирішень судів у подібних справах. Прецедентне право використовується для тлумачення закону та визначення стандартів і правил, які застосовуються в подібних випадках. Адже прецеденти забезпечують стабільність і передбачуваність правової системи.

Крім того, судові рішення покликані здійснювати інтерпретацію та розвиток права, оскільки використовуються для тлумачення невизначених або спірних положень закону. Рішення судів можуть розширювати або змінювати тлумачення закону, що дозволяє адаптувати право до змінних соціальних, економічних і технологічних умов. Тому їх авторитет і вплив можуть призвести до подальшого укладання та розвитку правових норм і стандартів у міжнародному співтоваристві.

Як бачимо, судові рішення здійснюють трансформаційну роль у міжнародній правотворчості. Сьогодні у юридичній літературі не наводяться переконливі аргументи про неможливість їх включення до системи джерел міжнародного права, зокрема до судових рішень Європейського Суду з прав людини.

У зв'язку з вищезазначеним виникає два закономірних питання: чи є вичерпним перелік, наведений у згаданій вище ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН? Якою є ієрархія цих джерел?

Наразі не вирішено науковий спір щодо ієрархії джерел міжнародного права, наведений у ст. 38 вищезгаданого Статуту.

У юридичній літературі підкреслюється, що питання ієрархії є надзвичайно важливим аспектом через постійне збільшення кількості міжнародно-правових норм [128, с. 144], проте в доктрині сучасного міжнародного права не існує єдності думок щодо точного переліку джерел міжнародного права, а також щодо існування певної ієрархії між ними [185, с. 48].

Не можемо погодитися з висновком про ієрархію джерел міжнародного права лише за тим фактом, що вони згадуються у певній черговості. У жодному авторитетному джерелі не знайдемо формулювання, що, наприклад, у системі джерел міжнародного права першість належить міжнародному договору. Насправді ієрархії цих джерел не може й бути, оскільки не існує ієрархії самих органів, що їх формують. Водночас окреме джерело міжнародного права за певної ситуації може здобути пріоритет перед іншим джерелом залежно від мети і цілей регулювання тих чи інших міжнародних відносин.

Абсолютно правильно зазначає І. М. Городинський, що в цій площині питання варто зосередитись на існуванні фактичної пріоритетності в застосуванні цих джерел, яка обумовлена фактичними реаліями розвитку міжнародних правовідносин. При цьому перевага у застосуванні окремих джерел міжнародного права має надаватися не за їх вищою чи нижчою юридичною силою, а за їх вищою ефективністю для міжнародно-правового регулювання [65, с. 80].

Такий підхід повністю узгоджується з потребою регулювання нових суспільних відносин, викликаних розвитком нових технологій і процесів. Відповідно вважаємо, що на сучасному етапі є недоречним поділ джерел

міжнародного права на основні та допоміжні, а також встановлення їх ієрархічності.

Ще одне питання, яке потребує розгляду, пов'язане з вичерпністю джерел, зазначених у ст. 38 Статуту. У доктрині міжнародного права по-різному ставляться до розширення цього переліку. О. В. Трояновський слушно зазначає, що можна розширити перелік джерел міжнародного права, якщо відійти від зайвої позитивізації міжнародного права і формалізації його джерел, враховуючи природно-правовий характер міжнародного права і його нормативів [325, с. 337].

З цього приводу гадаємо, що таке розширення є не лише можливим, а й навіть необхідним, але при цьому має бути врахована незмінність сутності джерела міжнародного права.

Першим претендентом у такому списку джерел вважаються односторонні акти держав. Так, Міжнародний суд ООН (далі – Міжнародний суд) у справах про ядерні випробування («Nuclear Tests, Australia v. France», Judgement of December 20, 1974; «Nuclear Tests, New Zealand v. France», Judgement of December 20, 1974) зазначив: «...заяви, які здійснені у вигляді односторонніх актів і які стосуються правових і фактичних ситуацій, можуть мати наслідком виникнення юридичних зобов'язань».

У випадку, якщо держава, що зробила заяву, має намір узяти на себе зобов'язання згідно з його змістом, то в результаті такої заяви воно набуває характеру юридичного зобов'язання, а відповідна держава вправі тим самим дотримуватись лінії поведінки, що відповідає зробленій нею заяві. Зобов'язання такого характеру, виражене публічно, з наміром узяти його на себе навіть поза рамками міжнародних переговорів, має обов'язкову силу» [515].

Односторонній акт є результатом волевиявлення однієї держави, яким держава бере на себе певні зобов'язання, і це відрізняє його за своєю природою від міжнародно-правових договорів, оскільки останні ґрунтуються на узгодженні волі кількох держав [167, с. 62–63].

Тобто односторонні акти передбачають поведінку держав, засновану на принципі автономії волі суверенних держав, яка зобов'язує і тлумачиться відповідно до основоположних вимог добросовісності [325, с. 338].

Відповідно, односторонні акти держав є важливим джерелом сучасного міжнародного права, значення яких не можна недооцінювати для міжнародної спільноти.

По-перше, ці акти впливають із права суверенних держав діяти самостійно та встановлювати власні правові стандарти. Кожна держава має право виражати свою волю через односторонні дії, такі як декларації, заяви, протести тощо.

По-друге, вони покликані відображати узагальнену суспільну практику або позицію держави.

По-третє, можуть сприяти формуванню нових норм міжнародного права. Наприклад, декілька держав вчиняють подібні односторонні дії, що згодом сприяє формуванню міжнародного звичаю, а в подальшому може бути ухвалено іншими державами та закріплено у договірній формі.

По-четверте, ці акти забезпечують реалізацію принципу права на самовизначення національних груп, міноритетів або колоніальних територій щодо свого статусу та майбутнього. І нарешті найважливіше – з одного боку, односторонні акти держав можуть використовуватися для заповнення прогалів або реагування на недоліки в наявних нормах міжнародного права, а з іншого, – відображати зміни в міжнародних відносинах, що є відповіддю на нові потреби та виклики, з якими стикаються держави, які не були передбачені або вирішені на раніше ухваленому рівні міжнародного права.

Питання про віднесення до джерел міжнародного права актів міжнародних організацій є дискусійним і таким, що потребує додаткового наукового вивчення.

Для визнання рішень міжнародних організацій джерелами міжнародного права необхідно дотримання певних вимог, зокрема: ухвалення рішення в рамках компетенції організації; повна відповідність рішення

положенням статуту міжнародної організації; ухвалення рішення за певною процедурою, чинною в міжнародній організації; рішення повинно чітко виражати волю держав визнати викладені у ньому принципи та норми.

Аналіз природи окремих резолюцій Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаннях Націй, рішень Ради Безпеки та актів інших органів Організації Об'єднаннях Націй дозволяє дійти висновку про універсальний характер таких документів. Саме резолюції Асамблеї, ухвалені одностайно, вперше були визнані такими, що виходять за межі простих рекомендацій і є обов'язковими для усіх членів Організації Об'єднаннях Націй, отже є джерелами міжнародного права.

Обов'язковий характер як для держав-членів Організації Об'єднаннях Націй, так і для тих держав, що не є її членами, мають і резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаннях Націй, особливо з питань миру, порушення миру та актів агресії.

Рішення міжнародних конференцій також можуть бути джерелами міжнародного права, якщо вони містять нормативно-правові норми. Зокрема можна навести Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва у Європі 1975 року та інші підсумкові документи НБСЄ, у тому числі й Віденський підсумковий документ 1989 року, який зобов'язав держав-учасниць НБСЄ привести своє національне законодавство у відповідність до норм міжнародного права [244].

Також певну перспективу щодо участі в системі джерел міжнародного права та одним зі способів розвитку його інструментального арсеналу є використання актів м'якого права, що уможлиблює гарантувати збереження загальних правових стандартів, забезпечувати гармонізацію національного та міжнародного права, а також стимулювати розвиток нових правових інструментів і методів їх застосування.

Водночас погляди науковців на природу м'якого права є досить неоднозначними. Існує три основні підходи до окресленої проблематики.

Прихильники першого підходу зосереджують свою увагу на необов'язковості норм м'якого права. В. В. Мицик робить висновок, що «нормами так званого м'якого права є інституційні, рекомендаційні неправові норми, які містяться в документах міжнародних міжурядових організацій, настанови яких можуть мати обов'язковий політичний, але не юридичний характер». Такі норми виконують надзвичайно важливу допоміжну роль у встановленні та визначенні *opinio juris* звичаєвих і підготовці договірних міжнародно-правових норм [41, с. 182]. Поширеною є думка, що «м'яке право» не є правом, а являє собою необов'язкові документи та угоди рекомендаційного характеру, кодекси правил поведінки або стандартів [502, р. 87–88].

Інша група вчених-міжнародників наполягає на розумінні м'якого права як норм міжнародного права, що мають лише «м'який характер» (норми джерел міжнародного права щодо цілей і прагнень учасників міжнародних відносин). Зокрема йдеться про резолюції міжнародних організацій, необов'язкові частини юридично обов'язкових міжнародних договірних форм. «Договір може бути потенційно нормативним, але “м'яким” за характером, бо закріплює “принципи”, а не “правила”» [398, с. 907].

Деякі науковці намагаються відшукати певний баланс між двома наведеними вище концепціями, визначаючи м'яке право як сукупність обов'язкових і необов'язкових норм міжнародного права, що містять правила поведінки, наділені юридичними наслідками через використання їх суб'єктами міжнародних відносин [553]. Насправді, останнім часом у правовій доктрині позначилася тенденція до розуміння подвійної правової природи м'якого права, вважаючи його «наполовину правом і наполовину не-правом» [458, с. 983].

Дійсно, за своєю формою м'яке право може включати класичні правила поведінки, отже якщо провести аналогію з твердим правом, то, відповідно, норми м'якого права здатні стати частиною комплексного механізму регулювання діяльності суб'єктів міжнародного права, впливаючи на

поведінку останніх. Крім того, спостерігаємо позитивну динаміку зростання кількості актів м'якого права на глобальному рівні, зокрема кодексів. Наприклад, у 1985 році Продовольчою та Сільськогосподарською Організацією ООН (ФАО) ухвалено «Міжнародний кодекс поведінки в галузі розподілу та використання пестицидів», який періодично перевидається в оновленій редакції. Чинна редакція видана у 2014 році та має назву «Міжнародний кодекс поведінки в питаннях управління пестицидами», а в 2015 році доповнена ще одним документом – «Методичні рекомендації щодо законодавства про пестициди» [191].

Як бачимо, правові інструменти м'якого права містяться в документах суб'єктів міжнародного права, які за установчими документами не мають обов'язкової юридичної сили. Разом з тим, ці документи можуть мати юридичні наслідки та впливати на поведінку суб'єктів міжнародної правотворчості. З цього приводу О. О. Нігрєєва зазначає, що утворення норми м'якого права може становити перший етап міжнародного правотворчого процесу, а саме нормоутворення, коли формується певний стандарт поведінки, який у майбутньому (на наступному етапі правотворчості) може стати юридично обов'язковим [199, с. 151].

Гнучке та інноваційне міжнародне право є важливим інструментом для забезпечення ефективного регулювання сучасних суспільних відносин, захисту прав і свобод громадян. Для його розвитку та застосування є необхідним використання міжнародних механізмів правової координації.

В окремих випадках м'яке право може мати більший вплив на національну правову систему, ніж самі закони, оскільки воно може допомогти створити загальні стандарти і принципи, що регулюють певні суспільні сфери. Наприклад, директиви Європейського Союзу можуть мати значний вплив на законодавство держав-членів, оскільки вони містять рекомендації щодо спільних принципів і стандартів.

Отже, можемо окреслити основні характерні риси, притаманні загалом джерелам сучасного міжнародного права:

1) різноманітність (можуть бути створені різними суб'єктами міжнародного права, такими як держави, міжнародні організації та інші суб'єкти, мати різні форми);

2) загальність (міжнародне право є загальним для всіх суб'єктів міжнародного права, тобто його норми і принципи застосовуються до всіх без винятку, при цьому забезпечується рівність їх прав та обов'язків);

3) варіативність (можуть змінюватися і розвиватися залежно від потреб міжнародного співтовариства та нових викликів, які виникають у світі);

4) здатність взаємодіяти (різні джерела міжнародного права можуть взаємодіяти між собою та взаємодіяти з іншими системами, такими як національне право);

5) суспільна цінність (міжнародне право має на меті захист прав людини, збереження миру та безпеки у світі, забезпечення економічного та соціального прогресу; тобто міжнародне право має значну суспільну цінність і впливає на життя людей у всьому світі;

6) універсальна обов'язковість (джерела міжнародного права можуть мати різні виміри забезпечення обов'язковості виконання – від *hard law* до *soft law*. Водночас окремі норми міжнародного права є імперативними, тобто не можуть бути змінені або звільнені від їх виконання договором чи угодою між державами, зокрема щодо заборони на геноцид, вбивства, рабство, піратство та інші міжнародні злочини).

Таким чином, сучасна система джерел міжнародного права, безперечно, є багатовекторною і включає різні за юридичною силою джерела, які пов'язані між собою механізмами впливу, проте об'єднані спільною метою – належним упорядкуванням відносин сучасного суспільства.

Одним зі способів розвитку міжнародного права є використання механізмів правової координації, зокрема за допомогою міжнародних угод, конвенцій і доктрини права. Такий підхід дозволяє гарантувати збереження загальних правових стандартів, забезпечувати гармонізацію національного та

міжнародного права, а також стимулювати розвиток нових правових інструментів і методів їх застосування.

Джерела сучасного міжнародного права слід розглядати у широкому розумінні – як правові акти, процес або практику, що створюють, встановлюють або втілюють правові норми і принципи, регулюють взаємодію між державами, міжнародні відносини та діяльність міжнародних організацій. Ці джерела можуть мати як високий рівень формалізованості (конвенції, договори, рішення міжнародних органів, прецеденти тощо), так і низький (наприклад, звичаї, експертні оцінки, рекомендації).

Важливими ознаками архітектури джерел сучасного міжнародного права є їх загальність, варіативність і спрямованість на досягнення глобального світового порядку, на співпрацю та розвиток міжнародних відносин; на встановлення правовідповідних алгоритмів врегулювання економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, військових, соціальних, культурних та інших зв'язків між державами, основними соціальними, економічними і суспільними рухами, що діють на міжнародній арені, тобто між народами в широкому значенні цього слова.

2.2. Юридичні фікції у міжнародному праві як особливі інструменти підтримання належного рівня функціонування правопорядку

Формування нових механізмів функціонування міжнародних відносин і засад світового порядку потребує вдосконалення не тільки діяльності міжнародних акторів, а й інструментів, і прийомів правового регулювання у міжнародно-правовій сфері. У контексті загальних напрямів державно-правового розвитку та цифровізації суспільних відносин особливого значення набуває таке явище правової реальності, як юридична фікція. Справа в тому, що віртуалізація багатьох сфер соціального життя потребує належного правового впорядкування із застосуванням як типових, так і нетипових юридичних прийомів. У цьому аспекті юридичні фікції, що використовуються в нормах права, допомагають вирішити окремі специфічні відносини. Зокрема використання юридичних фікцій в сучасних умовах міжнародно-правового розвитку дозволить вирішити проблемні аспекти правового регулювання можливості існування держав без територій (віртуальне буття держави) або носіїв штучного інтелекту як особливих суб'єктів права. Зазначені положення підкреслюють актуальність обраного напрямку досліджень.

Юридичні фікції є важливим інструментом у сучасному праві та суспільстві. Вони допомагають забезпечувати реалізацію принципу «законності в інтересах людини» та ефективний захист прав людей, а тому можуть бути використані для забезпечення доступу до правосуддя і рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від їхньої соціальної, економічної та політичної позиції. Вони широко застосовуються у багатьох галузях права, включаючи цивільне право, сімейне, кримінальне, адміністративне, міжнародне право, а також у процесуальних галузях. З розвитком нових технологій і соціальних процесів з'являються нові правові питання, які можуть вирішуватися саме за допомогою юридичних фікцій.

Водночас використання юридичних фікцій може також викликати певні проблеми та ризики, наприклад, пов'язані з небезпекою зловживання ними для

досягнення незаконних цілей або обману людей, з розумінням і виконанням юридичних фікцій через суперечність законодавству та нормам права. Тому маємо складну правову природу юридичних фікцій і контроверсійну тему серед науковців і практикуючих юристів.

Водночас дослідження юридичних фікцій допомагає зрозуміти принципи права та їх взаємозв'язок з соціальними, економічними та політичними процесами, що підтверджує їх важливість для розвитку права і побудови справедливого та ефективного правового середовища.

Отже, у доктринальному аспекті існує об'єктивна потреба детального аналізу сутності та правової природи юридичної фікції, враховуючи здобутки міжнародно-правової науки з окресленої проблематики. Це дозволить відповісти на питання, які постають перед науковою спільнотою, визначити можливі шляхи удосконалення зазначеного інституту з метою вироблення своєрідного компромісу між правовим регулюванням і реальністю.

Окремі аспекти розглядаємої проблематики вивчали представники загальнотеоретичної юриспруденції, науки міжнародного права і галузевих наук, зокрема І. І. Бабін, М. О. Баймуратов, О. М. Борщевська, О. В. Бібік, М. В. Буроменський, А. І. Дмитрієв, Л. Г. Заблоцька, О. В. Задорожній, А. Й. Іванський, Д. Мейер, В. В. Мицик, В. І. Муравйов, І. Невзоров, Ю. М. Оборотов, В. М. Репецький, Л. Д. Тимченко, О. В. Ульяновська, І. Д. Шутак та інші.

Проте незважаючи на численність наукових розробок щодо окремих питань застосування юридичних фікцій, у юридичній літературі не існує комплексних напрацювань щодо правової природи юридичної фікції, її особливостей і перспектив розвитку в міжнародному праві.

Перш ніж визначити особливі характеристики юридичних фікцій у сучасному міжнародному праві, слід проаналізувати традиційні загальнотеоретичні та юридично-технічні обґрунтування цього правового явища.

І. Д. Шутак визначає, що юридична фікція – «це плід юридичного мислення, штучне явище, яке в реальності не існує, але існує юридично».

Науковець виокремив такі їх властивості:

- не підлягають оспоруванню;
- ґрунтуються на аналогії (юридичними фікціями є також найбільш імовірні статистичні випадки, типові обставини чи умови, які приймаються за дійсність без урахування винятків);
- мають абстрактний характер (фікції створюють абстрактний, ідеальний випадок і, відповідно, однаково регулюють відносини одного типу, визначені в гіпотезі);
- є породженням людського розуму, зумовлене його ж потребами;
- мають властивість змінюватись відповідно до потреб і умов розвитку суспільства та права (гнучкі);
- мають специфічні юридичні моделі дійсності (чіткий порядок, незалежний від зовнішніх факторів)» [364, с. 123, 221].

Аналізуючи наведене визначення та його ознаки, слід зауважити, що юридичні фікції є не тільки необхідним інструментом вирішення протиріч у певних правовідносинах, але й ланцюжком, що поєднує розвиток окремих напрямів діяльності суспільства з використанням державами нетипових правових засобів їх упорядкування. В умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікативних технологій, які змінюють, у тому числі, і традиційні моделі міжнародних відносин, наявність механізмів ухвалення об'єктивного й обґрунтованого юридичного рішення в контексті найбільш оптимальних моделей досягнення правовідповідного результату шляхом використання адекватних і практично-апробованих засобів юридичної техніки вбачається не лише закономірною, але й необхідною складовою правового розвитку.

Слід зазначити, що формування концепції юридичних фікцій пройшло тернистий шлях, перш ніж посісти самотійне місце в правовій науці,

починаючи від практичного втілення до несприйняття через їх специфічну і складну правову природу.

Юридичні фікції почали використовувати ще в стародавні часи, зокрема активного застосування вони набули у праві Стародавнього Риму. Для римського судового процесу було характерним існування фіктивних позовів (*action ficticia*), йдеться як раз про позови з використанням фікції, а також уявного судового процесу як одного із способів перенесення права власності [26, с. 15–16].

З цього приводу в юридичній літературі справедливо відзначено, що фікції в римському праві виконували не тільки функцію подолання консерватизму законів або свавілля держави, вони використовувалися і як засоби, що сприяють більш швидкому та більш простому вирішенню юридичних питань [342, с. 25], проте визначення юридичних фікцій не існувало ані на рівні правових актів, ані в працях юристів Стародавнього Риму [37, с. 33].

Згодом ідея можливості використання фікцій була використана у Середньовіччі Папою Римським Інокентієм IV стосовно теорії юридичної особи (корпорації) [26, с. 16], що відповідає в цілому традиціям рецепції того ж римського права.

Проте можемо констатувати, що лише в кінці XVIII – у першій половині XIX століття у процесі розвитку правової науки проблема правової фікції знайшла належний ступінь дослідження, хоча й не позбавленого дискусії та протиріч. Серед фундаментальних праць з окресленої проблематики варто назвати праці Д. І. Мейера, Г. С. Мейна, Ю. Барона, Г. В. Дормідонтова та інших.

Одним із перших про юридичну фікцію висловився Д. І. Мейер у своїй праці «Про юридичні вигадки та припущення», віднісши її до девіацій від нормального порядку. Його дослідження були продовжені та отримали певний розвиток у працях Г. В. Дормідонтова, який, навпаки, вважав, що слово «фікція» юридичною мовою означає припущення будь-кого факту або якості

– припущення, котре суперечить подекуди дійсності, але розраховане на те, щоб здійснити відомі юридичні наслідки [26, с. 16].

Також слід відзначити позицію Ю. Барона, який фікцією (юридичною вигадкою) називав прийом, при якому норма права приписує визнавати існуючу обставину як неіснуючу і, навпаки, неіснуючу як існуючу.

На думку Г. Мейна, юридична фікція пов'язує два факти між собою, проголошуючи те, що повинно бути, надаючи припущенню авторитет і силу; вона призначена, скоріше, представляти (замінювати) істинне, а не виявляти його насправді [531, р. 17].

Як бачимо, у ХІХ столітті вчені-правознавці активно обговорювали проблеми юридичної фікції, створивши надійне підґрунтя для подальших наукових пошуків з окресленого питання.

Справедливо констатує І. Невзоров, що радянська правова думка, ґрунтуючись на постулаті, що радянське право не може базуватися на вигадках, але його функціонування продиктовано лише фактами об'єктивної дійсності, використання правової фікції як дієвого абстрактного інструменту юридичної техніки заперечувало за деякими виключеннями [198, с. 19].

Принагідно відзначимо, що на практиці спостерігалася інша картина, зокрема у сферах кримінального та цивільного права. Згадаймо хоча б фікцію про соціалістичну власність, яка передбачала, що всі ресурси та майно, що належали колишнім буржуазним елементам, були перетворені на соціалістичну власність держави. Ця фікція використовувалася для націоналізації приватної власності та налагодження контролю держави над економікою.

Тим часом у західній юридичній літературі тривали дослідження феномену юридичної фікції. Зокрема юридичні фікції розглядалися як наслідок логічної необхідності, яка підштовхує суд до встановлення факту, який є досить важливим для ухвалення правильного рішення. Фікції, на відміну від вигадок, забезпечують визнання дійсності певного факту, незважаючи на те, що цей факт може бути абсолютно хибним [565, р. 11–12].

Окремо слід назвати наукову працю Л. Фуллера «Юридичні фікції», де автор проводить аналіз відмінностей між фікцією та обманом, між фікцією та помилковим висновком. При цьому розглядає юридичну фікцію як твердження, що сповнене повністю або частково розумінням його неправдивості, або неправдиве твердження, яке має певне призначення [455, с. 9]. Разом з тим Л. Фуллер зауважує, що фікції мають здійснювати виключно допоміжну роль, а їх використання має бути обмежено у часі (правова система має відмовитися від її використання у випадку втрати нею своїх корисних властивостей для цієї системи).

Фікції також вважалися необхідним засобом для створення в рамках правової системи деяких стійких рішень, що відповідають цілям права, оскільки вони дозволяють вирішувати виняткові ситуації, які не передбачені законодавством або не мають жодного належного регулювання [450, с. 8].

Водночас деякі автори звертали увагу на певну обмеженість значущості юридичної фікції: останні допомагають вирішувати проблеми, які не можуть бути вирішені звичайним шляхом, проте їх використання має бути обмеженим, щоб уникнути порушення засад правової системи [422, р. 348].

Особливий етап розвитку юридичної фікції пов'язаний з необхідністю регулювання суспільних відносин в епоху цифровізації та глобалізації. Юридичні фікції стають корисним інструментом у забезпеченні адаптації правових рамок до нових умов цифрового світу. Наприклад, у зв'язку з розвитком інтернет-технологій і розширенням цифрового простору є можливим застосування юридичних фікцій для вирішення питань про правовий статус електронних підписів, електронних документів та інших цифрових форматів, а також для регулювання сфери електронної комерції та захисту персональних даних в інтернеті. Тому в сучасному праві розуміння юридичної фікції не можна звужувати до суто засобу юридичної техніки, відповідно, має враховуватися не лише її технічна функція, а й соціальна та етична роль. Адже фікції можуть використовуватись для врегулювання

складних суспільних відносин, регулювання економічних і технологічних процесів, для захисту прав людини та природних ресурсів.

Враховуючи вищезазначене, у генезі юридичних фікцій умовно можемо виокремити такі етапи: 1) становлення (III до н.е. – XVIII ст.) – період зародження фікції як витвору римських юристів і використання її як спеціального технічного засобу аж до середини XVIII ст. через значний вплив римського права на юриспруденцію; 2) розвитку (XIX ст.) – період сприйняття правової фікції як позитивного та/або негативного явища, яке об'єктивно існує, створюючи дискусію щодо правової природи, ролі та наслідків її застосування; 3) системного формування (XX ст.) – період наукового обґрунтування поняття та змісту юридичної фікції, окреслення основних правил її використання у правозастосовній діяльності; 4) новітнього сприйняття (XXI ст.) – епоха цифровізації та регулювання складних суспільних відносин, у зв'язку з чим виникає закономірна потреба звернення до такого особливого регулятора, як юридична фікція.

Отже, стосовно правової природи юридичної фікції зауважимо, що існує два основні підходи до її розуміння: як засобу юридичної техніки та як безпосередньо юридичного факту. З цього приводу влучно зазначила О. А. Явор, що наведені підходи стосовно правової природи фікцій не варто сприймати дихотомічно й протиставляти один одному: кожен із них розкриває окремий аспект такого складного явища, як юридична фікція [370, с. 99].

Наразі складно знайти галузь права, де б не використовувалися юридичні фікції для регулювання певних суспільних відносин. Традиційно юридичні фікції масово застосовуються у цивільному праві. Наприклад, фікцією є принцип декларативної дії розподілу спадкового майна, згідно з яким кожен спадкоємець отримує свою долю спадку безпосередньо від померлого спадкодавця, навіть після того, як майно декілька років перебувало у спільному нероздільному володінні з померлим. Також фікцією є участь у цивільних правовідносинах ненародженої дитини. З цього приводу О. Величко зазначає, що можна навести ще велику низку прикладів

застосування юридичних фікцій у цивільному праві, але очевидним є висновок, що юридичні фікції – необхідна умова існування правових норм [51, с. 223]. До прикладів юридичних фікцій у цивільному праві можуть належати заборона забезпечення боргу за допомогою майна, яке не належить боржникові, або створення фіктивного правового акту для забезпечення виконання договору тощо.

Проаналізувавши положення Кодексу законів про працю України, спостерігаємо серед них низку пов'язаних також з використанням юридичних фікцій. Зокрема йдеться про ч. 1 ст. 28 (якщо строк випробування закінчився, а працівник продовжує працювати, то він вважається таким, що витримав випробування, і наступне розірвання трудового договору допускається лише на загальних підставах), ст. 39-1 (продовження дії строкового трудового договору на невизначений строк), ч. 5 ст. 43 (виборний орган первинної профспілкової організації /профспілковий представник, повідомляє власника або уповноважений ним орган про ухвалені рішення у письмовій формі в триденний строк після його прийняття; у разі пропуску цього строку вважається, що виборний орган первинної профспілкової організації /профспілковий представник/ дав згоду на розірвання трудового договору) тощо.

Крім того справедливо наголошує І. П. Зеленко, що юридичні фікції можуть виконувати роль своєрідних програмуючих норм, які визначають перспективні цілі та встановлюють як типовий або єдино можливий варіант явно нестандартний для наявного ступеню розвитку суспільства зміст врегульованих правом відносин [116, с. 48]. У цьому контексті юридичними фікціями слід називати положення ст. 57, 68 Конституції України (акти законодавства мають бути доведені до відома населення, у такому випадку незнання закону не звільняє від відповідальності), ст. 5 Господарського кодексу України (щодо визначення господарського правопорядку), ст. 3 Сімейного кодексу України (сім'я є первинним і основним осередком

суспільства), ст. 316 та 321 Цивільного кодексу України (стосовно непорушності і незалежності від чужої волі права приватної власності) та інші.

Окремо варто зупинитися на судовій практиці застосування юридичних фікцій. Так, Верховний Суд у постанові від 1 липня 2020 р. у справі № 303/903/18 затвердив, що фікція – це: неіснуюче положення, яке визнається законодавством таким, що існує і стає в силу цього загальнообов'язковим; засіб юридичної техніки, за допомогою якого конструюється завідомо неіснуюче становище (відносини або стан), яке визнається існуючим і маючим імперативність та виконує роль бракуючого юридичного факту в ситуації нездоланної невідомості, закріплене нормою права; уявна юридична конструкція, яка є продуктом абстрактного мислення, прийнятого як правова доктрина та/або закріпленого у праві у формі норми-фікції інституту права та використовується з метою заповнення певного сегменту у правовому полі; універсальний техніко-юридичний прийом розроблення та реалізації норм права, який полягає у визнанні неіснуючого положення існуючим і навпаки, що має особливе цільове призначення в механізмі правового регулювання суспільних відносин і є одним із засобів подолання стану невизначеності в правовому регулюванні; «засіб нормотворчої техніки, який виражається у нормативному закріпленні можливості визнання юридично значущими неіснуючих чи недоказаних фактів».

У справі № 910/9158/16 (постанова від 28 січня 2020 р.) Верховний Суд звернув увагу, що оскільки за відсутності об'єкта нерухомості, що будується, не можна зареєструвати право власності на нього та, відповідно, не можна щодо нього як щодо речі (об'єкту матеріального світу), стосовно якого можуть виникати цивільні права й обов'язки, вчинити правочин (купівлі-продажу тощо), тому має місце так звана «юридична фікція», коли правочин вчиняється стосовно майнових прав на об'єкт нерухомості, якого ще не існує, але створення якого планується в майбутньому (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про іпотеку», ч. 1 ст. 10 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю»).

Ще однією справою щодо застосування юридичної фікції є постанова Верховного Суду від 10 червня 2020 р. у справі № 136/522/15-ц. Зокрема відповідно до ч. 1 ст. 135 Сімейного кодексу України, при народженні дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем матері, а ім'я та по батькові батька дитини записується за її вказівкою. Зі змісту цієї норми Суд дійшов висновку, що матір вправі здійснити запис про батька на власний розсуд, вказавши справжнє його ім'я та по батькові або вигадане; такий запис є нічим іншим, як юридичною фікцією.

В іншій справі Верховний Суд ухвалив, що визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою є за своєю природою юридичними фікціями, оскільки незважаючи на формально-юридичне визнання відповідних фактів (безвісна відсутність, зникнення безвісти за обставин, що загрожували смертю тощо), відповідна фізична особа може бути учасником цивільних правовідносин, не зазнаючи при цьому обмежень правового статусу (Постанова Верховного Суду від 2 лютого 2022 р. у справі № 127/29655/13-ц).

Ріс Льюїс справедливо констатує, що так само як фікції проникають через внутрішньодержавні правові системи, вони пронизують і міжнародний правопорядок, а тому міжнародне право нічим не відрізняється при застосуванні фікцій і використанні абстрактних понять [531, р. 2].

Наразі сучасне міжнародне право активно використовує юридичні фікції для досягнення своїх цілей. Одним із прикладів є визнання де-юре держави, яка фактично не контролює певну територію, але має встановлені дипломатичні відносини з іншими державами. Ця фікція забезпечує збереження міжнародно-правового статусу держави та можливість взаємодії з іншими державами незалежно від фактичного контролю над територією.

У міжнародному праві юридичні фікції також пов'язують з категорією міжнародної правосуб'єктності. Так, спірним питанням вважається міжнародна правосуб'єктність Мальтійського ордену. Зокрема В. Теліпка та

А. Овчаренко наполягають, що суверенітет і міжнародна правосуб'єктність Мальтійського ордену є правовою фікцією [317, с. 87].

Прикладом юридичної фікції в міжнародному праві також є концепція «фіктивної нації». Це може стосуватися ситуації, коли група людей, які не мають власної території та державної влади, вважається нацією з метою захисту їх прав. Наприклад, таким чином можна виправдати національну самобутність і претензії на державну незалежність тибетців, курдів, каталонців та інших народів.

Юридичною фікцією вважається й концепція «фіктивної домісії» в контексті набуття громадянства, відповідно до якої людина може приймати громадянство держави, з якою вона фактично не має жодного зв'язку, з метою отримання прав і пільг, які надає це громадянство.

Слід зауважити, що використання юридичних фікцій має здійснюватися лише в необхідних межах з метою запобігання порушенням принципів міжнародного права та протистоянь між державами.

Цікавою з погляду на застосування юридичних фікцій є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у справі «Хамді проти Сполучених Штатів» (*Hamdi v. Rumsfeld*) від 28 червня 2004 року ЄСПЛ використовував декілька юридичних фікцій. У цій справі розглядалося питання щодо законності утримання Хамді (громадянина США) в ув'язненні на військовій базі Гуантанамо без будь-якого формального обвинувачення та можливості захисту. Один із аспектів цієї справи полягав у визначенні, чи застосовувався статут військового суду до Хамді з достатнім ступенем юридичної точності, щоб визнати його застосування як заслуговуюче поваги. Вирішуючи це питання, суд використовував фікцію того, що було прийнято ув'язнення Хамді в рамках звичайного цивільного законодавства. Це дозволило суду вважати, що стандарти захисту прав людини, які застосовуються в рамках цивільного законодавства, мають бути виконані відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Крім того, у цій справі ЄСПЛ також застосовував фікцію зміни змісту закону

з метою дотримання стандартів захисту прав людини. Суд визнав, нібито існували достатні підстави вважати, що Закон про коригування після 11 вересня 2001 року (USA PATRIOT Act), який надавав владі США широкі повноваження в боротьбі з тероризмом, було застосовано зі зміною його змісту в такий спосіб, щоб уникнути порушення стандартів захисту прав людини.

Проаналізувавши практику ЄСПЛ стосовно застосування юридичних фікцій, слід виокремити такі їх основні групи:

1) юридичні фікції, пов'язані зі статусом позивача. Так, ЄСПЛ може вважати особу від сторони, яка подає скаргу, позивачем у випадках, коли вона не є формальною стороною справи. Прикладом є справа «*Mamatkulov and Askarov v. Turkey*» (заяви № 46827/99 та 46951/99) від 4 лютого 2005 р., у якій Маматкулов та Аскарів, громадяни Узбекистану, були депортовані з Туреччини через порушення міграційного законодавства. ЄСПЛ вирішив, що у зв'язку з обставинами справи дефенданти (тобто турецька влада) не мали змоги відповісти на заяви заявників, тому ЄСПЛ розглядав заявників як позивачів;

2) юридичні фікції щодо знання. Зокрема ЄСПЛ може використовувати фіктивне знання, коли інформація, необхідна для розгляду справи, недоступна сторонам. Наприклад, у справі «*Kalashnikov v. Russia*» (заява № 47095/99) від 15 липня 2002 року заявник був засуджений за злочин, але не мав можливості довести свою невинність у російському суді. ЄСПЛ визнав, що Росія порушила Європейську конвенцію з прав людини, оскільки заявник не мав можливості витребувати від уряду інформацію про докази, що були використані в його справі. Суд зазначив, що з точки зору конвенції «розслідування» може бути визнано ефективним навіть у випадку, якщо фактично воно не було проведено, або якщо його проведення було обмежене;

3) юридичні фікції щодо консенсусу: ЄСПЛ може використовувати фіктивний консенсус за відсутності загального ухвалення певного правового питання. У справі «*Uğitim Ve Bilim Emekçileri Sendikası ((EĞİTİM VE BİLİM*

ЕМЕКÇİLERİ SENDİKASI) проти Туреччини» (Заява № 20641/05) від 25 вересня 2005 року ЄСПЛ розглядав питання щодо статуту Конфедерації профспілок працівників державного сектору Туреччини та розпуску цього громадського об'єднання. Програма *Eğitim-Sen* обстоювала принцип викладання рідною – іншою, ніж турецька – мовою для громадян, які утворюють турецьке суспільство. Суд зазначив, що враховуючи історично-соціальне становище Туреччини, рідна мова може також розумітись як мова турецьких громадян, які мають рідною іншу мову, ніж турецька. У своїй останній доповіді щодо Туреччини ЄКПН згадувала адигейську, абхазьку та курдську як інші, ніж турецька, рідні мови. Суд також встановив, що оскільки Уряд не зазначив, які саме конкретні дії (спроможні заперечити правдивість його програми) було вчинено з боку *Eğitim-Sen* з тим, аби не було підстав ставити її під сумнів (Parti de la liberté et de la démocratie (ÖZDEP), не існувало жодної чіткої та неминучої загрози територіальній єдності держави;

4) юридичні фікції, пов'язані з особистістю. У справі «Узун проти Німеччини» (*Uzun v. Germany*, заява № 35623/05, рішення від 2 вересня 2010 року) ЄСПЛ встановив, що спостереження за заявником з використанням глобальної системи позиціонування, опрацювання та використання отриманої таким чином інформації було втручанням в його особисте життя, захищене ст. 8 § 1.

Отже, юридичні фікції можуть допомагати міжнародному праву у вирішенні складних ситуацій, разом з тим можуть і створювати проблеми, якщо їх надмірно використовувати або неправильно застосовувати. Тому важливо забезпечувати баланс між використанням юридичних фікцій і дотриманням основних принципів міжнародного права.

Слід погодитися з висновками О. В. Ул'яновської, що «процеси глобалізації й індивідуалізації суспільства істотно відбиваються на всій системі соціального регулювання, у тому числі позначаються на механізмі дії права. Традиційний розгляд правової системи як нормативної все частіше доповнюється ціннісними характеристиками, що дає можливість вважати її

ціннісно-нормативною системою. Звідси випливає необхідність більш глибокого осмислення тих сторін механізму дії права, які залишалися в тіні досліджень правової науки та її законодавчого оформлення. В цілому це стосується такого явища правової сфери як правова фікція» [332, с. 3].

Змістовна складова юридичної фікції зумовлена певним припущенням, яке завжди має раціональне обґрунтування, що випливає зі специфіки відповідних суспільних відносин. Встановлюване юридичною фікцією правило завжди має логічне пояснення з погляду доцільності, справедливості, гуманізму тощо. За юридичною характеристикою – це імперативний правовий припис.

Свого часу Г. Мейн визначив юридичну фікцію як припущення, яке приховує або змушує приховувати той факт, що норма закону була змінена. Її вигляд залишається незмінним, тим часом як її діяльність була модифікована. Англійські суди застосовували фікції з метою розширення своєї юрисдикції, обходу громіздких процедур і сприяння забезпеченню засобів правового захисту, які інакше були б недоступні [531, р. 202].

Саме «недоступність» традиційних засобів правового регулювання та оперативна необхідність є мотивуючим імпульсом до використання юридичних фікцій у міжнародному праві. Безперервність правового регулювання має зберігатися. Право на всіх можливих рівнях свого впливу, в тому числі міжнародному, повинно адекватно відповідати на виклики сучасних відносин. У цьому контексті юридична фікція, яка має належний рівень доктринального обґрунтування, виступає необхідним елементом «заповнення» окремих сегментів правового регулювання.

Як зазначає І. П. Зеленко, «...найбільш цікавою є ситуація використання юридичних фікцій поза суто технічних аспектів законодавства, у якості своєрідних програмуючих норм, що задають цілі на перспективу і встановлюють у якості типового або єдино можливого варіанту явно нестандартний для наявного ступеню розвитку суспільства зміст врегульованих правом відносин. Юридичні фікції наближуються, в цьому

випадку, до норм-декларацій, відрізняючись тим, що певний ідеал затверджується не як мета, до якої необхідно прагнути, а як реальність, хоча й далеко не очевидна. Найбільш відомим і яскравим прикладом юридичних фікцій цього різновиду є положення ст. 57, 68 Конституції України про те, що всі акти законодавства мають бути доведені до відома населення і, якщо ця вимога виконана, то незнання закону не звільняє від відповідальності. В даному випадку законодавець йде на свідоме ухилення від істини для закріплення у законодавстві ідеалу верховенства права у суспільних відносинах» [116, с. 48].

Наведений аспект «програмування» ми можемо ідентифікувати (в тому числі) і на міжнародно-правовому рівні. Так, Б. В. Бабін, аналізуючи сьогоденні тенденції розвитку міжнародного права, цілком слушно визнає: «...міжнародне право сьогодні стає не лише продуктом взаємодії міжнародних суб'єктів, воно містить у собі форми та конструкції міжнародного співробітництва, які постійно ускладнюються; при цьому на глобальному рівні відбувається перехід від “права компромісу” до “права кооперації”... Водночас стирається межа між національними та міжнародними управлінськими структурами, з'являються мережеві регулятивні утворення, що діють у форматі глобального управління. Це змінює вимоги до форм, які містять норми для регулювання наднаціональних відносин, адже у відповідному регулюванні виникають нові цінності, підвищується роль цілей, зростає динамічність та важливість часових характеристик. Усе це висуває проблему у програмному регулюванні міжнародних відносин на перший план» [13, с. 526].

Зазначені положення обґрунтовують не тільки перспективи можливості конструювання новітньої метадержави, але й затребуваність наявності додаткових прийомів впорядкування міжнародних відносин, які не підпадають під типові моделі міжнародно-правової регламентації. На нашу думку, одним із таких прийомів у міжнародному праві є юридичні фікції.

Конструювання юридичної фікції відбувається на засадах імперативності формування правозначущого припису, яке не припускає можливості її спростування. У сучасному міжнародному праві роль юридичних фікцій полягає, насамперед, у тому, що вони, компенсуючи невизначеність у правовому регулюванні, стають ефективним засобом реагування на стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних відносин.

У сучасному праві роль юридичних фікцій визначається тим, що вони компенсують невизначеність у правовому регулюванні, категорично стверджуючи що-небудь. Юридичні фікції, по суті, замінюють юридичні факти в тих випадках, коли динаміка правових відносин очікує факту, а реальна дійсність у цьому випадку допускає прогалину. Через те, що природа правового життя вимагає доопрацювання правовідносин до логічного завершення, законодавець пропонує як альтернативу вигадані факти, встановлюючи для них статус юридично значущих. Так він намагається убезпечити правозастосовувача від юридично тупикових ситуацій і надати йому можливість, виходячи з виниклих обставин і свого розсуду, врегулювати суспільні відносини. Як наслідок, фікції вносять у правове регулювання стійкість і стабільність, обмежують можливість довільних, необґрунтованих рішень, роблять систему права більш простою та економічною [363, с. 236].

Зазначене обумовлюється тим, що природа правового життя вимагає довести правовідносини до логічного завершення у випадках, коли правотворець має можливість лише запропонувати вигадані факти, встановлюючи для них статус юридично значущих. Такий механізм дозволяє уникнути неможливості правового регулювання реальних відносин, навіть якщо вони склалися у віртуальному просторі.

Прикладом таких відносин є зроблена С. Кофе в рамках Кліматичного саміту COP27 (грудень 2022) заява про необхідність розроблення альтернативних рішень для існування держави Тувалу. Він запропонував, щоб Тувалу стала першою відцифрованою державою у метавсесвіті – онлайн-

просторі, який використовує доповнену та віртуальну реальність для взаємодії користувачів [326].

Але не тільки віртуальний метавсесвіт потребує застосування юридичних фікцій у міжнародному праві. Як зазначає І. Невзоров, «фікції як засіб юридичної техніки активно використовується у всьому світі. Як ми вже згадували, юридичні фікції з'явилися у сучасній світовій юриспруденції завдяки рецепції давньоримського права, яка тривала довгі роки. Із розширенням впливу права європейських країн фікція дедалі отримувала розповсюдження та світове визнання як ефективний прийом подолання відставань права від реалій життя. Фікція активно застосовується у міжнародних нормативно-правових актах» [198, с. 27].

Зокрема в UNCITRAL: United Nations Commission on International Trade Law Yearbook 2003 міститься вказівка, що Монреальська конвенція не вносить суттєвих змін до системи, встановленої Варшавською конвенцією: формулювання ст. 1.1. і 1.2 та відповідні за змістом статті Варшавської конвенції отримали вираз у ст. 38.1 Монреальської конвенції (що закріплюють юридичну фікцію), згідно з якою санкціонується практика, коли значна частина повітряних перевезень вантажів фактично здійснюється автомобільним транспортом, а зазначені приписи встановлюють, що таке перевезення, здійснене без згоди вантажовідправника, вважається здійсненим у строк повітряного перевезення» [576].

Не менш важливою для забезпечення нормального функціонування міжнародних відносин сучасного світу є сфера електронних комунікацій, електронної комерції та документообігу. Зрозуміло, що такі поняття, як електронний підпис, електронна печатка й електронний документообіг, належать до площини питань юридичних фікцій.

Так, світовою спільнотою вироблені та впроваджуються системні підходи, принципи регулювання відносин у цифровому середовищі. На сьогодні ухвалено низку міжнародних правових актів, зокрема: Типовий закон про електронну торгівлю Комісії ООН з права міжнародної торгівлі від 16

грудня 1996 року; Типовий закон про електронні підписи Комісії ООН з права міжнародної торгівлі від 5 липня 2001 року; Конвенція ООН про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах від 23 листопада 2005 року [137].

На регіональному (загальноєвропейському) рівні найбільш важливим документом є ухвалений 4 грудня 2018 року Радою ЄС Європейський Кодекс електронних комунікацій [99].

Наведені приклади підкреслюють, що використовуючи юридичні фікції, міжнародні актори отримують можливість вирішити проблемні аспекти міжнародних відносин і забезпечити стійкість та стабільність системі міжнародно-правового регулювання. Юридичні фікції у міжнародному праві створюють альтернативні алгоритми впорядкування завдань, щодо яких фактичні дані не завжди відповідають дійсності. Вони мають необхідний потенціал для визначення неіснуючих явищ існуючими, чим допомагають досягати втілення у життя завдань міжнародно-правового правопорядку. Зазначене свідчить про реальне застосування юридичних фікцій у міжнародному праві. Причому як на глобальному, так і на локально-персоніфікованому (рівні окремих міжнародних договорів) рівнях.

Отже, юридична фікція у міжнародному праві в контексті метамодернізму є нормативно визначеним продуктом абстрактного мислення, який використовується з метою створення чинної моделі умовної правової реальності. Це дозволяє підтримувати стабільність правового регулювання та спрощує вирішення питань, за яких фактичні дані не завжди відповідають дійсності. Юридичні фікції у міжнародному праві уможливають належне впорядкування окремих відносин, що склалися, зокрема, у сфері формування цифрового середовища. Завдяки таким інструментам певні аспекти правової реальності сприймаються як ланцюг поєднання «бажаного-реального-можливого» та створюють належні умови для належного впорядкування поведінки міжнародних акторів.

Значущість юридичних фікцій у міжнародному праві підкреслюється тими можливостями, які вони надають у спектрі вирішення проблем сучасних відносин. Однак на рівні доктрини міжнародного права ми можемо констатувати відсутність розробленої та остаточно сформованої теорії юридичних фікцій, що підкреслює затребуваність подальших досліджень проблематики ролі юридичної фікції у міжнародному праві.

Підсумовуючи вищевикладене, відзначимо, що насамперед юридичні фікції використовуються з метою досягнення певного правового результату, який був би недосяжним без їх застосування. Їх ефективність спостерігаємо як на національному рівні, так і на міжнародному, що пов'язано з постійним розвитком суспільних відносин і новими викликами, які постають перед державою, суспільством і правом через процеси глобалізації та цифровізації. Незважаючи на складнощі, використання юридичних фікцій може бути важливим інструментом у розвитку права та захисті прав людини. Вони можуть допомогти розв'язувати складні правові ситуації та вирішувати проблеми, що виникають при застосуванні норм права.

Наразі варто врахувати тенденції до розвитку юридичних фікцій і перспективи їх використання як важливого інструменту міжнародного права, основні з яких можна представити таким чином:

- формування нових юридичних фікцій (поява нових фікцій, пов'язаних з кібербезпекою, кібератаками та іншими кіберзлочинами);
- для захисту прав людини (зокрема шляхом зміни тлумачення певних норм для забезпечення більш ефективного захисту прав людини, що вже демонструє ЄСПЛ);
- для забезпечення стабільності міжнародних відносин (наприклад, шляхом забезпечення захисту інвестицій і забезпечення дотримання міжнародних договорів);
- для вирішення нових проблем і викликів щодо суспільства (зокрема проблеми, пов'язані з глобалізацією, кризами через пандемії);

- для розв’язання конфліктів (наприклад, шляхом забезпечення узгодженості тлумачення міжнародних норм).

2.3. «Robot Law» (право роботів) як складова сучасного глобального права

Сучасний світ стрімко розвивається. Трансформація і модернізація стикаються з кожною сферою суспільного життя. Зміни відбуваються як на національному, так і на світовому рівні. Формуються нові виклики, і світове співтовариство повинно мати належні й ефективні механізми реагування на них.

Раніше слово «робот» зустрічалося лише в текстах художніх творів, які описували варіанти фантастичного майбутнього. Сьогодні роботи – це вже не фігура мови, а реально наявні механізми (об’єкти), що активно використовуються у суспільному житті всього цивілізованого, розвиненого співтовариства. І не лише як об’єкт. У нашому дослідженні ми підтримуємо наукову позицію тих авторів, хто намагається обґрунтувати доцільність розглядання роботів (під цим терміном ми об’єднуємо штучний інтелект, його носіїв і відповідні алгоритми) як особливих суб’єктів права. Тобто до цього нового виміру відносин мають застосовуватися такі самі регулятори, як і в реальному житті, – наприклад, право.

На думку Т. Г. Каткової, питання використання роботів набувають особливої актуальності в контексті вибухового росту індустрії робототехніки та розвитку інформаційних технологій. Сьогодні роботи залишають заводи і лабораторії та виходять на наші дороги, в небо, офіси та доми. Ми перебуваємо в центрі революції робототехніки. Популярні технологічні компанії інвестують мільярди в робототехніку і штучний інтелект, збільшилась кількість патентних заявок на роботів. У ЗМІ майже щодня публікуються статті, присвячені автомобілям без водіїв або дронам. За таких умов однією з

наукових проблем сучасної юриспруденції є проблема визнання правосуб'єктності роботів [126, с. 99].

Зіткнувшись із значними змінами, які можуть спричинити технології штучного інтелекту, стає зрозумілим, що правове регулювання всіх аспектів, пов'язаних із ними, – неминуче. Нерозуміння суті штучного інтелекту, його позитивних і негативних перспектив на тлі нагнітання страху, здатне розпалити опозицію до новітніх технологій, що зумовить дестабілізацію суспільного розвитку, а це неприпустимо. Заохочуючи впровадження інновацій, необхідно також сформувати і відповідну нормативно-правову базу, яка б враховувала морально-етичні засади, питання конфіденційності та безпеки, компоненти самобутньої правової культури окремих держав і загальносвітові тенденції правового регулювання.

Як справедливо зазначає Т. Михайліна, сьогодні завдання людства – забезпечити наступним поколінням гідне гуманне життя, не дозволити перетворити технічний вибух на незворотні процеси у суспільстві, що можуть саме правовим шляхом породити якісно новий етап еволюції або, навпаки, повернути людство до доеволюційного періоду. Для цього необхідно на законодавчому рівні почати врегульовувати висвітлені вище питання, адже лише таким чином можна досягнути консенсусу між людиною та штучним інтелектом у майбутньому [77, с. 174].

Слід зазначити, що недоліком правового регулювання цієї сфери залишається невизначеність ставлення держав до штучного інтелекту, що властиво всій індустрії цифрового середовища, де технології суттєво випереджають врегулювання політичних, юридичних, релігійних, етичних аспектів. Саме тому ми поки що не маємо сформованого міжнародно-правового стандарту і правового визначення штучного інтелекту.

Для аналізу впливу штучного інтелекту на життя суспільства у 1979 році було засновано міжнародну некомерційну наукову організацію «Асоціація з розвитку штучного інтелекту» (*Association for the Advancement of Artificial Intelligence – AAAI*). Представники AAAI визначають штучний інтелект як

«наукове розуміння механізмів, що лежать в основі мислення та інтелектуальної поведінки, їх втілення в машинах» [580].

А. Вайнер обґрунтовує, що штучний інтелект у праві є підгалуззю загального концепту штучного інтелекту, орієнтованого на його застосування у проблемах правової інформатики та дослідженнях таких напрямів: інструменти та методи експортування, розроблені в контексті правових проблем (теорії ухвалення юридичних рішень, особливо моделі аргументації); моделі соціальної організації, засновані на нормах, що сприяють створенню складних (багатоагентних) систем; вирішення поточних юридичних справ на підставі раніше розглянутих справ (СВР-парадигма штучного інтелекту); потреба зберігання та використання великих обсягів текстових даних, концептуального пошуку інформації та функціонування інтелектуальних баз даних [583].

Своєю чергою, під правовою інформатикою розуміється застосування інформатики в контексті забезпечення функціонування правового середовища і пов'язаних з правом організацій (юридичні контори, суди, юридичні школи) та користувачів інформації, щодо використання інформаційних технологій у цих організаціях [443, р. 362].

Тобто якщо ми аналізуємо реальну та віртуальну складову сучасних міжнародних відносин і намагаємось кристалізувати глобальне право як ключовий компонент гармонійного співіснування держав у світі, нам необхідно приділити належну увагу питанню «прав роботів» (Robot Law).

Першочергово необхідно визначити поняття (концепт) «робот». Найпоширеніше розуміння: робот – це автономна машина, здатна виконувати дії людини [298]. Із цього визначення випливають три додаткові атрибути:

- 1) фізична природа: вважається, що робот – особливий, оскільки він може проявити та ідентифікувати себе у навколишньому середовищі і виконувати дії у фізичному світі. Така здатність зумовлена припущенням, що робот повинен мати фізичне тіло;

- 2) автономія: у робототехніці – це здатність виконувати дію самостійно, без втручання людини. Автономія вважається ключовим фактором у кваліфікації робота як «машини»;
- 3) людська схожість: подібність до людей. Ідея, що робот має бути людиноподібним за своїм зовнішнім виглядом і поведінкою, глибоко вкорінена в уяві людей завдяки впливу культури та нашої схильності до антропоморфізму [401].

У рамках проекту *Robot Law*, замість спроби розроблення нового визначення «робота» було сформовано узагальнені характеристики робототехніки:

- 1) використання або завдання. Це стосується конкретної мети або застосування, для якого призначений робот. Роботи необхідні для виконання роботи або надання послуг, потенційно вони можуть використовуватися для будь-чого (наприклад, сервісне та промислове застосування) [506, р.18];

- 2) середовище – це зовнішня частина, простір, де робот буде виконувати дії. У цій категорії можна провести макророзмежування між фізичним і нефізичним середовищем. Таким чином можна об'єднати роботів, які працюють у матеріальному світі, і тих, що працюють у кіберпросторі, наприклад, софтбо́т;

- 3) первинна природа – це спосіб, у який робот проявляє себе або існує. В рамках цієї категорії розрізняють дві основні підкатегорії, визначені типом втілення: матеріалізовані та безтілесні роботи. Машини, гібридні біонічні системи та біологічні роботи належать до першого підкласу, тоді як програмне забезпечення або віртуальні агенти належать до другого класу. Тобто можна уникнути розрізнення роботів за матеріалом, з якого вони виготовлені, отже розширити визначення для розуміння програмних агентів (також відомих як віртуальні роботи або програмні роботи), штучних біологічних роботів, таких як нанороботи і гібридно-біонічні системи, що складаються з біологічних і мехатронних компонентів (наприклад, протез);

4) взаємодія «людина-робот» (HRI). Ця категорія враховує відносини між роботами і людьми; це різноманітна категорія, включає режими взаємодії, інтерфейси, ролі та близькість між людьми і роботами;

5) автономія. Визначає ступінь незалежності робота від людини-керівника під час виконання завдання в природному середовищі (поза лабораторією). Такі рамки можуть передбачати різні рівні автономії: повна автономія, напівавтономія та телеоперація [467].

Враховуючи наведені положення, проаналізуємо вихідні аспекти прав роботів (Robot Law).

Наразі одним із найбільш обґрунтованих досліджень у цьому напрямку є опублікована у 2016 році книга «Robot Law» за авторством Райана Кало, Майкла Фромкіна та Яна Керра, в якій досліджуються не тільки вихідні положення функціонування роботів у нашому житті, але й їх відповідальність, соціально-етичні аспекти, протидія та взаємовідносини з правоохоронними органами, інші позитивні і негативні моменти ідентифікації впливу роботів на життя нашого суспільства. Автори не лише аналізують наявні дослідження, але й пропонують розглядати як особливого суб'єкта носія штучного інтелекту – робота. І варто визнати, що їх дослідження наближені до реальності.

Науковці різних країн намагаються надати відповідні визначення цим новим процесам і технологіям. Дедалі частіше припускають, що роботи можуть бути як об'єктом, так і суб'єктом суспільних відносин. Так, науковці вже розробили робота, який без попередньої підготовки конструює уявлення про себе самого. Він самостійно вивчає, яку має форму і як може рухатись, – тобто імітує новонароджену дитину. Ця здатність самопізнання дає змогу машині гнучкіше прилаштовуватися до нових завдань і до пошкоджень (взаємодія з навколишнім світом). Це може стати першим кроком до справжньої самосвідомості, пишуть вчені в журналі «Science Robotics» [523].

Щодо засад можливої правосуб'єктності «розумних» роботів висловилися малайзійські вчені Хартіні Сарипан, Нурус Сакінатул, Фікрія Мохд, Шіт Путера, Шила А/П Джаябала (*Hartini Saripan, Nurus Sakinatul*

Fikriah Mohd Shith Putera, Sheela A/P Jayabala) із Університету технологій МАРА, які у статті «Роботи – це люди?» зазначають: «...якщо казати про кінцеву мету – щодо покладання відповідальності за дії роботів та штучного інтелекту, то може йтися про надання “розумним” роботам конституційних прав і слід вважати їх юридичною особою. Цей підхід базується на готовності правової системи визнати корабель, культову споруду, корпорацію та інший штучний предмет юридичною особою» [554]. Малазійські вчені дослідили праці науковця зі США – Вілліка, який [581] виступає за визнання комп'ютерної системи американською конституцією як «юридичної особи». Інший вчений, Емре, дає уявлення про правові наслідки, виведені на підставі функцій штучного інтелекту та його способу функціонування [477].

Необхідність правової регламентації відносин, пов'язаних із використанням штучного інтелекту та інтернету речей, підтримала низка провідних держав, які усвідомлюють перспективи такого регулювання в майбутньому. Більш того, можна дійти висновку, що в окремих правових актах і наукових розробках формуються положення, що робот може отримати правосуб'єктність. С. В. Залевський зазначає, що з метою розвитку штучного інтелекту та задля залучення інвестицій у розроблення роботів і розширення їх ролі в суспільних відносинах, у цьому питанні має більш ґрунтовно забезпечуватися правове регулювання.

Досвід багатьох країн свідчить, що правове регулювання взаємин людей зі штучним інтелектом та роботами вже знаходить своє відображення у законодавстві й інших нормативних актах [113]. Зокрема Південна Корея має низку правових актів у цій сфері: «Корейське право розвитку штучного інтелекту роботів» (2005), «Етичний статут роботів» (2007), «Правове регулювання автономних систем в Південній Кореї» (2012)) [491]. У цих документах детально визначаються права й обов'язки всіх учасників, пов'язаних із процедурами створення роботів і написанням програмного забезпечення для їх функціонування.

У США реалізується «Дорожня карта розвитку робототехніки» (Road map for US Robotics, 2011, 2016) та «Національна робототехнічна ініціатива» (National Robotics Initiative, 2011, 2016) [454].

У Японії розроблено та впроваджено «Керівні принципи, спрямовані на забезпечення безпеки використання роботів нового покоління», «Японський план щодо поживлення економіки», «Нова стратегія роботів. Японська стратегія роботів: огляд, стратегія, план дій» (New Robot Strategy. Japan's Robot Strategy. Vision, Strategy, Action Plan, 2015) [512].

У Китаї укладено «Керівництво щодо сприяння виробництву промислових роботів» (Guidelines on Promoting the Development of Industrial Robots, 2014) і глобальна державна програма розвитку «Зроблено в Китаї – 2025» (Made in China 2025, 2015) [536].

Уряд Японії ще в 2015 році затвердив «Нову стратегію роботів» (New Robot Strategy) [512], де сформовано концептуальні підходи до впровадження робототехніки на найближчі 5 років. Зокрема Стратегія визначає, що роботи можуть використовуватись у всіх сферах повсякденного життя, наприклад, для допомоги літнім людям, для забезпечення безпеки і комфорту суспільства.

У червні 2017 року в Німеччині було затверджено збірку етичних норм для роботизованих транспортних засобів (звіт Комісії з етики Федерального міністерства транспорту і цифрової інфраструктури Німеччини «Автоматизоване та під'єднане керування») [2].

До перших кроків глобального законодавчого врегулювання питання правового статусу роботів зі штучним інтелектом або його елементами можна віднести Резолюцію, що у 2017 році була розглянута Комітетом Європейського Парламенту з правових питань і містить пропозицію включити в законодавство ЄС поняття «розумний робот», а також розробити систему реєстрації таких роботів, визначити правовий статус роботів як електронної особистості (електронної особи) [446].

Ця Резолюція передбачає, що такий правовий статус дозволяє «найдовідченішим автономним роботам» мати статус електронних осіб, які

будуть «відповідальні за виправлення будь-якого збитку, який вони можуть заподіяти». Можливо, електронна особистість буде застосовуватися до випадків, «коли роботи приймають автономні рішення чи іншим чином взаємодіють з третіми сторонами незалежно» (пункт 59 (f)) [442].

Також Резолюція включає ряд положень стосовно відповідальності. Хоча Європейський Парламент зазначив, що «принаймні на даному етапі відповідальність повинна покладатися на людину, а не на робота» (пункт 56), але Парламент все ж закликає Європейську Комісію проаналізувати наслідки юридичного вирішення проблеми – «[створити] конкретний правовий статус роботів» у довгостроковій перспективі (пункт 59 (f) Резолюції) [442].

При визначенні особливостей правового статусу робота є підстави припустити, що робот може одночасно виступати як суб'єктом, так і об'єктом права, залежно від характеру правовідносин (наприклад, за аналогією із підприємством, яке, з точки зору цивілістичної науки, може бути як об'єктом – цілісним майновим комплексом, так і суб'єктом відносин).

Європейська Комісія у низці актів профільного характеру виробила «європейський підхід» до регулювання штучного інтелекту, що знаменувало собою чи не єдину в усьому світі реальну спробу врегулювати питання, пов'язані з нормативно-правовим забезпеченням застосування штучного інтелекту на практиці. Було сформульовано ключові принципи, яким мають відповідати технології штучного інтелекту, щоб вважатися такими, що заслуговують на довіру; ними стали: людська діяльність і контроль, технічна надійність і безпека, конфіденційність і управління даними, прозорість, різноманітність, недискримінація і справедливість, соціальний і екологічний добробут, підзвітність. Ці принципи були нормативно викладені та обґрунтовані [329, с. 143].

Центральним нормативно-правовим актом стосовно штучного інтелекту стали пропозиції до Регламенту Європейської комісії щодо правового регулювання застосування штучного інтелекту. Йому передувала досить інтенсивна робота, починаючи з підготовки, обговорення та публікації

Резолюції Європейського Парламенту з рекомендаціями Комісії з питань цивільно-правових норм щодо робототехніки (лютий 2017), та закінчуючи Білою книгою про штучний інтелект: європейський підхід до досконалості та довіри (лютий 2020) [241, с. 41–42].

«Біла книга зі штучного інтелекту. Європейський підхід до досконалості і довіри» (англ. *White Paper on Artificial Intelligence. A European approach to excellence and trust*) покликана представити зміни, що «сприятимуть надійному та безпечному розвитку штучного інтелекту в Європі при повній повазі цінностей і прав громадян ЄС. Комісією було запропоновано створити правові засади для штучного інтелекту, засновані на «досконалості та довірі»: досконалисть як політична основа для дій на європейському, національному та регіональному рівнях, які мають перетворитися на партнерство між приватним і державним секторами, а мобілізація діяльності має поширюватися на весь ланцюжок дій – від досліджень до створення стимулів для ухвалення рішень; довіра як забезпечення відповідності правилам ЄС, включно з правилами, що захищають основні права і права споживачів у випадках наявності високих ризиків застосування систем штучного інтелекту. Цей документ став базою для подальших кроків розвитку безпечного штучного інтелекту в ЄС [241, с. 41–42; 7].

Конкретні пропозиції щодо правового регулювання застосування штучного інтелекту були оприлюднені 21 квітня 2021 р., коли Європейська Комісія запропонувала до розгляду інституціям ЄС та європейській спільноті довгоочікуваний документ з правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі штучним інтелектом – «Регламент Європейського Парламенту і Ради», що встановлює гармонізовані правила про штучний інтелект (Закон про штучний інтелект, 21 квітня 2021 р.). Цим ЄС фактично першим у світі запропонував можливий варіант правового регулювання з питань застосування штучного інтелекту. Обраний вид законодавчого акту – Регламент – свідчить: по-перше, що його норми є нормами прямої дії на всій території ЄС і не потребують додаткової імплементації в національні

законодавства держав-членів ЄС, а по-друге, про систематичне прагнення Європейського Союзу створити єдину, гармонізовану нормативну базу в галузі цифрової трансформації для усіх держав-членів, у тому числі з питань застосування штучного інтелекту [241, с. 45–46; 8].

Окремі аспекти регулювання ролі штучного інтелекту в правовій сфері закріплено і в «Європейській етичній хартії Ради Європи щодо використання штучного інтелекту в судових системах» [445] та в «Концепції розвитку штучного інтелекту» [267], яка була ухвалена урядом України у 2020 році.

Аналіз міжнародного досвіду регулювання цифрових прав дає змогу назвати два шляхи регулювання: конституціоналізація цифрових прав, за якої змінюється текст Конституції з метою регулювання цифрових прав на найвищому конституційному рівні; цифровізація прав, за яких права, закріплені в законодавстві, набувають оновленого тлумачення або врегулювання на підставі рішень органів конституційної юрисдикції, практики Європейського суду з прав людини або відповідного законодавства.

Враховуючі зазначені нормативні розробки, вбачається, що *Robot Law* (право роботів) є, безумовно, одним із перспективних напрямів наукових розробок сучасного міжнародного права. В рамках нашої роботи ми підтримуємо позицію тих авторів, які вважають право роботів складовим компонентом і обов'язковою умовою формування глобального права.

Право роботів – це сукупність принципів і письмових правових актів, якими регламентовано всі можливі аспекти, пов'язані із створенням, функціонуванням і припиненням існування роботів.

П'ять загальних правових тем мають найширше значення щодо регулювання робототехніки: 1) регулювання охорони здоров'я, безпеки, споживачів і навколишнього середовища; 2) відповідальність (включаючи відповідальність за продукт (результат) і відповідальність у певних секторах (дії)); 3) права інтелектуальної власності (щодо самого робота та продуктів, створених роботом); 4) конфіденційність і захист даних; 5) здатність виконувати юридичні операції, наприклад, укласти контракти [463].

Право роботів – це новітній міжгалузевий правовий масив, який має прояв як на національному, так і на регіональному й міжнародному рівнях. Воно швидко розвивається та матиме значний вплив на наш світ. І хоча закони робототехніки Айзека Азімова вигадані, вони все ще використовуються як моральні орієнтири нормопроекування в сучасному світі. Як доказ: нещодавня доповідь ЄС стосовно цивільно-правових норм робототехніки в Європі містить посилання на згадані закони робототехніки, де прописано, що закон про роботів має бути побудований на принципах трьох законів робототехніки, доки роботи не стануть достатньо розвиненими для самотійного програмування у відповідності до вироблених людством стандартів і вимог.

Всесвітня комісія ЮНЕСКО з етики наукових знань і технологій (КОМЕСТ) в 2016 р. опублікувала «Попередній проект доповіді КОМЕСТ з етики робототехніки», де говориться про можливість вбудовувати роботам систему етичних норм шляхом програмування за допомогою етичних кодів, спеціально розроблених для попередження небезпечної поведінки. Згідно з доповіддю, активне розроблення автономних роботів з високим рівнем інтелекту може поставити під сумнів нинішню класифікацію живих істот, засновану на їх моральному статусі. Також у доповіді постає питання, хто буде нести відповідальність з точки зору етики і закону в разі, якщо робот вийде з ладу і завдасть шкоди людям [252].

На сьогодні у європейському співтоваристві сформовано загальні засади, на яких має розбудовуватися право роботів, зокрема принципи робоетики. Перш за все було визначено та закріплено загальну етичну основу, спрямовану на регулювання проектування роботів, їх використання та участь у суспільному житті. Така основа складається з набору етичних норм щодо робототехніки, але спрямованих до людини.

На думку Джанмарко Веруджо, етичні стандарти мають бути спрямовані на людство, тобто на розробників, виробників і користувачів роботів [455].

Сьогодні у світі вже сформовано термін «робоетика», який був схвалений науковцями в Сан-Ремо у 2004 році. Після семінару в 2006 році було опубліковано першу дорожню карту робоетики. У 2014 європейський Консорціум *RoboLaw* з питань етики в робототехніці опублікував свій перший етико-правовий документ під назвою «Керівні принципи регулювання робототехніки» [466].

Однак не слід плутати етику в робототехніці з етикою машин, яка зобов'язує самих роботів дотримуватися етичних правил. Сьогодні машинна етика все ще залишається теоретичною проблемою, оскільки навіть автономні роботи не здатні приймати моральні рішення.

Розроблення автономного робота з потенціалом саморозвитку, безумовно, має певні тенденції до поліпшення якості людського життя, однак такі переваги необхідно оцінювати, зважаючи й на ризики, які становлять роботи.

Світове співтовариство сформувало базові принципи робоетики. Перший принцип полягає в захисті людей від будь-якої шкоди, яка може бути заподіяна роботом. Основоположною концепцією тут виступає твердження, що людська гідність є вихідним джерелом всіх відносин [510].

Наступним принципом виступає повага до відмови від догляду роботом. Цей принцип впливає з першого і встановлює право людини відмовлятися бути доглянутим роботом. Це може бути застосовано в делікатній ситуації, яка виникає, коли людина почувається настільки глибоко незручно в його присутності, що така присутність вбачається нестерпною. Така ситуація часто трапляється з певними роботами, які допомагають людям, наприклад роботам, яким доручено годувати людей похилого віку чи людей з фізичними особливостями, які можуть відмовитися стати об'єктом обслуговування робота.

Цей принцип конкретизується у двох компонентах: по-перше, необхідно визнати, що особа має право відмовитися від догляду робота з причини, що

такий догляд принизить її гідність; по-друге, необхідність отримання попередньої згоди людини на догляд від робота [527, р. 34].

Наступним принципом є захист людської свободи перед роботами. Цей роботоетичний принцип вимагає поваги до людської свободи під час використання робота. Окремі автономні роботи можуть попірати всі свободи під приводом захисту людини, що призводить до зіткнення певних базових прав, таких як захист власної свободи проти здоров'я та безпеки інших людей.

Цей принцип конкретизується у наступних положеннях. По-перше, робот має поважати автономію людини в ухваленні рішень, тобто людина завжди повинна мати можливість змусити робота підкорятися своїм наказам. По-друге, робот має видати попередження про ризик, яке людина зможе зрозуміти. По-третє, робота не можна використовувати як зброю відповідно до побажань користувачів (за виключенням спеціалізованих роботів для військових потреб).

Наступний принцип закріплює захист людства від порушень конфіденційності, які можуть бути скоєні роботом, тобто захист людей від будь-яких порушень конфіденційності, вчинених роботом. Звичайно, винуватцем порушення буде не сам робот, а людина за кадром (оператор). Завдяки численним датчикам автономні роботи (наприклад, охоронні, медичні, роботи-компаньйони) можуть мати доступ до великого обсягу персональної інформації людини.

Право на приватність уже закріплено у ст. 8 Європейській конвенції з прав людини 1950 року, де зазначено: «...кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції» [98].

Цей принцип повинен не лише уточнювали ступінь захисту та покарання, передбачені за його порушення, але також має враховувати питання про згоду суб'єкта, який має право на конфіденційність. Наприклад, коли робот використовується для допомоги одному з членів сім'ї (літній людині або особі з фізичними особливостями), цей останній пункт стане дуже

актуальним, оскільки згода має надходити саме від особи, якій допомагає робот, а не від людини – члена сім'ї (замовника послуг).

Слід також враховувати, що робот може дізнатися відомості про здоров'я особи, що є професійною чи медичною таємницею. Крім того, ми можемо зіткнутися з проблемою використання роботів як інструменту контролю за діями персоналу, чим буде порушено право співробітників на приватність.

Принцип управління персональними даними, які обробляються роботами, має визначити протокол обміну інформацією, доступ до якої отримують роботи під час виконання своїх функцій.

Автономні роботи будуть збирати великі обсяги даних за допомогою різних датчиків. Це стосується, зокрема, автономних автомобілів, дронів, роботів-особистих помічників і роботів-охоронців. Крім того, як тільки роботи отримають навички спілкування та взаємодії, вони не тільки зможуть обмінюватимуться даними (між собою), але й передавати інформацію третім особам. Не всі зібрані дані обов'язково будуть персональними даними, але потрібно виробити чіткі протоколи обігу інформації.

Правовідповідне управління даними означає, що користувач завжди має повноваження запобігати збиранню або опрацюванню персональних даних. Також мають бути встановлені суворі правила щодо надання згоди на опрацювання інформації та захист даних від хакерів.

Наступний етичний принцип заснований на антропологічних, він забезпечує захист людства від ризику маніпулювання роботами. Робот справляє дуже реальне враження на психіку людини, викликає страх або, навпаки, захоплення, особливо якщо виглядає схожим на людину. Новітні «емоційні роботи» (людиноподібні) завдяки своїй умовній досконалості можуть спонукати людину відчувати себе зайвою або, навпаки, відчувати емпатію до таких роботів. Відтак створення робоетичного принципу захисту людей від маніпуляції роботами перешкодить людям похилого віку, хворим та особам з фізичними особливостями, а також дітям і проблемним підліткам тощо,

зрештою вбачити в роботі людину, а відтак відчувати залежність від нього [510].

Принцип уникнення розриву соціальних зв'язків має створити етичні перепони недопущення умов, за яких машини стають нормою, а люди винятком. Сутність цього принципу розкривається в таких компонентах: 1) робот повинен діяти як агент, що допомагає людям похилого віку, хворим або особам з фізичними особливостями стати більш незалежними і автономними; 2) робот не може повністю замінити людину; 3) робот не має залишатися постійно наодинці з людиною, щоб її соціальні зв'язки не розривалися.

Принцип рівного доступу до прогресу в робототехніці забезпечує можливість уникнення створення робототехнічного розриву та встановлює рівність доступу до роботів і продуктів прогресу, з ним пов'язаних. Зрозуміло, що забезпечити таку рівність у всіх сферах неможливо, але принаймні у сфері медичних і освітніх послуг.

І останній принцип, який може здаватися парадоксальним, але повністю відповідає морально-етичним засадам робототехніки. Сутність цього принципу розкривається у необхідності обмеження доступу людей до технологій покращення (*upgrade*). Такі обмеження зумовлені побоюваннями, що зрештою людство стане прагнути не лише виправити окремі вади (втрачені кінцівки або заміна органу), а постійно покращувати себе, тобто отримувати характеристики, які перевищують стандартні людські здібності. Це прагнення людини вдосконалюватися підкріплюється трансгуманістичною течією, яка ґрунтується на твердженні, що людина вільна шукати самовдосконалення, особливо, щоб жити краще та довше.

На думку постгуманістів, подібні процеси можуть призвести до виникнення нового типу гібридних істот: постлюдини або «кібернетичного організму» [510].

Етичні наслідки трансгуманізму/постгуманізму можуть бути катастрофічними для моральних засад існування сучасного соціуму. Ось чому

розроблення та імплементація принципів робоетики є необхідною складовою формування права роботів (*Robot Law*).

Досліджуючи проблеми визнання та легалізації цифрових прав у сучасних державах, К. О. Калаченкова та Т. В. Михайліна зазначають, що в сучасному світі інформаційні ресурси інтернету відіграють важливу роль у повсякденному житті людини. Тому питання правового регулювання цифрових прав постає не лише на міжнародному, а й на національному рівні та має бути вирішено шляхом конституціоналізації основних цифрових прав або включення цих прав у відповідне законодавство. Крім того, важливо розробити ефективні механізми реалізації та захисту цих прав. Цифрові права мають стати не декларативними і розміщеними у багатьох нормативних актах, а концептуалізованими і закріпленими в одному акті (бажано закріпити їх на наднаціональному рівні, у такому акті, як Конституція цифрових прав). Цифрова доступність залишається однією з головних перешкод для подолання цифрової нерівності, більш того, у контексті розвитку інформаційного суспільства цифрова грамотність має бути на тому ж рівні, що й загальна освіта [482, р. 96].

Певним чином розвиваючи наведені положення М. В. Карачевський зазначає, що перспектива широкого впровадження в життя штучного інтелекту може призвести до появи нової сфери юстиції. Крім традиційної, можливо говорити про появу двох нових видів: умовно в наукових колах їх називають «змішана юстиція» (вирішення правових спорів між фізичними, юридичними особами, суспільством і роботами) та «юстиція штучного інтелекту» (вирішення правових спорів між фізичними, юридичними особами, суспільством і роботами). Створення нових правових постулатів є необхідною умовою забезпечення людству можливості контролювати розвиток суспільних процесів [124, с. 96–97].

Окремим питанням є використання роботів для ведення військових дій. Бойовий робот (або військовий робот) – це автономна система озброєння (АСО), що може замінити людину в бойових ситуаціях для збереження життя

або для роботи в умовах підвищеної складності у військових цілях: розвідка, бойові дії, розмінування тощо. Близькими за значенням є терміни: смертоносна автономна зброя (САЗ), бойова автономна роботизована система (БАРС), автономна система озброєння (англ. *autonomous weapon systems*, AWS), летальна автономна зброя (англ. *Lethal autonomous weapon*, LAWS), військовий робот (англ. *War Robots*, WR), робот війни.

У рамках міжнародної зустрічі експертів, скликаних Міжнародним комітетом Червоного Хреста 26–28 березня 2014 року в Женеві, присвяченої технічним, воєнним, юридичним і гуманітарним аспектам використання автономних систем озброєння (АСО), визначено, що це зброя, яка може самостійно шукати, відстежувати, обирати цілі та атакувати їх [390].

На думку Р. Г. Меликова, прогрес в галузі озброєнь призводить до виникнення нових бойових систем, здатних приймати рішення про застосування сили без участі людини. Виникнення таких систем, що позначаються в літературі як автономні системи озброєнь, ставить нові виклики перед міжнародним правом. Відповідність нормам міжнародного гуманітарного права, а також міжнародного права прав людини, набуває величезного значення при розробленні нових систем автоматизованих озброєнь, особливо в умовах, коли розмиваються кордони самого поняття «збройний конфлікт» та зникають розбіжності між мирним і воєнним часом, будь-яка зброя повинна відповідати нормам міжнародного права, що застосовуються як у мирний, так і в воєнний час, тобто всьому корпусу норм міжнародного права прав людини та міжнародному гуманітарному праву [183].

У міжнародному праві питання використання автономних систем озброєнь поки що не отримало прямого регулювання. Водночас до зазначених систем повноцінно застосовується міжнародне гуманітарне право. Зокрема відповідно до ст. 36 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, при вивченні, розробленні, придбанні чи прийнятті на озброєння нових видів зброї, засобів або методів ведення війни, держави зобов'язані визначити, чи підпадає

їх застосування за деяких або за всіх обставин під заборони, що містяться в нормах міжнародного права [79].

Відтак на найбільш загальному рівні ми можемо поділяти роботів на два типи: мирні роботи та роботи війни (автономні системи озброєння). Такий поділ має не лише технічне (формальне), але й цілком змістовне (сутнісне) значення для розуміння природи права роботів (*Robot Law*), оскільки для цих двох типів формуються кардинально протилежні завдання, а відтак і механізми, програми й алгоритми їх досягнення. Якщо мирні роботи можуть бути інтегровані зі штучним інтелектом, то роботи війни мають бути контрольовані технологічними алгоритмами з чітко заданими межами дії.

Спираючись на запропоновані морально-етичні засади та враховуючи наявні норми, закріплені у чинних правових актах, спрямованих на врегулювання відносин щодо створення, функціонування та припинення існування роботів, стає можливим сформулювати певні базові принципи права для мирних роботів (*Robot Law*).

До загальних принципів права роботів (*Robot Law*) слід відносити:

- правову визначеність,
- пропорційність,
- законність,
- використання міжгалузевих інститутів.

До спеціальних принципів права роботів (*Robot Law*) слід відносити:

- принцип загальної поваги і захисту прав людини та людської гідності;
- принцип широкої робоетики (морально-етичні правила щодо роботів адресовані людині у поєднанні з правилами, адресованими автономним роботам);
- принцип бінарної комбінації правового статусу роботів (врахування діаметрально протилежних прав, обов'язків і відповідальності для «мирних роботів» і «роботів війни»);

- принцип раціональної доцільності меж використання роботів (робот не повинен замінити людину – лише бути ефективним помічником);
- принцип мінімізації негативних наслідків функціонування роботів;
- принцип єдиної інфраструктури для законних, безпечних і надійних програм, що використовують штучний інтелект, і механізмів їх оновлення (*upgrade*);
- принцип міждержавної уніфікації правил, алгоритмів та інструментів нормативного регулювання відносин, учасниками яких є роботи.

Право роботів (*Robot Law*), є частиною ІТ-права, яке, своєю чергою, виступає невід’ємним компонентом формування міжнародного правопорядку і розвитку глобального права сучасного суспільства.

Звісно, питання міжнародно-правової регламентації роботів війни (автономних систем озброєння) мають бути врегульовані, спираючись на інші засади. Термін «автономні системи озброєнь» відповідає сталому в англійській літературі терміну *autonomous weapon system (AWS)*. Саме такий термін використовується в роботі структур, пов’язаних з воєнним плануванням, наприклад у аналітичній записці Національного Інституту Стратегічних Досліджень [207].

Досягнення науки й техніки створюють автономні системи озброєння (надалі – АСО) з набагато більшими можливостями автономного виконання корисних завдань у складних середовищах, ніж це було раніше. Використовуючи технології ШІ, АСО можуть функціонувати поза жорстко заданими просторово-часовими рамками, стикаючись з різноманітними обставинами, що швидко змінюються, і можливо, безпосередньо обираючи людей за ціль.

Ідеться про складний штучний інтелект, який має здатність самостійно виявляти цілі в складних багатоаспектних ситуаціях і атакувати ці цілі без участі оператора [3].

Не викликає сумнівів, що АСО (їх створення та використання) мають повністю відповідати вихідним положенням міжнародного права та нормам міжнародного гуманітарного права.

Марко Сассолі, директор Женевської академії міжнародного гуманітарного права, вважає, що автономні системи озброєнь є кроком уперед в застосуванні міжнародного гуманітарного права, адже за умови правильного програмування вони робитимуть менше помилок, не будуть схильні до емоційних рішень, продиктованих страхом чи упередженістю [554].

Своєю чергою, М. В. Карчевський попереджує, що «з розвитком інформаційних технологій дана діяльність ставатиме ще доступнішою, а отримані зразки зброї – ще більш небезпечними. В таких умовах законодавча заборона розробки автономної зброї призведе до ситуації, коли органи безпеки та правопорядку будуть оснащені на порядок гірше, ніж злочинці, терористичні організації. Таким чином... попри ризик небезпек, абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту є неможливою, правове регулювання в даній сфері має забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією» [125].

Свою позицію щодо автономних систем озброєнь висловив Міжнародний комітет Червоного хреста, на думку якого «використання автономних систем озброєнь тягне за собою ризики через складнощі з передбаченням та обмеженням його наслідків. Втрата людського контролю та судження (*control and judgment*) у використанні сили викликає серйозне занепокоєння з гуманітарної, правової та етичної точок зору» [523].

Враховання зазначених положень дає підстави стверджувати, що поєднання ІІІ та автономних систем озброєння має відбуватися у повністю контрольованих людиною межах і не може змінити ставлення до них на інше,

ніж до об'єктів права. Автономні системи озброєння завжди мають бути інструментом ведення бойових дій або виконання інших військових функцій і завдань.

Користування АСО має відбуватися на підставі таких вихідних засад:

- відповідальність за використання АСО несе оператор, що ним керує;
- чіткі протоколи забезпечення публічної безпеки та меж автономності у прийнятті рішення;
- нормативність затвердження тактико-технічних вимог до використання АСО та типових тактичних прийомів їх правомірного застосування;
- спеціалізована підготовка операторів і персоналу технічного обслуговування АСО.

Відтак під автономними системами озброєння слід розуміти новий тип зброї, що потребує особливих процесів прийняття рішень щодо її застосування і підлягає правовому регулюванню саме як технологічний інструмент ведення бойових дій, що застосовується для ураження живої сили противника, його техніки, споруджень та інших цілей.

Своєю чергою, різновидом АСО на сьогодні стали безпілотні літальні апарати (надалі – БпЛА), які вже давно використовуються як у військовій, так і в комерційній та побутовій сферах.

У сучасному світі останнім часом склалася тенденція до зростання різних загроз і небезпек для миру та безпеки, їх впливу на держави та всю систему міжнародного правопорядку. Військова агресія проти України призвела до зміни всього безпекового середовища і матиме довгострокові наслідки для побудови збалансованої міжнародної політики та міжнародних відносин. Перспективи вирішення вкрай складної ситуації, в якій опинилася наша держава, мають бути засновані на перегляді наявної системи колективної безпеки, визначенні наявних проблем у міжнародно-правовому механізмі запобігання та припинення збройних конфліктів, а також виробленні рекомендацій і пропозицій щодо ефективного функціонування глобальних і

регіональних систем колективної безпеки та забезпечення міжнародного правопорядку.

Виклики, що постали перед українським суспільством після початку широкомасштабної агресії РФ проти України у лютому 2022 року (початок воєнної агресії з 2014 року), загрожують світовому правопорядку, який склався за результатами Другої світової війни. Вони є новими та непізнаними, і наша держава, на жаль, перетворилася на поле для відпрацювання та перевірки на практиці теоретичних розробок щодо застосування законів, правил і звичаїв ведення війни, установлених нормами міжнародного гуманітарного права, насамперед в умовах сучасного збройного конфлікту. Зважаючи на те, що збройна агресія проти нашої країни триває, а РФ не визнає юрисдикції чинних міжнародних судових органів, для всіх юристів нагальним є пошук дієвого механізму регулювання правових питань, що виникли внаслідок цієї війни.

Важливим напрямком є створення правового механізму компенсації Україні збитків, спричинених розв'язаною Росією війною: вивчення міжнародної практики повного або часткового відшкодування державою-агресором (РФ) збитків, заподіяних Україні; підготовка пропозицій щодо створення міжнародного судового органу з питань репарацій Україні, зокрема його юрисдикція та повноваження щодо реституції, стягнення коштів або іншої матеріальної компенсації.

Російсько-українська війна стала першим воєнним конфліктом, у якому обидві сторони масово використовують безпілотні літальні апарати (БПЛА) різних видів – коптери, дрони-камікадзе і БПЛА літакового типу. Вони використовуються для розвідки, корегування вогню та завдання ударів. На думку деяких вітчизняних воєнних експертів, сьогодні поки не можна сказати, що БПЛА революційно вплинули на ведення бойових дій, але в найближчому майбутньому це має статися [76].

Для того, щоб революційно вплинути на хід бойових дій, наявної кількості безпілотників недостатньо для отримання всебічної повної

інформації про картину поля бою та ураження супротивника. Наразі кількість і можливості використання безпілотників обмежені як РЕБ, так і самою дальністю їх застосування. Здебільшого збройні сили обох сторін використовують «побутові» безпілотники китайського, європейського, російського або українського виробництва. Деякі з них вже мають захищені канали управління, але вони не настільки досконалі, аби їх можна було б застосовувати на глибині фронту.

Водночас, оцінюючи досвід використання безпілотників у сучасних умовах, експерти звертають увагу, що за певного кількісно-якісного рівня забезпечення ними військ та їх належної інтеграції в бойову діяльність настає синергетичний ефект. Тобто трансформація власне парадигми його застосування та, відповідно, результативності. Безумовно, головним чинником була й залишається можливість мінімізувати втрати особового складу. Це докорінно відрізняє нас від армії держави-агресора, де «цінність людського життя» залишилася на рівні середньовіччя [288].

Нині в Україні використання БпЛА регулюється такими ж нормативно-правовими актами, що й звичайні літаки. Зокрема «Повітряний кодекс України» (№ 3393-VI від 19.05.2011) визначає правила реєстрації та придатності повітряного судна до польоту [248], нове «Положення про використання повітряного простору України» (Постанова Кабінету Міністрів України № 954 від 06.12.2017) регулює діяльність, пов'язану з використанням повітряного простору та дії, пов'язані з переміщенням матеріальних об'єктів у повітряному просторі; діяльність, що може становити загрозу безпеці польотів повітряних суден та інших об'єктів. Відповідно до п. 23 вказаного Положення, вищезазначені види діяльності вважаються допустимими лише після отримання відповідного дозволу на використання повітряного простору та за умови дотримання необхідних запобіжних заходів [262].

До нормативної бази, що регулює питання використання безпілотників, також входять «Правила реєстрації цивільних повітряних суден» (Наказ Міністерства інфраструктури України № 636 від 25.10.2012 р.), які визначають

саме поняття БпЛА. Крім того, «Інструкція зі складання заявок на використання повітряного простору під час планування проведення відповідного виду діяльності» (Наказ Міністерства оборони України та Міністерства транспорту та зв'язку України № 5181063 від 14.10.2009) містить відповідні роз'яснення для власників БпЛА щодо подання заявок на використання повітряного простору.

Відтак закріплення у чинному законодавстві України поняття АСО як «роботів війни» та визначення посеред них місця і статусу БпЛА значною мірою кристалізує механізми та засоби ведення військових дій, їх належної процесуальної фіксації в умовах збройної агресії РФ в Україні.

Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне внесення змін до ст. 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999, а також додати частину другу в такій редакції: «Особливим видом озброєння є автономні системи озброєння (АСО) – бойові (або військові) роботи (у тому числі безпілотні літальні апарати), що можуть замінити людину в бойових ситуаціях для збереження життя або для роботи в умовах підвищеної складності для людей у військових цілях (розвідка, бойові дії, розмінування) та потребують особливих процесів прийняття рішень щодо їх застосування і керування».

2.4. Варіативність розвитку форми, змісту і структури глобального права

В сучасних процесах стрімкого розвитку технологічного інструментарію, призначеного забезпечити новітні форми комунікації суспільства, відбувається становлення глобального світового порядку, в якому міжнародне право і національні правові системи стають тісно взаємопов'язаними елементами єдиної різноманітної, об'єктом регулювання якої має стати вся людська цивілізація. З іншого боку, вироблення єдиних і взаємоузгоджених механізмів реалізації та захисту прав і свобод людини на рівні національних правових систем має сприяти формуванню і становленню найуспішніших правових інститутів у всьому світі з точки зору їх оптимальної корисності для регулювання суспільних відносин. Ці питання підкреслюють актуальність загальнотеоретичних досліджень процесів універсалізації у правовій сфері.

Серед тенденцій розвитку правових систем в умовах глобалізації глобального та регіонального рівнів слід виокремити насамперед тенденцію до універсалізації та уніфікації права. Універсалізація належить до напрямів глобалізації, що передусім характеризує розвиток людини і мереж, груп і сфер, ідентичних в одній розширеній мережі соціальних і політичних зв'язків. Цей процес характеризується постійним зближенням явищ та інтеграцією, закріпленою на комунікаційному і технічному рівнях. Окреме місце в цьому процесі посідає право на свободу інформації.

Слід зазначити, що окремі теоретичні аспекти, пов'язані з універсалізацією права, свободою інформації та розвитком прав людини у цій сфері, викладені у працях таких вчених, як Р. М. Бірюков, С. В. Бахін, В. Буник, Л. О. Васечко, В. В. Дудченко, М. М. Марченко, С. Наумкіна, М. Г. Хаустова та ін. Однак комплексне дослідження процесу універсалізації права і його складових залишається досить актуальним і своєчасним.

Універсалізація – це тенденція до утворення універсальних понять, а також застосування схожих підходів до застосування таких понять.

Універсалізація права – один із важливих аспектів сучасної світової глобалізації. Глобалізація істотно впливає на трансформацію, зміни і модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на міжнародному, наднаціональному та національному рівнях.

З цього приводу В. В. Дудченко зазначає: «...проблема універсалізму (з лат. – різнобічність, багатоманітність) і партикуляризму (з лат. – частковість, відокремленість) у праві набуває особливого значення за умов глобалізації правоустроїв у сучасному світі. Універсалізм права означає спільні ознаки, які властиві праву багатьох країн. Партикуляризм, навпаки, наголошує на неповторності і самобутності національних правових устроїв. Однак універсалізм не заперечує національної самобутності права. Він доводить, що зовнішня варіантність правових устроїв є наслідком розгалуження однієї основи глобального правопорядку, частковими виявами якого і є ці устрої. Цю єдину основу утворюють принципи. Принципом же або закономірністю є ті ознаки, які спільні для різних правових систем» [90, с. 13, 18].

В основі виникнення і посилення тенденції до універсалізації права лежить об'єктивний процес інтеграції світової економіки, фінансів, засобів зв'язку, засобів масової інформації та інших засобів і сфер життя суспільства, що відбивається на еволюції права в цілому, а також на тенденціях його подальшого розвитку. Універсалізація права проявляється найбільш яскраво в умовах глобалізації. Будь-яка цивілізація, суспільство і держава комунікують, розвиваються й обмінюються інформацією, що прискорює процес глобалізації, а з ним і універсалізацію, зокрема права.

Отже, утвердження свободи комунікації, поширення інформації та закріплення права на свободу інформації серед невід'ємних прав людини на міжнародному та національному рівнях є визначальним кроком у прискоренні та посиленні процесів глобалізації, а з ним і універсалізації права.

Універсалізація – процес, що об'єднує суспільства певним ідеалом або еталоном. Вона позначається на індивідуальності, диктує свої цінності, потреби та шляхи їх досягнення. Універсалізації національного права сприяє

формування і функціонування єдиних правових просторів, що складаються з національних правових систем. Такі правові простори формуються з урахуванням, з одного боку, інтересів і потреб відповідних національних правових систем, а з іншого – тенденцій, що спостерігаються в рамках наднаціонального права. Ефективність формування таких загальних правових просторів залежить від розміщення балансу інтересів національного і наднаціонального права.

Необхідно зауважити, що універсалізація національного права, з одного боку, підсилює вплив міжнародного права на національне, а з іншого – зміцнює позиції національного права при розробленні норм міжнародного права [34, с. 18]. Передумовою зближення правового регулювання слід вважати широку інтернаціоналізацію у найрізноманітніших сферах життєдіяльності людей. Отже таке явище, як свобода інформації, варто досліджувати на національному, європейському та міжнародному рівнях.

Значні зусилля щодо вирішення питань свободи інформації на міжнародному рівні були докладені після закінчення Другої світової війни. Так, на першій сесії Генеральної Асамблеї в 1946 р. було ухвалено Резолюцію про проведення всесвітньої конференції з питань свободи інформації та висловлено заклик до ЕКОСОП організувати зазначену конференцію з метою сформулювати свою думку щодо «прав і обов'язків, а також застосовуваної практики, які повинні бути включені в концепцію свободи інформації» [533]. На своїй другій сесії в червні 1946 р. ЕКОСОП уповноважила Комісію з прав людини створити підкомісію зі свободи інформації та преси з метою вивчення прав, обов'язків і практики для включення в концепцію свободи інформації та подання відповідної доповіді Комісії.

У березні-квітні 1948 р. в Женеві відбулася перша конференція ООН з питання свободи інформації. Проект конвенції про свободу інформації складався із 14 статей, а преамбула проєкту конвенції починалася словами: «Вважаючи, що вільний обмін інформацією та думками як в національній, так і міжнародній сфері є фундаментальним правом людини й істотним для світу

і досягнення політичного, соціального та економічного прогресу...» [449]. Документація про роботу конференції розкриває ідеологічні розбіжності учасників цієї конференції. Причини розбіжностей у підходах до питань свободи інформації в той період мали яскраво виражений політичний характер. Доктрина абсолютної свободи слова, яку відстоювали, насамперед, Сполучені Штати, піддавалася критиці з боку СРСР і країн радянського блоку.

У подальшому свобода інформації отримала своє міжнародне визнання завдяки розвитку міжнародного права захисту прав людини. Загальна декларація прав людини, ухвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., передбачає такі права і свободи у цій сфері: захист приватності (ст. 12), свобода думки (ст. 18), свобода переконань і їх вираження (ст. 19), свобода мирних зібрань (ст. 20) [577].

На регіональному рівні інформаційні права і свободи закріплено в регіональних міжнародних документах з прав людини:

- Американська Конвенція про права людини, ухвалена на Міжамериканській спеціальній конференції з прав людини в Сан-Хосе 22 листопада 1969 р., проголошує право на приватність, свободу совісті та релігії, свободу думок і їх вираження, а також право на спростування [384];
- Африканська хартія прав людини і народів балі, ухвалена в рамках Африканського Союзу в Найробі 26 червня 1981 р., гарантує право на повагу до життя, право отримувати інформацію, висловлювати і поширювати свої погляди, право на освіту, участь у культурному житті своєї спільноти [380];
- на європейському рівні – в Конвенції Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод, укладеній в Римі 4 листопада 1950 р. [421]. Право людини на повагу до приватного життя гарантується у ст. 8, свобода думки, совісті і релігії – у ст. 9, свобода вираження – у ст. 10 Конвенції. У Хартії основоположних прав Європейського Союзу, ухваленій у Ніцці 7 грудня 2000 р.,

передбачаються, окрім «класичних», також «нові» інформаційні права людини: захист персональних даних (ст. 8), право на належне управління (ст. 41), право на доступ до документації (ст. 42) [413].

В. Буник зазначає, що Європейський стиль життя став універсальним, мрією багатьох менш впливових країн, – це захист прав і свобод громадян і співпраця в середовищі, яке називають демократією. Розвиваючи зазначену позицію М.В.Буроменский підкреслює особливе значення захисту прав людини і основоположних свобод у світлі норм міжнародного гуманітарного права [40, с. 89]. Можна констатувати, що забезпечення свободи інформації – це фундаментальна основа сьогочасного демократичного суспільства.

Також варто підкреслити, що право на доступ до екологічної інформації є одним із складових елементів свободи інформації. При цьому воно виконує інструментальну роль для здійснення людиною права жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту. Взаємозалежність охорони довкілля, миру, забезпечення розвитку прав і свобод людини вперше були відображені у Стокгольмській декларації 1972 року. Цей принцип згодом було розвинено та змістовно доповнено в інших міжнародних документах. Зокрема наступним етапом розвитку екологічних прав громадян у міжнародному праві стала Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку, що відбулась у червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро, де було ухвалено низку важливих міжнародних документів, у тому числі Декларацію і Порядок денний на XXI століття. У Порядку денному на XXI століття, який є планом дій міжнародного співтовариства у сфері охорони довкілля і сталого розвитку, зазначено, що екологічні питання вирішуються за участю всіх заінтересованих громадян. Держави сприяють інформуванню суспільства шляхом надання широкого доступу до екологічної інформації. На III Софійській конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища країн Європи у 1995 році було ухвалено керівні принципи доступу до екологічної інформації. У червні 1998 року на IV Конференції міністрів захисту довкілля, яка відбулась у м. Орхус (Данія), 35 країн Європи підписали Конвенцію про

доступ до інформації, участь громадськості в процесі ухвалення рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (далі – Орхуська конвенція), яка згодом була ратифікована і Європейським Союзом, і Україною, отже подальший аналіз положень цієї Конвенції є спільним як для ЄС, так і для України.

Рада Європейського Союзу 17 лютого 2005 року підписала Рішення [423], яким ухвалила Орхуську Конвенцію. Однак перші кроки до створення важливих нормативних актів у сфері захисту екологічних прав, зокрема права доступу до екологічної інформації, що зараз є першим із принципів Орхуської Конвенції, Європейський Союз здійснив задовго до затвердження ним наведеної Конвенції. Наприклад, Директива 2003/4/ЄС [432] гарантує: право на доступ до екологічної інформації, наявної у державних органів, викладає основні умови і практичні механізми її здійснення; забезпечення екологічної інформації, поширення екологічної інформації серед громадськості з метою досягнення її максимально можливої доступності.

Щодо законодавчих і нормативно-правових актів України, які регулюють правові відносини у сфері доступу до інформації, то такими є Конституція України та Закони України: «Про інформацію» від 02.10.1992 р.; «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р.; «Основи законодавства про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р.; «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р.; «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р.; «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 06.07.1999 р.; «Про екологічну експертизу» від 09.02.1995 р. та ін. Доступ до інформації відбувається, переважно, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 2011 р.

Всі вище наведені положення актів втілюють принцип Орхуської конвенції про доступ громадськості до інформації та екологічної інформації, а також відповідають положенням низки Директив ЄС. Однак найбільш важливі

та ґрунтовні норми щодо досліджуваного питання містить, звичайно, Конституція України. Конституційна норма частини другої ст. 34 [143], яка закріплює право на інформацію, включає в себе можливість збирати, зберігати, використовувати і поширювати будь-яку інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій розсуд. Іншою нормою Конституції України закріплено право кожного на вільний доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на поширення такої інформації. Вищезгадана інформація ніким не може бути засекречена. Це повною мірою відповідає основним принципам, що лежать в основі законодавства ЄС у сфері доступу до інформації.

Як в українському, так і в європейському законодавстві закріплено основи свободи інформації, здійснено ратифікацію основного документу у досліджуваній сфері – Конвенцію ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі ухвалення рішень, здійснюється імплементація положень зазначеної Конвенції та відбувається активно процес універсалізації права у цьому напрямі дослідження.

Ще одним із складових елементів свободи інформації є доступ до глобальної мережі – інтернету. Рівень доступу до інтернету та опанування його можливостями вважається показником розвиненості окремої людини, спільноти людей, націй, народів, окремих держав, їх об'єднань і континентів світу. Водночас існує і зростає суттєвий цифровий розрив у доступі до надбань цивілізації, у тому числі й до інтернету, між розвинутими країнами і тими, що розвиваються, між постіндустріальними центрами, індустріальними та аграрними районами, між різними групами населення у тій чи іншій країні та у світі загалом [529].

Право на доступ до інтернету як універсальну послугу закріплює Директива Європейського Союзу про універсальну послугу в редакції 2009 р., яка встановлює, що кожен у ЄС повинен мати доступ до мінімального переліку електронно-комунікаційних послуг доброї якості та за прийнятною ціною, включаючи доступ до інтернету [72].

У практиці ЄСПЛ питання про доступ до інтернету було вперше предметом вивчення в 2012 році. У рішенні за справою «Йлдирич проти Туреччини» Суд зазначив, що «право безперешкодного доступу до інтернету слід також визнати» [380].

Свобода інформаційної комунікації є універсальною свободою, що передбачає права на інфокомунікації не лише індивідів, але й спільнот і держав. Право на інфокомунікації для націй, що розвиваються, є їх цивілізаційним правом на розвиток за допомогою інформації. Це включає право на недискримінаційний доступ до інфраструктури, право на справедливий розподіл і використання загальносуспільних ресурсів, право на збереження та розвиток своїх культур, зокрема у віртуальній інформаційній сфері в інтернеті.

Проведений огляд щодо свободи інформації в міжнародному та національному праві дозволяє стверджувати, що свобода інформації є фундаментом демократичного суспільства й особистої свободи людини, складовою процесу глобалізації та універсалізації права. Право на свободу інформації не є однорідним за правовим змістом, що викликано нерівністю інтересів, які лежать в його основі. Аналіз нормативного масиву інституту свободи інформації підтверджує тезу про нерозривність свободи інформації та контролю дотримання її рамок, визначених міжнародним і національним правом.

Отже, свобода інформації отримала своє національне та міжнародне визнання. Свобода інформації є фундаментом демократичного суспільства і особистої свободи людини, важливою складовою процесу універсалізації права.

Не викликає сумніву, що процеси універсалізації у правовій сфері відбуваються під впливом глобалізації. Своєю чергою, правову глобалізацію слід розуміти як процес формування загальносвітової системи правових норм, що організовують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію у різних сферах життя сучасного суспільства.

З іншого боку, запорукою перспективного розвитку зазначених процесів є високий рівень ефективності законодавства, в якому отримують закріплення і вихідні положення, і процедури їх реалізації та забезпечення.

Зокрема В. В. Завальнюк вважає, що «...вимоги сучасного світу обумовлюють перегляд уявлень людей про право. Перш за все, виникає необхідність усвідомлення, що саме людина є джерелом права, основним його носієм, а забезпечення інтересів і потреб людини є головним призначенням права, виміром його ефективності. Ефективність норм законодавства значною мірою залежить від того, наскільки вони відображають властивості людської природи, у т.ч. ті, що мають своїм джерелом національний менталітет. Найважливішим фактором ефективності норм законодавства є їх антропологічна адекватність, тобто відповідність основних властивостей людини її головним потребам. Гармонізація, взаємна адаптація норм законодавства і психіки людини, її ідеалів, потреб і очікувань також слугує важливим фактором ефективності норм права» [104, с. 43].

Погоджуючись із високою роллю людини у процесах створення права, слід звернути увагу й на те, що однією з найхарактерніших рис суспільства є комунікація, що зумовлює високу роль інформаційної сфери в сучасних процесах правової глобалізації. Більш того, наявність у державі належних гарантій прав і свобод людини в інформаційній сфері свідчить, що така держава є демократичною, соціальною, правовою та сучасною.

Досліджуючи проблему впливу глобалізації на правовідносини в суспільстві, необхідно підкреслити, що процеси універсалізації права зачіпають усі сфери людської діяльності. На думку О. Г. Данильяна та В. Я. Тація, «глобалізація права часто вимагає переоцінки багатьох компонентів національного правового надбання, щоб зробити правове регулювання деяких питань більш актуальним і не створювати перешкод для інтеграції в регіональні та універсальні міжнародні організації» [560, р. 582].

Універсалізація належить до напрямів глобалізації, так само як поляризація та інтеграція, що характеризує розвиток людини і мереж, груп і

сфер ідентичного в одній розширеній мережі соціальних і політичних зв'язків. Цей процес характеризується постійною інтенсифікацією феноменів універсалізації, поляризації та інтеграції, закріпленою на комунікаційному і технічному рівнях [40, с. 210].

Універсалізація – це своєрідний процес вивчення, запозичення, пропагування, відкриття нового, навіть насаджування тих ідей, принципів і цінностей, котрі стали ключовими у відповідний період історії. Функціонування сучасних суспільств значною мірою визначається такими цінностями, як права людини, соціальний капітал, культура, інформатизація, глобальна політика тощо. Водночас інформаційна глобалізація охопила всі сфери життя – культуру, релігію, науку, мораль, політику. Використання інтернету, активний розвиток інформаційних технологій сприяють забезпеченню прав людини, підвищенню комфортності життя людей.

Очевидно, з одного боку, що процес універсалізації прав людини, як у частині нормативній, так і в частині інституційній, має місце. З іншого – штучне прискорення цього процесу є неприпустимим в силу все ще наявних сьогодні особливостей локальних і регіональних цивілізаційних середовищ [239, с. 28–29].

Згідно з дослідженнями всесвітньо відомого українського вченого В. І. Вернадського (1863–1945) про ноосферу («ноос» з грец. – розум, дух), відбувається поетапний перехід «біосфери» в «ноосферу». Учений виокремлює техносферу, енергосферу та інфосферу, в останній з них провідну роль відіграють інформація та інформаційні технології. Питання про виникнення нової галузі міжнародного права в інформаційній сфері розглядав видатний український юрист-міжнародник В. М. Корецький у 20-х роках ХХ століття, відзначаючи, що активний розвиток засобів зв'язку неминуче призведе до появи «електричного права» [145].

Прогрес науки і техніки у другій половині ХХ ст. набув планетарного масштабу. Відстань між країнами і континентами мінімально скоротилася. Мільйони і мільярди людей на планеті користуються однією і тією ж

інформацією. З розвитком науково-технічного прогресу стало можливим і невербальне, віддалене спілкування за допомогою передання інформації комунікаційними засобами. Водночас розвивалися і засоби фіксації інформації, необхідні для її передання та зберігання. Сучасний процес спілкування, опосередкований засобами зв'язку, змістом якого є впорядкована певним чином інформація, є інформаційною комунікацією, в процесі якої відбувається передання інформаційних повідомлень. Універсалізація – процес засвоєння людством позитивних ідей справедливості, добра, загального блага у різних сферах суспільних відносин, які згодом закріпили нормативно у національному праві та на міжнародному рівні [48].

Універсалізація прав і свобод людини сприяє тому, що формується глобальна система взаємозалежності, набуває сили процес, який генерує трансконтинентальні й міжрегіональні потоки в інформаційній сфері. Інформаційна сфера значно впливає на життєдіяльність людей, а виникнення і розвиток інформаційних відносин створює нову структуру – інформаційне суспільство на універсальному і регіональному рівнях [28, с. 22].

Важливо з правової точки зору охарактеризувати особливості розвитку прав людини в інформаційній сфері як предмет національного та міжнародно-правового регулювання.

Найбільш істотними тенденціями універсалізації прав і свобод людини в інформаційній сфері є розширення і поглиблення правового регулювання та поява нової галузі – інформаційного права в рамках національної правової системи та в міжнародному праві, – міжнародного інформаційного права, а також встановлення стандартів прав людини в інформаційній сфері. Навіть простий факт онлайн-обміну інформацією в соціальних мережах посилює усвідомлення належності людини до глобального суспільства.

Як визнання досягнень в інформаційній сфері та підтвердження значення її впливу на розвиток людства і міжнародних відносин можна сприймати ухвалення Резолюції 60/252 Генеральною Асамблеєю ООН [534] та проголошення 17 травня Міжнародним днем інформаційного суспільства.

На універсальному рівні процес вироблення принципів інформаційного права набирає обертів, його рушієм виступає розвиток глобального інформаційного суспільства. Ця діяльність здійснюється під егідою ООН та її органів. Так, Конференція у Мадриді 1932 р. ознаменувала новий позитивний крок на шляху міжнародного регулювання зв'язку. Найбільш значущим рішенням, ухваленим на цій конференції, було створення міжнародної організації – Міжнародного союзу електрозв'язку. Крім того, було укладено Міжнародну конвенцію електрозв'язку, яка включила в себе принципи, спільні для телеграфного, телефонного та радіозв'язку. У 1947 р. Міжнародний союз електрозв'язку став спеціалізованою організацією ООН. У грудні 2012 р. в Женеві відбулася Всесвітня конференція електрозв'язку Міжнародного союзу електрозв'язку, де була ухвалена нова редакція Регламенту міжнародного електрозв'язку.

Міжнародне співробітництво в інформаційній сфері є пріоритетним для ЮНЕСКО. Так, міжнародна програма розвитку ЮНЕСКО є інституційним механізмом здійснення нової стратегії у сфері комунікації. Крім того слід згадати й про інші програми ЮНЕСКО: «Інформаційне суспільство для всіх» (1996), «На шляху до комунікаційного та інформаційного суспільства» (2001), «Інформація для всіх» (2000) тощо, а також Рекомендація ЮНЕСКО «Про розвиток та використання багатомовності та загальний доступ до кіберпростору» (2003). Організація закликає держави сприяти створенню та опрацюванню освітнього, культурного і наукового контенту в цифровому форматі, а також доступу до цього контенту з тим, щоб усі культури мали можливість для самовираження та доступу до кіберпростору усіма мовами [530]. «Хартія про збереження цифрового надбання», ухвалена разом із вищезазначеною Рекомендацією у 2003 році на 32-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у Парижі, визначає цифрове надбання як «унікальні ресурси людських знань і форм вираження» [412].

Розвиток міжнародно-правового регулювання інформаційної сфери, а з ним і процес універсалізації прав людини в цій сфері, відбувається й на

регіональному рівні. Так, наприклад, можна засвідчити активу правотворчу діяльність Ради Європи та ухвалення низки договорів в інформаційній сфері: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950), Європейська угода про обмін програмами телевізійних фільмів (1958), Європейська угода про запобігання радіомовлення зі станцій, що знаходяться за межами національної території (1963), Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (1981), Конвенція Ради Європи про транскордонне телебачення (1989), Конвенція про захист європейської культурної спадщини у формі аудіо- та відеотворів (2001), Європейська конвенція про правовий захист послуг, що базуються на, або складаються з умовного доступу (2001), Конвенція про кіберзлочинність (2001) та ін.

Спостерігається розвиток міжнародного інформаційного права як наслідок розвитку інформаційної сфери та глобального інформаційного суспільства. Він супроводжується формуванням певного переліку інформаційних прав людини, які доповнюють наявну систему загально визнаних прав і свобод людини, тим самим розвиваючи національне розуміння прав і свобод людини і громадянина. Яскравим прикладом серед таких прав є право на захист персональних даних, право на доступ в інтернет, право на доступ до інформації, право на комунікацію, свобода думки, слова, масової інформації, право інтелектуальної власності щодо інформації, право власності на інформаційні ресурси.

Проведений огляд міжнародно-правових джерел на міжнародному і регіональному рівнях характеризує розвиток і активізацію процесу універсалізації прав людини в інформаційній сфері; надає уявлення про перелік тих самих прав і свобод в інформаційній сфері, які виступають ядром для універсалізації.

Важливість універсалізації прав людини в інформаційній сфері для України проявляється в розумінні сутності державного суверенітету в умовах

транснаціонального характеру інфокомунікації та використання наявної на національному та глобальному рівнях інформаційної інфраструктури.

Говорячи про процеси універсалізації прав і свобод людини в інформаційній сфері, варто також підкреслити, що принцип національного суверенітету не перешкоджає широкому та ефективному захисту основних прав людини і поширенню інформації. Особа, яка наразі володіє універсальними правами незалежно від держави, де вона мешкає, стає об'єктом занепокоєння міжнародного співтовариства. Увагу необхідно звернути на поширення демократії та прав людини у всьому світі. Універсалізація прав людини має на меті забезпечити індивідуальні права та гарантії будь-якої особи на будь-якій території, що охороняється міжнародним співтовариством [387]. У цьому контексті зміцнення міжнародної системи прав людини в інформаційній сфері є необхідним і доцільним, оскільки потік ідей та інформації сьогодні є глобальним.

Проаналізуємо деякі положення національного законодавства щодо закріплення та реалізації прав громадян в інформаційній сфері. У Законі України «Про інформацію» (2011) дається визначення поняттям «інформація», «інформаційна сфера» та «інформаційні відносини», а також зазначено, що Закон регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [264].

Україна ухвалила в 2006 р. Закон України «Про телебачення та радіомовлення» [268], а згодом ратифікувала Європейську Конвенцію про транскордонне телебачення (1989). Ст. 4 цієї угоди «Свобода прийому та ретрансляції» зазначає, що сторони забезпечують свободу самовираження й інформації відповідно до ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, гарантують свободу прийому й не обмежують ретрансляцію на своїх територіях програмних послуг, які відповідають умовам цієї Конвенції [444]. Відповідно до ст. 9 Конституції України, Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру є частиною національного законодавства України.

При аналізі положень Конституції України можна засвідчити часткову невідповідність міжнародним нормам в інформаційній сфері, що, в принципі, впливає на захист і забезпечення інформаційних прав людини. Так, наприклад, національне законодавство України, у тому числі Конституція, не повною мірою та недостатньо конкретно закріплюють інформаційні права людини онлайн, способи їх захисту та відновлення у разі порушення.

Відповідно до ст. 1 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Україна як її учасниця гарантує кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, передбачені Конвенцією. Ст. 10 Конвенції гарантує кожному право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Проте здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язано з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду. Європейський суд з прав людини у своїй практиці підтвердив певну свободу держав при вирішенні питання про необхідність обмеження права на свободу вираження поглядів. Проте необхідність обмеження мусить бути переконливо обґрунтована нагальною потребою і передбачена національним законодавством [391]. Положення ст. 32 і 34 чинної редакції Конституції не відповідають за нормативним змістом положенням ст. 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

У ст. 34 Конституції закріплюється лише таємниця комунікації, проте саме право на комунікацію не згадується. Це право є вкрай важливим з огляду на реалії сьогодення – це озвучив Європейський Суд з прав людини у справі

«Йлдирим проти Туреччини», стверджуючи, що «право безперешкодного доступу до інтернету слід також визнати» [380].

Універсалізація та уніфікація національного законодавства не повинні перешкоджати дотриманню, реалізації, захисту принципів демократії та участі суспільства в управлінні державними справами. В Конституції України має бути визнана як свобода доступу до інформації, так і свобода комунікації, і формулювання обмежень в ній має чітко відповідати частині другій ст. 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Універсалізація позначається на індивідуальності, диктує свої цінності, потреби та шляхи її досягнення. Еволюція людства супроводжується розвитком інформаційної сфери, а стан її розвитку визначає рівень розвиненості цивілізації, всього світового співтовариства, континентів, регіонів та окремо взятих країн.

Отже, незважаючи на загальновизнану значимість і цінність універсального каталогу прав і свобод людини і загальних правових принципів, говорити про реальну дію єдиних стандартів у світовому масштабі у сфері забезпечення інформаційних прав людини – передчасно. Для цього держави мають визнати, що права людини є універсальними і що вони просто мають виконувати свої зобов'язання стосовно людини і громадянина, що, своєю чергою, є безумовною запорукою подальшого правового розвитку.

Сучасне право відображає наявний рівень свободи, воно інтерактивне, динамічне і певною мірою гнучке. Відкрите до збагачення зовнішніми факторами, корелює з правовими традиціями та відповідає вимогам часу, але право залишається незмінним за своєю суттю – забезпечувати захист і належну реалізацію свободи індивідів.

Наразі монополія жорсткого права відступає перед розширенням ролі м'якого права в регулюванні суспільних відносин. Світове співтовариство переосмислює роль забезпечених примусом санкцій у їх співвідношенні з фактичними інтересами та волі сторін конфлікту в напрямку його фактичного вирішення. Відома формула отримує нову форму розвитку – важливим є

результат, який не лише задовольняє інтересам сторін конфлікту, але й не суперечить загальним вимогам світового співтовариства та правам і свободам індивідів.

На думку Браян Таманага, розширення міжнародно-правової нормативної бази супроводжується активізацією міжнародних правозастосовних інституцій, передусім міжнародних судів. Міжнародне право посилюється як у сфері публічного права, так і в сфері приватного права. Водночас твердити без застережень про «верховенство» міжнародного права дещо передчасно. Суб'єкти міжнародного права (і великі держави, і так звані «держави-ізгої») нерідко порушують норми міжнародного права, коли йдеться про їхні «власні інтереси» або збереження режиму. Головною опорою міжнародного права залишається «реальна політика» [39, с. 147].

Водночас слід враховувати, що досягнення зазначених орієнтирів є можливим лише у відповідному середовищі. На нашу думку, таким середовищем є сучасна держава – стійка, відкрита до співпраці з іншими країнами, з ефективним механізмом і належним рівнем діджиталізації.

Ці складні процеси потребують високого рівня юридично-технологічної регламентації процедурно-процесуального механізму їх здійснення. У вказаному аспекті особливого значення набувають ті алгоритми (їх технологічна досконалість, відповідність інструментарію галузі регулювання, законність, обґрунтованість, своєчасність, переконливість та ін.), які закріплюються у письмових правових актах.

Технологічні алгоритми у праві слід розглядати як сукупність техніко-технологічних продуктів (електронні документи, електронний підпис, комп'ютерні програми, пошукові бази даних, електронні реєстри, електронні площадки вирішення спорів, юридичні боти та інше), які використовуються в юриспруденції.

Правове регулювання в сучасній державі має відбуватися із застосуванням цілісної системи засобів, підпорядкованих головній меті – забезпеченню реалізації та захисту прав і свобод індивідів. Такі засоби мають

бути досконалими не лише з точки зору вимог юридичної техніки й технологій, але й відповідати потребам та інтересам суспільства, у тому числі з урахуванням розвитку інформаційно-технологічних і комунікативних процесів.

Н. М. Крестовська цілком слушно зазначає, що «...риси сучасної держави не тільки зафіксовано в системі нормативних вимог, але й виражено в реальному її бутті. У вигляді конкретних державних інститутів, їх організації та функціонування. Сучасна держава – це результат зміни менталітету людей, сприйняття не тільки колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей і змін в сучасному світі» [154, с. 256].

Своєю чергою, Ю. М. Оборотов, аналізуючи сутність сучасної держави, підкреслює важливість спроможності держави адаптуватися до викликів сьогодення. Зокрема вказує, що «...стійкість держави залежить не тільки і не стільки від організації держави, її інституціоналізації, скільки від тих цінностей і цілей, якими керуються правителі та підвладні, та які неминуче “форматують” нормативні приписи, створюючи на їхній базі специфічні форми професійної активності. Від того, наскільки культурно зумовлені комунікативні зв’язки спроможні адаптувати державу до змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі, залежить не тільки сьогоденне буття держави, а й її подальше життя або загибель» [205, с. 223].

Відтак ми можемо дійти висновку, що сучасна держава має такі ключові характеристики: орієнтованість на створення належних умов реалізації та захисту прав і свобод індивідів, стійкість, відкритість до співпраці з іншими суб’єктами, ефективний механізм реалізації функцій і належний рівень діджиталізації.

Щодо останньої характеристики, то тут слід враховувати декілька важливих аспектів. Так, наразі існує кілька варіантів визначення цього терміну, одним із найбільш ґрунтовних вбачається той, де діджиталізацію розуміють як неологізм, що увійшов в українську мову лише кілька років тому і є транслітерацією англійського *digitalization*. Згідно з визначенням словника,

він означає зміни в усіх сферах суспільного життя, пов'язані з використанням цифрових технологій. Це слово являє собою спрощену форму більш точного терміну «цифрова трансформація» та є проявом глобальної цифрової революції [73].

Невід'ємною складовою діджиталізації сучасної держави є процеси транспарентності організації та діяльності її механізму.

Аналізуючи поняття транспарентності, Л. Р. Наливайко та М. Ю. Романов зазначають, що це «...складна теоретико-правова категорія, яка змістовно поєднує в собі такі поняття, як прозорість, відкритість, гласність, публічність, підзвітність, доступ до публічної інформації та участь в управлінні державними справами. Також належить погодитись з тим, що прозорість – це обізнаність з діями влади, а відкритість – це реальна можливість впливу, але із цього виходить, що керуючись напрацюваннями вчених, які уніфікують ці складові в категорію транспарентності, ми не просто спростимо понятійно-категоріальний апарат у сфері взаємодії громадськості та державної влади, але й відкриємо нове поле для наукової дискусії, що може сприяти розвитку демократичної та соціальної держави в Україні» [195, с. 27].

Своєю чергою, на думку С. О. Верланова, «...транспарентність – це не вимога, це вже наша реальність. Наприклад, у податковій службі безліч процесів, які були аналоговими і вимагали паперової роботи, пішли в минуле. Поступовий перехід на сервісну службу з мінімізації спілкування бізнесу і податкових органів давно вже став пріоритетним завданням служби. Транспарентність вирішує багато питань і дає змогу автоматизувати більшість процесів» [53].

Стрімкий розвиток суспільних відносин в епоху метамодерну, динаміка технологічного розвитку й процесів обміну інформацією зумовлюють особливий статус і роль електронного документа в системі документообігу сучасності.

Слід погодитися з Ю. Н. Харарі щодо ролі та місця інформаційних технологій у розвитку майбутніх відносин у суспільстві. Зокрема науковець

зазначає: «...датаїзм наголошує, що Всесвіт складається з потоків даних, і що цінність будь-якого явища або сутності визначається їх вкладом у обробку даних. Датаїзм наголошує, що біохімічні та електронні алгоритми підкорюються тотожним математичним законам. Більш того, створення й обробка даних має бути довірена електронним алгоритмам» [195, с. 430].

Юридичні технології створення електронних документів перш за все пов'язані з наявністю у суб'єкта знань у сфері інформаційних технологій, вміння користуватися персональним комп'ютером.

Запровадження в діяльність органів публічної влади сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, використання інформаційно-аналітичних систем для формування та реалізації політик тих чи інших сфер державного управління, застосування мобільних додатків у спілкуванні між публічними особами – все це реалії нашого часу.

У сучасному світі діджиталізація вже є сферою активних дій держави (її регуляторних органів та органів, відповідальних за формування політики розвитку певної сфери управління):

- стимулювання бізнесу та громадян до цифровізації (прямі та непрямі регуляторні дії);
- побудова національних цифрових інфраструктур (прямі регуляторні дії);
- залучення приватних інвесторів до створення цифрових платформ (непрямі регуляторні дії);
- створення цифрових сервісів для надання адміністративних послуг тощо.

Всі процеси цифровізації суспільства, соціально-економічних і управлінських комплексів різних країн, відбуваються на підставі чинної нормативно-правової бази, яка постійно потребує удосконалення та приведення у відповідність до потреб сьогодення.

Цифровізація відносин, запровадження інструментів електронного урядування в діяльність органів публічної влади, перехід до електронної

демократії на рівні громадян і владних структур забезпечать умови для зберігання, збереження, поширення і комплексного використання всіх видів інформаційних ресурсів, вільний доступ до них усіх зацікавлених сторін.

Це, своєю чергою, призведе до зміни всієї парадигми розвитку суспільства – від використання інструментів інформаційних технологій в рамках управління певними сферами, до повної діджиталізації державно-правових і суспільних відносин.

Еволюція технологій та інтернету призвела до справжньої революції в правовій сфері. Виникла потреба у відповідній юридичній службі відповідних цифрових адвокатів у контексті все більшого використання різноманітних інформаційних технологій: у зв'язках з громадськістю, електронному листуванні, появі та стрімкому розвитку електронної комерції, електронних платіжних засобів. Це надає юристам масу можливостей для успішного представництва та захисту прав клієнтів. Однак нові технології також створюють складні й нові питання для юристів.

Правова глобалізація відображає не лише просторові (кількісні), а й якісні зміни конституційних характеристик соціального і правового життя. У центрі її уваги – вироблення загального й універсального в нормативно-правових стандартах сучасної цивілізації. Особливо важливо, що правова глобалізація є відображенням тенденцій правничості, посилення правового нормування основних сфер соціальної дійсності. Але це тільки одна сторона, інша ж – активний розвиток правової глобалізації являє собою, зокрема, реакцію на виникнення в ХХІ столітті нових глобальних загроз людству у вигляді міжнародного тероризму, природних і техногенних катастроф, екологічної та енергетичної криз.

Основу правової глобалізації суспільних відносин в сучасних демократичних державах складають, перш за все, процеси правової модернізації на основі загального визнання і утвердження універсальних цінностей.

Сьогодні в літературі все частіше зустрічається поняття «глобальне право». Якщо припустити можливість зародження й існування «глобального права», то в цьому випадку буде йтися не про особливу систему правил поведінки. Можливість створення глобального права в процесі такої взаємодії залежить від перспектив формування «єдиної» світової правової культури. Сьогодні з певними застереженнями можна визнати існування загальнолюдських цінностей, що сформувалися завдяки міжнаціональній взаємодії.

Мультикультуралізм – один із аспектів толерантності, що полягає у змішанні культур з метою їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському руслі масової культури. Мультикультуралізм передбачає теорію, практику і політику неконфліктного співіснування в одному соціальному просторі багатьох різнорідних культурних спільнот. Він проголошує перехід від політики «включення» індивідуальних і групових відмінностей в ширші структури – до політики «визнання» їх права на існування іншими. Мультикультурна свідомість – свідомість діалогічна, але щоб вступити в діалог з іншим типом свідомості, культура має допускати в собі діалог різних голосів.

На думку В. Лемака та А. Бадида, «...спільні цінності створюють нові форми взаємодії міжнародного, наднаціонального (регіонального) і національного правопорядків, поступово витворюючи спільний правовий простір на глобальному рівні. А посилення міжнародного правопорядку поєднується з розвитком регіональних правопорядків, розширенням кіберпростору та інтенсивним діалогом судових юрисдикцій різних правопорядків. Все наведене свідчить про формування контурів “глобального права”, заснованого на спільних правових цінностях» [14, с. 301].

Глобалізація сприяє розвитку глобального права в такий спосіб: спостерігається універсалізація та уніфікація міжнародного права, взаємозв'язок національного права з міжнародним, регламентація відносин, що вийшли на світовий рівень.

У контексті реалізації прогностичної функції науки міжнародного права можна сформулювати концепт «глобального права» як сукупність (симбіоз) положень і принципів міжнародного та національного права, характерними ознаками якої є: відповідність тенденціям глобалізації, універсалізації та цифровізації; поєднання міжнародних, регіональних і національних рівнів; розмитість публічних і приватних вимірів.

Одним із доказів уніфікації на регіональному рівні є високий рівень інтеграції в межах Європейського Союзу, функціональним принципом якого є принцип верховенства права, що передбачає пріоритет норм права ЄС над нормами національного права держав-членів.

Глобалізація породжує нові світові проблеми, які міжнародне право має регулювати. Основним поштовхом для розвитку міжнародної інтеграції та глобального права в умовах глобалізації є необхідність спільного правового регулювання при вирішенні глобальних проблем, до яких належать: міжетнічні та релігійні розбіжності, колізія принципів цілісності територіальних кордонів і право націй на самовизначення, поширення тероризму, міграція населення, екологічна криза, регулювання нерозповсюдження ядерної зброї, кіберзлочинність та ін.

Прикладами вирішення глобальних проблем є: «Хартія Землі», яка пропонує створити глобальне суспільство для розвитку людства у справедливому, стійкому світі; «Глобальна хартія Зелених», яка заявляє про розвиток глобального партнерства і містить такі принципи, як екологічна мудрість, ненасильство, повага до однаковості тощо.

Варто назвати і таке явище, як глобалізація економіки, яке створило єдиний економічний простір. Право Світової торгової Організації регулює практично всю сферу світової торгівлі. Раніше вважалося, що глобалізація стосується лише економіки, однак згодом думка змінилася. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 55/102 2000 р. зазначається, що «глобалізація – не лише економічний процес, вона має також соціальні, політичні, екологічні, культурні та правові аспекти» [277].

Глобалізація формується насамперед як економічний, політичний, культурний процес. Право покликано регулювати ці процеси, адаптуватися до наслідків глобалізації. Ми можемо говорити про глобальну економіку, глобальну політику, глобальну культуру, але про глобальне право – лише в контексті його зародження та первісного формування. На нашу думку, міжнародне право, право транснаціональних корпорацій і наднаціональне право могли б стати інститутами глобального права. Глобалізаційні процеси сприяють нормативній інтеграції міжнародного права. Проте для подальшого сталого розвитку глобального права необхідно сформувати, щонайменше, спільне правове поле та повагу до верховенства міжнародного права.

РОЗДІЛ 3.

НАДНАЦІОНАЛЬНІ ТА ІНШІ СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

3.1. Традиції та новації у розумінні міжнародної правосуб'єктності

Одним із ключових питань, яке певним чином стало поштовхом до розвитку наукових досліджень у сфері міжнародного права, є проблема загальнотеоретичного визначення природи суб'єктів сучасного міжнародного права та компонентів їх правосуб'єктності. На жаль, навіть і зараз остаточної загальнотеоретичної та збалансованої відповіді на це питання не має. Більш того, революційні метаморфози сучасного інформаційно-комунікаційного світу додають нових викликів до цієї проблематики.

Але перш ніж перейти до визначення й аналізу сучасного рівня проблемних аспектів у сфері суб'єктів міжнародного права, слід пригадати класичні міркування теоретиків права щодо зазначених питань, які, по суті, обертаються між двома проявами – суб'єктом права і суб'єктом правовідносин, та проаналізувати нові тенденції у цій сфері.

Так, М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко та О. В. Петришин, розрізняючи суб'єктів права і суб'єктів правовідносин, зазначають, що ці два поняття не завжди збігаються: по-перше, правовідносини – не єдина форма реалізації норм права; по-друге, малолітні діти та душевнохворі люди, які є суб'єктами права, не можуть бути суб'єктами правовідносин; по-третє, конкретний громадянин завжди є суб'єктом права, але не завжди є учасником правовідносин [108, с. 338].

Певною мірою розвиваючи ці положення, М. Хаустова зазначає: «...можна стверджувати, що не суб'єкт права є належністю правових відносин, а навпаки, правові відносини та зв'язки є належністю суб'єкта права, його атрибутами. Суб'єкт – це та вісь, навколо якої формуються правові зв'язки, відносини [348, с. 39].

З цього приводу слід погодитися і В. В. Завальнюком, що «...використання принципу персоноцентризму (суб'єктоцентризму. – *Авт.*) в антрополого-правових дослідженнях не лише сприяє методологічно вивіреному, послідовному науковому пізнанню, але й закладає основу для якісно нової парадигми, вільної від застарілого та невиправданого нормоцентризму. Виведення в центр буття права людини відкриває нові шляхи для розгортання правової реальності, правової культури та правового порядку» [103, с. 39].

Встановлюючи місце категорії «суб'єкт права» серед основних правових понять, В. В. Дудченко цілком слушно зазначає, що «ідея про людину є вихідною тезою для будь-якого юридичного мислення. Без людини як суб'єкта права немислиме ніяке вчення, ніяка думка про право. Поза думкою про людину як самоцінність, можливе, правда, існування якогось порядку, але про нього логічно не можна стверджувати, що він правопорядок» [87, с. 189].

С. І. Максимов цілком доцільно зауважує, що «людина в системі права, людина правова – це насамперед суб'єкт, агент і носій певних осмислених дій (правових вчинків). Тому найважливішим питанням правової антропології є питання “Хто є суб'єктом права?”, або “Що значить бути суб'єктом права, а не просто суб'єктом морального обов'язку або громадянином держави?”. Іншими словами, це питання про те, завдяки якій здатності ми ідентифікуємо суб'єкта права.

Вирішення цього питання має принципове значення для розуміння феномена права, оскільки становить собою антропологічну версію питання про сенс (сутність) права і його відмінності від найближчих людських здатностей – моралі та політики. Це є питання про те, яка із сторін людського буття робить право можливим. Без якої людської здатності право не може реалізуватися у своїй власній сутності, яка здатність запитується правом і, навпаки, яка людська здатність запитує право, стосовно якої сторони людського буття є вірним твердження, що право – це те, без чого людина не може?» [174, с. 170].

О. Ф. Скакун обґрунтовує сутність поняття «суб'єкт права» у співвідношенні з такими категоріями, як суб'єкт правових відносин і правосуб'єктність, констатує, що «...категорії “суб'єкт права” та “особа що володіє правосуб'єктністю” співпадають. Суб'єкти права поділяються на: індивідуальні суб'єкти (фізичні особи) – громадяни, іноземці, апатриди, біпатриди; колективні суб'єкти (юридичні особи) – державні органи, установи, організації, органи місцевого самоврядування, комерційні організації, об'єднання громадян, релігійні організації; держава та її структурні одиниці – держава, державні утворення (автономії), адміністративно-територіальні елементи (райони); соціальні спільноти (народ, нація)» [293, с. 113].

Тут цікавою є думка О. А. Парашевіної, що «парадигма формування поняття “суб'єкт права”, носить лінійний характер і розвивається від категорії “людина” до категорії “суб'єкт права” (яка, своєю чергою, є найвищою формою абстракції в інституційному зрізі правової реальності). Рушійною силою виступає, з одного боку, прагнення людини реалізувати свій інтерес (причому інтерес як індивідуума, так і певного колективу, так і суспільства взагалі), а з іншого – втілити в життя певні права чи необхідність виконати певні обов'язки.

Відповідно, можна виокремити індивідуальний, колективний і суспільний інтереси, що стимулюють людину на вчинення певних дій щодо їх реалізації. Причому реалізація окремих інтересів, прав, обов'язків потребує особливого порядку їх втілення, деякі з них людина може реалізувати самостійно (безпосередньо), а деякі (частіше за все колективні та суспільні) – лише або за участю особливих суб'єктів (опосередковано) або у формі створення колективних об'єднань, яким притаманна організаційна єдність, воля, правосуб'єктність (наприклад, створення юридичної особи). Саме в контексті втілення в життя певних інтересів та необхідності реалізації прав і виконання обов'язків, людиною конструюється така юридизована абстракція, як “колективний суб'єкт права”» [215, с. 653].

Своєю чергою О. В. Тарасов, оцінюючи сучасний стан теоретичних розробок теорії суб'єктів права, називає сім фундаментальних методологічних проблем у цій площині. Більше того, зазначає, що «...юристи-міжнародники, які вирішили знайти в теорії права вирішення проблеми міжнародної правосуб'єктності, м'яко кажучи, зневірилися в цьому. Безумовно, у теорії права продовжують існувати класичні теорії юснатуралізму (з атомізованими індивідами), позитивізму (з волею законодавця, що створює й знищує суб'єктів права на свій розсуд), соціології права (що описує соціологічну реальність, у тому числі не суб'єкта права, а учасника суспільних відносин). Ці концепції, при всій їх важливості, уже давно не відображають потреби міжнародно-правової науки в умовах глобального світу» [314, с. 39].

У своєму монографічному дослідженні «Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії» О. В. Тарасов обґрунтовує доцільність виникнення навіть нової наукової дисципліни «Правова персонологія», пропонуючи розглядати правову персону як найбільш загальну категорію, яка, на думку науковця, поглинає всі можливі види суб'єктів права.

З такою позицією важко погодитися цілком. Безумовно, сучасна юриспруденція, озиваючись на вимоги суспільства, зумовлена переглядати сталі, нормоцентристські підходи до розуміння правової реальності. І немає жодних сумнівів, що ключову роль у центруванні мають відігравати не норми, не відносини і навіть не цінності, а суб'єкти (від лат. *subjectus* – підлеглий) – ті, хто створює, розуміє, підпорядковується, використовує, втілює у життя всі компоненти світу права.

Соціальний характер прав людини і громадянина обґрунтовано підкреслює й П. М. Рабінович: «...з кінця минулого століття у вітчизняній суспільній науці, включаючи й праводержавознавство, розпочався процес, який було названо “антропологізацією” (“антропологічний поворот”). Він полягає в тому, що точкою відліку, центром і, так би мовити, кінцевим пунктом будь-яких суспільствознавчих досліджень, стає людина – з її реальними властивостями, потребами, інтересами, нахилами, здібностями. І

що базисом усіх таких досліджень є людинознавство, фундамент якого становить наука антропологія – загальна теорія людини» [272, с. 39].

Антропологізація зумовила перегляд багатьох сталих положень в юриспруденції, зокрема актуалізувала гендерні питання.

У цьому контексті слід зауважити, що в ХХІ столітті на перший план висувається проблема правової комунікації, тобто проблема успішного співіснування у сфері права найрізноманітніших суб'єктів, проблема загального праворозуміння та сумісної, синергічної правотворчості, у рамках якої може реалізуватися не лише особиста свобода людини, але й її відповідальність за долі інших [33, с. 39].

На думку Т. Марценюк, «сучасні теорії гендерних відносин доводять, що соціальні відмінності між чоловіками та жінками не мають біологічного походження, не є “одвічно даними”, а лише набутими, приписаними індивідові суспільством». Окрім того, поняття «гендер» має множинний і ситуативний характер. Уявлення про те, що означає бути жінкою чи чоловіком, змінюється залежно від історичного і соціально-культурного контексту. Науковець зазначає: «...коли говорять про гендер, то мають на увазі насамперед нерівність, а не лише відмінність між чоловіками і жінками. Разом із нерівністю йдеться про ієрархію, стратифікацію і владу, яка вбудована у гендерні відносини. Гендерна теорія передбачає зміну соціальної реальності, мета якої – забезпечення гендерної рівності» [180, с. 8–9].

Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок» регламентує: «...гендерна рівність трактується як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [259].

Своєю чергою, «Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів» встановлює, що «гендер – це соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок/чоловіків» [261].

Сьогодні класифікують більш ніж 300 видів гендерів: від *agender* – людей, які в принципі відмовляються застосовувати до себе категорію гендеру (але це не означає безстатевість), до *pangender* (загальностатевий – це суперпозиція, сума всіх наявних і ще не визначених гендерів), які можуть заводити романтичні та сексуальні відносини з ким завгодно.

Гендерний підхід фокусує увагу на неврахуванні відмінностей щодо різних груп жінок і чоловіків: їхніх статусах, потребах, пріоритетах. Такий підхід передбачає, що державна політика і відповідні державно-регіональні програми однаковою мірою впливають на всі групи населення.

Реалізація зазначених положень, своєю чергою, сприяє взаємозалежному існуванню та еквівалентності обміну діяльністю індивідів, які за посередництвом соціальних відносин реалізують належну їм свободу в рамках норми (мірила, правила). Такий підхід дає підстави зробити важливий висновок про інтерсуб'єктивну природу права [255, с. 96].

Розкриваючи особливості організації гендерних відносин у сучасному світі, слід погодитися, що вони належать до того типу соціальних відносин, що сприймаються як здатні еволюціонувати одночасно з розвитком глобального суспільства.

Демографічні показники в сучасному світі пов'язані не тільки з розвитком економіки, еволюцією інституту сім'ї та зміною репродуктивних установок населення, але й з динамікою соціальних статусів жінок і чоловіків. У будь-якому разі, проблема подолання гендерної нерівності та становлення гендерної політики є інтернаціональною. Тому не випадково, що це питання стоїть на порядку денному в діяльності універсальних і спеціальних міжнародних організацій, які намагаються постійно вдосконалювати механізми контролю за дотриманням державами-членами положень конвенцій, що передбачають конкретні заходи щодо поліпшення ситуації у сфері гендерних відносин [213, с. 49].

Як зазначає Н. В. Камінська, «гендерна рівність є одним з найважливіших принципів забезпечення прав людини, підґрунтям

громадянського суспільства та правової держави, демократичного розвитку окремих держав і міжнародної спільноти. Розширення прав і можливостей жінок і чоловіків є необхідним подоланням виявів професійної та сексуальної дискримінації, гендерної сегрегації праці, нерівної оплати праці, гендерно-обумовленого насильства тощо. Тому протягом тривалого часу окреслена проблематика є предметом дослідження міжнародних організацій. На різних рівнях міжнародного співробітництва активно функціонують міжнародні організації, завданням яких є захист прав людини, розвиток універсальних і регіональних систем такого захисту, формування установчих, контрольних та інших засобів і механізмів забезпечення прав людини» [121, с. 102].

Наведені положення підкреслюють важливість урахування гендерних особливостей під час формування сучасних уявлень про фізичних осіб як індивідуальних суб'єктів права. Варто усвідомлювати, що окрім гендерної складової не менш актуальними для встановлення природи суб'єктів права залишаються питання, пов'язані з клонуванням, трансплантацією, сурогатним материнством, правовим статусом ембріона та ін.

Поряд із зазначеною проблематикою, значну увагу слід приділяти аналізу техніко-технологічного розвитку суспільства, і насамперед питанням ролі штучного інтелекту. Звернення до подібних досліджень, безумовно, пов'язано з реалізацією прогностичної функції загальнотеоретичної юриспруденції, і як би футуристично це не виглядало, але, тим не менш, науковці (передусім теоретики права) мають, принаймні, розпочати обговорення можливостей розгляду носіїв штучного інтелекту суб'єктами права.

Свого часу Ж. Карбоньє підкреслював, що лише людина з усіх живих істот «наділена властивістю бути юридичною істотою», і тільки їй притаманна здатність «створювати і сприймати юридичне». Тепер сучасний світ, світ інформаційно-комунікаційних технологій, формулює новий виклик цьому класичному постулату. Цей виклик можна визначити наступним чином: чи лише людині притаманна здатність «створювати і сприймати юридичне»?

На нашу думку, першим кроком у формуванні наукових підходів до визначення ролі і статусу носіїв штучного інтелекту став тест Алана Тюрінга, створений ним у 1950 році задля визначення здатності машини проявляти інтелектуально-обумовлену поведінку, тотожну до поведінки людини, яку неможливо відрізнити від поведінки людини [419, р. 433].

Сьогодні у світі вже почалися спроби нормативного закріплення статусу носіїв штучного інтелекту. Найбільш значну і результативну роботу в цьому напрямі було проведено південнокорейськими вченими, а їх висновки та пропозиції були враховані законодавцями Південної Кореї під час розроблення таких правових актів, як «Корейське право розвитку штучного інтелекту роботів» (2005), «Етичний статут роботів» (2007) і «Правове регулювання автономних систем в Південній Кореї» (2012) [480].

Уряд Японії у 2015 році затвердив «Нову стратегію роботів» (*New Robot Strategy*) [507]. У цьому документі сформовано концептуальні підходи до впровадження робототехніки на найближчі 5 років. Зокрема Стратегія визначає, що роботи можуть використовуватись у всіх сферах повсякденного життя, у тому числі для допомоги літнім людям, для забезпечення безпеки і комфорту суспільства.

У Європі було запропоновано Резолюцію від 16 лютого 2017 року, розглянуту Комітетом Європейського Парламенту з правових питань. Вона містить пропозицію включити в законодавство ЄС поняття «розумний робот», розробити систему реєстрації таких роботів, а також визначити їх правовий статус як електронної особистості (електронної особи) [442].

У США реалізується «Дорожня карта розвитку робототехніки» (*Roadmap for US Robotics, 2011, 2016*) та «Національна робототехнічна ініціатива» (*National Robotics Initiative, 2011, 2016*) [505].

Слід відзначити, що Україна теж приймає участь у загальносвітових процесах регулювання штучного інтелекту. Так, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні [267].

Технології штучного інтелекту у праві є відображенням процесів діджиталізації відносин правової сфери в сучасній державі. На думку Джеремі Баррета, «під технологічними алгоритмами слід розуміти поєднання програмної та апаратної складової із можливостями штучного інтелектуального розвитку, направлені на досягнення встановлених цілей. Науковець зазначає, що «штучний інтелект (*Artificial Intelligence*) – системи машинного навчання, здатні виконувати завдання, які зазвичай вимагають інтелекту людини» [480].

З цього приводу А. М. Бежевець цілком слушно зазначає: «...глобальна цифровізація суспільних відносин та масштабне впровадження штучного інтелекту, здатного приймати автономні рішення в межах поставлених завдань, обумовлює необхідність перегляду концепцій правового регулювання відносин у цій сфері. І хоча для пересічних громадян, особливо з віддалених провінційних населених пунктів, може здатися утопією навіть думка про те, щоб “порівняти людину з роботом”, надавати розумним роботам правосуб’єктність, прирівнявши їх в правах з іншими суб’єктами суспільних відносин, однак це не повинно бути перешкодою для подальшого науково-технічного прогресу та еволюції законодавства. Свого часу концепція “юридичної особи” також зазнавала подібної критики, але на сьогодні впевнено зайняла своє місце в цивілістичній науці та знайшла законодавче закріплення» [21, с. 66].

Характерними рисами штучного інтелекту є те, що це технічна система, яка повинна мати ознаки інтелекту, тобто така система піддається навчанню, може розуміти і розпізнавати інформацію та приймати рішення, а для того, щоб прийняти рішення, вона повинна вміти знаходити шляхи вирішення поставлених перед нею завдань.

О. А. Баранов обґрунтовує необхідність визнання роботів зі штучним інтелектом суб’єктами суспільних відносин – «еквівалентами фізичної особи». У цьому випадку роботи розглядаються як людиноподібні суб’єкти, що

здійснюють людиноподібні дії в процесі відносин з традиційними суб'єктами [18].

Своєю чергою Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova наполягають, що недоцільно вести мову про загальну правосуб'єктність штучного інтелекту, розглядаючи роботів як гіпотетичних учасників будь-яких правовідносин. Досить складно уявити роботів суб'єктами конституційних, адміністративних, карних тощо відносин. Натомість «природною» є їх участь у цивільних правовідносинах, оскільки, власне, для оптимізації цивільного обігу і створювався інтернет речей. Отже, першою видозміною має бути постановка питання про визнання штучного інтелекту суб'єктом цивільних правовідносин. (Власне, використовуваний у дискусії термін «фізична особа» також запозичений із цивілістики). При сприятливих умовах розвитку людства проблема визнання штучного інтелекту суб'єктом права вже в недалекому майбутньому може постати у повний зріст [346, с. 24–25].

Крістофер О. Хернес зауважує: якщо штучний інтелект має нести юридичну відповідальність за свої дії, то він повинен мати фізичну, юридичну та цифрову ідентичність, подібну людині [548]. З таким підходом важко цілком погодитися, бо тут йдеться не стільки про обґрунтування нового суб'єкта права, скільки про визначення додаткової складової правосуб'єктності юридичної особи. Розвиваючи зазначені положення, слід усвідомлювати: якщо штучний інтелект повинен нести юридичну відповідальність за свої дії, то він повинен мати фізичну, юридичну та цифрову ідентичність. Відтак мова має йти про повну правосуб'єктність носія штучного інтелекту.

Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova пропонують визнати роботів зі штучним інтелектом квазі-юридичною особою. При цьому пропонують включити до переліку видів правосуб'єктності юридичної особи також «кіберздатність», під якою вони мають на увазі здатність бути активним учасником відносин у ІТ-сфері (укладати договори як користувач, бути учасником соціальних мереж, брати участь в інтерактивних акціях тощо).

Кіберздатність може реалізовуватися за допомогою не лише правочинів, а й юридичних вчинків [347, с/ 42–46].

Щодо питань про визнання (чи невизнання) роботів суб'єктами правовідносин: відповідно, наділення (чи ненаділення) їх правосуб'єктністю (показовим є факт надання наприкінці 2017 р. людиноподібному роботу Софії (Sophia), розробленому гонконгівською компанією «Hanson Robotics», підданства Королівства Саудівська Аравія); визнання за роботами авторських прав (наприклад, 2016 року книга «День, коли комп'ютер напише роман», створена штучним інтелектом, увійшла до фіналу японської літературної премії імені Хосі Сін'їті); відшкодування шкоди, вчиненої роботами (приміром, шкоди внаслідок помилки операції, яку проводив робот, чи дорожньо-транспортної пригоди, спричиненої автономним автомобілем); а також забезпечення конфіденційності даних, безпеки людини та визначення відповідальності в цілому [307, с. 158–159].

Тому варто розглянути носія штучного інтелекту як суб'єкта права, еквівалентного фізичній особі. Такий підхід має багато прихильників у науковому світі. О. А. Баранов зазначає необхідність визнання роботів зі штучним інтелектом суб'єктами суспільних відносин, тому що «розумні роботи», які здійснюють людиноподібні дії в процесі відносин у взаємодії з традиційними суб'єктами, повинні розглядатися повноцінними суб'єктами цивільного права нарівні з фізичними особами [17, с. 9].

Підбиваючи попередні висновки аналізу наявних проблем щодо визначень суб'єктної сфери сучасного права, можна дійти висновку, що окрім питань гендерної орієнтації фізичних осіб, соматичних прав, до перспективних і стовідсотково затребуваних напрямів дослідження слід відносити і питання статусу носіїв штучного інтелекту.

Враховуючи наявні розробки у цьому напрямі та загальні тенденції до збільшення цифровізації всіх сфер суспільного життя, можна запропонувати таку модель класифікації суб'єктів права: за критерієм походження: 1) антропологічних суб'єктів (*human entity*) які, своєю чергою, поділяються на

індивідуальних і колективних; 2) цифрових суб'єктів: а) нелюдські сутності (*inhuman entity*) – автономні роботи; б) протореальні (всі потенційно можливі варіанти розвитку подій, які проектується у реальність завдяки імперативному рішенню) юридичні фікції (віртуальна держава).

Відтак під сучасним суб'єктом права має розглядатися не тільки людина у варіативності її гендерних статусів і створенні людиною колективні суб'єкти, а й носії штучного інтелекту. Суб'єктом сучасного права є правосуб'єктні носії прав і обов'язків, які розуміють значення правових приписів і впорядковують свою поведінку відповідно до правових норм.

Проведений аналіз категорії «суб'єкт сучасного права», на нашу думку, є обов'язковим компонентом розуміння суб'єктів сучасного міжнародного права, природа яких невід'ємно пов'язана з категорією «міжнародна правосуб'єктність».

Проблеми міжнародної правосуб'єктності завжди посідали і сьогодні посідають чільне місце в науці міжнародного права. І це цілком природно, оскільки міжнародне право регулює відносини між суб'єктами міжнародного права, коло яких, з огляду на пов'язаність з найважливішими політичними явищами міжнародного життя різних епох, не залишалося незмінним.

Правосуб'єктність зазвичай розуміється як здатність бути «носієм юридичних прав та обов'язків», використовуючи традиційну антропоморфну термінологію. Це поняття часто пов'язано з філософією особистості та включає елемент «юридичної волі».

Правосуб'єктність є структуруючим інструментом у правових системах, не останньою чергою і в системі міжнародного права, оскільки вона визначає, які суб'єкти беруть участь або мають здатність брати участь у правових відносинах. Використовувана переважно як взаємозамінна з поняттям «суб'єкт права», «правосуб'єктність» є ознакою, що підтверджує юридичне існування [292, с. 127–128]. Мати «суб'єктність» у міжнародному праві – означає бути включеним до міжнародно-правової системи як актором, підкорятися закону і мати право його використовувати [41, с. 294].

Доктрина міжнародної правосуб'єктності має тривалу історію становлення. Вже у Стародавньому світі на неї звернув увагу Цицерон. Розвиваючи право народів як право союзів, договорів, угод між народами та володарями, він називав суб'єктами міжнародного права народи та їх правителів [146, с. 31].

Впровадити поняття «міжнародна правосуб'єктність» у міжнародне право належало універсальній (природно-правовій) юриспруденції Лейбніца. Саме Г. В. фон Лейбніцу, автору теорії монад, приписують перше визначення міжнародної правосуб'єктності. Він уперше використав поняття *persona iuris gentium* у своєму «Codex Iuris Gentium Diplomaticus» (1693), де зазначив: «Той є особою в міжнародному праві, хто представляє публічну свободу так, що він не є суб'єктом опіки чи влади когось іншого, але сам по собі має владу війни та союзів... Якщо тоді його влада є достатньо всеосяжною, домовлено називати його володарем і його називатимуть сувереном чи суверенною владою. Тих відносять до суверенної влади» [407].

Концепція правосуб'єктності одразу визначила та вирішила нагальну політичну проблему – появу нових і могутніх політичних акторів. Тоді як європейський політико-правовий порядок Священної Римської імперії розпадався на пост-реформаційну Європу суверенних держав, Лейбніц тривалий час захищав старі правові структури на чолі з «Імператором та законним Папою». Вони, на його думку, «стримували вищу владу тих буйних людей, які... схильні жертвувати кров'ю невинних заради своїх особистих амбіцій». Але як тільки Лейбніц усвідомив невпинність нового політичного сузір'я держав, достатньо вільних і могутніх, щоб впливати на міжнародні відносини, він продемонстрував те, що можна розуміти як юридичну чутливість юриста, і запровадив поняття «міжнародна правосуб'єктність». Надання державам, що виникали, правосуб'єктності гарантувало, що всі європейські держави – старі і нові, великі і малі – будуть пов'язані природним правом і правом народів (*ius naturae et gentium*), отже будуть зобов'язані використовувати свою (військову) міць із «мудрим милосердям» [406].

Від самого початку визнаючи юридичні та політичні наслідки створення у Європі незалежних суверенних держав (так званий Вестфальський порядок), по суті, Лейбніц прагнув пом'якшити правову та політичну кризу свого часу і витлумачити всі прояви влади як обмежені та спрямовані (природним) законом і справедливістю.

Безумовно, правосуб'єктність після її запровадження не одразу стала фундаментальною концепцією (або «неминучою, незамінною частиною юридичного словника») у міжнародно-правовій думці та практиці. Лише під час переходу до сучасності – періоду, який німецький історик Р. Козеллек назвав *Sattelzeit* (1750–1850), ця концепція стала міцно пов'язана з сучасною державою та як така стала фундаментальною для міжнародного права.

Період з 1789 по 1914 роки забезпечив багатогранний контекст для розвитку концепції міжнародної правосуб'єктності. Ідеї природного права значною мірою поступилися місцем позитивістському погляду на право. Договірна основа правосуб'єктності держави відступила на другий план, держава стала персоніфікуватися і матеріалізуватися як природний «організм», а не сконструйована сутність. Уже в 1821 році Гегель називав держави «абсолютною владою на землі, в якій розкривається світовий дух». За Гегелем, кожна держава є цілісним духовним організмом, і як така, вона вступає у відносини з іншими державами. У цьому полягає її «суверенітет». Відносини держав можуть бути дружніми або ворожими. Гегелівська теорія держави та її вплив на міжнародну юридичну науку сприяли становленню міжнародного права як міжнародної системи, що обмежує держави; швидше те, що регулювало міждержавні відносини, концептуалізувалося як «зовнішнє конституційне право». Таким чином, фокус концепції міжнародної правосуб'єктності повернувся до юридичного існування суб'єктів як таких, а не до їхніх взаємин [59, с. 73].

Взагалі, лише держави вважалися суб'єктами міжнародного права, – авторитетні вчені, такі як, наприклад, Г. Еллінек, апріорі відкидали ідею правосуб'єктності для інших утворень [479, р. 49]. Відповідно, це вплинуло на

феноменологію правосуб'єктності. Основні теоретичні підходи до правосуб'єктності виходили з гегелівського розуміння держави як історично сформованої соціальної реальності.

Під впливом гегелівської теорії держави та волюнтаристської концепції міжнародного права німецька думка і практика XIX століття розглядали індивідів і соціальні групи як «поглинені державним колективом до втрати їхньої ідентичності та свободи». Цей напрямок думки, відповідаючи виключно державному погляду на міжнародну правосуб'єктність, пізніше буде вважатися таким, що проклав шлях для «корпоративних» і фашистських держав [453, с. 248, 259].

Слід зауважити, що концепція міжнародної правосуб'єктності спочатку розвивалася в рамках європейського міжнародного права, яке регулювало відносини між європейськими («цивілізованими») державами. У XIX столітті «цивілізація» стала «універсальним еталоном оцінки і з очевидною природною необхідності призвела до європейської експансії». Європейські колоніальні практики панування та підпорядкування сформуvalи доктрину міжнародної правосуб'єктності завдяки тому факту, що правосуб'єктністю дискримінаційним чином наділялася нація та територія на підставі якості «цивілізації». А. Енгі зазначав, що «колоніальні території не мали доколоніальної правосуб'єктності, визнаної міжнародним правом, і, як наслідок, їх ресурси... не були захищені міжнародним правом», і згодом присвоєння правосуб'єктності неєвропейському світу, часто здавалося, служило меті полегшення передачі титулу (власності чи концесії) європейському світу» [387, с. 105, 209].

Надалі концепція виключної міжнародної правосуб'єктності держави тривалий час була панівною, але з розвитком наукових досліджень стали висловлюватися ідеї про необхідність визнання суб'єктами міжнародного права народу, людства тощо.

Відразу після Першої світової війни в науці міжнародного права переважало відчуття кризи. Концепції суверенітету й особистості, сформовані

їх єдиним носієм – державою, стали ключовим полем політичної боротьби. Багато хто виступав проти піднесення держави у ХІХ столітті та її «абсолютного і неконтрольованого» суверенітету, бо вони сприяли краху старого міжнародного правопорядку [386, с. 33]. Тим часом у доктрині незалежність суверенної держави – ключовий елемент її відмінності від різноманітних несаможиттєвих територіальних утворень у міжнародному праві – стала безпосередньо асоціюватися з правосуб'єктністю, що знайшло відображення у формулі, використаній у ст. 1 Конвенції Монтевідео про права й обов'язки держав від 26 грудня 1933 р., яка передбачає, що «держава як суб'єкт міжнародного права повинна мати такі ознаки: постійне населення, певна територія, уряд, здатність вступати у відносини з іншими державами».

Намагаючись стабілізувати міжнародне життя у міжвоєнний період, а також оновити міжнародне право, деякі вчених-правознавці, що належали до різних правових шкіл, звернулися до людини, яку стали постулювали як «перший», «належний» чи «первісний» суб'єкт міжнародного правопорядку. Це був справжній світанок міжнародних прав людини, пов'язаний із турботою про демократичні цінності та визнанням прав особистості, навіть якщо тоді це ще не було відображено у позитивному міжнародному праві.

Соціологічна школа, розглядаючи міжнародне право як продукт соціального розвитку («соціальна солідарність», за визначенням Ж. Сселля), розуміла міжнародну правосуб'єктність як поняття, що переносить реальність міжнародного життя індивідів і спільнот у правову реальність індивідів (а не держав) як суб'єктів міжнародного права [544, р. 49]. Таким чином, правосуб'єктність індивіда в міжнародному праві покликана полегшити індивідуальну відповідальність, а також надати можливість протистояти національним урядам і закликати їх до відповідальності. Для соціологічної школи зростання різноманітності акторів з розвитком глобального суспільства було природним. Саме один із представників соціологічної школи був лобістом проекту конвенції 1923 року про надання правосуб'єктності міжнародним неурядовим організаціям, одностайно ухваленого Міжнародним

інститутом права, – це дало б їм «прямий захист міжнародного права і... право звертатися до Постійної палати міжнародного правосуддя за будь-якими рішеннями, прийнятими проти них урядами з порушенням норм міжнародного права» [524, р. 23].

Чиста теорія права прагнула перестати ототожнювати актора з реальним або матеріальним суб'єктом, носієм прав та обов'язків, і стверджувала, що його слід розуміти просто як евристичне поняття, яке виражає «єдність сукупності юридичних обов'язків та юридичних прав». Г. Кельзен стверджував, що юридична наука не повинна вивчати соціальні передумови та моральні витoki правових установлень. На його думку, прерогатива юридичної техніки полягає в тому, щоб скласти специфічно юридичний зміст права. Демонтувавши «уособлюючу фікцію», Г. Кельзен звужив правосуб'єктність до формального юридичного поняття, «точки атрибуції» [487, р. 245]. Це мало вирішальне значення і як нормативна точка побудови в ієрархії загальної (моністичної) правової системи, яка зрештою звернулася б безпосередньо до індивідуумів.

Різка антигегелівська критика з боку дослідників природного права міжвоєнного періоду (наприклад, Дж. Браєрлі, Г. Лаутерпахт) супроводжувалася захистом людини як «справжнього суб'єкта» міжнародного права. Отже, міжвоєнна версія теорії «реальної особистості» пов'язувала міжнародну правосуб'єктність з індивідами. За часів, коли націоналізм був одним із могутніх колективних вірувань, звернення до особистості, наділеної моральним розумом і свободою волі, для дослідників природного права також означало оновлення та пошук «більш розумного міжнародного порядку».

Ці теоретичні підходи передбачали, що міжнародне право звертається безпосередньо до окремих осіб, минаючи, таким чином, правосуб'єктність держав, які мали виняткову владу над окремими особами в силу особистого або територіального верховенства. Правосуб'єктність, по суті, використовувалася як «концептуальний брут, щоб проникнути крізь непрозору завісу державного суверенітету та зробити людину видимою в очах

міжнародного права» [401, с. 5]. У прикладному правовому контексті цю тенденцію можна почерпнути з Консультативного висновку Постійної палати міжнародного правосуддя щодо юрисдикції судів Данцига 1928 р. [521]. За словами Г. Лаутерпахта, «важко перебільшити значущість» Висновку, який показав, що «ніякі теоретичні міркування не можуть завадити індивідууму стати суб'єктом міжнародних прав, якщо держави того забажають» [497, р. 97, 98]. Текстуальний і контекстуальний аналіз Консультативного висновку переконливо доводять, що існує можливість для окремих осіб отримати права безпосередньо з міжнародного права.

Проте дискусія про кандидатів до доктринальної категорії носіїв міжнародної правосуб'єктності не обмежувалася лише людиною, навіть за винятком давнього класу суб'єктів *sui generis*, таких як Святий Престол. Того часу на перший план вийшла низка політично значущих недержавних акторів, особливо (у сучасній термінології) міжнародні організації, такі як МОП та Ліга Націй, а також національні меншини. Їх здатність бути суб'єктами міжнародного права гарячково обговорювалася в колах теоретиків. Це стосувалося розвитку концепції міжнародної правосуб'єктності, оскільки, наприклад, кілька вчених запропонували відкрити категорію суб'єктів міжнародного права, які мають бути ідентифіковані постфактум на підставі явно існуючих прав, обов'язків і дієздатності.

Дискурс про правосуб'єктність після Другої світової війни, концептуально спираючись на міжвоєнну науку, визначається передусім особливостями позитивного міжнародного права та розвитком міжнародної практики. Незалежний правовий статус і можлива «правосуб'єктність» окремих осіб у міжнародному праві, що раніше активно обговорювалися, тепер знайшли своє відображення у позитивному міжнародному праві через правові положення, що закріплювали права (наприклад, у флагаманській Загальній декларації ООН про права людини 1948 р.) та обов'язки (наприклад, у новій галузі міжнародного кримінального права, вперше застосованій міжнародними трибуналами з військових злочинів 1945 р.).

Це також період виходу на міжнародну арену міжнародних організацій, чисельність яких швидко зростала в роки після створення Організації Об'єднаних Націй. Організації грали неоднозначну роль, тому що вони слугували провідниками державної діяльності (головний чинник їх успіху від початку) і водночас уявляли собою окреме джерело влади, дедалі більше конкуруючи з державними суб'єктами.

Консультативний висновок про відшкодування збитків, що сталися на службі ООН (1949) є справжнім свідченням того, що Міжнародний Суд, частково натхненний політичною необхідністю, зробив кілька заяв про міжнародну правосуб'єктність ООН, які остаточно змінили концепцію міжнародної правосуб'єктності, – у ньому вперше офіційно зафіксовано концепцію «об'єктивної міжнародної особистості» міжнародних організацій, а саме: «Переважна більшість членів міжнародного співтовариства має можливість відповідно до міжнародного права створити організацію, що володіє об'єктивною міжнародною правосуб'єктністю, а не тільки правосуб'єктністю, яка визнається лише ними» [258]. Це положення Консультативного висновку можна зрозуміти так: як і будь-яка правосуб'єктність, міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій є наслідком певного волевиявлення держав. Але після створення міжнародна правосуб'єктність міжнародної організації не обмежується рамками первісного волевиявлення держав-членів, а набуває порівняно самостійного характеру.

У Висновку про відшкодування збитків, спричинених на службі ООН, Суд відразу позиціонував ООН як суб'єкт міжнародного права – статус, який ніколи б не став серйозно оскарженим для ООН чи будь-якої іншої міжнародної організації. Політичні складності можна почерпнути з відомої заяви Суду про те, що ООН не є «наддержавою», – це є відлунням занепокоєння, висловленого ще під час засновницької конференції в Сан-Франциско. Отже, крім включення до системи міжнародного права нового актора, підтверджений статус ООН докорінно змінив концепцію міжнародної

правосуб'єктності.

Правосуб'єктність традиційно використовувалась з метою створення бар'єру для участі у правовій системі. У Висновку про відшкодування Суд вдало використав поняття правосуб'єктності індуктивним чином, коли він дійшов висновку, що Організація має «функції та права, які можуть бути пояснені лише на підставі володіння значною міжнародною правосуб'єктністю» [258]. Лінію міркувань, досліджену у міжвоєнних дослідженнях, тепер було підтверджено судовою практикою.

Такий підхід змінив концепцію міжнародної правосуб'єктності як епістемічного інструменту в теорії та доктрині принаймні двома способами: по-перше, радикально змінився спосіб тлумачення правосуб'єктності, яка тепер апостеріорі виводилась із явно існуючих юридичних прав, обов'язків і здібностей, а не приписувалась апріорі конкретним акторам (державам). По-друге, Суд проклав середній шлях між традиційним значенням терміну «правосуб'єктність», що ґрунтується на «повноцінній правосуб'єктності» держав, та новим, прагматичним застосуванням поняття міжнародної правосуб'єктності: «суб'єкти права в будь-якій правовій системі необов'язково ідентичні за своєю природою або за обсягом своїх прав, та їх природа залежить від потреб суспільства» [258]. Доктрина швидко вловила це, і тепер у підручниках з міжнародного права поряд з державою, як «вихідний суб'єкт», наводиться низка акторів з «похідною» або «відносною» правосуб'єктністю без конкретних правоздатностей, що автоматично впливають із цього предикату. Така концептуальна зміна значно вплинула на зростаючу різноманітність міжнародних акторів, оскільки їх легше було розглядати як суб'єктів міжнародного права.

Проте термін «міжнародна правосуб'єктність» не є лише доктринальним, він використовується і в міжнародно-правових документах. Наприклад, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй (1970) зафіксовано обов'язок кожної держави

поважати правосуб'єктність інших держав [70]. У ст. 176 Конвенції ООН з морського права Орган наділяється міжнародною правосуб'єктністю, яка надається йому для здійснення функцій і досягнення його цілей [136]. У п. 1 ст. 4 Римського статуту Міжнародного кримінального суду визнано, що цей суд має міжнародну правосуб'єктність [280].

Розглядаючи сутність міжнародної правосуб'єктності, ми усвідомлюємо природу суб'єкта міжнародного права, його конституюючі ознаки. Як загальна ознака всіх суб'єктів міжнародного права, міжнародна правосуб'єктність передбачає здатність таких суб'єктів підпорядковуватися чинним міжнародно-правовим нормам і брати участь у міжнародних правовідносинах – саме в цьому сенсі міжнародна правосуб'єктність стає критерієм як ідентифікації, так і відмежування суб'єктів міжнародного права, які розмежовуються за змістом правосуб'єктності.

Широко визнано, що міжнародна правосуб'єктність є поліструктурною за своїм складом і включає як основні компоненти міжнародну правоздатність, міжнародну дієздатність і міжнародну деліктоздатність. Відповідно, міжнародна правоздатність – це здатність володіти правами та виконувати обов'язки за міжнародним правом; міжнародна дієздатність – це здатність самостійно здійснювати права й обов'язки за міжнародним правом; міжнародна деліктоздатність – це здатність нести відповідальність за міжнародним правом.

Досить часто поняття «міжнародна правоздатність» ототожнюється з міжнародною правосуб'єктністю. Проте в кожній категорії суб'єктів міжнародного права правоздатність є різною і визначається набором потенційних прав та обов'язків. У цьому сенсі важливо розрізнити правоздатність і правосуб'єктність: остання відображає здатність особи бути суб'єктом міжнародного права взагалі, тобто виступати носієм міжнародних прав та обов'язків. Кількість таких прав і обов'язків значення не має: достатньо мати (навіть потенційно) хоча б одне право та нести хоча б один обов'язок, щоб бути суб'єктом міжнародного права. У цьому полягає

неподільність і універсальність міжнародної правосуб'єктності: вона одна для всіх суб'єктів, незалежно від їхнього статусу та ролі в системі міжнародних відносин, і не характеризує індивідуальні відмінності. Як не можна бути більшою чи меншою мірою суб'єктом права, так і не можна володіти більшою чи меншою міжнародною правосуб'єктністю: вона єдина і неподільна, а відповідно, не має обсягу.

З іншого боку, міжнародна правоздатність відображає потенційний обсяг прав і обов'язків, носієм яких може бути той чи інший суб'єкт, отже є *кількісною характеристикою* суб'єкта міжнародного права, а тому кожна категорія суб'єктів міжнародного права має різну правосуб'єктність і відображає їх видові особливості. Як зазначає В. Г. Буткевич, «обсяг реалізації міжнародної правосуб'єктності не є критерієм для визнання правосуб'єктності» [41, с. 303]. У цьому сенсі, якщо міжнародна правоздатність свідчить про юридичні рамки можливої поведінки особи, то правосуб'єктність як *якісна характеристика* відбиває не розміри цих рамок, а їх наявність. Міжнародна правоздатність означає здатність, або можливість вступати у правовідносини в рамках тих прав і обов'язків, якими особа наділена, – а отже, неможливо мати міжнародну правоздатність, не будучи носієм міжнародної правосуб'єктності. Саме змішання зазначених категорій і призводить до того, що часом елементи правоздатності видаються за ознаки правосуб'єктності (наприклад, критерії суверенності, договірної правоздатності, участі у міжнародній нормотворчості).

Яскравою ілюстрацією цієї відмінності є положення п. 1 ст. 4 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який встановлює, що «суд має міжнародну правосуб'єктність. Він також має таку правоздатність, яка може виявитися необхідною для здійснення його функцій та досягнення його цілей» [280]. У наведеному положенні проводиться явне відмежування поняття правосуб'єктності як якісної характеристики, що не має обсягу, і правоздатності як кількісної характеристики, різної за своїм змістом.

Міжнародна дієздатність втілює активний початок статусу суб'єктів, що здійснюється у сфері реалізації прав і обов'язків, та іманентно пов'язана з міжнародною правоздатністю. У зв'язку з цим особливістю міжнародного права полягає в неподільній єдності право- та дієздатності, що відображає динамічне поняття «суб'єкт міжнародного права».

Ще одним проблемним питанням розуміння міжнародної правосуб'єктності є співвідношення між нею та міжнародно-правовим статусом.

Для суб'єкта міжнародного права важлива не лише здатність володіти правами та обов'язками, а й реалізовувати свій міжнародно-правовий статус, який, крім прав та обов'язків, містить свободи суб'єкта, його законні інтереси тощо. Міжнародна правосуб'єктність характеризує правовий статус її носія, водночас вона є основою такого статусу і передумовою участі суб'єктів міжнародного права у міжнародних правовідносинах. Саме в правовому статусі суб'єкта міжнародного права відображені характер і обсяг міжнародної правосуб'єктності. Як підкреслює В. Г. Буткевич, «якщо за своїми свободами або законними інтересами суб'єкти міжнародного права є рівними чи майже рівними, то за колом суб'єктивних прав та юридичних обов'язків вони різні. Отже, навіть у рівних між собою суб'єктів міжнародного права може бути (і найчастіше так воно і є) різний правовий статус» [41, с. 303]. Сказане закріплено як прецедент у сучасному міжнародному праві. У консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 11 квітня 1949 р. зафіксовано, що «суб'єкти права тієї або іншої правової системи не є обов'язково ідентичними, оскільки йдеться про їхню природу або обсяг їхніх прав» [280].

Деякі вчені наполягають, що міжнародна правосуб'єктність – це лише юридична властивість, яка передбачає можливість суб'єкта мати права та їх реалізовувати, а не самі права [169, с. 381]. При цьому справедливо стверджують, що правосуб'єктність полягає в здатності суб'єкта брати участь у правовідносинах незалежно від його реальної участі в них. Проте, як слушно

зауважує Д. Кулеба, «визнання за міжнародною правосуб'єктністю статусу юридичної властивості одразу вказує на те, що конкретні права та обов'язки суб'єкта належать до іншої категорії, а саме – до міжнародно-правового статусу» [163, с. 76].

Показовою у цьому плані є теза В. Буткевича, що «для суб'єкта міжнародного права важлива не лише здатність володіти правами та обов'язками, а й реалізовувати свій міжнародно-правовий статус, який крім прав та обов'язків містить свободи суб'єкта, його законні інтереси тощо» [41, с. 303].

Розглядаючи міжнародну правосуб'єктність як особливу юридичну властивість, якісну міру характеристики суб'єкта, виокремлюють загальну правосуб'єктність, галузеву правосуб'єктність і спеціальну правосуб'єктність, але характеристика цих видів правосуб'єктності не збігається з положеннями загальної теорії права. Під загальною правосуб'єктністю розуміється здатність бути суб'єктами міжнародного права взагалі. Таку правосуб'єктність мають лише суверенні держави. Під галузевою правосуб'єктністю розуміється здатність бути учасниками правовідносин у певній галузі міжнародних відносин. Таку правосуб'єктність мають міжнародні міжурядові організації. Спеціальна правосуб'єктність – це здатність бути учасниками лише певного кола відносин у рамках окремої галузі міжнародного права. Спеціальну правосуб'єктність, на думку деяких авторів, мають, наприклад, фізичні особи, і при цьому посилаються на Загальну декларацію прав людини 1948 року (ст. 6), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (ст. 2) тощо.

У літературі з міжнародного права виділяють також первинну та похідну правосуб'єктність. Критерієм такої градації міжнародної правосуб'єктності вважають основу її виникнення. Наприклад, правосуб'єктність держав відносять до первинної, оскільки основою їхньої правосуб'єктності вважається суверенітет. Саме завдяки суверенітету держави є первинними, основними суб'єктами міжнародного права, а суверенітет, як

відомо, визначається в науці як верховенство державної влади всередині країни та незалежність у міжнародних відносинах. Правосуб'єктність інших суб'єктів міжнародного права (державоподібних утворень, міжнародних міжурядових організацій, а іноді й націй та народів, які борються за своє звільнення) є вторинною, похідною, оскільки підставою їхньої правосуб'єктності є воля держав, які укладають договори про наділення будь-якого політико-територіального чи іншого утворення якістю суб'єкта міжнародного права (вільні міста, вільні території тощо). Підставою міжнародної правосуб'єктності міжнародних міжурядових організацій також вважається воля держав – членів міжнародної організації, що зафіксована в їх установчих актах.

Отже, значення міжнародної правосуб'єктності полягає, по суті, в такому: 1) це властивість, яку суб'єкти міжнародного права набувають в силу міжнародно-правових норм; 2) вона є не лише юридичною, а й суспільно-політичною властивістю суб'єкта міжнародного права; 3) вона базується на свободі волі конкретного суспільно-політичного утворення на міжнародній арені; 4) вона виражає юридичну здатність суб'єктів міжнародного права самостійно здійснювати свої права й обов'язки та забезпечувати їх виконання.

Міжнародна правосуб'єктність виступає як необхідна передумова участі в міжнародних правовідносинах. Виходячи із загальної теорії права, суб'єкти конкретних міжнародних правовідносин здійснюють певні міжнародні права та виконують відповідні обов'язки, що становлять юридичний зміст таких правовідносин. А оскільки носіями прав і обов'язків за міжнародним правом можуть бути лише його суб'єкти, відповідно, учасниками (суб'єктами) міжнародних правовідносин можуть бути лише носії міжнародної правосуб'єктності.

Домінуюча роль у міжнародно-правовому спілкуванні надається державам, саме вони визначають порядок, принципи і форми міжнародно-правової взаємодії. Головною передумовою міжнародної правосуб'єктності держави є її суверенітет, який з'являється у держави в момент її створення і

зникає тоді, коли припиняє своє існування сама держава. Він не залежить від волі інших держав і не потребує ніякого підтвердження.

Згідно з доктриною міжнародного права, держави, що є федеративними, виступають на міжнародній арені як єдине ціле. Суб'єкти, що їх утворюють, не є самостійними суб'єктами міжнародного права, а тому укладені ними договори не регулюються міжнародним правом. Разом з тим, органи федеративної держави можуть надавати своїм суб'єктам можливість здійснювати певні види міжнародної діяльності.

У конструкції міжнародної правосуб'єктності особливе місце посідає проблема правового статусу міжнародних організацій, що є особливим видом суб'єктів міжнародного права, які не мають, з одного боку, суверенітету, але з іншого – наділені особливими правами й обов'язками. Їх діяльність багато в чому похідна від діяльності держав, що їх створили, і від механізмів створення.

З погляду міжнародного права, міжнародні організації мають особливий статус, тому їх правосуб'єктність і відрізняється від правосуб'єктності держав. Найперша і головна відмінність такої правосуб'єктності полягає в тому, що вона не ґрунтується на суверенітеті. Як суб'єкти міжнародного права, міжнародні організації є похідними відносно держав. Джерело їхньої компетенції багато в чому виходить із договору чи статуту, укладеного при створенні такої організації зацікавленими державами. Подібні організації діють у рамках відповідних статутів. Цілі, завдання та обов'язки конкретних міжнародних організацій зафіксовані в їх установчих документах. З цієї причини можна стверджувати, що правосуб'єктність міжнародних організацій є не лише похідною, а й функціональною. Відмовитися від мети своєї діяльності або змінити її довільно міжнародна організація не може. Через неефективність своєї діяльності міжнародна організація може припинити існування.

На сьогоднішній день у міжнародному праві виявляються нові тенденції – до розширення кола його суб'єктів: певні елементи міжнародної правосуб'єктності мають фізичні особи (індивіди) та юридичні особи

(транснаціональні корпорації). Чинні норми міжнародного права встановлюють у багатьох випадках рівність між традиційними суб'єктами міжнародного права (державами, міжнародними організаціями, державподібними утвореннями) і такими учасниками міжнародних відносин, як індивід, ТНК, нації та народи, що борються за незалежність. Ця тенденція до розвитку міжнародної правосуб'єктності відображає, з одного боку, позитивний процес розширення кола суб'єктів міжнародного права, а з іншого – негативні реалії дня сьогоднішнього – сплеску національно-етнічних конфліктів і пов'язаного з ним зростання екстремістських, сепаратистських і навіть терористичних рухів, які прикриваються гаслами боротьби за незалежність і самовизначення. Такий аспект тенденції до розвитку міжнародної правосуб'єктності націй і народів, на наш погляд, свідчить про необхідність упорядкування та застосування наразі більш суворих і чітких підходів щодо визнання нових суб'єктів міжнародного права.

Характеристики міжнародної правосуб'єктності для кожного з вищезгаданих нових акторів значною мірою відрізняються за правовими підставами виникнення та за її обсягом. При цьому очевидна різниця, що за вивченими комплексними правовими показниками індивід у своєму формуванні як суб'єкт міжнародного права є «більш зрілим» актором порівняно з транснаціональними корпораціями.

Фактором утвердження міжнародної правосуб'єктності індивіда можуть бути як наукові висновки, так і аналіз міжнародної практики. Вже цілком очевидним є факт, що людина бере участь у правовідносинах, які регулюються міжнародним правом безпосередньо. Особливо це стосується сфери реалізації та захисту прав, свобод і обов'язків, визнаних на міжнародному рівні. Індивід може звертатися до універсальних комітетів з прав людини та регіональних міжнародних судових установ. Проте варто пам'ятати, що індивід як суб'єкт міжнародного права може бути притягнутий до кримінально-правової відповідальності.

О. В. Тарасов обґрунтував новий підхід до розуміння самої природи міжнародної правосуб'єктності як феномена, похідного від правосуб'єктності людини як такої. У своїй дисертації він підкреслює: «... жодна інша юридична, релігійна, філософська й соціогуманітарна дисципліна, крім науки міжнародного права, не бере на себе сміливості спростувати суб'єктність людини». І далі: «Поза фізичною особою світ права мертвий. У цьому основна ідея правової персонології. Саме людина є джерелом і носієм усієї правової реальності. Тільки фізичні особи вміють читати, тлумачити, розуміти нормативні тексти й діяти відповідно або невідповідно до нормативних вимог, тільки шляхом притягнення до відповідальності конкретної фізичної особи, як зазначено у вироку Нюрнберзького трибуналу, право може досягти своєї мети. Тому людина як фізична особа завжди є присутньою у якості сутнісної правової підстави в будь-якій правовій системі» [313, с. 17].

Ще один обговорюваний суб'єкт сучасного міжнародного права – ТНК, діяльність яких вийшла за рамки національних державних кордонів і є потужним фактором розвитку міжнародних відносин.

Ситуацію з наданням ТНК статусу суб'єктів міжнародного права однозначно не вирішено. Загалом і в цілому, у відносинах з ними держави зберігають економічний суверенітет, хоча й можуть встановлювати певні привілеї для діяльності ТНК, щоб не втратити інвесторів, які сприяють підвищенню рівня економічного та політичного розвитку держав. Тенденція до надання ТНК елементів міжнародної правосуб'єктності (брати участь у міжнародних договорах, виступати у суді) очевидна, але імперативних норм їх правосуб'єктності немає. На нашу думку, за наявності поодиноких підстав (як правових, так і практичних), у сучасному міжнародному праві ТНК виходять на якісно новий рівень розвитку, вступають у певний перехідний період, що дає підстави вважати наявність у ТНК елементів міжнародної правосуб'єктності.

Останніми роками на переосмислення міжнародної правосуб'єктності вплинула постмодерністська філософія суб'єкта, одним із впливових

напрямків якої є критика М. Фуко, котрий пророкує «смерть» сучасного суб'єкта – тобто автономного агента, який пізнає себе та відрізняється від влади настільки, наскільки вона здатна протистояти йому суверенно [451, с. 777]. Таким чином, юридична думка стикається з відходом від суб'єкта, що творить (тобто суб'єкта, який свідомо діє та загалом уявляється відправною точкою у правовій думці про особистість), до постмодерністського сконструйованого суб'єкта.

Філософська дискусія про (пост)суб'єктивності відновила інтерес до основи правосуб'єктності в міжнародно-правовій думці та, як наслідок, увагу до інтерсуб'єктивності й етики [509, р. 25]. «Пост-антропоцентрична» перспектива відкрила у юристів уяву щодо можливості міжнародної правосуб'єктності для тварин [427, р. 25], річок [475, р. 3] та екосистем з метою забезпечення захисту; а «постлюдська» перспектива привернула увагу юристів до можливості визначення точки атрибуції в мережах, а також у випадках прийняття рішень «автономними машинами» (такими як озброєні роботи) з метою встановлення юридичної відповідальності [401, с. 43]. Яким чином критика суб'єктивності може позначитися на переосмисленні правосуб'єктності у міжнародному праві – стане хвилюючим питанням у юридичній науці найближчими роками.

Протягом останніх десятиліть міжнародна правова система була переосмислена міжнародним правом прав людини та міжнародним кримінальним правом, через це у позитивному міжнародному праві аргумент про індивіда як основного носія міжнародної правосуб'єктності, здається, стає ще міцнішим. Проте визнаючи за фізичними особами статус суб'єктів міжнародного права, необхідно ще раз підкреслити, що індивіди мають його лише остільки, оскільки це санкціоновано і визначено нормами міждержавних угод, які безпосередньо надають фізичним особам права або покладають на них обов'язки.

Отже, як структуруюче поняття, міжнародна правосуб'єктність набула нової ролі. Виведене з очевидної наявності конкретних правоздатностей, прав

чи обов'язків, які потім стають його ознаками, це поняття стало апостеріорним предикатом, який допомагає надати сенсу міжнародному праву, визначаючи, хто так чи інакше є його учасниками. Можна з упевненістю стверджувати, що формалізація міжнародної правосуб'єктності буде активною і динамічною. При цьому вона визначатиметься кількома ключовими факторами: взаємодією держав і нових суб'єктів міжнародного права, динамікою технологічного прогресу та змінами природних умов існування людства, а також традиційною взаємодією держав одна з одною.

Розширяючи зазначену раніше класифікацію суб'єктів права, слід виокремити цифрових суб'єктів міжнародного права, так званих протореальних, штучних носіїв міжнародних прав і обов'язків, які впорядковують свою активність відповідно до норм міжнародного права та мають можливість виступати учасниками міжнародних відносин.

Міжнародна правосуб'єктність як складне та багатогранне явище обумовлена загальними соціальними закономірностями, у тому числі тенденціями до розвитку міжнародного права, не залишається незмінною протягом історичного розвитку міждержавної системи, віддзеркалюючи еволюційні перетворення міжнародного права та суспільні потреби.

Сучасний стан міжнародних відносин, безперечно, свідчить на користь тенденцій (що набирають обертів) до розширення кола носіїв міжнародної правосуб'єктності, що виникають не лише внаслідок охоплення міжнародно-правовим регулюванням нових сфер міжнародного співробітництва та внутрішньодержавних відносин, але і внаслідок упевненого поширення нерегулятивного впливу норм міжнародного права.

3.2. Наднаціональність як одна з визначальних характеристик сучасних суб'єктів міжнародного правопорядку

Питання наддержавності та наднаціональності в міжнародному праві є досить дискусійними. З одного боку, це пов'язано з відсутністю на міжнародному рівні визначення змісту поняття «наддержавна» (метадержавна). З іншого – термін «наднаціоналізм» без нормативного закріплення часто використовується в діяльності міжнародних організацій, зокрема Європейського Союзу, Північноамериканського Союзу та ін.

Під час дослідження феноменів наддержавності та наднаціональності через призму сучасного міжнародного права слід використовувати належний методологічний арсенал. Так, метод формально-логічного аналізу допомагає дослідити та вивчити норми, що застосовуються в рамках міжнародно-правових відносин щодо діяльності міжнародних організацій та їх місця в державах, зокрема формально-логічний метод як засіб розумової діяльності людей дав змогу краще зрозуміти і дослідити об'єкти такого дослідження. Тому формально-логічний метод відіграє життєво важливу роль у науковій діяльності та науковому пізнанні, допомагає вирішувати конкретні теоретичні та практичні проблеми у сфері міжнародного права і здобувати нові знання в процесі пізнавального обумовлення.

Застосування історичного методу допомогло дослідити норми, що регулюють діяльність міжнародних і наднаціональних союзів у процесі їх становлення та розвитку. Водночас варто зазначити, що в дослідженні використовувався історичний метод як метод вивчення розвитку суспільних явищ від їх виникнення до припинення, а також їх сучасного стану (завдяки послідовному розкриттю властивостей, функції та зміни досліджуваної дійсності в процесі її історичного руху). При цьому історичний метод використовувався одночасно з порівняльним методом для порівняння наддержавних і наднаціональних утворень у просторі й часі та виявлення подібностей і відмінностей між ними. Взаємодія цих методів

використовувалась також для виявлення спільних рис у просторових групах історичних подій і явищ або для виокремлення однорідних етапів у їх безперервному часовому розвитку.

Застосування інструментарію історико-системного методу забезпечило поглиблений аналіз соціально-історичних систем, виявлення внутрішніх механізмів їх функціонування та розвитку.

Велике значення для проведеного дослідження має порівняльний метод, за допомогою якого було виявлено загальне й особливе, зіставлено норми і самої правової системи ЄС, і держав-учасниць, а також інших суспільно-політичних систем, міжнародних організацій. Методологічний інструментарій порівняльного аналізу наддержавної та наднаціональної політики базується на принципах подібності й відмінності, на дедуктивних теоретичних моделях організацій та індуктивних методах їх верифікації за допомогою діахронічно-історичного і синхронно-функціонального методів збору даних.

Крім того, у дослідженні порівнюється вплив нормативно-правового регулювання різних наднаціональних інституцій і особливостей їх діяльності та розвитку через причинно-наслідковий зв'язок правового закріплення положень про діяльність та їх практичну реалізацію (ЄС, НАФТА тощо). Ще одною підставою порівняння є угоди, які регулюють діяльність цих організацій та їх вплив на законодавство окремих держав-учасниць.

Не менш важливу роль відіграв функціональний метод дослідження. При використанні цього методу досліджувалися та аналізувалися функції певних органів влади окремих співтовариств, Європейського Союзу та інших наднаціональних і наддержавних інституцій у цілому. Виведення такого підходу через призму функціональних особливостей різних органів та їх реальної діяльності дозволило зрозуміти не лише формальне місце останніх у системі органів, а й їх реальний стан, реально виконувані функції та можливості для подальшого розвитку і трансформації.

Аналізуючи проблеми співвідношення наднаціональності та суверенітету держав-учасниць міжнародних утворень (організацій, асоціацій

тощо), слід зазначити, що існує подвійність позицій щодо того, чи призводить (не призводить) наявність наднаціональних елементів у структурі певної міжнародної організації до обмеження суверенітету її держав-учасниць.

На думку І. В. Яковюка, переліки характерних рис наднаціональної організації влади виглядають доволі відмінними як за кількістю, так і за своєю значущістю. Так, при її характеристиці зважають на такі риси:

- держави-члени добровільно делегують наднаціональній організації суверенні права та наділяють відповідною компетенцією для їх реалізації;
- інтереси наднаціональної організації геть не в усьому можуть збігатися з інтересами держав-членів, а тому в своїй діяльності вона виходить із власних пріоритетів, в яких відображаються цілі та завдання утвореного союзу; рішення в такій організації можуть ухвалюватися не одностайно, а більшістю голосів всупереч позиції окремих держав-членів;
- інститути й органи організації мають формуватися з міжнародних чиновників, не пов'язаних позицією уряду держави, яка висунула їх кандидатуру;
- право такої організації створюється органами, які юридично непідконтрольні державам-членам, має пріоритет перед національним правом, діє на всій території наднаціональної організації та є юридично обов'язковим для всіх суб'єктів національного права;
- окремі досить важливі сфери правового регулювання повністю або частково (конкуруюча компетенція) виключені з відання національних урядів; здатність організації втручатися в реалізацію питань, що становлять внутрішню компетенцію держави [373, с. 123].

Існують думки, що навіть коли наднаціональна організація кваліфікується як конфедеративний союз держав, котрий виступає на

міжнародній арені не тільки від свого імені, а й від імені своїх членів, останні не втрачають свого суверенітету, оскільки просто передають частину своїх повноважень спільно створеному союзу. Хоча дехто висловлюється і щодо обмеження суверенітету таких держав. Декілька вчених, стверджуючи наявність взаємних зобов'язань перед іншими державами-членами, наявність спільної політики та інших факторів, вважають, що членство в наддержавному об'єднанні обмежує «ефективність» держави.

В. А. Василенко серед ознак наднаціональності, притаманних європейським співтовариствам, виокремлює такі:

- 1) надання органам співтовариств виключної компетенції у сферах, які визначені в установчих актах і які раніше належали до суверенних прерогатив держав-членів;
- 2) правоздатність головного представницького органу співтовариств, у якому держави-члени мають нерівну кількість голосів, розширювати їхню компетенцію;
- 3) право органів співтовариств, діючих у межах своєї компетенції, зобов'язувати своїх членів без їхньої згоди та супроти їхньої згоди шляхом ухвалення обов'язкових постанов більшістю голосів;
- 4) право органів співтовариств, діючих у межах своєї компетенції, укладати від імені співтовариств договори з третіми державами, що є обов'язковими для держав-членів;
- 5) право органів співтовариств, діючих у межах своєї компетенції, зобов'язувати й уповноважувати своїми постановами та міжнародними договорами фізичних і юридичних осіб або органи держав-членів безпосередньо без трансформації цих постанов і міжнародних договорів у національні правопорядки;
- 6) надання непередставницьким органам співтовариств, тобто органам, які складаються з міжнародних чиновників, повноважень ухвалювати обов'язкові для держав-членів постанови [49, с. 90–91].

У цьому контексті слід погодитися з О. М. Шпакович, що наднаціональність міжнародних організацій як правове явище (незважаючи на те, який із численних підходів застосовується до її аналізу) є проявом реалізації державного суверенітету суверенними державами-членами міжнародної організації. При цьому реалізація державного суверенітету щодо наднаціональності є первинною, а сама наднаціональність у цьому випадку – похідною від прояву реалізації суверенітету державами-членами. Важливий аспект, на який слід звернути увагу, – це те, що такий прояв є вигіднішим і ефективнішим для держави порівняно з усіма іншими можливими проявами державного суверенітету для забезпечення такого результату [361, с. 349].

З огляду на викладене, питання дослідження наддержавності та наднаціональності в контексті сучасних умов міжнародного права є надзвичайно актуальним і потребує дослідження.

У підрозділі аналізуються особливості доктринального закріплення понять «наддержавність», «наднаціональність», «наднаціональний союз» та ін. Детально досліджено особливості функціонування таких наддержавних і наднаціональних утворень, як Рада Європи, Європейський Союз, Північноамериканський Союз. Відзначено сучасні тенденції до розвитку міжнародного права та діяльності наддержавних і наднаціональних утворень як невід’ємної частини міжнародних відносин.

Під час дослідження феномену наддержавності та наднаціональності в контексті сучасного міжнародного права особливо актуальними є дослідження таких учених, як Баймуратов, Вегер, Вишняков, Войтенко, Водянніков, Задорожна, Єфименко, Малетич, Матвєєва, Моїсєєв, Скороход, Хоменко, Шперун, Яковюк, Кільюнен, Розенау, Амерасінг.

Так, М. О. Баймуратов проаналізував особливості конституціоналізації міжнародного публічного права та інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав у контексті стратегічної формули правової глобалізації. Він зазначає, що становлення і розвиток архітектури сучасного міжнародного публічного права, його інституційної та структурної системи, як правило,

пов'язані з його галузевою структурою, однак сьогодні у формуванні нових галузей важливу роль відіграють фундаментальні стратегічно-парадигмальні та функціонально-статусні тенденції, які, фактично, трансформувалися у відповідну формулу нової форми глобалізації – правової, що має таку номенологію, як конституціоналізація міжнародного публічного права та інтернаціоналізація конституційного правопорядку держав [15, с. 249].

А. В. Вегера теж розглядає деякі аспекти взаємозв'язку між наднаціональністю ЄС і суверенітетом держав-членів; він дійшов висновку, що наявність проявів наднаціоналізму в сутності Європейського Союзу не шкодить державному суверенітету, хоча й дещо його обмежує. Таке обмеження здійснюється лише за згодою держав і у встановлених ними межах, які визначаються нормами права Союзу та визнаються національним законодавством держав-членів ЄС. Загалом зроблено висновок, що наднаціональність і державний суверенітет є взаємообумовленими, а їх взаємозв'язок є необхідною ознакою інтеграційного об'єднання [50, с. 93].

Свого часу О. К. Вишняков у своїй праці досліджував наднаціональність як правове явище і дійшов висновку про взаємозв'язок і взаємозалежність наднаціонального та національного права [52, с. 120]. Зокрема вчений обґрунтовує, що наднаціональне регулювання з'явилося як спосіб подолання дефіциту можливостей національного та міжнародного права в деяких напрямках регулювання або як засіб подолання суперечностей між узагальненими у світі принципами, національним нормативно-правовим і організаційним забезпеченням та підходами. Методом подолання дефіциту виступила якраз субсидіарність – отже, остання і супутньою ознакою наднаціональності.

Детально дослідив наднаціональність у праві Європейського Союзу і О. Водянніков [55, с. 163]. Він вивчав феномен наднаціональності, який виникає внаслідок діяльності міжурядових організацій і передання їм частини своїх суверенних повноважень державами-учасницями. Обґрунтовує, що набуваючи членства у певній міжнародній організації, держави не втрачають

свого суверенітету, оскільки продовжують виступати на міжнародній арені як самостійні суб'єкти міжнародних відносин; наводить теоретичні підходи вітчизняної та західної шкіл міжнародного права, на основі якого визначено, що сучасна наука пропонує окремі концепції наднаціональності, не створюючи, однак, єдиної загально визнаної теорії. Робить висновок, що вступаючи до міжнародної організації з наднаціональними елементами регулювання, держави реалізують свої суверенні права та міжнародну правосуб'єктність, а не втрачають їх.

Сучасні принципи міжнародного права в ієрархії норм міжнародного, наднаціонального та національного права проаналізовано в праці С. М. Задорожної [110, с. 127]. Авторка дослідила місце принципів сучасного міжнародного права в ієрархії норм національного права в рамках проблеми співвідношення джерел міжнародного та внутрішнього права. Підкреслює відсутність єдності у вирішенні цього питання в доктрині як національного, так і міжнародного права. Зауважує, що ця проблема є частиною питання встановлення особливостей взаємодії національних правових систем і міжнародного права, з урахуванням специфіки норм і принципів міжнародного права.

Особливості застосування принципу субсидіарності як балансу взаємодії інститутів аналізувала В. С. Єфименко [102, с. 15]. Вона наголошує на важливості розуміння фундаментальних ідей і концепцій, що складають основу сучасних принципів адміністративного права, їх генезису та впливу на процеси державотворення, питання розподілу компетенцій в ієрархії суб'єктів різних рівнів (тут принцип субсидіарності), які, своєю чергою, активно впливають на взаємовідносини в суспільстві, і як наслідок, на подальший розвиток і потенційне вдосконалення їх взаємодії.

Питання співвідношення наднаціонального і національного адміністративного судочинства в країнах Європейського Союзу та Україні проаналізовано в дослідженні М. М. Малетича [177, с. 130]. Учений провів порівняльно-правовий аналіз підходів у європейській і національній доктрині

адміністративного права щодо співвідношення, визначення змісту, специфіки приналежності до виключних сфер застосування певних видів європейських і національних адміністративних проваджень, сформулював низку пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення вітчизняної практики розвитку доктринального розуміння та практичного застосування, нормативного закріплення вимог до ухвалення рішень та їх виконання в умовах поглиблення європейської інтеграції, впровадження європейських стандартів ухвалення рішень для ключових адміністративних проваджень.

Більше того, А. В. Матвєєва дослідила поточні трансформаційні процеси в міжнародному приватному праві [181, с. 67] і звернула увагу на критерії, що впливають на розвиток міжнародного приватного права, зокрема: а) інтернаціоналізація господарського життя; б) різке посилення міграції населення унаслідок воєн, різного роду конфліктів, політичних і національних причин, а також з метою працевлаштування, отримання освіти; в) науково-технічний прогрес, що робить можливим транснаціональне використання інформаційних даних, досягнень науки, техніки і культури. Особливий наголос робився на проблемі конкуренції різних міжнародних організацій, одним із варіантів вирішення якої було запропоновано визначити цілі та принципи роботи кожної з міжнародних організацій, або ж створити єдину міжнародну організацію з метою уніфікації норм міжнародного приватного права.

Результати проаналізованих досліджень зайвий раз підкреслюють загальну тенденцію до формування не лише уніфікованого, але й єдиного, наддержавного та наднаціонального органу. Зазначені положення в цілому відображують природу суспільно-правової реальності метамодерну.

Але водночас норми уніфікації потенційно можуть знижувати можливості для конкуренції між правовими системами, що зменшує варіативність експериментів на шляху до вирішення цього питання. Взаємоузгоджені рішення та укладення уніфікуючих договорів – це оптимальний шлях до удосконалення законодавства у сфері міжнародних

приватних відносин. Водночас не слід виключати роль міжнародних організацій, які займаються уніфікацією норм міжнародного приватного права, бо результати їх дії мають визначальне значення для інтернаціоналізації правового регулювання.

Трансформацію наддержавності Європейського Союзу після набуття чинності Лісабонського договору проаналізував О. Моїсєєв [192, с. 56]. Він дійшов висновку, що основою існування наддержавності є інституційний механізм міжнародних організацій. Водночас наддержавність може проявлятися на різних етапах діяльності міжнародної організації, незалежно від зазначення цієї якості в її статутних документах. Суть феномену наддержавності полягає саме в здатності та можливості практично будь-якої міжнародної організації затверджувати рішення, обов'язкові для виконання державами-учасницями.

Проблемні питання щодо забезпечення права на суверенітет у праві Європейського Союзу проаналізовано Г. М. Скороходом [294, с. 128], який визначає особливості правової системи Європейського Союзу як об'єднання європейських держав, котрі спільно спрямовують свої зусилля на досягнення миру і благополуччя. На думку Г. М. Скорохода, наднаціональність є однією з визначальних рис ЄС, і більше того – у рамках Європейського Союзу наднаціональність не завдає шкоди національному суверенітету держав, хоча і певною мірою обмежує його. Таке обмеження здійснюється лише за згодою держав і в межах ними ж установлених рамок, які визначаються нормами права Союзу і визнаються національним законодавством держав-учасниць ЄС. У такому контексті цікавим є його висновок, що наднаціональність і державний суверенітет взаємообумовлені, а їхня взаємопов'язаність – є необхідною ознакою інтеграційного об'єднання.

Слід зазначити, що Г. Хоменко досліджував окремі питання міжнародно-правового співробітництва в рамках Північноамериканської угоди про вільну торгівлю [350, с. 57], особливо акцентуючи увагу на таких важливих питаннях суспільно-політичного характеру, як забезпечення

рівності, захист довкілля та зміцнення міжнародного правопорядку. Аналізуючи діяльність НАФТА на підставі наявних у відкритому доступі статистичних даних, можна резюмувати про значний прогрес в економічній, політичній і соціальній інтегрованості США, Мексики і Канади. Поряд із цим, автором зазначає, що зростаюча соціальна напруженість, насамперед у США, визначатиме в майбутньому позитивну динаміку розвитку НАФТА у поєднанні з посиленням односторонніх підходів його учасників.

У зазначеному контексті особливо цікавим з наукової точки зору є дослідження Х. В. Шперуна, який розкриваючи питання наднаціонального статусу Міжнародного валютного фонду [362, с. 373] зазначив, що останнім часом все частіше постає питання про так звану «політичну наднаціональність» МВФ. Суть цієї ідеї полягає в тому, що хоча наднаціональні повноваження МВФ не впливають із норм міжнародного права, його можна вважати наднаціональним, зважаючи на вплив, який він чинить на держави. Але найбільш розвинені держави, володіючи достатніми фінансовими активами, можуть не зважати на рішення та рекомендації фонду. Яскравим прикладом такого ставлення є Китай, який попри заклики МВФ і Світового банку припинити політику штучного заниження вартості національної валюти (юаню) ігнорує ці рекомендації вже більше десяти років і навіть навпаки – провадить протилежну політику.

Своєю чергою, І. В. Яковюк досліджував Європейський Союз через призму статусу міжнародних організацій [373, с. 373]. На його думку, будь-який етнополітичний організм, що прагне самозбереження, самовідтворення і саморозвитку, прагне і до створення власної державності як засобу реалізації цих завдань та виконавця функцій, необхідних для повноцінної життєдіяльності організму. При цьому відповідно до принципу самовизначення націй внутрішні умови і сили є визначальними факторами для розвитку суспільства, тоді як зовнішні чинники – лише такими, що здатні загальмувати або прискорити цей процес.

Аналізуючи наведені положення, слід підкреслити, що зовнішній вплив має не меншу, а можливо й значнішу дію на національну правову систему. Своєю чергою, національній правовій системі доцільно розвиватися відповідно до загального курсу, бо інше буде певним відхиленням і рухами, які лише ускладнять темпи розвитку.

Сучасні концептуальні підходи до права Європейського Союзу проаналізовано в роботі І. Яворської [371, с. 206]. Зокрема авторка зазначає, що досягнення Європейським Союзом високого рівня політичної, економічної та правової інтеграції обумовлює постійний розвиток його правової системи, вдосконалення форм і засобів досягнення його завдань і цілей. Право, яке сформувалось у процесі діяльності ЄС, не лише забезпечує досягнення цілей, які ставить перед собою ЄС, але й спрямоване на досягнення мети – поглиблення європейської інтеграції. Відбувається розширення предметної та територіальної юрисдикції ЄС. Отже, особлива правова природа Європейського Союзу, специфічні особливості його правової системи, визначені ним завдання та цілі потребують чіткої та логічно побудованої системи форм існування права ЄС.

Окремі питання щодо інституційних принципів Європейського Союзу та інших наддержавних і наднаціональних утворень досліджуються в роботах К. Кільюнена, Д. Розенау та К. Амерасінге [484].

Слід підтримати позицію тих науковців, які вважають, що наддержавність і наднаціональність є правовою якістю міжнародної організації, це дозволяє їй відповідно до затвердженої державами-членами процедури приймати рішення обов'язкового характеру, в тому числі без прямої згоди на те окремої держави. Наддержавність виникає на етапі реалізації цілей і завдань міжнародної організації, визнаних в установчому договорі або інших міжнародних договорах організації.

Суверенні держави-члени закріплюють у своєму законодавстві положення про можливість покладання державних прав на міжнародну організацію. Відтак саме аналіз інституційних компонентів сучасних

міжнародних відносин дозволить отримати дані про природу наддержавності та наднаціональності.

Наднаціональний союз (англ. *supranational union*) – це тип багатонаціонального політичного союзу, в якому делегуються узгоджені повноваження урядів держав-членів. Концепція наднаціонального об'єднання іноді використовується для опису Європейського Союзу (ЄС) як нового типу політичної організації [55, с. 162].

Європейський Союз – це єдина організація, яка забезпечує міжнародні вибори, що виходять за рамки рівня політичної інтеграції та зазвичай надаються міжнародною угодою [490, р. 22].

Термін «наднаціональний» іноді використовується у вільному, невизначеному сенсі в інших контекстах, іноді як заміник терміну «міжнародний», «транснаціональний» або «глобальний». Інший спосіб ухвалення рішень в міжнародних організаціях – міжурядовий (англ. *intergovernmentalism*), в якому державні органи влади відіграють більш помітну роль.

Прикладами таких наднаціональних і наддержавних утворень є Рада Європи, ЄС, Північноамериканський союз та ін.

Рада Європи є провідною організацією щодо захисту прав людини на континенті. До її складу входять 46 держав-членів, включаючи всіх членів Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – договір, спрямований на захист прав людини, демократії та верховенства закону [265].

Рада Європи допомагає державам-членам у боротьбі з корупцією та тероризмом, а також у реалізації необхідних судових реформ. Група експертів у галузі конституційного права, відома як Венеційська комісія, пропонує юридичні консультації для країн у всьому світі.

Рада Європи захищає права людини в рамках міжнародних конвенцій, таких як «Конвенція про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та насилля в сім'ї», «Конвенція про кіберзлочинність». Організація стежить за

прогресом держав-членів у цих сферах і дає рекомендації через незалежні моніторингові органи.

Європейський Союз, іноді також Європейська Унія (англ. – *European Union*; нім. – *Europäische Union*; фр. – *Union européenne*; скорочення: Євросоюз, ЄС) – економічний і політичний союз, що об'єднує 27 держав-членів, розташованих у Європі. Веде свій початок від утворення Європейської спільноти з вугілля й сталі (ЄСВС) та Європейської економічної спільноти (ЄЕС), які склалися із шести країн у 1957 році. Наступними роками територія ЄС збільшилась за рахунок включення нових держав-учасниць, одночасно збільшуючи свою сферу впливу шляхом розширення політичних повноважень. У сучасному вигляді існує на підставі Маастрихтського договору, підписаного 7 лютого 1992 року і чинного з 1 листопада 1993. Останній значний перегляд конституційних принципів ЄС був затверджений Лісабонською угодою, яка набула чинності в 2009 році. Юридично ЄС не має столиці, але де-факто таким є місто Брюссель, де базується більшість інституцій Європейського Союзу [100, с. 97].

ЄС діє через систему незалежних наднаціональних інституцій і спільно узгоджених рішень держав-членів. Найважливішими інституціями ЄС є: Європейська комісія, Рада Європейського Союзу, Європейська рада, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк і Європейський парламент, який обирається кожні 5 років громадянами Європейського Союзу.

Метою ЄС є: сприяння проведенню збалансованої і довгострокової соціальної та економічної політики, зокрема шляхом створення простору без внутрішніх кордонів, шляхом економічного та соціального вирівнювання, створення економічного і валютного союзу, що має на меті впровадження спільної валюти; утвердження Європейської спільноти на міжнародній арені, зокрема шляхом проведення спільної зовнішньої політики та політики в галузі суспільної безпеки, яка могла б привести до створення у разі необхідності системи спільної оборони; посилення захисту прав та інтересів громадян

держав-учасниць шляхом впровадження громадянства Союзу; розвиток тісного співробітництва у галузі судової практики та внутрішніх справ.

Збереження досягнутого рівня інтеграції Співтовариства і, виходячи з нього, визначення, якою мірою політика та форми співробітництва, що встановлені Договорами, потребують перегляду для забезпечення ефективності механізмів та інститутів ЄС.

Ефективність діяльності ЄС забезпечується відповідними його органами. Організаційно ЄС базується на загальних засадах західної політичної системи, проте її конкретні форми суттєво відрізняються від національних систем. До характерних її рис належать: 1) об'єднання інститутів двох типів – міждержавних і наднаціональних; 2) гнучкий розподіл компетенцій між органами ЄС та національними урядами; 3) значна кількість типів ухвалюємих рішень – від регламентів і директив, обов'язкових для виконання національними урядами і всіма учасниками об'єднання, до висновків, що мають лише рекомендаційний характер; 4) примат права ЄС над національними законодавствами держав-членів у межах, які визначені змістом установчих договорів.

Організаційна структура ЄС побудована за принципом поділу законодавчої, виконавчої та судової функцій. До основних органів ЄС належать: Європейський парламент, Європейська Рада, Рада Міністрів, Європейська Комісія, Європейський Суд, Палата аудиторів.

Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА; англ. – *North American Free Trade Agreement, NAFTA*) є угодою між Канадою, Мексикою та США. Згідно з цією угодою, від січня 1994 було розпочато формування найбільшого у світі ринку, створення якого передбачалося завершити у 2009 році.

Специфічність НАФТА визначалася низкою характеристик, що певною мірою відрізняли її як від західноєвропейської, так і від інших моделей міжнародної економічної інтеграції. 30 листопада 2018 року в м. Буенос-Айрес (Аргентина) США, Мексика та Канада підписали нову торговельну угоду

USMCA (англ. – *Agreement between the United States of America, the United Mexican States, and Canada*), яка замінить Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (NAFTA) [351, с. 84].

Північноамериканська угода про вільну торгівлю має континентальні масштаби. У світовому господарстві – це перше інтеграційне угруповання з такою характеристикою. Воно об'єднує лише три, але досить великі за територією, людськими ресурсами та економічним потенціалом країни. США, Канада, Мексика – це країни, в яких досить добре розвинена нафтова промисловість.

Країни, що об'єднались у НАФТА, мають різні рівні економічного розвитку, більше того, рівень Мексики різко контрастує з рівнем США та Канади. Власне, це не є винятковим явищем: у Західній півкулі подібний приклад демонструє МЕРКОСУР, до якого поряд з такими велетнями Латинської Америки, як Бразилія та Аргентина, входять Уругвай і Парагвай, що значно поступаються першим в економічному розвитку.

Яскраво вираженим центром Північноамериканської зони вільної торгівлі залишаються США – світовий лідер із науково-технічним потенціалом і конкурентоспроможною економікою.

Розмірковуючи про сучасні тенденції в організації міждержавних відносин, Джеймс Розенау зазначав: «...державоцентристський традиційний світ аж ніяк не заміщається новим світом, що складається з численних центрів влади, а, навпаки, він існує й взаємодіє із цим мультицентричним світом. Державні актори діють і в традиційному державоцентристському світі, і в новому мультицентричному світі, беручи участь одночасно в переговорах і зустрічах, проведених як у рамках міждержавної взаємодії (багатобічні саміти, двосторонні зустрічі, регіональні конференції), так і в рамках міжнародної діяльності неурядових організацій. Водночас недержавні актори дедалі більше активізуються у сфері світової політики, взаємодіючи з її державоцентристським світом через суспільні консультативні зустрічі, впливаючи на зміст державної політики за допомогою висвітлення тих або

інших суспільних акцій засобами масової інформації, наслідком чого є свого роду дифузія, проникнення у сталу сукупність норм і принципів традиційної системи загальної безпеки – альтернативних норм і принципів, пов'язаних з правами людини, глобальним громадянським суспільством, людською безпекою, глобальним управлінням» [542, р. 8].

Відтак ми можемо констатувати, що наявність наднаціональних інституцій є характерною рисою сучасних міжнародних відносин.

У результаті проведеного дослідження наддержавності та наднаціональності через призму сучасного міжнародного права можна зробити такі висновки:

1) хоча поняття «наддержавність» і «наднаціональність» не закріплені на законодавчому рівні, а їх зміст визначається лише в доктрині міжнародного права, сутність наддержавності визначається інтересами держав-учасниць, які відображені в статуті та діяльності міжнародних організацій, асоціацій, союзів тощо;

2) наддержавність виникає на етапі реалізації цілей і завдань міжнародної організації, встановлених установчим договором або іншими міжнародними договорами організації, а суверенні держави-учасниці закріплюють у своєму законодавстві положення про можливість передання державою прав міжнародній організації;

3) наддержавність окремих організацій виявляється у випадках затвердження відповідних положень, розпоряджень чи рішень, обов'язкових для виконання окремими установами такого об'єднання (асоціації тощо). В інших випадках відносини між союзом (організацією) та його державами-учасницями слід кваліфікувати як традиційні міждержавні відносини;

4) в сучасних умовах розвитку та трансформації міжнародних відносин характерною рисою таких відносин є наявність наддержавних і наднаціональних інститутів.

Наявність наднаціональних елементів у структурі самої організації не веде до обмеження суверенітету держав-членів організації. І навіть тоді, коли

наднаціональна організація, яка кваліфікується як конфедеративний союз держав, що виходить на міжнародну арену не лише від свого імені, але й від імені держав, йдеться не про втрату державами-членами свого суверенітету, а лише про передання своїх повноважень спільно створеному об'єднанню. Принципи наднаціонального регулювання не суперечать основним принципам міжнародного права, якщо установчі документи передбачають можливість виходу з міжнародної організації, тобто діє базовий принцип – свобода волі суб'єктів міжнародного права.

І насамкінець – щодо співвідношення наддержавності та наднаціональності. У рамках дослідження ми підтримуємо наукову позицію тих вчених, які обґрунтовують тотожність змістовної компоненти зазначених терміно-понять. Водночас цікавою з наукової точки зору є пропозиція розглядати наднаціональність передумовою такого правового явища, як наддержавність, яке, своєю чергою, є наступним рівнем розвитку сталої взаємодії суверенних держав. Приміром, якщо Європейський Союз перейде на новий рівень свого існування і вже не буде потреби в національних урядах. Але ці питання потребують окремих загальнотеоретичних досліджень.

3.3. Міжнародно-правові засади та перспективні напрями організації міжнародних відносин у сучасному світі

Важливою запорукою розвитку світового співтовариства, інституційним середовищем якого виступають різноманітні суб'єкти (актори), що взаємодіють на світовій арені, є наявність ефективних міжнародних, регіональних, національних правових норм, принципів і загальних культурних, морально-етичних цінностей. Магістральним напрямом функціонування системи міжнародних і міждержавних відносин є протистояння анархії, яке передбачає наявність спільних інститутів, норм і цінностей, що створюють умови для існування, безпеки та розвитку держав, їх взаємодії на міжнародній арені. У цьому контексті дослідження загальних тенденцій моделювання архітектури сучасних міжнародних відносин є актуальним напрямом наукових розробок. Окремі питання цього напрямку досліджувались у вітчизняній і закордонній науці міжнародного права. Серед таких дослідників можна назвати: М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, Д. А. Дмитрієва, О. І. Їжака, А. Кассезе, А. Ю. Мартинова, В. В. Мицика, Р. Мюллерсона, А. А. Субботіна, Р. Хігінса та інших. Водночас ціла низка теоретичних проблем не вирішена на сучасному рівні розвитку міжнародного права, наприклад: тенденції моделювання архітектури сучасних міжнародних відносин, рівень впливу політики на міжнародне право тощо.

Як зазначає А. А. Суботін, міжнародні відносини – це специфічна форма соціальних відносин, участь в яких відтворює міжнародну суб'єктність індивідуального та колективного актора, головне функціональне призначення якого полягає в реалізації цивілізаційної та антропологічної єдності людства [331, с. 352].

За А. Ю. Мартиновим, міжнародні відносини є історично сформованими різноманітними зв'язками поміж державами та іншими суб'єктами міжнародного права [179, с. 770]. Своєю чергою, Н. Пронюк більше конкретизує цей термін, відзначаючи, що міжнародні відносини – це і

двосторонні або багатосторонні відносини між державами, і різні види відносин між державами, міжнародними, міжурядовими організаціями та державоподібними утвореннями, іншими учасниками міжнародного спілкування [269, с. 11].

Водночас А. І. Дмитрієв та В. І. Муравйов відзначають, що міжнародне право чинне не лише в системі міжнародних відносин, а й у системі історично можливих світопорядків, і виникнувши в процесі історичного розвитку людства може знов зникнути, поступившись іншому світопорядку [74, с. 8].

Наука міжнародного права є суттєвою частиною загальної науки права – юриспруденції. Система науки міжнародного права здатна забезпечити знання, розуміння та застосування його принципів і норм [187, с. 12].

Український дослідник Л. Д. Тимченко пише: «...факти свідчать, що міжнародне право – це самостійна і специфічна система права. Проте попри специфіку цієї системи регулювання міжнародних відносин, вона є системою правових норм – юридично обов'язкових розпоряджень. Саме це відрізняє цю систему від інших способів регулювання міжнародних відносин, наприклад, від міжнародної моралі та міжнародної ввічливості, з якими міжнародне право взаємодіє.

Також існує взаємовплив міжнародного права та зовнішньої політики держави, під якою розуміється загальний курс його діяльності на міжнародній арені. Зовнішня політика має здійснюватися у правових рамках, тобто, відповідати нормам міжнародного права. У жодному разі зовнішньополітичні інтереси держави не можуть бути виправданням відступу від вимог міжнародного права.

У свою чергу зовнішня політика та дипломатія як найважливіший спосіб її здійснення покликані сприяти прискоренню створення міжнародно-правових норм, необхідних для регулювання певних відносин, з метою забезпечення їхньої стабільності та поступального розвитку» [320, с. 7].

В. М. Репецький висвітлює роль економічних, політичних і військових чинників, які звужують можливість міжнародно-правового регулювання

відносин між державами, однак ніщо так чітко не захищає їхні інтереси, як право. А тому при вирішенні особливо важливих і складних спорів держави за допомогою міжнародного права звертаються до арбітражних і судових органів. Міжнародне право як особлива система права ґрунтується на принципах взаємності та консенсусу, вона зорієнтована на зовнішні відносини держав і діє не так, як внутрішньодержавна правова система [189, с. 12].

Водночас інший погляд на міжнародне право сповідує британська юристка Р. Хіггінс, яка стверджує, що міжнародне право не є нормами права. На її думку, погляд на право як на норми має бути відкинутий, бо норми лише накопичують тенденції минулих рішень, що не є тотожним змінам, які призводили до тих рішень; вони також не мають зв'язку з умовами сьогоденних проблем, що змінюються, і не визначають переваг на майбутнє. Минулі рішення є суттєвою складовою сучасного ухвалення рішення, але їх недостатньо. Погляд на право як на «норми» слід відкинути, виходячи з розуміння права як «процесу» і, особливо, виходячи з процесу ухвалення правових рішень, який не ставить за мету бути нейтральним або позбавленим ціннісних орієнтирів, а вимагає владності. Міжнародне право, по суті, це встановлення цілей у спільних інтересах і забезпечення засобами їх досягнення [473, с. 37, 38].

Цей процес практично звужується до одночасної реалізації трьох основних завдань: 1) застосування чинних норм міжнародного права; 2) ліквідації небездоганних минулих правових рішень; 3) встановлення цілей у спільних інтересах суб'єктів і забезпечення їх засобами досягнення. Отже, міжнародне право – це не система норм, а нормативна система, в рамках якої норми посідають досить скромне місце [41, с. 20].

Варто також відзначити недоречність тривалий час пануючого погляду, що для держав є обов'язковими лише ті норми міжнародного права, на які вони безпосередньо давали згоду. Як відзначав у 1960–1970-ті роки Міжнародний суд ООН, сторони справ «Континентальний шельф Північного моря» а «Англо-норвезьке риболовство» не давали попередньої згоди на

обов'язковість для них тих норм, які застосовував до них Суд. Але рішення Суду вони були змушені підкоритися (йшлося про звичаєві норми міжнародного права). Більше того, якщо погодитися з твердженням, що держава може заперечити застосування до неї звичаєво-правової норми міжнародного права на тій підставі, що вона не відповідає її теперішній волі або життєвим інтересам, то можна досягти результату, коли держава буде зв'язана лише власною волею, що взагалі суперечить природі міжнародного права [41, с. 19].

Все це, за словами В. Г. Буткевича, свідчить, що багато в чому теорія міжнародного права відійшла досить далеко від його практики, і це зашкодило їм обом. Якщо класичне міжнародне право було суто міждержавним за характером, то сфера дії сучасного міжнародного права суттєво змістилася всередину від державних кордонів. Класичне міжнародне право було виключно правом держав, сучасне міжнародне право стало правом держав, міждержавних організацій і фізичних осіб. І вже не спрацьовує теза, що дії міждержавних організацій – це саме дії держави, бо принаймні на їх здійснення потрібна згода держави.

Сьогодні більшість рішень міждержавних організацій щодо конкретної держави затверджується без її згоди, а саме рішення організації перестало бути арифметичною сумою голосів держав-членів (за аналогією, як державна воля не є сумою воль її громадян). Класичне міжнародне право забороняло втручання у національний конфлікт, якщо він не загрожував міжнародному миру й безпеці, а сучасне міжнародне право дозволяє таке втручання, якщо конфлікт загрожує правам людини, національних меншин або корінних народів.

Водночас у Статуті ООН (п. 2 ст. 1) проголошено принцип поваги до самовизначення народів, але після фактичного завершення процесу деколонізації міжнародне право дедалі більше пов'язує дію цього принципу з дотриманням територіальної цілісності держав. Одночасно, сучасне міжнародне право автоматично не пов'язує права національних меншин з правом на

самовизначення. Зміни зачепили й регіональне міжнародне право. Наприклад, у рамках Європейського союзу держави передали ряд своїх суверенних повноважень спільним структурам цього об'єднання [41, с. 21].

За формою правового регулювання міжнародне право поширюється не лише на держави, а й на інших суб'єктів, починаючи від міжнародних організацій і закінчуючи фізичними особами. Проте не можна погодитися, що об'єктом міжнародного права як регулюючої системи є лише міждержавні відносини, в яких ці держави виступають суб'єктами публічної влади [189, с. 13]. Насправді його об'єктом є інше, щодо чого В. Г. Буткевич зазначає, що об'єктні відносини встановлюються за певними благами (матеріальними і нематеріальними), з приводу яких вони розвиваються. Причому благо не є власне об'єктом міжнародного права – воно виступає тим фактором, цінністю матеріального чи нематеріального характеру, з приводу якого склалися міжнародні відносини – об'єкт міжнародного права [41, с. 27].

Особливості міжнародного права як специфічної системи управління міжнародними відносинами встановлюються під час аналізу його співвідношення з політикою, мораллю, релігією, ідеологією та іншими системами управління, які функціонують у сфері міжнародних відносин. Найчастіше міжнародне право зіставляється з політикою.

Як зазначає Д. Грейг, міжнародне право не може існувати в ізоляції від політичних факторів у царині міжнародних відносин [464, с. 11]. Відомі численні американські політичні доктрини – доктрина Монро, політика «великої дубини», радянська доктрина Брежнєва тощо. Особливим предметом досліджень в міжнародному праві політика стала після наради в Гельсінкі 1975 року.

Безумовно, політика вчиняє суттєвий вплив на міжнародне право, міжнародне право – на зовнішню політику. Міжнародне право – результат компромісу, узгодження волі окремих держав; його норми та принципи мають застосовуватися незалежно від доцільності, вигоди для тієї чи іншої держави. Міжнародне право безпосередньо впливає на зовнішню політику держави,

зобов'язуючи останню узгоджувати її дії із зобов'язаннями за міжнародним правом [187, с. 13].

Складність полягає в тому, що як політичні, так і міжнародно-правові норми часто сформульовані в одних і тих самих міжнародних договорах, вони мають формально подібну структуру норм, формально подібний механізм нормотворення; як ті, так і інші зумовлюють міжнародні зобов'язання суб'єктів тощо. Але можна досить чітко виявити відмінність між такими нормами [41, с. 33].

Положення міжнародного права виступають юридичним регулятором міжнародних відносин, що розвиваються дипломатичними засобами. До того ж, норми міжнародного права створюються у процесі розвитку міжнародних відносин, де кожна держава прагне провести свою політику. Важливим інструментом у цьому слугує і дипломатія, що сприяє досягненню узгодження волі на добровільній основі [11, с. 7].

Своєю чергою, мораль є формою суспільної свідомості, яка відображає уявлення людства про справедливе, необхідне. Але саме з моральних норм виник цілий ряд правових регуляторів міжнародних відносин, наприклад, таке явище, як загальнолюдські цінності, серед яких є заборона злочинів проти людяності та агресії, кваліфіковані як правові норми у Статуті Нюрнберзького трибуналу 1945 р. та в Статуті Міжнародного кримінального суду 2000 р.

Ще одним регулятором міжнародних відносин, що існує поряд з міжнародним правом, є релігія. Зрозуміло, що особливо значну роль вона мала в часи давнього світу та середньовіччя, коли окремими суб'єктами міжнародного права були представники релігійних об'єднань і самі такі об'єднання; у середньовіччі взагалі існувала паралельна світській і церковна версія міжнародного права, яка містила інститути Божого миру та перемир'я, правомірними були завойовницькі походи проти іновірців і насильницьке поширення своєї релігії на тубільне населення.

Але і в сучасному міжнародному праві ми можемо побачити певні релігійні ремінісценції. Особливо це помітно в рамках регіонального

міжнародного права. Так, у Каїрській декларації прав людини (1990), що ухвалена міністрами закордонних справ держав-членів Організації Ісламського співробітництва, прямо зазначено: «Усі люди утворюють одну сім'ю, члени якої об'єднані покорою Господу та є нащадками Адама. Всі люди рівні в основній людській гідності, основоположних зобов'язаннях та обов'язках без будь-якої різниці за ознакою раси, кольору шкіри, мови, статі, релігійної віри, політичних поглядів, соціального стану та інших підстав. Справжня віра є гарантією підвищення такої гідності у процесі вдосконалення людини» [118, ст. 1].

У розробленому в 2003 р. Договорі про затвердження Конституції для Європи, що мав стати засадничим договором ЄС, стверджувалося про натхнення його авторів від релігійного надбання Європи (преамбула) [78]. В цілому ж впливаючи на свідомість віруючих, релігія здатна значно підвищити ефективність здійснення міжнародного права.

Поряд із цим, одним із ключових правових регуляторів міжнародних відносин виступають основні принципи сучасного міжнародного права. Ці принципи стали основою сучасного міжнародного права. Сім із основних принципів зафіксовано в Статуті ООН 1945 року, і ще три – долучено у Гельсінському заключному акті НБСЄ 1975 року.

На зазначених принципах будуються всі міжнародні відносини на сучасному етапі. Вони – фундамент і ядро сучасного міжнародного права, визначають його зміст і є критерієм правомірності поведінки акторів. Між ними існує тісний взаємозв'язок, і деякі з них істотно доповнюють один одного, але серед них немає ніякої супідрядності.

Умовно основні принципи можна класифікувати як принципи, що стосуються підтримки миру і безпеки, та принципи міжнародного співробітництва. Сучасні міжнародні відносини визнаються правомірними тільки за умови їх відповідності основним принципам міжнародного права, що, своєю чергою, є основним найважливішим юридичним орієнтиром при виробленні політики кожної держави. Основні принципи сучасного

міжнародного права мають універсальний характер, є цементуючим засобом у справі зміцнення світового правопорядку [11, с. 54].

Але чи мають ці принципи імперативний характер? На нашу думку, поширювати це твердження на всі 10 основних принципів досить сумнівно. Зокрема в «Ілюстративному переліку імперативних норм міжнародного права», підготовленому Комісією міжнародного права ООН у 2019 році та «Коментарі щодо імперативних норм», підготовленому в 2022 році, згадується лише «право на самовизначення» як одна із норм *jus cogens* [135].

Сучасні міжнародні відносини глобального рівня відзначаються нестабільністю, нелінійністю та нерівномірністю, відтак неминуче виникає фрагментарність глобальних явищ, у тому числі й міжнародного права [237, с. 162].

Можна погодитися з думкою А. О. Перфільївої, що «фрагментація міжнародного права є природним об'єктивним явищем, яке забезпечує розвиток самої системи міжнародного права і дозволяє здійснювати якісну адаптацію до сучасних умов цивілізаційного розвитку на всіх рівнях» [237, с. 168].

У рамках проблеми фрагментації точилася дискусія про взаємозв'язок між спеціальним режимом і загальним правом, тобто про ступінь відокремленості режиму – це буде переважно питанням тлумачення міжнародних договорів, які формують цей режим. Якою мірою загальне право заповнює прогалини, а отже, допомагає в тлумаченні, тобто в адмініструванні такого режиму? Щойно стає зрозуміло, що жоден режим повністю не ізольований від загального права, це питання виявляється питанням про їх співвідношення як таке [338].

Проблема полягала в тому, що міжнародне право є системою права і потенційно має застосовуватися до всього міжнародного співтовариства [353, с. 348]. Причому, як нагадує М. Діксон, у рамках міжнародних відносин між державами є небажаним існування відносин правової зверхності; сама по собі система міжнародного права базується на взаємодії юридично рівних

суб'єктів, а не на їх контролі [433, с. 2]. Важливість цієї проблеми призвела до того, що з 2000 року її розглядала Комісія міжнародного права ООН і в 2006 було підготовлено окрему фінальну доповідь. У своїй доповіді КМП звернула увагу, що «фрагментація може створювати проблеми, але вони не такі вже й нові і не носять такого характеру, щоб їх не можна було вирішити за допомогою методів, якими юристи-міжнародники користуються для усунення колізій норм, що виникали й у минулому» [338].

Як зазначає О. Поєдинок, виокремлюють два типи фрагментації міжнародного права: матеріальну та процесуальну (процедурну). Матеріальна фрагментація, своєю чергою, також поділяється на типи за функціональною та географічною (регіональною) ознаками. Функціональна фрагментація міжнародного права полягає в тому, що його норми об'єднуються в різноманітні «режими»: міжнародно-правового захисту прав людини, право міжнародної торгівлі, міжнародне екологічне право, міжнародне морське право тощо, яким у більшості випадків відповідають спеціалізовані міжнародні інституції та які є практично незалежними: по-перше, один від одного, а по-друге, від загального міжнародного права. Географічна (регіональна) фрагментація означає, що за нечисленними винятками, до яких належать норми *jus cogens*, загальні принципи права, велика частина зобов'язань за Статутом ООН і норми міжнародного звичаєвого права, міжнародне право не є універсальним. Вирішення пов'язаних із фрагментацією проблем потребує комплексного підходу. Серед шляхів подолання негативних наслідків фрагментації основними є: застосування загальних для всіх правових систем правил юридичної техніки, зокрема таких, як перевага спеціальної норми над загальною, наступної – над попередньою; відстеження державами діяльності міжнародних органів, що застосовують і тлумачать норми міжнародного права; ознайомлення міжнародних органів із діяльністю один одного; створення механізмів, що забезпечують гармонізацію діяльності міжнародних інституцій; включення до міжнародних договорів

положень, які ясно вказують на їх співвідношення з іншими міжнародно-правовими нормами у сфері, що ними регулюється [190, с. 144].

Фактично, наявність норм *jus cogens* не робить систему міжнародного права жорсткою та імперативною, так само, як її не зробили імперативною норми Статуту ООН. Їх імперативність визначається за згодою міжнародної спільноти, не може забезпечуватись лише самою системою міжнародного права. Таким чином, визнання норм *jus cogens* центральним елементом міжнародного права дозволяє зберегти його загальний координаційний характер.

Можна констатувати, що міжнародне право не є єдиним регулятором сучасних міжнародних відносин, воно тісно пов'язано з політикою, дипломатією, релігією, ідеологією тощо. Водночас розростання обсягів відносин, охоплених регулюванням міжнародним правом, його регіональні та предметні особливості викликали до життя проблему фрагментації міжнародного права, яка одночасно свідчить і про розвиток системи міжнародних відносин.

Міжнародне право – лише один із найефективніших, але не абсолютний нормативний регулятор міжнародних відносин. Абсолютизація ефективності міжнародного права докорінно суперечить природі міжнародних відносин як таких і природі самого міжнародного права, яке є результатом компромісу узгодженої волі держав, що свідчить про уже наявні протиріччя.

В умовах глобального світу міжнародне право було і залишається найефективнішим регулятором міжнародних відносин. Як пише В. Н. Денисов, «у міжнародній сфері міжнародне право відіграє роль, яка не може бути замінена іншими засобами... У нинішньому світі міжнародний правопорядок набув нових ознак, ставши “спільною мовою” держав у міжнародному співтоваристві, без якого сьогодні неможливо не тільки підтримувати мир і безпеку, а й розвивати співробітництво держав в економічній, соціальній та гуманітарній сферах, ефективно здійснювати захист національних інтересів держав» [71, с. 301]. Звісно, основна роль

міжнародного права в урегулюванні міжнародних відносин не може уникнути критичного погляду на відповідність міжнародноправового регулювання потребам міжнародного співтовариства, особливо з урахуванням динамічних змін у міжнародній системі під впливом глобалізації. Причому будь-які процеси, які впливають на форми міжнародних відносин, пов'язані передусім з відкритістю систем, які формують мережеві структури спілкування. Новітні міжнародні актори починають створювати свої конгломерації, які мають наскрізні горизонтальні структури. Результатом процесу інтернаціоналізації цінностей і ціннісних орієнтацій стає те, що механізми організації міжнародних відносин суттєво трансформуються. Формується нова модель, яка передбачає, перш за все, свободу різноманітності, мультикультурності, а відтак і формування метадержави як особливого суб'єкта міжнародних відносин, структурна та змістовна організація якої дозволяє вирішити кризову ситуацію конфлікту інтересів тріади ключових акторів сучасних міжнародних відносин, а саме: розвинених держав, наднаціональних утворень і транснаціональних корпорацій.

Сучасне міжнародне право якраз почало активний рух до універсалізму (поширення договірної практики на всі регіони світу, включення мусульманських і буддистських країн до універсальної системи міжнародних відносин, створення універсальних міжнародних організацій тощо), і очевидно, що автор тут не цілком вірно вбачав тенденції до розвитку сучасного йому міжнародного права [312, с. 42].

Після закінчення «холодної війни» (1991) в цьому праві почали відзначати тенденцію до односторонності (*unilateralism*), яку можна розуміти: 1) як односторонність політики Сполучених Штатів – єдиної наддержави, що залишилася, та 2) як тенденцію до розбудови міжнародної політики будь-якою державою світу на підставі її власних інтересів, часто без урахування інтересів міжнародної спільноти (односторонність як характеристика політик держав на сучасному етапі) [437, с. 20].

У другому випадку односторонність політики крупних (домінуючих) держав полягає в можливості блокувати: 1) діяльність міжнародних організацій, членами яких вони є, та 2) ухвалення багатосторонніх договорів (як приклади, можна назвати відмову держав приєднатись до таких важливих міжнародних договорів, як Кіотський протокол про зміну клімату, Лісабонський договір про утворення ЄС, Статут Міжнародного Кримінального Суду, 14-й додатковий Протокол до ЄКПЛ та ін.).

Позаяк сучасне міжнародне право не припускає більше подібної державної гегемонії: застосування воєнної сили є обмеженим міжнародним правом, здійснення впливу в міжнародних відносинах обмежується громадською думкою, держави зв'язані громадянським суспільством (на універсальному рівні – міжнародним громадянським суспільством), насамкінець, формування міжнародної спільноти, яка базується на спільних цінностях та інтересах, спрямована на захист особи і довкілля, утверджує норми *erga omnes* і, взагалі, є вагомим стримувачем держави. Події кінця ХХ ст. змусили переглянути концепцію переважання в міжнародному праві тієї чи іншої наддержави. Якщо про це можна було говорити в історичному контексті, то сутність цього права з кінця ХХ ст. починає визначатись не державницьким, а суспільним фактором, де «погоджувальна структура міжнародного правопорядку, заснована на державному суверенітеті, більше не в змозі утримати універсальний порядок... міжнародне право відходить від національного суверенітету до універсального суспільного інтересу» [465, с. 703].

Поміж різних характеристик міжнародного права ХХІ ст. вирізняється риса, яку констатують майже всі дослідники і практики цього права, – формування міжнародної (світової) спільноти як визначального чинника сутності та подальшого розвитку цього права. Висловлюються ідеї від визнання такої спільноти новим вагомим актором міжнародних відносин до її визнання потенційним суб'єктом міжнародного права [147, с. 35].

Якщо держава в класичному міжнародному праві стояла в центрі, зміщуючи собою зокрема фізичну особу, то глобальне міжнародне право, навпаки, ставить в основу індивіда, є правом людської спільноти, яка складається з індивідів. Таким чином, міжнародне право початку ХХІ ст. торує шлях від класичного (вестфальського) етатизму до універсалізму, перетворюючись з міждержавного на право світової спільноти.

З цього походить і ще одна характеристика сучасного міжнародного права, надана Б. Сіммою, його перехід від засадничої ідеї – переважно двосторонніх відносин («які спрямовані на захист державного суверенітету») – до цінності інтересу всієї міжнародної спільноти: «інтереси міжнародної спільноти сьогодні є переважаючими, вищими, і часом навіть замінюють собою старі двосторонні структури» [552, р. 234].

Спільність інтересів (свідченням чого є активний розвиток комплексу норм *erga omnes*, інституту спільної спадщини людства тощо), неможливість вирішення цілої низки проблем національними, партикулярними чи регіональними засобами (міжнародний тероризм, проблеми екології та довкілля, поширення епідемій і пандемій тощо) є визначальним чинником функціонування світової спільноти.

Формується глобальна політична система, елементами якої є держави, але окрім держав, світова спільнота визначається міжнародним громадянським суспільством, інтересами та захистом індивіда, позадержавними інтересами (часто з метою захисту прав людини чи довкілля ця спільнота виступає проти інтересів держав, якщо останні порушують згадані цінності або не досить ефективно їм сприяють). Держави у світовій спільноті, будучи її елементами, стають підпорядкованими її інтересам (загальним, спільним інтересам людства) і зазвичай несуть відповідальність за їх порушення чи протидію їм (інститут гуманітарної інтервенції за Статутом ООН, відповідальність держав за порушення прав людини, встановлена на регіональних і універсальному рівні тощо).

Вчені початку ХХІ ст. усе частіше ставлять позадержавний наголос на характері цієї спільноти, порівнюють її з міжнародним громадянським суспільством: «...чисто міждержавний вигляд міжнародного права звичайно відійшов і залишився у минулому; міжнародна правосуб'єктність розширилась і включає зараз, окрім держав і міжнародних організацій, також індивідів... на початку ХХІ ст. створено умови для руху в напрямку формування нового *jus gentium*, в якому враховуються соціальні потреби та очікування міжнародної спільноти (*civitas maxima gentium*), людства в цілому» [566].

Доказом цього є «праволюдний» характер міжнародного права, зростання компоненту багатосторонніх (універсальних) міжнародних договорів, перетворення системи міжнародного судочинства для задоволення потреб людини тощо.

Геополітична ситуація сучасного світу моделюється на межі конкуруючої взаємодії трьох ключових акторів: розвинених держав, наднаціональних утворень і транснаціональних корпорацій. Наднаціональні та екстериторіальні структури змінюють традиційні механізми комунікації та функціонування національних еліт.

Глобальним трендом, альтернативним державному протекціонізму, залишається діяльність транснаціональних компаній. Орієнтовані на отримання максимального прибутку, екстериторіальні структури розвивають інституційну домінанту традиційних національних еліт.

Сучасне міжнародне право зіштовхується з небаченими раніше викликами, одним із яких є зростаючий вплив неурядових акторів на права людини в глобальному масштабі. Сьогодні взаємозв'язки бізнесу та прав людини багато в чому стикаються з діяльністю транснаціональних компаній.

Основні акценти щодо забезпечення прав людини зроблено на негативних і позитивних обов'язків щодо їх забезпечення. На рівні ООН відбувається утвердження концепції трьох видів таких обов'язків – поважати, захищати, реалізовувати кожне право людини; ця концепція була розроблена

на основі ідеї та напрацювань Генрі Шу [551, р. 53]. Зрозуміло, що йдеться про захист не лише від порушень з боку представників держави, а й від дій приватних осіб і недержавних утворень [571].

Інша концепція – горизонтальної дії міжнародних договорів з прав людини – полягає в тому, що міжнародне право покладає обов'язки забезпечення прав людини не лише на держави, а й на приватних осіб [492, р. 2].

Характерною ознакою сучасності прийнято вважати розширення кола адресатів прав людини, яке поступово починає охоплювати не лише держави, а й впливових приватних акторів, а у деяких випадках – і всіх суб'єктів права. У цьому контексті Роберт Алексі говорить про «універсальність адресата прав людини» та, відповідно, розмежовує права людини на абсолютні – ті, якими володіють усі люди стосовно усіх людей, груп і держав, та відносні, – якими володіють усі стосовно визначених суб'єктів [6, с. 175].

У 1970-х роках починають з'являтися різноманітні міжнародні документи й органи, які стосуються діяльності ТНК. Зокрема Генеральною Асамблеєю ООН була затверджена Хартія економічних прав та обов'язків держав (1974), у ст. 2 якої визначено, що держава має право «регулювати і контролювати діяльність транснаціональних корпорацій у межах дії своєї національної юрисдикції» [571].

У 1974 р. було створено Центр ООН з питань ТНК, а також Комісію з питань ТНК, одним із завдань якої було вивчення можливості укладення багатостороннього міжнародного договору щодо регулювання діяльності ТНК. Проте права людини не були пріоритетним питанням у рамках цих та інших міжнародних процесів.

У 2003 р. спеціальний допоміжний орган Комісії ООН з прав людини – Підкомісія зі сприяння і захисту прав людини, після чотирирічної роботи уклала Норми щодо обов'язків транснаціональних корпорацій та інших підприємств у сфері прав людини. І хоча Норми не були втілені в офіційному документі Комісії з прав людини, яка лише вирішила продовжити дослідження

обов'язків корпорацій, вони є цікавими, зважаючи на теоретичну новизну та подальший вплив на розроблення актів різних міжнародних організацій та органів [417, с. 226].

У зазначених Нормах йдеться про те, що в рамках відповідних сфер своєї діяльності та впливу ТНК та інші підприємства «зобов'язані заохочувати, гарантувати здійснення, поважати, забезпечувати дотримання і захист прав людини, визнаних як у міжнародному, так і у внутрішньому праві». Окремо відзначено, що поняття «права людини» в контексті цього документа охоплює широке коло прав, зокрема ті, що закріплені у Міжнародному біллі про права людини та інших договорах. Також Норми містять загальні положення щодо механізму реалізації, який включає періодичні доповіді з боку ТНК, а також перевірку і контроль з боку ООН й інших наявних і майбутніх міжнародних і національних механізмів [572].

Продовженням роботи у цьому напрямі стало призначення у 2005 р. за ініціативи Комісії з прав людини Спеціального представника Генерального секретаря з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств, робота якого завершилася у 2011 р. звітом, що включав проєкт «Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини (UNGPs)» (далі – Керівні принципи ООН) [566].

Згодом Керівні принципи були затверджені резолюцією Ради ООН з прав людини і відтоді стали найавторитетнішим документом із цього питання на глобальному рівні. На відміну від Норм, в останньому документі не йдеться про міжнародно визнані обов'язки корпорацій, натомість сказано про особливу їх відповідальність щодо поваги (невтручання, дотримання) міжнародно визнаних прав людини та відшкодування завданої шкоди, а на держави покладено обов'язки захищати права людини від втручання з боку третіх осіб, включаючи підприємства, та забезпечити доступ усіх осіб до належних засобів правового захисту.

Не менш значущими у сучасному світі є також «Тристороння декларація принципів щодо багатонаціональних підприємств та соціальної політики»

Міжнародної організації праці, ухвалена в 1977 р. та доповнена в 2000 р., а також «Глобальний договір ООН» 2000 року.

Положення деяких із розглянутих документів містять посилання на те, що підприємства здатні чинити вплив на весь спектр міжнародно-визнаних прав людини та повинні докладати зусиль для недопущення негативних наслідків для усіх цих прав.

Однак подібні процеси можуть бути пов'язані з негативними аспектами. Так, О. І. Їжак, продовжуючи аналіз зазначених трендів, вказує, що вплив менеджменту корпорацій на суверенні держави не лише виходить за межі господарської діяльності, а й фактично девальвує примат національного уряду в реалізації внутрішньої політики. Основними механізмами такого впливу є корупція; використання ЗМІ для проведення PR-акцій (від всеосяжної реклами своєї продукції до лобіювання «родинних» політиків); співпраця (зрощення) з криміналітетом у реалізації бізнес-проектів; діяльність різного роду недержавних аналітичних центрів, благодійних фондів для реалізації цінностей бізнес-груп; участь у політичному житті через підтримку опозиційних національному уряду політичних сил [117, с. 3].

Аналізуючи ці процеси, можна дійти висновку, що механізми організації міжнародних відносин сучасності мають бути суттєво переосмислені, принаймні щодо місця та ролі в них новітніх акторів і фрагментації норм міжнародного права. Поряд із цим, загальні тенденції глобалізації та інтеграції зумовлюють два специфічних напрями розвитку сучасного світу: універсальність і поляризацію.

Так, Г. І. Мерніков гадає, що з певними застереженнями можна виокремити два основні конкуруючі угруповання, що делегують своїх представників до органів державної влади (політичного істеблішменту) і формують тим самим внутрішню й зовнішню політику національних держав: 1) реальний сектор (паливно-енергетичний, оборонно-промисловий, гірничо-металургійний, агропромисловий комплекси, машинобудування, видобувна та переробна галузі тощо); 2) сектор послуг (ретейл, фінансовий сектор, ІТ-сфера,

інші високотехнологічні сектори економіки). Традиційно представники першої групи реалізують стратегію посилення державного протекціонізму, другої – ратують за «невидиму руку» ринку, безпосередньо і/або опосередковано представляючи інтереси ТНК. Обидві групи гравців обслуговують ЗМІ, інформаційно-аналітичні підрозділи, парамілітарні та інші силові структури [117, с. 4].

Зазначені положення підкреслюють, що глобальна система міжнародних відносин є нелінійною площиною особливої взаємодії сучасних акторів. Глобалізаційні та інтеграційні процеси зумовлюють динаміку міжнародних відносин, визначають вимоги до їх інституційної складової, постають прикладом організації взаємодії між учасниками на міжнародній арені. Ці відносини є відображенням соціальної взаємодії на всіх можливих рівнях, від національного до наднаціонального й міждержавного. Причому на життєві цикли міжнародного середовища значно впливає асиметричний розвиток суб'єктів, що зумовлено багатьма факторами, основоположними з яких є: нерівномірний розподіл ресурсів, різнорівневість технологічного розвитку, різноманітність цілей стратегічного розвитку, особливості правової культури та ін.

Однією з головних особливостей поведінки держав у контексті глобалізації та головних закономірностей розвитку суспільно-політичних відносин на глобальному рівні в цілому є те, що міжнародні відносини не мають абсолютно впорядкованого характеру в силу асиметричного розвитку суб'єктів взаємодії та способів комунікації.

Міжнародна суспільно-політична взаємодія на глобальному рівні не може бути відтворена лише шляхом побудови моделі складної комплексної системи з вертикальною структурою та особливим горизонтальним розташуванням суб'єктів. З огляду на те, що міжнародні відносини та система міжнародних відносин як наслідок їх розвитку на тлі глобалізації з часом набувають якісних і кількісних змін, особливої актуальності набуває виявлення закономірностей динамічного розвитку [151, с. 124].

Слід також відзначити, що сучасне міжнародне право (суверенітет держав, суверенна рівність, співробітництво, практика укладання мирних договорів, осуд агресії, поважання прав людини та ін.) істотно відрізняється від історичних типів міжнародного права, зокрема від класичного, оскільки базується цілком на нових принципах, хоча в основі їх і лежать положення звичаєвого права, що зародилися в епоху розвитку класичного і навіть феодального права [11, с. 53].

Сфера застосування норм міжнародного права дуже широка. Вона охоплює надзвичайно важливі та складні проблеми, які регулюються такими його галузями, як право міжнародних договорів, право безпеки, право зовнішніх зносин, морське право, міжнародне екологічне право, гуманітарне право і, звичайно, міжнародне право прав людини [189, с. 12].

Але треба пам'ятати, що сфера дії міжнародного права завжди вужча від сфери поширення міжнародних зв'язків, які є значно різноманітнішими за правові норми, що їх регулюють. Взагалі право може лише наблизитися до реалій, але ніколи не в змозі охопити їх у всій повноті. Проте воно залишається, серед іншого, найефективнішим регулятором міжнародних відносин [269, с. 11]. У будь-якому разі міжнародні відносини, врегульовані нормами міжнародного права, стають міжнародними правовідносинами.

Відтак до тенденцій моделювання архітектури сучасних міжнародних відносин слід відносити: асиметричну симетрію глобальної різомі міжнародних відносин; інформаційно-технологічну експоненту розвитку; імперативний вплив наднаціональних і транснаціональних міжнародних акторів на суверенні держави; пошуки моделі побудови метадержави.

3.4. Метадержава як новий вимір міжнародно-правової реальності в контексті формування глобального світового порядку

Пошук напрямів розвитку держави в сучасний період є одним із головних питань геополітичного дискурсу. Світове співтовариство, враховуючи політичні, економічні, екологічні та інші виклики сьогодення, намагається створити нову модель організації гармонійного співіснування суспільства.

Ці прагнення не є характеристикою виключно сьогодення. Вже з середини ХХ століття людство усвідомило критичність експансивного економічного розвитку та розпочало пошук оптимальних шляхів подальшого існування.

Запорукою сталого розвитку глобального політичного світоустрою має бути ефективна система міжнародних відносин, яка спроможна якісно вирішувати виклики та проблеми на світовому рівні. Але, як ми бачимо, це лише бажана проєкція функціонування такої системи, бо в сучасному світі зростає міжнародно-політична напруженість, збільшується кількість суперечностей і невирішених проблем, спостерігається низький рівень ефективності роботи міжнародних інституцій, які навіть не мають належних правових механізмів та інструментів для вирішення наявних проблем і конфліктів.

І якщо зануритися у пошук природи такого «безсилля» системи міжнародних відносин, то можна дійти дуже цікавих висновків. Так, аналізуючи з філософської точки зору арсенал можливостей, завдань і способів їх досягнення епохи постмодерну, можна визначити, що постмодерн – це простір ілюзій можливості конструювання у бажаному для себе напрямі всіх соціально-політичних реалій. Фактично, це можна представити таким чином: ми створимо інституцію, наділимо її функціями і все «запрацює та буде впорядковано». Але, як ми бачимо, у реальності це не так.

Виникає питання, яким чином можна покращити наявну ситуацію. І відповіддю на це питання, на нашу думку, є формування нової моделі міжнародних відносин, яка має бути заснована на метамодерністській методології, принципах і засадах. Метамодерн – це простір компромісу між бажаним і фатальним. Це пошук шляху вирішення проблеми з урахуванням неминучого впливу випадковостей (стихійні лиха, екологічні катастрофи, непередбачуваність розвитку соціальних конфліктів та ін.). Синкретика метамодернізму уможливорює формувати більш адекватні стратегічні планування у сфері геополітики та певним чином моделювати систему зовнішніх і внутрішніх функцій сучасних держав.

На тлі всіх суперечностей, зумовлених глобалізаційними та глокалізаційними процесами, на тлі кризи механізмів забезпечення міжнародного правопорядку перед сучасними державами постають нові завдання й виклики. Більше того, саме зараз закладаються основи формування новітньої форми політико-економічної та ідеологічної організації управління суспільством, якою, на нашу думку, є метадержава.

Метадержава має розглядатися не як певний відокремлений елемент суспільно-політичного устрою світу, але як стала система, що складається з окремих сучасних (суверенних) держав – взаємопов'язаних, різних за історико-культурними, національно-ментальними, економічними та іншими характеристиками.

І якщо при визначенні сучасного права нам слід використовувати поняття «різоми», що відображає динамічну природу права, його гнучкість і більш високу здатність до модернізацій та трансформацій, можливість реагування на виклики сьогодення, не втрачаючи при цьому своєї соціальної ролі, суті та цінності, то відносно метадержави слід використовувати саме поняття «система», яка характеризує більшу статичність і сталість держави та геополітики. Але треба рухатися послідовно, і почати слід саме з визначення поняття першоеlementу такої системи – сучасної держави.

Свого часу Ю. М. Оборотов зазначав: «...різноманіття існуючих в умовах нашого часу держав з розходженням моделей державних органів, методів і процедур їх діяльності сприяє пошукові оптимальних форм держави, найбільш ефективних варіантів її функціонування. У цьому напрямі одержує свою визначеність і все частіше використовується “образ сучасної держави”, за допомогою якого систематизуються вже довгі роки використовувані ідеали демократичної, правової і соціальної держави. В образі сучасної держави помітне прагнення підкреслити відповідність існуючої держави визначеним критеріям, прийнятим сьогодні світовим співтовариством, якими виступають так звані загальнолюдські цінності» [202, с. 5].

Представлений «образ сучасної держави» тяжіє до виведення як головної характеристики потенціал до поєднання основних рис демократичної, правової та соціальної держави, наступність державного розвитку, об'єднаного головною метою – забезпеченням реалізацій і захисту загальнолюдських цінностей.

Своєю чергою, П. М. Рабінович у своєму визначенні сучасної держави підкреслював її інституційні складові: «...це організація політичної влади домінуючої частини населення у соціально неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним, насамперед в інтересах цієї частини, а також управління загальносуспільними справами» [274, с. 35].

Певним чином розвиваючи зазначені положення, Н. М. Крестовська підкреслює, що «...риси сучасної держави не тільки зафіксовані в системі нормативних вимог, але й виражені в реальному її бутті. У вигляді конкретних державних інститутів, їх організації та функціонування. Сучасна держава – це результат зміни менталітету людей, сприйняття не тільки колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей і змін в сучасному світі» [4, с. 257].

На нашу думку, дуже важливою складовою у цій характеристиці сучасної держави є врахування зміни менталітету людей і використання

новітніх змін (в інформаційно-комунікативній, політичній, економічній та інших сферах) під час формування напрямів державного розвитку.

Розглядаючи сучасну державу, ми маємо враховувати два головні підходи до її розуміння: темпоральний і змістовний. Перший підкреслює виключно часово-просторове буття держави незалежно від її функціональної спрямованості, ставлення до загальнолюдських цінностей і форм комунікації з іншими державами.

Другий вказує на ціннісну та нормативну складові, легальність і легітимність державної влади, беззаперечність пріоритету прав і свобод людини, спрямованість на створення правовідповідних механізмів їх захисту та реалізації, відкритість у міждержавних комунікаціях, визнання на світовій арені, активну участь у подоланні загальносвітових викликів тощо.

Саме другий підхід надає нам розуміння сучасної держави як належного та вихідного компонента розбудови новітньої системи організації публічної влади (світового рівня), якою має сформуватися метадержава.

Враховуючи зазначене, у рамках цього дисертаційного дослідження під сучасною державою слід розуміти державу, яка існує наразі, гармонійно поєднує в собі ознаки, функції та характеристики демократичної, правової та соціальної держави, активно використовує у своїй діяльності здобутки технологічного розвитку, є відкритою до міждержавної комунікації та визнаною учасницею міжнародних відносин.

У контексті запропонованого визначення стає зрозумілим, що розкриття природи метадержави є неможливим за відсутності ґрунтовного аналізу розуміння сучасної держави з боку міжнародного права.

Сучасне міжнародне право, відійшовши від догми класичного міжнародного права «держави – єдиний суб'єкт міжнародного права», перейшло до більш гнучкого розуміння: «держави – основний суб'єкт міжнародного права» [190]. Цей підхід визнано як у вітчизняній, так і в західній доктрині міжнародного права. Водночас самі підходи до того, як треба розглядати правосуб'єктність держави, що є її об'єктивними

елементами, які вимоги треба приділяти до держав – суб'єктів міжнародного права, не є однозначно встановленими.

Коли ставлять питання про державу як суб'єкта міжнародного права, кожному юристу-міжнароднику насамперед на думку приходять Конвенція Монтевідео (1933), яка надала визначення критеріїв держави в цьому контексті в рамках трансформації класичного міжнародного права до сучасного [129]. Мова йшла про наявність у потенційної держави: 1) постійного населення; 2) визначеної території; 3) уряду; 4) здатності вступати у відносини з іншими державами (ст. 1). Як зазначає О. Тарасов, це був час панування «ефективності» в міжнародному праві, відповідні критерії застосовувалися, коли який повстанський рух починав заколот проти держави, опановував територію з населенням і отримував визнання з боку інших, але так само міг втратити право вважатися суб'єктом, коли втрачав підконтрольні території [314, с. 223–224], – класичним прикладом цього є Конфедеративні Штати Америки в 1860-ті роки.

Водночас релевантність таких критеріїв у рамках сучасного міжнародного права неодноразово піддавалася сумнівам самою практикою міжнародного права. Наприклад, це не завадило визнанню світовим співтовариством через прийняття до ООН у 1960 році Конго, або у 1992 Боснії та Герцеговини, незважаючи на те, що на їхніх територіях жевріли громадянські війни і уряд не контролював навіть половини території держави, на яку претендував. Або, навпаки, невизнанню в 1950–1980-ті роки НДР, ФРН, КНДР, Республіки Кореї, КНР тощо, які ефективно контролювали свою територію і мали мільйонне населення, уряд, дипломатичні представництва, але не були визнані світовим співтовариством і не допущені в ООН, а деякі навпаки втратили місце у ньому (як один із засновників – Республіка Китай у 1974 р.). Тобто наявність критеріїв «ефективності» функціонування держави за Конвенцією Монтевідео в рамках сучасного міжнародного права не є гарантією визнання її суб'єктом міжнародного права. Наприклад, таким зараз визнається Сомалі, центральний уряд якого контролює фактично лише

столицю, але не визнається Сомаліленд та Пунтленд, які досить ефективно контролюють значні частини території цієї держави.

Навіть з формально-юридичної точки зору ці критерії не є об'єктивними. Наприклад, вони вимагають, щоб утворення, з якими держава входить у формальні відносини, самі були державами. Але оскільки вони можуть бути державами тільки в тому випадку, якщо мають стосунки з іншими подібними суб'єктами, виникає замкнене коло [377].

Іншим варіантом було визнавати державу як суб'єкта міжнародного права, виходячи з наявності у неї абсолютного суверенітету в межах кордонів. Цей підхід походить ще з поглядів Ж. Бодена часів середньовіччя [402], але, як зазначив В. Г. Буткевич, він не відповідає стану речей в сучасному міжнародному праві, оскільки абсолютного суверенітету держави нині не існує: посилюється взаємозалежність і взаємозв'язок держав [41, с. 311–312], більше того – існують імперативні норми міжнародного права, діяти всупереч яким, але відповідно до міжнародного права, держави не в змозі. Більше того, конституції ряду держав проголошували суверенітет своїх складових одиниць, які могли його реалізовувати аж до участі в ООН – Конституція СРСР 1977 р. у ст. 75 проголошувала, що «суверенітет СРСР поширюється на всю його територію», а в ст. 76 – «Союзна республіка – суверенна радянська соціалістична держава» [142], причому дві з них – УРСР і БРСР, були серед засновників ООН, членами якої згідно її Статуту можуть бути лише «миролюбні держави» [334, ст. 4]. Хоча серед засновників ООН були й інші більш ніж сумнівні «держави» – Індія та Філіппіни. Більше того, Рада Європи у своєму рішенні зазначила, що «критерії державності залишаються спірним питанням у сучасному міжнародному праві» [197].

Відповідно, сучасне міжнародне право при визначенні концептуальних засад держави як суб'єкта міжнародного права виходить з інших підстав: з точки зору Статуту ООН, всі держави мають бути рівноправними і незалежними (ст. 2), водночас у цьому ж статуті зафіксована і наявність у них різного обсягу суб'єктивних прав і обов'язків (наприклад, наявність постійних

членів Ради Безпеки ООН). Таку ж диференціацію проводить і цілий ряд інших договорів, наприклад, розвинені країни та країни, що розвиваються, мають диференційовану відповідальність і різні права й обов'язки за договорами із захисту довкілля та протидії змінам клімату (Рамкова конвенція про зміни клімату 1992 р., Конвенція з протидії спустеленню, особливо в Африці 1994 р. тощо). У цьому контексті дуже спокусливо застосувати підходи із загальної теорії права, відзначивши, що за своєю правоздатністю всі держави є рівними, але за дієздатністю рівності не існує [41, с. 312].

Досить поширеним у вітчизняній доктрині міжнародного права є підхід – виокремлювати механізми міжнародної правосуб'єктності на підставі правоздатності, дієздатності, деліктоздатності та участі у створенні норм міжнародного права як обов'язкових елементів суб'єкта міжнародного права [41, с. 302–303]. Цей підхід фактично дублює підходи загальної теорії права до суб'єктів національного права, крім останнього елемента [111].

Але, на нашу думку, застосування механізмів національного права до явищ прав міжнародного не завжди буде правильним. Тут радше говорити про вплив інших механізмів регулювання міжнародних відносин на право, які втручаються в його досконалі, але часто не існуючі на практиці конструкції, зокрема про політику. Саме політика впливає на об'єктивно наявну рівність держав, призводячи до того, що при фактичній участі в міжнародних відносинах реалізація їхніх прав і обов'язків буде різною. Гадаємо, що це є об'єктивним наслідком динамічності міжнародного життя. Крім того, самі держави можуть змінити ситуацію з реалізацією своїх прав і обов'язків, наприклад, проголосивши нейтральний статус або, навпаки, залишивши його і приєднавшись до системи безпеки (наприклад, Фінляндія та Швеція у 2022 р. подали заявки на приєднання до НАТО).

Після 1945 р. в рамках сучасного міжнародного права погляди на обґрунтування існування держави та її створення змінилися. Передусім мова почала йти про відповідність створення держави основним принципам міжнародного права та нормам *jus cogens*. Ще на початку 1930-х років

Державний секретар США Г. Стімсон сформулював однойменну доктрину і зазначив, що США не будуть визнавати держави і зміни кордонів, здійснені внаслідок агресії (тоді було вказано у ноті «в порушення Паризького договору 1919 р.» [425]), саме через це США не визнавали створення Японією «держави» Маньчжоу-Го, Німеччиною – Словаччини, Сербії, Незалежної держави Хорватії, Генерал-Губернаторства, Протекторату Богемії та Моравії; Францією – уряду Віші, анексії держав Балтії СРСР тощо. У подальшому такий підхід було визнано в рамках ООН, коли зміни приналежності територій внаслідок агресії, окупації чи анексії не визнавалися світовим співтовариством, як це було, наприклад, з окупацією Намібії ПАР, створенням Турецької республіки Північного Кіпру (резолюція РБ ООН 1984 р. закликала «не визнавати так звану державу ТРПК, створену в результаті сепаратистських дій»), анексією Кувейту Іраком в 1990 р., анексією українського Криму в 2014 р. [319] та чотирьох областей України в 2022 р. з боку Росії [562], засуджених і не визнаних у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН.

Іншою нормою, що сприяла створенню нових незалежних держав у 1950–1980-ті роки ХХ ст., став принцип права націй і народів на самовизначення, закріплений у Статуті ООН. Саме на його основі відбувався процес деколонізації, коли світове співтовариство визнавало створення держав на місці колишніх колоній в Африці, Азії, Америці. У цей період цілий ряд національно-визвольних рухів створив незалежні держави.

Але такий процес ускладнювався деякими специфічними випадками, типу окупації Намібії з боку ПАР чи Західного Берега річки Йордан та Східного Єрусалиму з боку Ізраїлю. Також не визнавали ООН і міжнародне співтовариство створення нової держави, яке відбувалося із застосуванням механізмів расової дискримінації та такого міжнародного злочину, як апартеїд у внутрішній політиці держави. Тобто було обмежено застосовний ще з часів Вестфальського миру принцип невтручання у внутрішні справи держав на користь принципу поваги прав і свобод людини. Наприклад, у 1965 р. біла меншість проголосила незалежність Родезії та її вихід із Британської

співдружності, але Рада Безпеки ООН закликала держави світу не визнавати наслідків цього факту. У резолюції 217 (1965) Рада Безпеки визначила ситуацію в Родезії як загрозу міжнародному миру та безпеці і закликала всі держави не визнавати цю незаконну владу, не підтримувати з нею якихось дипломатичних чи інших відносин [403]. Лише коли в кінці 1970-х років було проведено референдум і вибори на підставі загальної участі населення Родезії, було визнано створення нової держави – Зімбабве. Іншим прикладом є створення у 1970-ті роки владою Південноафриканської республіки бантустанів для чорного населення (Венда, Сіскей, Транскей тощо), куди насправді їх виселяли з територій, де вони проживали разом з білими. Ці «держави» також не були визнані за держави, така практика була засуджена ООН [243], а самі ці «держави» зникли з ліквідацією режиму апартеїду в ПАР у 1994 році [392].

Крім того, ООН на певному етапі створювала правила визнання і невизнання у зв'язку з реалізацією принципу рівноправності та самовизначення народів. Але із завершенням процесу деколонізації постало питання долі цього принципу, навіть його виключення з переліку основних принципів сучасного міжнародного права [164]. Як зазначив Д. Дугард, немає обов'язку визнавати новостворену державу, але очевидним є обов'язок визнати утворення, допущене в ООН [437]; проте і ця думка невірна, оскільки не всі члени ООН визнають, по факту, один одного, а при голосуванні щодо прийому можуть утримуватися або не голосувати.

Згідно зі Статутом ООН, суверенний титул на територію не може бути здобутий шляхом застосування сили. Сучасне міжнародне право виходить з того, що хоча держава й існує в межах конкретної території, але відповідальність вона може нести і за дії поза її межами – у рамках доктрини контролю, який може бути загальним чи ефективним.

Якщо ж держава створюється внаслідок розпаду чи розділу існуючих країн, то передбачається, що кордони нових держав відповідатимуть, з одного боку, зовнішнім державним кордонам, а з іншого – кордонам колишнього

внутрішнього адміністративного поділу. Це закріплено у принципі *uti possidetis juris*, який існує для забезпечення стабільності нових незалежних держав, чії колоніальні кордони часто визначалися довільно. Цей принцип було визнано у кількох рішеннях Міжнародного суду ООН, а його суть викладено у незастосованні клаузули щодо докорінної зміни обставин як підстави для скасування договорів про кордони (ст. 62 п. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.).

Сучасне міжнародне право (Конвенція ООН з морського права 1982 р.) кодифікувало також звичаєві норми, надавши державі право на морські простори як складові її території (внутрішні, територіальні й архіпелажні води), а також право на суверенні права щодо виключної економічної зони, континентального шельфу та прилеглої зони. Останні території не є частиною державної території, але держава контролює і регламентує діяльність на них.

Міжнародне право також досить терпимо ставиться до різних можливостей реалізації правосуб'єктності держав, виходячи з їхнього різного внутрішнього державного устрою. У цьому контексті суб'єкти федерації мають право на виконання цілого ряду дій на зовнішній арені. Конституції Швейцарії та Німеччини містять норми, які дозволяють суб'єктам федерацій виконувати певні державні функції, включаючи укладання договорів. Конституція США дозволяє штатам укладати угоди з іншими штатами або з іноземними державами за згодою Конгресу [551]. У міжнародному праві в цілому ряді договорів за суб'єктами федерації резервується право брати участь у ньому, робити застереження, ухвалювати чи не ухвалювати відповідні акти щодо імплементації, це право отримало назву «федеративне застереження»: Статут Міжнародної організації праці (ст. 19 п. 7), Конвенція про статус біженців 1951 р. (ст. 41), Конвенція про статус апатридів 1954 р. (ст. 37), Конвенція про кіберзлочинність 2001 р. (ст. 41), Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. (ст. 35), Міжнародна конвенція з боротьби з допінгом у спорті 2005 р. (ст. 35), Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями 2014 р. (ст. 36) тощо. У деяких

випадках таке застереження призводить до досить парадоксальних ситуацій. Так, федеративне застереження до Міжамериканської конвенції з прав людини 1969 р. (ст. 28) тлумачиться урядом США як таке, що звільняє федеральний уряд від обов'язку запобігати порушенням Американської конвенції з боку окремих штатів, що має означати досить абсурдне тлумачення – недотримання конвенції окремим штатом не вважається її порушенням США [431]. Водночас позиція Міжнародного Суду ООН, викладена у XXI ст. у справах братів *LaGrand i Avena*, полягає в тому, що міжнародні зобов'язання за Віденською конвенцією про консульські зносини (1963) мають повністю дотримуватися незалежно від конституційних обмежень, і хоча засоби імплементації залишаються вільними, саме держава бере на себе відповідальність за протиправні дії своїх суб'єктів [551].

Розглядаючи проблему співвідношення держав як суб'єктів міжнародного права і невизнаних держав (держав де факто, самопроголошених держав) у рамках сучасного міжнародного права треба відзначити наступне: як зазначає А. Стояновська-Стефанова, державою де-факто вважається така, що має територію, населення і суверенітет, але не має легітимного визнання з боку інших держав [557]. Зазвичай це відбувається, якщо держава де-факто раніше була частиною іншої країни, яка виступає проти її суверенітету і заперечує його.

Проблема реагування на сепаратизм в сучасному міжнародному праві має неоднозначне розуміння. Більшість держав виходить з того, що це є внутрішньою справою, і спроби залучити до її вирішення зовнішніх посередників з боку центрального уряду не вітаються. Варто зазначити, що як міжнародний злочин сепаратизм не кваліфікується, а з багатосторонніх конвенцій, які його засуджують, на думку приходить лише Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом (2001) [357]. З іншого боку, самопроголошена держава не має права на використання цілого ряду інструментів, право на які має держава, наприклад, вона не має права на самооборону, а материнська держава має обов'язок з нею боротися

для забезпечення прав і обов'язків власних громадян, але з дотриманням норм міжнародного гуманітарного права та інших приписів міжнародного і національного права [314], які здебільшого стосуються прав людини. Наприклад, Міжнародний суд ООН сформулював так звані «намібійські винятки», в яких зазначив, що не визнаючи сам факт незаконності влади і недійсність її актів, «ця недійсність не може бути застосовна до таких дій, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів» [355]. У світі є багато прикладів таких самопроголошених держав, включаючи Тайвань, який Китайська Народна Республіка вважає частиною своєї території, хоча реального суверенітету над ним немає, Сомаліленд і Сомалі, Косово і Сербію та інші. Ця ситуація тісно пов'язана з питанням визнання в міжнародному праві.

Як зазначає А. Кассезе, «визнання держав є актом, за допомогою якого суб'єкт міжнародного права вказує на свою готовність вступити в міждержавні відносини з іншим суб'єктом міжнародного права і, таким чином, є свідченням – але не доказом – того, що останній набув міжнародної правосуб'єктності [407]. Визнання посідає дуже специфічне місце в міжнародному праві, оскільки найчастіше оформлюється односторонніми актами держав, а отже багато в чому політизованими. Як зазначає І. Хмельова, вже сама суть визнання історично створила ситуацію, за якої це явище не може бути позбавлене політичної складової, загроза повної політизації цього інституту залишається і сьогодні [349]. Досі не існує чіткого правила, за яким держава стає міжнародно визнаною, має право брати участь разом з іншими державами у міжнародних організаціях; наявні теорії (декларативна і конститутивна) є суперечливими і не підтверджуються практикою [459].

Важливим стає виникнення нового інституту – визнання держав з боку міжнародних організацій. І. Хмельова посилається на К. Райта який зазначав, що «...визнання держави ООН породжує загальне визнання, але й має об'єктивні наслідки, відмінні від визнання з боку будь-якої держави». Уперше про це йшлося в рамках ООН, а зараз цей інститут стає поширеним у практиці

інших організацій, наприклад – ЄС. Причому, як вказує І. Хмельова, він є набагато більш політизованим, навіть визнання з боку держав [349]. При такому визнанні йдеться як про визнання держави через голосування за її вступ до організації (наприклад, Великобританія так розглядала своє голосування за вступ Македонії до ООН в 1993 р.) [42], так і окреме визнання держави з боку міжнародної організації (наприклад, ухвалені ЄС в 1991 р. «Керівні принципи визнання нових держав у Східній Європі і Радянському Союзі» [430]). Важливо, що в рамках сучасного міжнародного права визнання може бути і міжнародним правопорушенням щодо зобов'язань *erga omnes*, як це, наприклад, стало з визнанням з боку Росії в лютому 2022 р. «ДНР» і «ЛНР», та тягнути за собою міжнародно-правові наслідки у вигляді застосування міжнародно-правових санкцій і контрзаходів з боку міжнародного співтовариства [424].

Також зважаючи на новітні тенденції у міжнародному праві, треба звернути увагу ще на один аспект – можливість існування держав без територій. Останнім часом це пов'язано з проблемою підвищення рівня Світового океану, коли відбувається не лише затоплення прибережних територій, як у Бангладеш, але і цілковитого затоплення ряду острівних держав. Так, у грудні 2022 р. в рамках Кліматичного саміту COP27 Міністр закордонних справ Тувалу С. Кофе зробив заяву, що треба розглянути альтернативні рішення для існування його країни. Тувалу стане першою оцифрованою державою у метавсесвіті – онлайн-просторі, який використовує доповнену та віртуальну реальність для взаємодії користувачів. Саме населення країни в кількості 5 000 осіб емігрує до Нової Зеландії [326]. Треба зазначити, що мають місце й інші спроби перенести критерії держави за Конвенцією Монтевідео до «цифрового світу», – в 2021 р. Барбадос уклав угоду з компанією «Decentraland» про відкриття свого посольства у метавсесвіті [563].

Питання в такому випадку спричинено потребою збереження культурного спадку країни, а також із реалізацією цілого ряду аспектів,

пов'язаних з міжнародним правом: збереження місця в міжнародних організаціях, зокрема ООН; збереження у держави контролю над виключною економічною зоною, континентальним шельфом, архіпелажними водами та територіальним морем і їхніми природними ресурсами; питання фінансових активів, міжнародних договорів, дипломатичного представництва та інші.

Відповіді на деякі з цих питань ми можемо передбачити вже зараз: право на континентальний шельф існує у держави *ipso jure*, що констатував Міжнародний суд ООН ще в 1969 р. у Справі про Континентальний шельф Північного моря [301], а підтвердив і розтлумачив у Справі про континентальний шельф Егейського моря 1978 р. [379] Конвенція ООН з морського права 1982 р. також виходить з факту існування континентального шельфу у прибережних держав (ст. 76), якщо документи про його делімітацію здані на зберігання Генеральному секретарю ООН. Водночас стосовно виключної економічної зони (ВЕЗ) – визначено механізм їх додаткового встановлення та делімітації (ст. 75). Відповідно, якщо така держава встановила свій шельф і ВЕЗ до затоплення, то вони мають продовжити своє існування і після затоплення.

Щодо населення, то в Комісії ООН з прав людини було укладено «Принципи з питань реституції житла і майна біженців і переміщених осіб» (2005) [257], в яких зафіксовано право на фактичну реституцію і компенсації за втрачені землі та житло (пр. 21), але і відповідальність не лише конкретних держав, а й міжнародного співтовариства за «захист права на реституцію житла, землі та майна» (пр. 22). Варто зазначити, що громадяни такої держави не можуть розраховувати на статус біженців, виходячи з їх визначення у Конвенції про статус біженців 1951 р., і можуть вважатися з правої точки зору радше кліматичними мігрантами. Власне, так їх і розглядає Міжнародна організація міграції, яка почала ними опікуватися [478]. Ще одним механізмом, як зазначає Верховний комісар ООН з прав людини щодо них, є укладання двосторонніх угод і ухвалення національного імміграційного

законодавства з метою надання можливості таким особам мати подвійне громадянство [568].

Можливим виходом щодо проблеми існування таких держав після втрати їхньої території є продовження виконання ними своїх функцій під опікою ООН. Найбільшою функцією цієї влади буде забезпечення дипломатичного захисту розсіяних громадян колишньої держави, що проживатимуть у різних приймаючих державах. Також можливим є існування уряду у вигнанні, як це практикувалося під час Другої світової війни [30].

Сучасне міжнародне право також зробило значний внесок у дослідження такого елементу правосуб'єктності держав, як міжнародно-правова відповідальність. В 2001 р. було схвалено Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння [134], які кодифікували значний блок звичаєвих міжнародно-правових норм. Зокрема було підтверджено, що держава несе відповідальність за порушення норм міжнародного права, а також за діяльність своїх органів, органів під її контролем, а також її агентів і ті випадки, коли вона самостійно визнає діяльність третіх осіб як свою діяльність (ст. 4-11) (класичний приклад – дії іранських студентів щодо захоплення приміщень посольства США в Ірані у 1979 р., офіційно підтримані урядом Ірану). Майже одночасно Європейський суд з прав людини у рамках справи «Луїзіду» визнав Туреччину відповідальною за порушення прав людини, що мали місце в Турецькій Республіці Північного Кіпру, яка перебуває під її фактичною владою. Туреччина не змогла «перекласти провину» на невизнану владу Північного Кіпру, тому що міжнародне право дивиться на реальний стан речей, а не на прикриття, придумані для політичних цілей: «Зобов'язання забезпечувати права та свободи, викладені в Конвенції, впливає з факту контролю, чи здійснюється він безпосередньо через свої збройні сили, чи через підпорядковану місцеву адміністрацію» [500].

Разом з цим, держава не несе міжнародної відповідальності, якщо її поведінка була пов'язана з виконанням імперативної норми загального міжнародного права: якщо вона була вжита відповідно до права на

самооборону згідно Статуту ООН; якщо вона є наслідком згоди; якщо вона являла собою законний захід тиску на іншу державу з метою примусити її до дотримання її міжнародних зобов'язань; якщо вона була зроблена в результаті форс-мажору; якщо її не можна було розумно уникнути для порятунку життя чи життів, або якщо вона була єдиним засобом захисту суттєвого інтересу держави від серйозної та неминучої небезпеки (ст. 20–26 Статей про відповідальність). Водночас ідея про відповідальність держави за міжнародні злочини, такі як геноцид, агресія, апартеїд тощо, зафіксована у першій редакції Статей про відповідальність держав у 1996 р., була відкинута. Міжнародне співтовариство дійшло висновку, що відповідальність за такі дії повинна мати форму індивідуальної кримінальної відповідальності конкретних винних осіб, що і зафіксовано в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Водночас держави зобов'язані не визнавати таку ситуацію та наслідки таких дій, які може використовувати держава (анексія територій тощо), і співпрацювати для її припинення.

Отже можна констатувати, що сучасне міжнародне право, відійшовши від етатичної концепції, продовжує вважати державу основним суб'єктом міжнародного права. Водночас воно висуває до держав цілий ряд вимог, які стосуються, наприклад, неможливості та невизнання змін територій, що відбулися внаслідок анексій, та невизнання держав, створених унаслідок порушень імперативних норм міжнародного права. Держави несуть відповідальність за вчинені порушення норм міжнародного права, як ті, що були вчинені безпосередньо її органами й агентами, так і ті, що вчинені під її контролем. Згідно зі Статутом ООН, суверенний титул на територію не може бути здобутий шляхом застосування сили.

Більше того, досягнення належного та відповідного основоположним людським цінностям рівня міжнародної безпеки та правопорядку є можливим лише за умови вирішення проблематики співставлення потреб соціуму та можливостей навколишнього географічного простору.

Як слушно зазначає М. С. Дністрянський, «політична діяльність завжди здійснювалась як в умовах географічного простору, так і під дією географічного простору і за контроль над географічним простором. Це визначало іманентність сприйняття певної залежності різних аспектів життєдіяльності людини, у тому числі й політичних, від географічних умов і географічного положення. Суб'єкти політичних відносин у всі часи так чи інакше змушені були враховувати у своїй діяльності такі передумови, як сусідське положення, рельєф, етногеографічні реалії, поширення водойм, шляхів сполучення, мережі поселень, природних ресурсів та ін. Інтелектуальні середовища багатьох країн ставили питання, як і на яких засадах оптимально організувати політичне життя окремих частин світу з огляду на їхні географічні особливості та географічну різноманітність, ураховуючи також можливості та потреби безконфліктного розвитку» [75, с. 5].

Сучасне міжнародне право виходить з того, що хоча держава й існує в межах конкретної території, але відповідальність вона може нести і за дії поза її межами в рамках її контролю. Більше того, в сучасній практиці міжнародного права досить доречним може бути і продовження існування держави в разі втрати території у метавсесвіті, оскільки критерії ефективності для статусу держави зараза вже не релевантні. Головним буде продовження її визнання з боку інших держав, продовження дії її прав і виконання її міжнародно-правових зобов'язань.

Проведений міжнародно-правовий аналіз буття сучасної держави надає нам підстави стверджувати, що новий спосіб організації публічної політичної влади на загальносвітовому рівні – це питання найближчих часів. Дуже можливим варіантом та інструментом конструювання архітектури такої організації влади стане саме метавсесвіт з його колосальними комунікаційними можливостями. Так, мають бути розроблені спеціальні правові механізми взаємодії, визначення статусу, питання безпеки та ін. Але ми можемо констатувати, що загальні тенденції визначено, інструменти й

форми запропоновано, зараз на черзі методологічне обґрунтування та правова регламентація.

Слід зазначити, що світове співтовариство вже здійснює спроби формування такої системи, яку в цьому дослідженні ми визначаємо як «метадержава». Найяскравішим прикладом є Європейський Союз. Це вже не держава в її традиційному розумінні, але це й не сукупність держав на кшталт конфедерації. Це новітнє наднаціональне утворення. Відтак метадержава – це не новий вид держави, а новий різновид сукупності сучасних держав, що поєднані єдиною метою та поділяють спільні цінності.

Розмірковуючи про передумови формування метадержави, слід звернутися до наукових розробок Джеймса Розенау, який зазначав, що «...державоцентристський традиційний світ аж ніяк не заміщається новим світом, що складається з численних центрів влади, а навпаки, він існує і взаємодіє з цим мультицентричним світом. Державні актори діють у традиційному державоцентристському світі й у новому мультицентричному світі, беручи участь одночасно в переговорах і зустрічах, проведених як у рамках міждержавної взаємодії (багатобічні саміти, двосторонні зустрічі, регіональні конференції), так і в рамках міжнародної діяльності неурядових організацій. Водночас недержавні актори дедалі більше активізуються у сфері світової політики, взаємодіючи з її державоцентристським світом через суспільні консультативні зустрічі; впливаючи на зміст державної політики за допомогою висвітлення тих або інших суспільних акцій засобами масової інформації, наслідком чого є свого роду дифузія, проникнення у сталу сукупність норм і принципів традиційної системи загальної безпеки – альтернативних норм і принципів, пов'язаних з правами людини, глобальним громадянським суспільством, людською безпекою, глобальним управлінням» [536, р. 8].

Метадержава вбачається як нова логіка суспільного розвитку, заснована на модернізації та трансформації традиційних механізмів організації публічної влади і міждержавної взаємодії, використанні цифрового

середовища (в тому числі і для генерування площини свого буття), врахуванні загальних закономірностей і випадковостей. Це вектор провадження якісних змін як у ментальному полі, так і в площині глобального управління.

Реалізуючи завдання прогностичної функції науки міжнародного права, можна сформулювати концепт «метадержави» як форму політико-правової організації влади, міждержавних зв'язків і відносин на глобальному рівні, а також окремо у метавсесвіті, яка отримує вираз у вигляді збалансованої системи, що забезпечує сталу комунікацію національних (суверенних) держав, наднаціональних утворень і транснаціональних корпорацій, для якої обов'язковим є високий рівень цифровізації.

Формування метадержави невід'ємно пов'язано із залученням широкого кола державних акторів і недержавних організацій. Це не просто сукупність інституцій, які мають виконувати визначені функції, це певна реальність, що зумовлює функціонування державних інститутів і людей, які вступають з державою в ті чи інші відносини. І саме в такому аспекті ми можемо говорити про метадержаву як про нову систему організації міжнародних відносин епохи метамодерну.

РОЗДІЛ 4.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СИНКРЕТИКА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ЕПОХИ МЕТАМОДЕРНУ

4.1. Глокалізм як один із визначальних напрямів моделювання форми і змісту міжнародно-правового розвитку

Визначальний вплив на просторове буття метамодерну здійснюється системоутворюючими коливаннями між глобалізацією та локалізацією. Ще ніколи в історії так чітко не визначалися грані майбутнього наддержавного та наднаціонального колоса, що стисне в своїх економічних та інформаційних тенетах увесь світ.

За справедливим твердженням В. Білецького, «Ознаки активного суб'єкта глобалізації сьогодні демонструють наддержави і ТНК на чолі з “глобальною” елітою, ознаки ж об'єкта – більшість інших названих вище структур. При цьому слід відзначити, що країни “золотого мільярда” водночас виявляють роль як суб'єкта, так і об'єкта впливу.

Аналізуючи вектори сучасних економічних міжнародних процесів можна передбачити, що суб'єкти глобалізації за допомогою міжнародних організацій, спочатку підпорядкують собі нації-держави (шляхом “скуповування” їхньої економіки), а потім і найвагоміші держави світу – США, Японію, Францію, Велику Британію. Таким чином, наявним є ризик нівелювання окремих націй-держав – вони можуть стати суто територіальними утвореннями. Подальшим прогнозом такого перебігу подій є руйнування національних економік і кордонів; колишні ж держави при цьому можуть перетворитися на певні сегменти глобального ринку, де без обмежень пануватиме “корпоративна імперія”. Вона, можливо, буде складена з симбіозу світової фінансової еліти, ТНК, наддержав, міжнародних організацій з імовірним порушенням балансу на користь сильніших ланок цього ланцюга.

Як бачимо, найпотужнішим вектором глобалізації є економічний. Крім того, цей процес поширюється і в геополітичну, інформаційну, соціальну, культурну сфери» [29, с. 51].

Питаннями щодо оцінки ролі нових суб'єктів політико-правового життя суспільства займався і М. В. Серебро, який зазначав, що виникають актори, «які за своїми організаційними масштабами починають конкурувати з державою, – наприклад, транснаціональні корпорації та міжнародні інституції типу Міжнародного валютного фонду в економіці, наднаціональні судові органи у сфері правосуддя типу Європейського суду з прав людини тощо. Ефективне вирішення певних проблем подібними утвореннями спонукає багатьох науковців прокламувати крах сучасної держави, потребу в її заміні та девальвації цінності» [291, с. 3].

Становлення та розвиток глобальних економічних зв'язків, що руйнують кордони держав, пов'язаних міцними торговельними, фінансовими, політичними, соціальними і культурними відносинами, є найбільш значущим процесом сучасності, який визначає обличчя майбутнього світу.

Семантично поняття «глобальність», як і інші поняття з цим коренем, пов'язано з латинським словом *globus* (земна куля). Тим самим підкреслюється, що життєвим простором людства є вся планета Земля, а проблеми його існування виступають як загально планетарні, тобто глобальні.

Під «глобальністю» розуміється життя в світовому співтоваристві, де жодна країна (або група країн) не може відгородитися від інших. Поняття «глобальність» тісно пов'язано з категорією «світ як ціле» та активно розробляється з 70-х років ХХ ст. Парадигма цілісності заснована на визнанні єдності суспільства, біосфери, ноосфери як основного принципу світобудови [60].

У. Бек пропонує розуміти під глобальністю «...характеристику життя у світовому суспільстві, де уявлення про замкнутий простір перетворилося на фікцію, а глобалізм – на ідеологію панування світового ринку, складову ідеології неолібералізму. Один із проявів цілісності полягає в тому, що людина

не залишається поза межами досліджуваного об'єкта, а знаходиться всередині нього, вона лише частина, яка позначає ціле» [394, с. 78].

Відтак цілісність виступає одночасно і як процес, і як структура, що характеризує якісне становище світу.

Глобалізація – це об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодія людини з навколишнім середовищем. Глобалізація стала чи не найзагальнішим явищем сучасності, об'єктивною реальністю, без якої важко уявити політичний, економічний, соціальний чи культурний поступ суспільства.

Роланд Робертсон інтерпретує глобалізацію як об'єктивний процес ущільнення всього світу і суб'єктивний процес все більшого усвідомлення світу як єдиного цілого. Під «феноменологічним ущільненням світу» автор розуміє процес посилення взаємозалежності (торгівельної, військової та політичної) між країнами, що входять до світової соціальної системи, тобто «зростаюча ймовірність того, що вчинки, бажання або уподобання окремих індивідів будуть визначатися не їхньою локальною, етнічною приналежністю, а більш широким горизонтом референції, будуть адресуватися світовому контексту [534, р. 73].

Англійський соціолог Ентоні Гідденс вважає, що суть глобалізації полягає в інтенсифікації всесвітніх соціальних відносин, унаслідок чого віддалені регіони виявляються пов'язаними один з одним у тому сенсі, що місцеві події відображають події, що відбуваються за багато миль від них, і навпаки [460].

Один із засновників соціології глобалізації Ульріх Бек констатує, що глобалізація є комплексом процесів, що призводять до формування глобальності, в яких держави та їхній суверенітет влітаються у павутиння транснаціональних акторів і підпорядковуються їх владним можливостям, орієнтації та ідентичності. Це діалектичний процес, який створює

транснаціональні соціальні зв'язки і простори, знецінює локальні культури та сприяє виникненню третіх культур [394, с. 70].

Французький науковець Бертран Баді обґрунтовує наявність трьох вимірів глобалізації: 1) історичний процес, що розвивається протягом багатьох століть; 2) гомогенізація світу, життя за єдиними принципами, прихильність до єдиних цінностей, прагнення все універсалізувати; 3) зростаюча взаємозалежність, головним наслідком якої є підрив, руйнування державного суверенітету під натиском дій нових акторів – глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських структур (мереж), які взаємодіють не тільки між собою, але й із самими державами [396, с. 170].

Своєю чергою, Роберт Гіппін вказує, що глобалізація є продуктом такого глобального порядку між державами, який дає змогу створювати, розвивати і підтримувати мережу взаємозв'язків і взаємозалежностей за рамками національно-державних авторитетів і між цими авторитетами [537, р. 32].

Світ перенаселений, а історія прискорюється. Людські спільноти ускладнюються паралельно зі зростанням кількості людей на планеті. Відповідно, ускладнюється структура економічних і політичних інструментів керування. Всі політико-економічні структури, які існують в сучасному світі, тією чи іншою мірою є варіантами глобалізації. У світі, який стає все менш толерантним до соціальної несправедливості та глобальної бідності, економіка має демонструвати дедалі більшу соціальну відповідальність.

Як зазначає Ф. Фукуяма, «...сучасним виявом руху історії є глобалізація. Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі та інвестиціям, завдяки обміну думками, який стимулює економічне зростання і створює підвалини для поширення демократії. Там, де розвивається економіка, неминуче поширюється демократія. Саме цей різновид прогресу – єдиний, який створює шанс розвитку для бідніших країн. Глобалізація ж є результатом взаємодії мільйонів людей в усьому світі. Вони втілюють власні цілі, спільно створюючи систему, зорієнтовану на впровадження інновацій, а це, своєю

чергою, слугує їхнім приватним цілям. Глобалізація така ж багатолика, як і люди, котрі беруть в ній участь» [341].

Правознавці підкреслюють, що сучасне право і всі соціальні явища та процеси, які характеризують його розвиток і функціонування, перебувають під визначальним впливом глобалізації. Глобалізацію слід тлумачити як об'єктивне явище сучасності, в основі якого лежать процеси формування принципово нових відносин між країнами і народами на основі взаємозв'язку та взаємозалежності між ними у всіх сферах життєдіяльності [245, с. 5].

Розгляд глобалізації у філософії характеризується тим, що в ній йдеться: про становлення суспільних структур наднаціонального рівня; про вплив глобалізації на суспільство і на спосіб життя індивідів, на моделі життєтворчості; про людство як глобальну спільноту і можливості конституювання світового суспільства; про можливості соціального пізнання тенденцій глобалізації; про можливості та наслідки глобалізаційних процесів і обумовлені ними способи самореалізації особистості.

Важливо також визначати та розрізняти поняття «глобалізм» і «глобалізація». Глобалізм – загально планетарна реальність, єдиний економічний і соціокультурний простір на основі взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів, зростання обсягів і прискорення темпів обміну товарами і послугами, міжнародного переміщення капіталів і робочої сили, взаємопроникнення духовних цивілізаційних цінностей, що формуються.

Поняття «глобалізм» має об'єктивний і суб'єктивний зміст. З об'єктивних позицій – це єдиний світовий простір, що створюється ринковою цивілізацією обміну. Із суб'єктивних позицій глобалізм означає послідовну відмову від всіх місцевих інтересів, норм і традицій, формування світу економічного і політичного монополізму з міжнародним центром влади.

За змістовним наповненням, глобалізм – це ідеологія лібералізму, що розвивається та вдосконалюється, набуваючи нових відтінків і форм, нарощуючи свій потенціал, при цьому зберігаючи в цілісності змістовне

наповнення. Фактично розвиненим західним країнам вдалося представити регіональний досвід політичного і соціально-економічного розвитку як глобальний еталон.

Глобальне поширення ліберальної ідеології значною мірою є результатом ефективного використання розвиненими країнами ресурсів «м'якої сили». Ключовим компонентом «м'якої сили» є цінності держави, які є привабливими для інших. Як зазначив автор терміну, американський політолог Джозеф Най, спокуса є більш дієвою, ніж примус, а такі цінності, як права людини, свобода і рівність можливостей, є надзвичайно спокусливими. Для поширення цих цінностей західні країни використовують сучасні технології інформаційного забезпечення державної політики, організовують різноманітні програми (обміну студентів, вивчення іноземної мови і т.д.), семінари, симпозіуми, виставки для встановлення діалогу з громадськістю різних країн, підтримують і розширюють мережу неурядових організацій, які проводять різноманітні інформаційно-пропагандистські заходи, залучаючи до них громадян інших країн.

О. Ю. Запорожець обґрунтовує, що «...створено надзвичайно дієвий ідеологічний проект, що базується на потужних комунікативних технологіях. Особливою рисою ліберальної ідеології є невластивий для більшості ідеологій певний рівень гнучкості, що, з одного боку, дає змогу адаптуватися до мінливого зовнішнього середовища, а з іншого – зберігати незмінними базові цінності та цілі. Таким чином, глобалізація сьогодні є не лише об'єктивним процесом посилення взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин, але й певним ідейним концептом, що встановлює рамки сприйняття світових процесів і явищ. Вона проявляється у посиленні взаємозалежності країн, уніфікації політичних, економічних, правових, культурних норм і принципів діяльності суб'єктів міжнародних відносин, формуванні єдиного інформаційного простору, а також диверсифікації учасників міжнародних відносин, що зумовлює певний ступінь неконтрольованості низки міжнародних процесів та явищ. Феномен стрімкого поширення у світі

глобалізму обумовлений тим, що за ним “ховається” ідеологія лібералізму з її незмінними цінностями прав і свобод індивіда та проектом розбудови демократичної правової держави» [114, с. 49].

Невід’ємною перспективою глобалізму є те, що інформація і способи її опрацювання стають більш важливими складовими виробництва, ніж традиційні економічні інституції. При цьому масове, стандартизоване виробництво замінюється новою системою індивідуального виробництва, в основі якої лежить розумова праця, що базується на діджиталізації та інформаційно-комунікаційних технологіях. Глобалізм проявляється в можливості бути глобальним суб’єктом праці і життєдіяльності, мати високу швидкість щодо отримання інформації та реалізації своїх рішень. Зазначені процеси, своєю чергою, зумовлюють культурно-ментальне «усереднення» національних, мовленнєвих, релігійних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, що потребує переосмислення категорії «суб’єкт права» та стає базисом для формування «космополітичного громадянина світу». І саме інформаційне середовище стане найбільш поширеною сферою прояву такого індивіда.

Глобалізм стає новим етапом розвитку світу, забезпечуючи те, що національні відмінності починають підпорядковуватися якомусь загальному плану. Все регіональне, все кореневе й органічне починає вишиковуватися ніби в такий єдиний ряд чогось такого, що має причину поза межами цих національних спільнот.

Також слід враховувати, що сучасні трансформаційні процеси активно впливають на формування глобальної суспільної свідомості. Найважливішим у цьому плані є домінування тенденції до екологізації. Бажання жити у чистому довкіллі є одним із універсальних, притаманних тотальній більшості індивідів.

І тут слід підтримати пропозицію щодо підготовки та затвердження в належному порядку «Екологічної конституції Землі». Ю. Туниця зазначає, що «...у разі ухвалення державами-членами ООН, цей документ мав би

гарантувати кожній країні розвиток в екологічно безпечних умовах, а кожній людині на планеті – право на життя у здоровому довіллі. Досі ці найважливіші права не були об'єктом міжнародної кодифікації (така можливість навіть не розглядалася), і це створює серйозні ускладнення на шляху до сталого розвитку» [327, с. 9].

Але слід погодитися з міркуваннями Е. Семенюка, що «Глобалізація уособлює як досягнення світової спільноти, так і найгостріші її проблеми. Сприяючи оптимізації якихось аспектів життя, вона водночас детермінує і нові суперечності всередині людства. Звичайно, це природно: без суперечностей немає розвитку, соціального поступу. Важливо лише, щоб такі суперечності не перетворювалися на антагоністичні конфлікти, що загрожують людству глобальною катастрофою» [289, с. 15].

Відтак ми маємо усвідомлювати, що глобалізація за відсутності морально-ідеологічних і неорелігійних засад може мати й суттєві негативні прояви. Сумуючи погляди різних науковців із значених питань, ми можемо стверджувати, що йдеться: про збільшення розриву між рівнями економічного та соціального розвитку країн світу, а відповідно – возвеличення одних і нищення інших; і про зростання безробіття, бідності, безпритульності, антропогенного забруднення довілля; і про економічне та політичне послаблення держав, пригнічення їхніх внутрішніх ринків, що веде до нівелювання, а згодом і до практичного усунення з конкурентного середовища; і про зростання рівня тіньової економіки, збільшення її питомої ваги до глобального рівня та вихід з-під контролю держав тощо.

Щодо питання, яким буде світ під впливом глобалізації, А. Арсеєнко підсумовує: «В наш бурхливий час змін футурологія не може дати однозначної відповіді на це запитання. Однак більшість прогнозів розвитку світової цивілізації в наступному столітті ґрунтується на тому, що людство знайде вихід з нинішньої кризи на шляху трансформації сучасного світу на засадах соціальної справедливості» [12, с. 5].

Не можна погодитися з думкою О. О. Фурси, що «Глобалізм як принцип розвитку сучасного суспільства фактично веде до ігнорування і заперечення локальних соціокультурних цінностей і традицій, історичної спадщини, національного менталітету, а також до загострення в периферійних країнах етнополітичних, соціальних і екологічних проблем, їх відособлення, появи елементів конфронтації з країнами-лідерами. Антиглобалістський рух об'єктивно перешкоджає перетворенню світу на одновимірну, безальтернативну субстанцію, коли у людства віднімається право на різноманітність, на альтернативу розвитку і коли йому нав'язується якась модель, що сліпо копіює цінності, засади і устрій однієї країни або однієї цивілізації» [344, с. 227]. Така позиція не відповідає сучасним викликам, вона застосовна для епохи модерну, не більш того.

Якщо ми (всі люди світу) створені за образом та подобою Божими, то маємо і відтворити модель організації суспільства, яка б урахувала всю багатобарвність різноманітних етносів і культур, але була підпорядкована єдиній універсальній моделі. Така модель має відповідати вимогам творчої єдності людства в різноманітті, складеному розвитку людських культур, створенні загальнолюдської цивілізації.

Своєю чергою, регіоналізм, який виступає одним із ключових компонентів локалізації, прагне зберегти місцеву систему виробництва (не відмовляючись від поступової її модернізації), а також соціальні гарантії, стандарти, стиль життя й ціннісні орієнтири локального населення.

О. О. Фурса зазначає: «Можна виокремити такі види регіоналізму, як конституційний регіоналізм – модель політичної й адміністративної децентралізації, для якої характерне доповнення традиційної адміністративно-територіальної структури унітарної держави виокремленням автономного регіонального рівня керування (самоврядування); політичний регіоналізм – здійснення відносно самостійної політичної лінії в зовнішніх і внутрішніх справах регіону; економічний регіоналізм – підхід до розгляду та вирішення економічних, соціальних та інших проблем з точки зору інтересів споживачів

певного регіону; культурний регіоналізм – прагнення до збереження традиційно-обрядової, релігійної, мовленнєвої, ціннісно-світоглядної самобутності певної території та повсякденної організації життєдіяльності її мешканців» [344].

Тобто головною рисою регіоналізму, на думку О. О. Фурси, є орієнтація на автономію периферійних просторів у політичному, економічному, культурному аспектах. Регіоналізм виявляється через різноманітні форми соціокультурної та політичної самоідентифікації територіальних спільнот, у їх прагненні реалізувати інтереси свого і сусідніх регіонів через консолідацію потенціалу й зусиль. Регіоналізм виступає проти уніфікації та необґрунтованих центристських тенденцій у розвитку сучасного соціуму. Водночас абсолютизація регіоналізації може призвести до сепаратизму та втрати цілісності державного утворення. Останнє речення відображає крайній негативний наслідок занурення у регіоналізацію.

Зрозуміло, що ані процеси «агресивної глобалізації», ані суто локалізаційні та регіоналізаційні процеси не є відповіддю на питання про перспективне майбутнє державно-правового розвитку. Але така модель існує, і заснована вона на синкретичному поєднанні цих діаметрально протилежних процесів; природі цієї моделі відповідає глокалізація.

Початком наукового дискурсу щодо змісту та соціальної ролі «глокалізації» як самостійного терміно-поняття можна вважати розробки японських економістів, опубліковані в журналі «Harvard Business Review» [550, р. 124]. Згодом це поняття було акцептовано та піддано загальнотеоретичному аналізу відомим соціологом, автором терміну «глобалізація» Рональдом Робертсоном, із наукових висновків якого, власне, і почалося поширення та використання цього терміна в різних науках [539, р. 34].

К. А. Бех, досліджуючи термінологічне значення поняття «глокалізація», резюмує: «Термін “глокалізація” в україномовній і російськомовній науковій літературі використовують як відповідник

англійському *glocalization* (також *glocalisation*), що виник внаслідок поєднання глобалізації (англ. *globalization, globalisation*) і локалізації (англ. *localization, localisation*).

В іспанській економічній літературі також існує термін глокалізація (ісп. *glocalización*) як поєднання понять глобалізація (ісп. *globalización, mundialización*) та локалізація (ісп. *localización*). У науковій літературі німецькою мовою є вживаними терміни «глокалізація» (нім. *glokalisierung*) та «глобалізація» (нім. *globalisierung*), а в значенні «локалізація» (нім. *lokalisierung*) в економічній сфері використовують і термін «регіоналізація» (нім. *regionalisierung*). У французькій економічній літературі термін «глокалізація» (фр. *glocalisation*) існує, проте не набув такого поширення, як в англійській мові, через специфіку назв складових явища глокалізація французькою мовою: глобалізація (фр. *mondialisation*) та локалізація (фр. *localisation*)» [23, с. 55].

Слід підтримати наукову позицію О. В. Гончарової, що «Глокалізація – це результат синтезу процесів глобалізації й регіоналізації, під впливом яких відбувається трансформація міжнародних економічних відносин, а також випереджальне зростання локальних (внутрішньорегіональних, галузевих) економічних потоків (торгівлі, прямих інвестицій, міграційних потоків трудових ресурсів, інформаційного й технологічного обміну) порівняно з їх загальною динамікою у світовому масштабі, що веде до ускладнення й посилення різнорівневої конкурентної боротьби у світових масштабах між ТНК, державами, регіональними економічними угрупованнями, які колективно відстоюють свої позиції на світовій арені; є мірою дедалі більшого зближення двох полюсів – глобальності й локальності» [63, с. 469].

Глокалізація є поєднанням глобалізації та локалізації, що не протиставляє загальне унікальному, а визначає оптимальні й ефективні моделі поєднання засобів реагування на протилежні напрями розвитку сучасних міжнародних відносин. Фактично, парадигма глокалізації цілком відповідає

синкретичному підходу метамодерну, враховує можливі коливання та відхилення, має чіткі й незмінні цілі та інструменти їх досягнення.

Розмірковуючи про перспективи розвитку держави і права під час глокалізаційних процесів, слід погодитися зі сформульованими Джоном Нейсбітом тенденціями, а саме:

- «1) зміцнення міжнародних економічних зв'язків, посилення позицій вільної торгівлі, зростання ролі телекомунікацій у прийнятті економічних рішень, поява нових джерел сировини та ресурсів, послаблення податкового тиску і розширення підприємництва, підвищення ціни інтелектуальної власності;
- 2) ренесанс мистецтв, розширення свободи вибору для особистості, свободи вибору пріоритетів щодо проведення дозвілля;
- 3) експерименти задля врятування соціалізму, в тому числі поява нового “гібриду” з ринковими механізмами, приватизацією засобів виробництва, біржами, децентралізацією, допущенням банкрутств, ринковими цінами;
- 4) космополітизація сучасного світу у взаємозв'язку з відродженням національної культури, традицій, що означатиме створення загального міжнародного стилю життя;
- 5) продовження процесу приватизації державного сектору економіки за зразками неоконсервативної революції;
- 6) зміна геополітичної ситуації у світі, пов'язаної, зокрема, з посиленням Азіатсько-Тихоокеанського регіону;
- 7) залучення жінок на провідні посади в політиці, економіці, бізнесі;
- 8) зростання значення біотехнологій. Якщо XX століття увійшло в історію як століття фізики, то XXI, вірогідно, переорієнтується у бік біології;
- 9) інтенсифікація релігійних рухів, масове поширення нових релігій;
- 10) тріумф людини і девальвація цінностей колективізму, зростання значущості добровільних співтовариств, виникнення індивідуалізму

як етичної відповідальності, спрямованої на створення нової реальності» [507, р. 328].

Зазначені тенденції чітко визначають майбутні моделі організації взаємодії та взаємовпливу між суспільством, державою і правом.

На нашу думку, вплив глокалізаційних процесів на міжнародні відносини поступово проявляється у таких факторах: 1) зростання ролі окремих держав у формуванні економічної складової інформаційно-комунікаційних процесів і, як результат, зміна системи джерел сировини та ресурсів, підвищення ролі інформації та інтелектуальної власності; 2) розширення практик *outsourcing* та свободи вибору професійного розвитку; 3) універсалізація стилю життя; 4) демонополізація ролі суверенної держави у всіх сферах; 5) зміна домінуючих акторів світової геополітики; 6) гендерна революція (від паритетності чоловіка й жінки у всіх можливих сферах реалізації до розширення наявної системи гендерної класифікації); 7) нова біоетика, трансгуманізм і робоетика як невід’ємна складова соціуму; 8) формування нової релігії, можливо, на засадах конструктивного перегляду датаїзму; 9) правосуб’єктивізація роботів; 10) остаточне затвердження вихідних засад міжнародного правопорядку метамодерну.

Слід ураховувати, що модель державно-центристського типу на кінець ХХ століття втратила свої чіткі контури. Хоча є думка, що ця модель світу зберігається, оскільки зберігаються кордони; кількість держав не зменшується, а зростає; збільшуються їх можливості дії на своїх громадян; держави самі активно створюють міжнародні інститути і режими; зрештою, немає такого актора, якому можуть бути передані всі владні повноваження держави тощо. Проте, якщо під суверенітетом розуміти явище, зване Краснером «вестфальським суверенітетом», тобто політичну організацію, засновану на тому, що зовнішні актори фактично не можуть впливати на внутрішню політику, або можуть, але дуже обмежено, – такий суверенітет дійсно став руйнуватися [162, с. 19].

Отже, у XXI столітті держави змушені все більше враховувати позицію міжнародних урядових і неурядових організацій і інститутів, а також зважати на власні регіональні спільноти. Так відбувається «розмивання» державного суверенітету, відхід від принципів, які були зафіксовані в середині XVII століття.

Глобалізація спричиняє «...кризу держав і перехід їх ролі до наднаціональних (інтеграційних) і транснаціональних інститутів; руйнування традиційних концепцій державного суверенітету та розширення практики, правової та моральної бази втручання міжнародних організацій у сферу внутрішньої юрисдикції держав; «розмивання» традиційних державних ідентичностей під впливом інформатизації світового простору, формування універсальних стандартів культури, побуту і загального фонду фундаментальних цінностей. Водночас держава, яка сьогодні як і раніше залишається головним актором на світовій сцені, може в сучасних умовах діяти по-різному. Наприклад, використовувати економічні, політичні, правові важелі та спільно з іншими наддержавними і недержавними акторами створювати нову модель світу» [31, с. 75].

В. М. Співак цілком слушно зазначає: «Зміна традиційної ролі держави як основної форми політичної організації суспільства є ключовою темою політичного дискурсу в розрізі проблем глобалізації. Багато питань, пов'язаних з її роллю в світовому глобалізаційному процесі, наслідків які маємо сьогодні й очікуємо завтра, не отримали єдиної інтерпретації ні у вітчизняній, ні в зарубіжній літературі. У суперечках адептів глобалізації і авторів, які не визнають її як світовий феномен, щодо питання про долю держави в світі, що глобалізується й інтегрується, сформувався спектр різних думок – між повною переконаністю у відмиранні цього інституту і не менш твердою впевненістю в тому, що вплив держав на історичний процес людства надалі тільки зростатиме. Тому в умовах формування глобального порядку і пов'язаної з цим зміни вже сформованої міжнародної системи дедалі гостріше постає завдання визначення історичних перспектив держави» [300, с. 167].

Всебічний аналіз форми, функцій і моделі побудови сучасної держави¹ уможлиблює встановити суттєві відмінності між нині існуючими державами, виявити причини конфронтації між ними та перспективи їх подолання в процесі глокалізаційного розвитку.

Як зазначав Ю. М. Оборотов, «образ сучасної держави виявляється здатним нести в собі компоненти традиційних форм держави в їхньому поєднанні з новими інтегративними та ієрархізованими зв'язками, у яких відбувається сучасне державне буття» [203, с. 11].

Слід зауважити, що об'єктивні процеси, які відбуваються у світі, не обходять стороною жодну державу, зобов'язують їх до посиленої участі у вирішенні глобальних проблем, зміцненні світового правопорядку. Сучасна держава має бути здатною до співпраці з іншими державами і вміти керувати процесом входження до глобального середовища, забезпечувати соціальний захист, економічні можливості та безпеку. Держави, які діють самотужки, і надто бідні держави втрачають здатність регламентувати значну кількість важливих для своїх громадян питань, залишаються недієздатними у здійсненні принципу «мислити глобально – діяти локально»; повз них проходять фінансові потоки, їхні навіть загальнокорисні ініціативи ігноруються, зрештою вони потрапляють в ізоляцію.

Подібні процеси ми можемо ідентифікувати і під час дослідження ролі права у трансформаційних процесах сучасності. Так, на думку В. П. Плавича, «...процес взаємодії міжнародного права з національним правом має істотний потенціал нормотворчого й інституціонального характеру для обох правових систем, саме право вдосконалюється з появою та розширенням сфери його спільного регулювання. Сучасне право і всі соціальні явища та процеси, які визначають його розвиток і функціонування, перебувають під визначальним впливом глобалізації. Глобалізація породжує універсалізацію права, що

¹ Термін «сучасна держава» використовується в двох значеннях: по-перше, сучасними називають нині існуючі держави, і, по-друге, сучасною вважається така держава, яка відповідає певним цінностям та нормативам.

відбувається у формі правової інтерналізації та правової конвергенції» [246, с. 8].

Глокалізація зумовлює формування належного правового підґрунтя для вирішення загальнолюдських проблем і забезпечення гармонійного співіснування не лише індивідів, але й всіх соціальнозначущих акторів. Сучасне право з його потенціалом адаптації до актуальних викликів суспільства виступає ключовою складовою глокалізації та необхідним її нормативним фундаментом. Зі свого боку, процес глокалізації встановлює особливі вимоги до якості розвитку права та його модернізації. Глокалізація призводить до посилення взаємовпливу і взаємодії міжнародного, регіонального та національного правопорядків, зумовлюючи необхідність розроблення та ухвалення універсальних правових нормативів, здатних забезпечити якісно новий рівень соціокультурного діалогу правових систем.

З цього приводу С. І. Аліас зазначає: «Сучасному суспільству необхідна остаточна переорієнтація праворозуміння: від тлумачення права лише як сукупності приписів держави до вивчення сутності права як складного багатоаспектного явища, що має різноманітні форми прояву, існує в численних формах буття. Серед них: вроджені можливості людини (природні, невід'ємні, невідчужувані права), індивідуальна та суспільна правосвідомість, правовідносини, що виявляються в діях і поведінці людей, правові звичаї, правові канони, правові прецеденти та правові доктрини, нормативно-правові договори, національні і міжнародні нормативно-правові акти» [5, с. 113].

У цьому контексті певною мірою «пророчими» виглядають твердження М. І. Козюбри, який зазначав, що «первісний генезис права корениться не в державі, а в реальному житті, в природних, невідчужуваних правах людини, право виникає не одночасно з державою, а передує їй. За певних соціальних передумов воно може існувати без держави і поза державою» [132, с. 35].

Сучасне міжнародне право є феноменальною різомою, яка має універсальні інструменти і потенціал для подолання локальності та регіоналізму у поглядах на життя і світ, врегулювання нового рівню відносин

і комунікацій як між суб'єктами, так і між певними об'єктами. Створення збалансованих засад для діалогу різних правових культур і правових систем з умовою збереження останніми власних традицій.

Відтак ми можемо констатувати, що глобалізація не скасовує суверенну державу, а трансформує її роль і функції та відкриває нові горизонти розвитку права. В умовах формування нового глобального міжнародного правопорядку досить помітні зусилля держав щодо створення системи глобального управління.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що основним вектором розвитку міжнародних відносин метамодерну, принаймні його першого етапу, має стати збалансована, контрольована, заснована на пріоритеті прав і свобод людини взаємодія глобалізаційних і локалізаційних процесів. Ноосферизація суспільства стає не тільки основним важелем вирішення конфлікту глобального та локального, але й платформою формування механізмів сталого розвитку. Будь-яке одностороннє зміщення, суттєве домінування одного із зазначених процесів як мінімум є безперспективним, як максимум – може призвести до тотальної світової війни. І навіть у такому випадку майбутнє за глобальною системою управління суспільством.

З цього приводу В. Білецький цілком слушно зазначає: «...коли локально в часі чи просторі домінуватиме один із векторів, розвиток загальмується, що дасть поштовх другому. Тож світ – це “велика гойдалка”, і за глобалізаційним “відхиленням” настає черга посилення диференціації» [29, с. 58].

У цілому не заперечуючи проти можливості та, в принципі, доцільності (можливість упорядкування екології в планетарному масштабі, захист людства від глобальних загроз різноманітного походження, які здаються непереборними для кожної окремо взятої держави, можливість позитивно вплинути на економіку «відсталих» країн, координувати боротьбу зі СНІДом, аналогічними пандеміями, а також з тероризмом) формування у майбутньому єдиної, глобальної правової системи світу, ми маємо

констатувати, що нині така мета-система, не може бути організована. Людство ще не напрацювало інструментів і механізмів комунікації на глобальному рівні з урахуванням локальних інтересів. Ще дуже «прив'язані» ми до економічної складової. Але це питання часу. Це питання розвитку інформаційної складової, а вона розвивається, практично, у геометричній прогресії. Датаїзм вже формується як самостійна й особлива складова існування сучасного суспільства. На нашу думку, інформація витисне економіку на другий план, створюючи необхідні умови для метадержави і глобального права.

4.2. Субстанціональність міжнародного правопорядку метамодерну, поняття і складові

Міжнародний правопорядок є основою стабільності й розвитку міжнародних відносин і глобального світового порядку. Він засновується на правилах і принципах, якими керуються у своїй діяльності держави та інші суб'єкти міжнародного права. У зв'язку зі швидкими змінами в політичній ситуації та викликами, що постають перед міжнародним співтовариством, розуміння та вивчення інститутів міжнародного правопорядку стає особливо важливим.

Під міжнародним правопорядком слід розуміти людиноцентриський стан відносин між суб'єктами міжнародного права, заснований на виконанні приписів міжнародно-правових норм і принципів.

Інститути міжнародного правопорядку визначають норми та принципи, спрямовані на забезпечення миру, стабільності, безпеки й розвитку у міжнародному співтоваристві. Вони здатні впливати на вирішення глобальних проблем, відповідати на виклики транснаціонального характеру та забезпечувати захист прав людини. Тому розуміння їх сутності, складових компонентів і ролі має велике значення для вивчення міжнародного права. Численність думок і підходів щодо інститутів міжнародного правопорядку є складною проблемою, оскільки відображає різноманітність інтересів, цінностей і політичних доктрин. Ця обставина постає своєрідним викликом, що зумовлює потребу в подальшому аналізі й узагальненні набутих знань.

Єдиного підходу до визначення поняття «інститут правопорядку» не існує. Багато років теоретики з різних країн світу досліджували цю категорію в контексті протилежних правових теорій, що призвело до багатогранності та справжнього різноманіття теоретичних поглядів у політичній науці та юридичній дисципліні.

Відомий французький вчений-політолог Моріс Дюверже визначає інститут правопорядку як «сукупність правил, які забезпечують реалізацію

законності та контролюють поведінку індивідів та груп, що перебувають під юрисдикцією цього правопорядку» [439, с. 101].

Норберт Еліас частково підтримує таку правову позицію, розглядаючи інститут правопорядку як «сукупність норм, правил і способів контролю, які регулюють поведінку людей та забезпечують стабільність і безпеку в суспільстві» [441].

Головна схожість поглядів Дюверже та Еліаса в тому, що вони поклали в основу «інституту правопорядку» узагальнене розуміння «інституту права», тобто певну норму, правило, що має на меті врегулювати певні суспільні відносини та, як наслідок, встановити правопорядок.

З ними не погоджувався американський філософ Френсіс Фукуяма, котрий визначав «інститут правопорядку» як «систему політичних, правових та соціальних установ, що забезпечують регулювання конфліктів і забезпечення прав та обов'язків у суспільстві [452, с. 199].

У розумінні Фукуями, «інститут правопорядку» не має спільних рис із дотичною, але несхожою категорією «інститут права», відповідно, не може розглядатися як сукупність правил, оскільки правопорядок за своєю суттю є наслідком, результатом дії таких правил. Таким чином, через призму «правопорядку» категорія «інститут» має розглядатися як «система установ», тобто сукупність певних органів, що мають на меті забезпечити права й обов'язки людини і громадянина в суспільстві, врегулювання ймовірних конфліктів.

На нашу думку, наведені вище підходи до визначення поняття «інститут правопорядку» не є повними і потребують певної конкретизації в науково-правовому полі. Пропонуємо розглядати «інститут правопорядку» як систему організаційних, правових, інституційних і процедурних механізмів, що застосовуються для забезпечення стабільності, захисту прав і свобод людини, збереження громадського порядку та дотримання правових норм у суспільстві.

У контексті цього наукового підходу, «інститут правопорядку» включає різні складові елементи: правові норми, правоохоронні органи, судові

установи, правозастосовні процедури, системи контролю та нагляду, а також інші правові, адміністративні та політичні інституції, що сприяють дотриманню і зміцненню правопорядку.

Категорія «інститути міжнародного правопорядку» також набула дискусійного забарвлення в науковому співтоваристві. Переймаючи аналогічну численність думок, це поняття так і не набуло єдиного визначення, хоча науковці так чи інакше у своїх наукових працях намагаються розкрити наведений вище термін і надати йому визначення.

Террі Нартін у своїй статті «Міжнародний правопорядок 1919–2019 років» зазначає, що інститути міжнародного правопорядку – це певні практики, в які закріплюються та вбудовуються доктрини [508, р. 157]. Причому під цими практиками він розуміє діяльність певних органів, таких як ООН, і результат їх діяльності.

Філіп Алстон як провідний експерт у галузі міжнародного права та прав людини розглядає інститут міжнародного правопорядку як «...систему правил, процедур, механізмів та установ, які регулюють поведінку держав та інших акторів у міжнародних відносинах і сприяють виконанню міжнародного права» [522, р. 13].

Бенедикт Кінгсбері зазначає, що оскільки визначення «права» відрізняється залежно від теорії, в контексті якої надається його розуміння, то і «правопорядок», і «міжнародний правопорядок», і «інститути міжнародного правопорядку» як концепції будуть мати зовсім різне тлумачення. Кінгсбері зазначає, що всі вони по-своєму будуть правдиві, але ніколи не розкриють повною мірою зміст зазначених категорій [395, с. 132].

Погоджуючись з Кінгсбері щодо різноманіття науково-правових поглядів, пропонуємо універсальне, на нашу думку, визначення категорії «інститути міжнародного правопорядку» – як комплексної системи правових норм, механізмів та установ, що регулюють міжнародні відносини і сприяють стабільності, порядку і справедливості на міжнародній арені. У такому розумінні ця система охоплює правила і принципи, які визначають поведінку

держав та інших міжнародних акторів, а також механізми контролю, врегулювання конфліктів і виконання міжнародного права.

Якщо співвідносити запропоновані поняття «інститут правопорядку» та «інститут міжнародного правопорядку», варто звернутися до науковця Матея Савича, який слушно зазначав, що в процесі державотворення та розвитку людства як виду правопорядок виник набагато раніше міжнародного правопорядку [504, р. 184] і, відповідно, його інститути формувалися першими в історичному вимірі, стали свого роду базисом, основою для подальшого виникнення інститутів міжнародного правопорядку.

Так, «інститут правопорядку» зосереджується на регулюванні правопорядку на внутрішньому рівні в рамках конкретної держави або суспільства, включає в себе правові норми, правоохоронні органи, судові установи, процедури правозастосування, системи контролю та нагляду, а також інші правові, адміністративні й політичні інституції в межах конкретної держави.

«Інститут міжнародного правопорядку» базується на принципах державного суверенітету, рівноправності, взаємовигідності та взаємодії міжнародних акторів. Він включає в себе різні складові, такі як міжнародні договори, міжнародні організації, суди та арбітражні установи, дипломатичні механізми, правоохоронні органи та інші інституції, що сприяють дотриманню правил і принципів міжнародного права. Цей інститут має на меті забезпечити стійкий міжнародний порядок, запобігти конфліктам, врегулювати спори, захищати права та свободи людини, забезпечувати безпеку і сприяти співробітництву між державами. Відіграє важливу роль у зміцненні міжнародної спільноти та забезпеченні мирного співіснування та прогресу.

Таким чином, наведені категорії хоч і мають спільні риси, проте відрізняються за цілою сукупністю критеріїв, такими як область застосування, компоненти і масштаб.

Як уже зазначалося раніше, міжнародний правопорядок і його інститути відіграють провідну роль у забезпеченні стабільності, порядку та

справедливості в міжнародних відносинах. Розуміння особливостей цих понять має велике значення для вивчення й аналізу функціонування міжнародного правопорядку та ролі різних інститутів у ньому.

Враховуючи різні наукові підходи до визначення понять «міжнародний правопорядок» та «інститути правопорядку», варто звернути увагу, що особливості цих категорій відрізняються залежно від правових теорій, щодо яких проводиться наукове дослідження та аналіз. Деякі ключові елементи мають властивість перетинатись і бути безспірними в науковій спільноті, а деякі є авторськими пропозиціями, що поки не знайшли глобальної підтримки.

Український науковець К. Б. Попович пропонує відносити до особливостей міжнародного правопорядку та його інститутів такі ключові елементи:

- міжнародний правопорядок є результатом структурованих і організованих міжнародних відносин, досягнутих через домовленості та співробітництво сторін;
- він виникає внаслідок активної діяльності, що полягає у регулюванні відносин і формуванні відповідних правил поведінки для держав і міжнародних акторів;
- існування правових норм є необхідною умовою міжнародного правопорядку, оскільки ці норми регулюють взаємодію суб'єктів міжнародного права;
- міжнародний правопорядок ґрунтується на міжнародних відносинах, які підпорядковані зазначеним правилам поведінки;
- активна участь різноманітних суб'єктів у міжнародних правовідносинах та їх вплив на стан міжнародного правопорядку є ключовим аспектом цієї концепції;
- законність є фундаментальною передумовою успішного існування міжнародного правопорядку, що забезпечує його виконання та спроможність зберігати стабільність і порядок на міжнародному рівні [254, с. 19–20].

О. Р. Вайцеховська підходить до визначення особливостей міжнародного правопорядку та його інститутів зовсім з іншого боку, виокремлюючи такі його властивості:

- стан міжнародних відносин: міжнародний правопорядок є низкою взаємозв'язаних міжнародних відносин, що регулюються відповідними принципами та нормами міжнародного права, зокрема нормами *jus cogens*;
- орієнтований на якість: якості міжнародного правопорядку надається увага – міжнародні відносини мають відповідати чинним нормам міжнародного права;
- фактичність: наявні в конкретний час міжнародні відносини, відповідні міжнародним нормам, формують реальний міжнародний правопорядок;
- динамічність: міжнародний правопорядок є динамічною системою, що піддається змінам та адаптується до зміни обставин;
- універсальність: норми *jus cogens* застосовуються до всіх суб'єктів міжнародного права незалежно від моменту їх з'явлення;
- договірна природа: міжнародний правопорядок базується на договірних угодах між державами міжнародного співтовариства, що впливають на його формування та функціонування;
- підтримка ООН: основний механізм підтримки та забезпечення міжнародного правопорядку здійснюється через Організацію Об'єднаних Націй та її спеціалізовані інституції;
- системна структура: міжнародний правопорядок має складну структуру, що об'єднує декілька взаємопов'язаних компонентів [44, с. 183].

Аналізуючи дві кардинально різні системи особливостей «міжнародного правопорядку» та «інститутів міжнародного правопорядку», можна дійти висновку, що обидва науковця погоджуються: базисом міжнародного правопорядку є міжнародні правовідносини. При цьому К. Б. Попович

приділяє особливу увагу саме домовленості та кооперації міжнародних акторів та інших суб'єктів, у той час як О. Р. Вайцеховська хоча і не заперечує договірну природу таких правовідносин, проте акцентує увагу спільноти на нормах імперативного характеру, нормах *jus cogens*. На нашу думку, причиною такої відмінності та в деяких випадках протилежностей цих комплексних систем особливостей є те, що перший науковець розглядав ці понятійні категорії у вузькому полі, поки інший застосовував широкий системний підхід.

Додатково звертаємо увагу, що з контексту ключових елементів, представлених наведеними вище теоретиками як особливості, властивості «міжнародного правопорядку» та «інститутів міжнародного правопорядку», вбачається те, що в ході наукового дослідження понятійних категорій і К. Б. Поповичем, і О. Р. Вайцеховською було проігноровано територіальний критерій міжнародного правопорядку: за своєю суттю міжнародний правопорядок неможливо розглядати виключно в глобальному масштабі, ігноруючи національне і регіональне географічне охоплення.

Відтак особливості міжнародного правопорядку та його інститутів будуть відрізнятися залежно від того, який саме вид понятійної категорії за географічним критерієм є об'єктом наукового дослідження.

Проте якщо ставити за мету розроблення універсальної концепції, найбільш наближеної до актуальної правової реальності, яка б ураховувала всі аспекти та класифікаційні критерії в їх численності, включно з національним, регіональним і глобальним факторами міжнародного правопорядку, що за своєю суттю є взаємопов'язаними, то можна дійти висновку, що національний правопорядок має фактор впливу і частково виступає основою для формування регіонального міжнародного правопорядку, який в сукупності з іншими дотичними формує найбільш об'ємну і всеохоплюючу понятійну категорію – глобальний світовий порядок.

Саме ця ідея склала основу авторської системи ознак «інститутів міжнародного правопорядку», тому, керуючись нею, пропонуємо до розгляду такі ознаки:

- наявність правових норм (як твердого, так і м'якого права), що регулюють конкретну предметну сферу;
- сукупність відносин, що виникають у сфері міжнародної комунікації. Міжнародний правопорядок базується на міжнародних відносинах, що регулюються відповідними правилами поведінки, у тому числі, але не виключно, нормами *jus cogens*;
- особливі суб'єкти. Існування міжнародних акторів, які мають різний правовий статус, але суттєво впливають на стан міжнародного правопорядку та порядок його формування;
- взаємозв'язок між національним, регіональним і міжнародним рівнями правового регулювання. Національні суб'єкти здійснюють вплив на регіональних міжнародних акторів, які, своєю чергою, є частиною формування міжнародного правопорядку в його глобальному вимірі;
- право на суверенітет. Міжнародний правопорядок визнає суверенітет держав і створює умови для їх незалежності та рівноправності. Він забезпечує дотримання територіальної цілісності держав і невтручання в їхні внутрішні справи, якщо інше не передбачено окремими угодами або загальними принципами міжнародного права;
- антропоцентризм. Однією з особливостей міжнародного правопорядку є зосередженість на правах людини. Інститути правопорядку створюють норми та механізми для захисту прав людини на міжнародному рівні;
- особливі механізми забезпечення виконання норм і відновлення правовідповідності правопорядку. У разі порушення правил міжнародного правопорядку можуть бути застосовані санкції та інші

заходи для забезпечення виконання норм і відновлення стабільності міжнародних відносин, з урахуванням системоутворюючих принципів права.

Така система особливостей хоч і не є досконалою, виступає найбільш наближеним до правової реальності комплексом ключових елементів в умовах її швидкого розвитку.

Продовжуючи дослідження інститутів міжнародного правопорядку, неможливо не розглянути такий об'єкт науково-правового дослідження, як функції, тобто основні напрями впливу на правовідносини та поведінку суб'єктів з метою їх упорядкування, охорони та захисту [343 с. 154].

Варто зазначити, що в науковій спільноті досі не має чіткого переліку функцій інститутів міжнародного правопорядку, хоча спроби розглянути цю тему тривають ще з ХХ століття. Так, Герш Лаутерпахт у своїй праці «Функція права в міжнародному співтоваристві» (*The Function of Law in the International Community*) побічно торкається цієї теми, досліджуючи вплив судової функції на міжнародну спільноту. Він зазначає, що міжнародні спори та конфлікти є суттєвою перешкодою, одним із головних викликів міжнародного правопорядку, відтак міжнародне право повинно здійснювати судовий вплив: забезпечувати створення та функціонування міжнародних судових органів, сприяти розв'язанню міжнародних спорів, що за своєю природою є специфічними, та як наслідок перешкоджати їх виникненню з метою встановлення світового правопорядку [498, р. 103].

Елісон Бріск у праці «Глобалізація та права людини» (*Globalization and Human Rights*) досліджує сучасні виклики, які постають перед міжнародним правопорядком, що за своєю суттю є антропоцентричним. Дослідниця не розглядає безпосередньо функції цієї понятійної категорії, бо це не було предметом її наукового дослідження, проте в її роботі чітко вбачаються такі напрями впливу міжнародного правопорядку, як регуляторний, встановлюючий і кооперативний (напрямами співпраці та кооперації міжнародних акторів) [383, с. 66].

Представлені роботи побічно дають відповідь на поставлене перед науковою спільнотою питання, проте не розкривають його повною мірою. Акцентуючи увагу на сучасних викликах і проблемах міжнародного правопорядку в умовах глобалізації, враховуючи поняття категорії «інститут міжнародного правопорядку» та його ключові елементи, пропонуємо виокремити такі функції та напрями впливу на суспільні відносини:

- 1) упорядкування: встановлення, забезпечення, зміцнення структури та регламентування діяльності різних інститутів з метою ефективного функціонування міжнародного правопорядку. Ця функція дозволяє створити систему, в якій різні інститути мають визначені ролі, повноваження та взаємодіють один з одним, сприяючи спільній меті – забезпеченню правопорядку в міжнародних відносинах;
- 2) стабілізаційна: спрямована на забезпечення сталості, прогнозованості та безпеки в міжнародних відносинах. Ця функція сприяє зниженню напруги, збереженню миру, забезпеченню узгодженості дій міжнародних суб'єктів і врегулюванню конфліктів згідно з нормами та принципами міжнародного права;
- 3) комунікаційна: передання та обмін інформацією між різними міжнародними суб'єктами (інститутами та організаціями) з метою сприяння вирішенню спільних питань, координації дій та досягнення спільних цілей; забезпечення прозорості та доступності інформації про діяльність інститутів міжнародного правопорядку;
- 4) регуляторна: спрямована на встановлення норм і правил поведінки для різних міжнародних суб'єктів і держав з метою регулювання їх діяльності в міжнародних відносинах і забезпечення дотримання прав та обов'язків відповідно до визначених принципів міжнародного права. Один із аспектів – укладання міжнародних договорів і конвенцій, що встановлюють правові стандарти та норми поведінки для міжнародних суб'єктів;

- 5) розв'язання спорів: вирішення конфліктів і суперечок, що виникають між державами та міжнародними суб'єктами, з метою досягнення мирного та законного розв'язання проблем і сприяння відновленню стабільності в міжнародних відносинах. Важливим є те, що міжнародні спори вирішуються не тільки в судовому порядку, а й шляхом переговорів, миротворчих місій і посередництва. Відтак розв'язання спорів охоплює різні шляхи вирішення міжнародних конфліктів лише з однією метою – забезпечення міжнародного правопорядку;
- б) санкцій і примусу: змушення держав або інших міжнародних суб'єктів дотримуватися міжнародних правових норм і зобов'язань, що випливають із міжнародних договорів та узгоджених міжнародних стандартів. Забезпечення виконання міжнародних рішень, вироків і рекомендацій шляхом залучення силових заходів або інших механізмів впливу на країни або міжнародні суб'єкти.

Функції інститутів міжнародного правопорядку є невід'ємною складовою механізму підтримання стабільності, безпеки та співпраці в міжнародному співтоваристві. Розглянувши різноманітні аспекти цих функцій, можемо зробити висновок, що інститути міжнародного правопорядку виконують широкий спектр завдань, спрямованих на розв'язання конфліктів, встановлення спільних правил поведінки та забезпечення здійснення міжнародного права.

Варто зазначити, що інститути міжнародного правопорядку є ключовими структурами, що забезпечують впорядкованість і стабільність у міжнародних відносинах. Вони базуються на системі правових норм, принципів і механізмів, які регулюють поведінку держав та інших міжнародних суб'єктів у глобальному співтоваристві. Розуміння складових компонентів інститутів міжнародного правопорядку, а також їх факторів впливу, є важливим завданням для забезпечення ефективності цих структур і підтримання міжнародного миру та безпеки.

Відсутність правового консенсусу в науковому полі призвела до значних недоліків у розумінні та визначенні складових компонентів інститутів міжнародного правопорядку. Серед академічної спільноти ще тривають спори та дискусії стосовно конкретизації цих понятійних категорій, що призводить до неоднозначних підходів до розуміння та розвитку теорії міжнародного правопорядку.

У рамках цього наукового дослідження пропонуємо спиратися на наведене нами вище визначення понятійної категорії «інститут міжнародного правопорядку», з якого вбачається, що складовими компонентами цієї концепції виступають міжнародне право, держави, міжнародні організації, міжнародні судові установи, неурядові міжнародні організації, фізичні особи (індивіди) та нетипові юридичні особи (транснаціональні корпорації). Саме ці компоненти й постають «субінституціональною сутністю» сучасного міжнародного правопорядку, у своїй сукупності виконують основні функції вказаної концепції та виступають своєрідними факторами впливу, багатоконпонентним базисом глобального світового порядку з метою його встановлення, забезпечення та підтримання.

Загальновідомим є факт суттєвого впливу міжнародного права на світову спільноту та глобальний світовий порядок, що, з одного боку, постає реальною концепцією, а з іншого – утопічною ідеєю, абсолютом, до якого право в своєму призначенні завжди буде прагнути. Виступаючи основним регулятором міжнародних відносин, міжнародне право здійснює свій особливий вплив на міжнародний правопорядок. Встановлюючи норми та певні правила поведінки імперативно-диспозитивного характеру, ця категорія має всі ознаки інституту, а тому заслуговує на особливу увагу в науково-правовому полі.

Як слушно зазначає С. Б. Карвацька, зважаючи на те, що міжнародний правопорядок втілює стан універсальної впорядкованості міжнародних відносин і протягом часу стає метою захисту колективних інтересів усієї світової спільноти, виникає необхідність розглянути різні форми взаємодії між

міжнародним і національним правопорядками. В сучасному світі міжнародне право перевищує свою первісну роль – визначення меж у контексті соціальних конфліктів, а замість цього його ключовим завданням стало встановлення та підтримання повсякденного мирного співіснування і природного розпорядку у глобальному масштабі, а також створення цивілізаційних основ для функціонування міжнародної спільноти [123, с. 278].

На думку Р. В. Алямкіна, міжнародний правопорядок являє собою втілення сучасного міжнародного права, яке узагальнює нормативні моделі поведінки держав і міжнародні юридичні приписи, обов'язкові для всіх суб'єктів міжнародного права. Забезпечення виконання державами їх міжнародних зобов'язань є основною складовою міжнародного правопорядку, який регулює взаємовідносини між державами у глобальному вимірі [7, с. 32–33].

О. Р. Вайцеховська зазначає, що в сучасному міжнародному праві спостерігаються процеси глобалізації, які втілюються у створенні комплексу універсальних міжнародних норм, спрямованих на регулювання найзагальніших і найважливіших питань для всього людства. Одночасно з цим можна відзначити феномен фрагментації, що відображається в глибокій інтеграції правових систем окремих регіонів і країн. Це призводить до формування регіонального правопорядку, співіснуючого з системою регіонального права та універсальним міжнародним правом. Злиття цих процесів глобалізації та фрагментації відображає сучасну природу міжнародного правопорядку, де унікальний сполучник глобального та регіонального права сприяє узгодженій і ефективній регуляції глобальних викликів і завдань [45, с. 238].

Наведені вище тези науковців підводять до висновку, що міжнародне право на своїй сучасній стадії розвитку та реформування перебуває під постійним впливом нескінченних змін правової реальності, що зумовлюють виникнення все нових викликів перед міжнародною спільнотою та наражають міжнародний правопорядок на невивчені мінливі ризики. Глобалізація як

феномен сучасності зумовлює трансформацію не тільки суспільства, а й усіх соціальних процесів світового масштабу. Внутрішньодержавні системи стають взаємопов'язаними, а міжнародний правопорядок як концепція постає об'єктом нестійкого характеру, що прагне напрацювати та привласнити собі ознаку стабільності, яка, своєю чергою, буде гармонійно співіснувати з неминучою динамічністю.

Враховуючи викладене, міжнародне право як інститут міжнародного правопорядку спрямоване на підлаштування під непідконтрольні зміни та забезпечення врегулювання міжнародних відносин з метою встановлення і підтримання міжнародного правопорядку, що, безумовно, досягається виключно в умовах стабілізації правовідносин, їх підконтрольності основному регулятору. Правові норми встановлюють загальні правила поведінки для суб'єктів міжнародних правовідносин, вони призначені регулювати та контролювати взаємини міжнародних акторів. Відтак міжнародне право виконує одну з найважливіших функцій інститутів міжнародного правопорядку та має основні їх властивості.

Держави як другий інструмент міжнародного правопорядку в рамках цієї концепції мають дещо гібридний характер. З одного боку, це головні суб'єкти міжнародних відносин, що мають певні, притаманні виключно їм, ознаки і властивості та набувають вразливої здатності створювати інших міжнародних акторів. У такому вимірі вони самі підпадають під вплив міжнародного права, а відтак їх стабільність є запорукою міжнародного правопорядку (теорія пасивного об'єкта). Однак з іншого боку, виступаючи суб'єктом правовідносин держави вступають у певний контакт з іншими акторами, створюють нові прецеденти та юридичні казуси, отже здійснюють вплив на глобальний світовий порядок (теорія активного суб'єкта).

В. В. Шамрай дотримується думки, що в сучасних умовах глобалізації держава набуває вирішального значення як головний суб'єкт у представництві та захисті національних інтересів суспільства. Її роль стає ваговою, а обов'язки та відповідальність вимагають максимальної могутності. У контексті нового

світопорядку держава перетворюється на ключового захисника своєї національної сфери впливу та суверенітету. Однак досягнення успіху для держави залежить від глибокого усвідомлення реалій цього нового світового ландшафту. Позиція держави у глобальних структурах та її вплив на міжнародні й внутрішньополітичні процеси стають вирішальними чинниками для її дії та розвитку. Здатність держави захищати свої інтереси і сприяти гармонізації глобальних взаємодій визначає її можливості та вплив на світовій сцені. Таким чином, держава стає стратегічним актором, від якого залежить формування нових динамік і розмежування у глобальному вимірі [356, с. 170].

А. В. Войціховський зазначає, що забезпечення універсальності міжнародної правосуб'єктності держав є неодмінною передумовою для їх активної та уповноваженої участі в процесах формування і збереження міжнародного правопорядку. Держави як універсальні суб'єкти міжнародного права мають привілейовану здатність виробляти і сприяти встановленню норм і правил міжнародного права. Залежно від цього статусу вони можуть набувати прав і виконувати обов'язки в повному обсязі, сприяючи тим самим підтриманню міжнародного порядку [56, с. 69].

Отже, держави виступають важливим інструментом міжнародного правопорядку, оскільки на відміну від міжнародного права, що має здебільшого нормативний вплив, держави як структурний елемент демонструють переважно фактичний характер: «стабільність міждержавних відносин – стабільний міжнародний правопорядок»; «хаос міждержавного поля та переважна агресія як засіб вирішення конфліктів – слабкий міжнародний правопорядок, що стає на межі світової анархії».

При аналізі структурних елементів інститутів міжнародного правопорядку не можна не звернути увагу на важливу роль міжнародних і неурядових міжнародних організацій. Ці два структурні компоненти виступають значними важелями, оскільки здійснюють вплив на різні сфери й аспекти діяльності міжнародної спільноти, охоплюють відмінні фактори перетину і координації внутрішньодержавних систем, що взаємодіють,

поглинаються й обмінюються в умовах стрімкої глобалізації. Так, міжнародні організації виступають як ключові виконавчі органи інститутів міжнародного правопорядку, в той час як неурядові міжнародні організації представляють собою незалежні структури, що діють на міжнародній арені та мають свою специфіку й особливості в роботі порівняно з державами та міжнародними організаціями, які формуються державами.

Н. М. Крестовська зазначає, що існування світового правопорядку передбачає гармонійну взаємодію норм національного та міжнародного права для спільного формування єдиної структури правового середовища. Особливий характер світового правопорядку визначається наявністю та ефективним функціонуванням міжнародних організацій, які оперують на глобальному і регіональному рівнях. Ці організації відіграють ключову роль у забезпеченні реальності та функціонуванні світового правопорядку. Вони створюють необхідну мережу, яка об'єднує країни і континенти, спрямовану на спільні стратегії та вирішення міжнародних викликів [153, с. 56].

Ріяд Таха Шамсан висловив правову позицію, що неурядові міжнародні організації мають важливе місце у правотворчому процесі, впливаючи на позицію держав і розроблення проектів угод. Багато з цих проектів надаються на розгляд міжурядовим організаціям і державам. Крім того, деякі міжнародні неурядові організації, такі як Гаазький інститут міжнародного права, спеціально опікуються неофіційною кодифікацією міжнародного права [281, с. 152].

Відтак міжнародні організації, виступаючи як інститути міжнародного правопорядку, здатні формувати правові норми і стандарти, розробляти правові інструменти для вирішення складних міжнародних проблем, забезпечувати дотримання міжнародних договорів та угод, а також здійснювати контроль за реалізацією міжнародного права. Особливо в сучасних умовах глобалізації, міжнародні організації стають важливими агентами забезпечення сталого розвитку, захисту прав людини, екологічної стійкості та боротьби з транскордонними проблемами. Вони виступають у ролі

нормативних інституцій, встановлюючи парадигму міжнародного співробітництва та сприяючи створенню глобальних систем управління.

Неурядові міжнародні організації, своєю чергою, існують на підставі концепції «динамічної стабільності», оскільки вони не лише забезпечують сталість у функціонуванні міжнародного правопорядку, але й адаптуються до змінних глобальних умов, що впливають зі складних викликів сучасного світу. З огляду на фрагментацію при глибокій інтеграції права різних країн і регіонів, неурядові міжнародні організації виступають як важливий механізм уніфікації та координації діяльності держав у різних сферах міжнародного співробітництва. Їх робота підтримує інтеграцію норм міжнародного права, забезпечуючи таким чином стабільність і єдність міжнародного правопорядку.

Особливим інститутом міжнародного правопорядку є міжнародні судові установи. Переймаючи універсальні ознаки цієї понятійної категорії, міжнародні судові установи виконують важливу функцію розв'язання міжнародних спорів, впливають на розвиток міжнародної правової системи, забезпечуючи узгодженість і єдність інтерпретації правових норм. Це сприяє формуванню загальноприйнятих понять і принципів міжнародного права, що є основою для встановлення та забезпечення міжнародного правопорядку.

К. В. Степаненко, досліджуючи міжнародні судові установи, підкреслює їх особливі властивості як обов'язковості рішень для сторін міжнародної суперечки; незалежність; висловлення власної позиції та функціонування на основі норм міжнародного права [306, с. 50]. Все викладене вище наділяє міжнародні судові установи як інститут та понятійну категорію об'єктивністю судового розгляду, що має на меті не тільки формальне вирішення суперечки – результат, а й встановлення істини, здійснення правосуддя, і як наслідок відновлення порушених прав – закріплення міжнародного правопорядку.

В умовах стрімкої глобалізації суб'єкти міжнародних правовідносин починають не тільки контактувати між собою, а й здійснювати взаємовплив на різні аспекти суспільної діяльності. Обмін досвідом, поглинання, злиття та

запозичення внутрішньодержавних правових систем буквально створюють ситуації, коли міжнародна спільнота балансує між двома абсолютами – «хаосом» і «порядком». Ці категорії розглядаються переважно у філософському вимірі, однак якщо розглядати їх виключно у правовому полі, під «хаосом» варто розуміти той світовий порядок, коли агресія застосовується як основний засіб вирішення конфлікту і встановлення істини. Під «порядком» у правовому полі варто розуміти наявність збалансованих, врегульованих міжнародних відносин, в ідеалі – відсутність міжнародних суперечок і збройних конфліктів, або стрімке та ефективне їх вирішення за допомогою попередньо створених для цього інститутів.

Якщо попередні інститути міжнародного правопорядку (такі як міжнародне право, держави, міжнародні та неурядові міжнародні організації) переймали на себе функції впорядкування, стабілізації, комунікації та регулювання, то саме міжнародні судові установи є тими компонентами, які забезпечують розв'язання міжнародних спорів у судовому порядку. Частково останні мають ознаки примусових інституцій, оскільки, як уже зазначалось раніше, ухваленні судові рішення носять характер обов'язковості, відтак за їх невиконання для сторін передбачена відповідальність. Концептуально, така природа міжнародних судових установ наділяє їх важливою роллю в сучасному світі – в умовах нескінченних викликів і мінливих ризиків для міжнародного правопорядку.

Подібну правову позицію підтримує Л. Р. Наливайко – що сучасне міжнародне право спирається на існування ефективних інституцій, які відповідають за створення, реалізацію та захист правових норм. Однією з найважливіших складових системи міжнародних органів є міжнародні суди, які мають особливий статус, оскільки їм делеговано повноваження розглядати і вирішувати конфлікти між суб'єктами міжнародних відносин. Такі суди, як Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини та інші, складають окрему систему, яка забезпечує збалансований підхід до розгляду спорів і конфліктів. Вони гарантують

рівність всіх суб'єктів міжнародного правопорядку та принцип рівноправності сторін, що є ключовим для встановлення гармонії та порядку у міжнародних відносинах [194, с. 33].

Міжнародні судові установи виступають незалежними арбітрами, які ухвалюють об'єктивні та справедливі рішення на підставі міжнародних правових норм. Їх вироки мають авторитет у міжнародній спільноті, сприяють підтриманню стабільності та розвитку світового правопорядку. У цій ситуації міжнародні судові установи відіграють роль ключових акторів, забезпечуючи законність, справедливість і рівність у міжнародних відносинах. Їх праця спрямована на підтримання правопорядку та виконання прав і зобов'язань, зафіксованих у міжнародних договорах. Правова стабільність і динамічність, які забезпечуються міжнародними судовими установами, є невід'ємною частиною впровадження концепції глобального правопорядку та його взаємодії з іншими інститутами міжнародного права.

Інститут міжнародного правопорядку як понятійна категорія хоч і не має єдиного визначення в науковому полі, незважаючи на безліч науково-правових теорій, на підставі яких проводяться різні наукові дослідження, має єдине призначення і головну мету – встановлення, забезпечення та підтримання стабільності міжнародних відносин. Така діяльність провадиться в будь-яких сучасних умовах, в епоху глобалізації та фрагментації, протипостає непередбачуваним викликам і загартовується в динамічності правовідносин.

З урахуванням складних викликів сучасного глобального світового порядку, розвиток і забезпечення ефективності інститутів міжнародного правопорядку є вирішальним у міжнародних відносинах. Інститути міжнародного правопорядку виступають важливим елементом глобального правового ландшафту, що визначається геополітичними, економічними, соціокультурними й екологічними чинниками. Вони спрямовані на забезпечення стабільності та передбачуваності у міжнародних відносинах, збереження світового порядку і захист загальних інтересів людства.

Понятійна категорія «інститути міжнародного правопорядку» включає в себе міжнародне право, держави, урядові і неурядові міжнародні організації та міжнародні судові установи, які взаємодіють між собою для забезпечення реалізації міжнародного права та підтримання глобальної стабільності. Ці інститути створюють нормативну основу для співпраці держав, а також забезпечують контроль за дотриманням правових норм і вирішенням спорів у міжнародних відносинах.

Застосування концепції глобального світового порядку вимагає від інститутів міжнародного правопорядку постійного аналізу та адаптації до змін у світових відносинах, а еволюція цих інститутів є важливим аспектом підтримання глобальної стабільності та сприяє миру і безпеці.

Усвідомлення необхідності зміцнення інститутів міжнародного правопорядку, зокрема міжнародних організацій, розроблення нових міжнародних договорів та ефективної роботи міжнародних судових установ є вирішальним фактором для побудови стійкого глобального світового порядку, що відповідатиме потребам сучасного світу. Забезпечення міжнародного правопорядку відбувається завдяки співпраці всіх міжнародних суб'єктів, що уможливорює реалізацію прав і обов'язків відповідно до міжнародного права та допомагає підтримувати гармонію і стабільність у міжнародних відносинах.

Проте забезпечення глобальної стабільності та динамічності у міжнародних відносинах потребує постійних зусиль і адаптації до нових викликів та змін у світі. Розвиток інститутів міжнародного правопорядку має ґрунтуватися на наукових дослідженнях, урахувати глобалізаційні процеси та сприяти зміцненню глобального світового порядку відповідно до вимог сучасності. Лише такий підхід уможливить забезпечити ефективний і стабільний механізм функціонування міжнародного правопорядку в сучасному глобалізованому світі.

4.3. Тенденції до модернізації міжнародного правопорядку в контексті діалогу правових культур метамодерну

Динаміка правового розвитку на сучасному етапі життя постіндустріального суспільства зумовлює пошук ефективних інструментів адекватного реагування на виклики сьогодення. Змінюється порядок організації та функціонування всіх сфер життя: економічної, політичної, гуманітарної, безпекової та ін. Багатовекторність міжнародних процесів свідчить про те, що значення забезпечення стабільності у світі надалі зростатиме. Світове співтовариство дедалі більше переконується у необхідності розроблення раціональних підходів для колективного вирішення світових проблем і викликів, створення збалансованої системи міжнародних відносин з ефективними процедурами контролю та впливу на суб'єктів міжнародного права, належної реалізації та захисту загальнолюдських цінностей.

У цьому контексті А. Ф. Крижановський підкреслює, що сучасному суспільству відповідає і сучасний рівень правопорядку, який має ґрунтуватися на розумінні суспільною правосвідомістю ідеї права як міри свободи, справедливості та формальної рівності. Воно не сумісне з нормативістським праворозумінням, яке виходить з того, що рамки свободи і справедливості визначаються державою [156, с. 132].

Формування міжнародного правопорядку метамодерну має відповідати певним магістральним орієнтирам розвитку, зокрема: збереження та раціональне використання природного середовища; ефективна взаємодія з іншими соціальними системами; досягнення певного рівня і стану в розвитку міжнародних правовідносин, які визначаються фактичним ступенем розвитку міжнародної економіки і політики, характером і сукупністю інтересів учасників міжнародного правопорядку; розбудова моделей мирної та партнерської взаємодії учасників міжнародного правопорядку; розроблення

механізмів, здатних вчасно адаптуватися та реагувати на розвиток і зміну відносин сучасного світу.

Для правильного визначення та розуміння поняття «міжнародний правопорядок» необхідно передусім дослідити трактування поняття самого правопорядку як основи нормального, організованого та стабільного існування, функціонування і розвитку суспільства в цілому. Відтак осмислення природи правопорядку має відбуватися з урахуванням вихідних засад і принципів права. Зокрема деякі науковці стверджують, що «...одним із головних векторів новітнього осмислення природи сучасного правопорядку вітчизняні дослідники бачать у його методологічному піднесенні на рівень зіставлення з основними категоріями, які характеризують цивілізоване буття людини – свободу, справедливість, рівність, право, мораль» [158, с. 86].

Правопорядок являє собою складне, багатогранне правове та соціальне явище, яке перебуває в нерозривному зв'язку з процесами розвитку правового та соціального життя держави, а отже з усіма трансформаційними чинниками, які впливають на ці процеси.

А. Ф. Крижановський акцентує увагу на необхідності перегляду теорії правового порядку, оскільки «...сучасне суспільство болісно шукає відповіді на виклики епохи постмодерну, яка привнесла у нинішнє існування людства неусталеність і непрогнозованість. Для правової сфери це означає зміну координат правового впливу через відхід від домінування нормативно-регулятивної і ствердження нормативно-ціннісно-координаційної парадигми. Правопорядок же, як результат всіх правових процесів і процедур, що інтегрує в собі масові, масовидні і навіть індивідуальні прояви правової активності соціальних суб'єктів, стає більш вразливим, залежним від великої кількості різноманітних, нерідко випадкових факторів і чинників, також має бути осмисленим в контексті наявних і майбутніх трансформацій» [159, с. 251].

На думку вченого, «...прагнення сучасної людини до свободи значно перевищує можливості звичних регулятивних механізмів підтримання необхідного для цілісності соціуму, балансу між свободою і справедливістю.

А правові потреби сучасної людини помітно випереджають розвиток “правової інфраструктури”, яка і забезпечує наше правове благополуччя. І саме в правопорядку як в “останній” (що вельми умовно) іпостасі буття права і виявляється реальна якість правового життя. ...“локалізація” глобальних проблем посилює відчуття взаємозалежності існування людської цивілізації у всіх її теперішніх територіальних координатах, необхідність розбудови системи впорядкування на основі зовсім нового співвідношення загальнолюдського і національного» [159, с. 34].

Отже, неперервне дослідження та удосконалення теоретичних розробок щодо тлумачення правопорядку є завжди актуальним з огляду на постійну наявність різноманітних змін у процесі розвитку правового буття суспільства.

Розуміння правопорядку сучасної держави вже давно вийшло за рамки вузького визначення правопорядку як стану впорядкованості правом суспільних відносин [253, с. 20]. Не є актуальним сьогодні й визначення правопорядку як стану впорядкованості суспільних відносин, заснованих на праві та законності. Більш доцільною є позиція науковців, які ставлять під сумнів класичний погляд на правопорядок як на результат чіткої та неухильної реалізації юридичних норм.

На думку Н. В. Панаріної, формування правопорядку сучасної держави передбачає реалізацію не тільки правових норм, що зафіксовані в законах і підзаконних нормативно-правових актах, а й тих, що становлять зміст правових звичаїв, правових прецедентів, міжнародно-правових та інших видів нормативних договорів, що зумовлює необхідність перегляду традиційних уявлень про нормативну основу законності взагалі [214, с. 14].

У цьому контексті слушним є твердження З. В. Ромовської, що хоча держава є монополістом у сфері продукування законів та інших нормативних правових актів загальної дії, вона не є ним у сфері творення права, у тому числі цивільного [283, с. 12].

Отже, розуміння правопорядку сучасної держави, що не звужується до встановленого правом порядку суспільних відносин чи то результату дії суто

юридичних норм, ускладнює суть і зміст цього феномену, створює простір і розширює коло чинників, що мають вплив на його формування та розвиток. Слід погодитися з А. Ф. Крижановським, який визнає правопорядок «як цілісне інституційне соціально-правове явище, що являє собою самостійний феномен правової реальності. Він є загально визнаним наочним фактом і невід'ємною частиною офіційного, публічного і приватного правового життя, яке існує у суспільстві і щоденно має прояв у різноманітних обставинах життєдіяльності окремих особистостей та спільнот» [157, с. 9].

Водночас цей вчений відзначає у своєму дослідженні нову тенденцію в правовій доктрині – дослідження правопорядку в контексті концептуальної ідеї верховенства права. Таке бачення дозволяє, на думку науковця, досягти «чіткого розуміння сутнісних характеристик сучасного правопорядку та його співвідношення з таким спорідненим феноменом, як законність (правозаконність)» [158, с. 90]. Так, принцип верховенства права не звужується до формальної законності, тобто до правління на основі закону незалежно від його змісту. Навпаки, верховенство права містить у собі систему ціннісних орієнтирів правопорядку, таких як принципи гуманізму, легітимності, легальності, справедливості, процесуальності, толерантності, ієрархічності, ситуативності [200, с. 6].

Варто також зазначити про розвиток ідеї тісного взаємозв'язку і взаємовпливу правосвідомості особистості та сучасного правопорядку, що розробляється зокрема Т. Г. Андрусом, який спирається на погляди Б. О. Кістяківського. На думку вченого, центральною, стрижневою ідеєю правопорядку стає людина, індивід, особистість як елемент, що поєднує правопорядок і правосвідомість, а не суто закон. Тобто з цієї позиції, наявний у житті правопорядок не є тотожним правопорядкові, викладеному у правових нормах. Так, тенденція до детальної регламентації та регулювання всіх суспільних відносин статтями писаного закону притаманна поліцейській державі, є визначальною ознакою такої держави, на противагу державі

правовій. Загалом така тенденція є проявом низького рівня правосвідомості, адже зростання кількості законів не сприяє зміцненню правопорядку [9, с. 16].

З позицій антропоцентризму неможливо розглядати будь-які аспекти буття права, виключаючи з цього процесу його суб'єкта як центральну ланку правової системи, основну рушійну силу права, включаючи процеси правотворчості та правозастосування. Водночас класична теорія правопорядку нерідко залишає осторонь суб'єкт права, не враховує його у своїх конструкціях і робить головний упор на норми і ефективність механізмів їх реалізації. Однак ми вважаємо, що правосвідомість як невід'ємна якість суб'єктів права детермінує особливості реалізації ними правових норм, зрештою проявляється як у психічному образі права, так і в масовій поведінці – у вигляді виконання правових приписів.

Звідси випливає, що стан правопорядку залежить від численних факторів, які лежать поза сферою права. Масова поведінка людей, яка зрештою і становить правопорядок, отримує ментальне, психічне, біологічне вимірювання.

Загалом науковці і практики, які досліджують явище правопорядку епохи постмодерну, звертають увагу на розширення правових джерел, зростаюче значення м'якого права та його складових у формуванні правопорядку сучасної держави. Так, наприклад, О. М. Пасенюк у своєму дослідженні правової теорії постмодерну робить висновок, що неповнота, неясність, суперечливість чи відсутність законодавства, яке регулює спірні відносини, мають усуватися насамперед нормами, створеними юридичною практикою, а не законодавчими змінами [217, с. 9].

Зі свого боку, В. Г. Перепелюк у своєму дослідженні заявляє, що у постмодернізмі правовстановлююче значення визнається, передусім, за діяльністю приватних осіб, що дозволяє їм самокоординувати та саморегулювати взаємовідносини між собою. При цьому підкреслює, що не договірна практика, яка здійснюється на основі позитивного права, породжує

норми нового типу (конвенції), а навпаки, спонтанно породжувані конвенції постійно змінюють реальну договірну практику [235, с. 35].

І якщо уявляється можливим вплив різноманітних (у тому числі неюридичних) чинників на формування правопорядку сучасної держави, то з розвитком останньої уявляється необхідним і визнання та дослідження впливу інструментів, що відповідають сучасним реаліям, зокрема м'якого права.

Тут варто навести твердження Т. С. Федорової: «...сучасній державі властива організація та діяльність такої системи інститутів, які відповідають об'єктивним потребам суспільного життя, причому не тільки система, що діє, а й така, що розвивається під впливом нових суспільних викликів, які становлять інтереси суспільства. З цього випливає, що сучасна держава стає реальністю завдяки ефективній діяльності її інститутів, стратегічною метою яких є забезпечення суспільного порядку, базованого на праві» [335, с. 147].

Дослідити цей аспект можна на прикладі ролі актів м'якого права у формуванні правопорядку ЄС.

Так, інститути ЄС звертаються до актів м'якого права при регулюванні відносин як у зовнішній, так і внутрішній політиці. У зовнішній політиці це проявляється у регулюванні відносин з державами-кандидатами до вступу в ЄС, третіми країнами та іншими релевантними суб'єктами. Яскравим прикладом є «Порядок денний асоціації 2009 року», ухвалений Радою з питань співробітництва «Україна-ЄС», який формально не створює юридичного зобов'язання, водночас фактично імплементується в національне законодавство України.

У внутрішній політиці використання актів м'якого права відбувається для регулювання численних сфер: навколишнього середовища, розвитку промисловості, освіти і культури, фінансового управління, зайнятості, транспорту, енергетики, регіональної політики, розроблення та дослідження технологій тощо. Улріка Мьорт, аналізуючи практику європейських інститутів, констатує тенденцію до використання м'яких методів регулювання

як у традиційних сферах, таких як державна допомога, так і в нових для ЄС сферах, наприклад, у трудовій і соціальній [505, р. 136].

Водночас Лінда Сенден у своєму дослідженні розглядає можливі варіанти значення актів м'якого права, що визначають їх місце у європейській системі джерел права:

- необов'язкова допомога при інтерпретації, що означає можливість європейських і національних установ самим вирішувати доцільність чи недоцільність застосування актів м'якого права при тлумаченні правових норм;
- обов'язкова допомога при інтерпретації, що зобов'язує держав-членів ЄС брати до уваги акти м'якого права під час здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності;
- забезпечення послідовної інтерпретації, що передбачає обов'язок держав-членів ЄС поступово приводити акти національної системи права у відповідність до рекомендацій і думок, висловлених міжнародними установами [549, р. 365].

Аналізуючи вплив м'якого права на розширення компетенції інститутів ЄС, Г. О. Головач стверджує, що наслідком такого розвитку стає формування нового за своєю суттю правопорядку, який не звужується повністю ані до національного, ані до міжнародного [62, с. 85].

Аналізуючи засади сучасного міжнародного правопорядку, у цілому ми маємо враховувати тенденції до глобалізації та інтеграції, інформаційної трансформації та транспарентності, екологічної кризи та модернізації систем енергозабезпечення, питання загальної та локальної безпеки та миру.

К. Б. Попович вважає, що «...найважливішим фактором, що зумовлює необхідність формування міжнародного правопорядку та його подальшого зміцнення, виступає вирішення глобальних проблем, яке можливе лише при взаємній домовленості та співпраці різних держав, чим і зумовлюється підвищений інтерес до розробки нових методів та засобів підтримки і захисту правопорядку на нашій планеті» [254, с. 17].

Статут ООН змінив пасивний підхід міжнародного права і вперше в історії людства встановив імперативну заборону державам застосовувати в міжнародних відносинах погрозу силою або її застосування проти політичної незалежності будь-якої держави та її територіальної цілісності. Тим самим у чіткій юридично-обов'язковій формі було зафіксовано, що співробітництво між державами, незважаючи на всі наявні розбіжності між ними, має бути лише мирним і миролюбним. Держави є суб'єктами, які створюють та реалізують норми міжнародного права, самостійно визначаючи зміст своєї поведінки та межі її правомірності, а також дають оцінку поведінці третіх суб'єктів і меж їх правомірності [305].

Розвиток зазначених приписів мав місце у багатьох міжнародних правових актах, зокрема в Маастрихтському договорі (1992), де вперше з'явилися положення щодо розвитку спільної зовнішньої та безпекової політики, яка в перспективі може стати «політикою спільної оборони». Згодом ця ініціатива була визнана недостатньо ефективною і замінена розширеним і більш дієвим політико-правовим інструментом, який зафіксований Амстердамським договором ЄС (1997) (набув чинності у 1999 р.) і здобув назву «Спільна Європейська політика безпеки та оборони» [474, р. 32].

Як зазначають В. Е. Теліпко та А. С. Овчаренко, старі зразки поведінки на міжнародній арені руйнуються, старі гасла перестають бути повчальними, старі рішення стають марними. Світ став взаємозалежним у економіці, у комунікаціях, у людських прагненнях. Тією чи іншою мірою дедалі більше вчених розглядають наш час як такий, в якому територіальна держава, що домінувала у світовій політиці протягом п'яти останніх століть, затьмарюється нетериторіальними акторами – такими як транснаціональні корпорації, транснаціональні соціальні рухи й міжнародні (міждержавні та неурядові) об'єднання.

Сучасна світова політика – це не безшовне полотно, а багатошарове переплетіння різноманітних відносин. У такому світі одна модель не зможе пояснити всі ситуації. Секрет розуміння полягає в тому, який підхід або

комбінацію підходів використати при аналізі ситуації. Замінника уважному аналізу реальних ситуацій немає і ніколи не буде, однак без теорії все ж не обійтися – будь-який емпіричний або практичний аналіз ґрунтується на ній. Академічні вчені також залишають свій відбиток у думках державних діячів, що значно впливає на сучасну міжнародну політику.

С. М. Скурихін вважає, що принципами існування світового правопорядку виступають розумність, справедливість, рівність, свобода, формально-правова визначеність. По суті, сучасний правопорядок – це результат узгодження національних інтересів. Загальний правовий розвиток відбувається в рамках процесу конвергенції. Вважається, що в результаті утворення єдиного правового простору поступово формуватиметься глобальне право [297, с. 303].

Потрібно визнати не тільки те, що «практики, які вірять, що вони вільні від будь-якого інтелектуального впливу», несвідомо перебувають в полоні численних концепцій, створених «деякими академічними вченими якийсь час тому», але й те, що ці «академічні вчені» відіграють безпосередню роль у формуванні зовнішньої політики дедалі більшою мірою. Невірні моделі й помилкове сприйняття світової політики можуть прямо призвести до хибної або навіть катастрофічної національної політики, ба навіть уже призводять. Конфліктогенність міжнародного середовища робить центральною проблемою міжнародної політики забезпечення безпеки.

При цьому безпека розглядається насамперед у військово-силовому і державоцентричному вигляді. Ця сфера реальної політики одержала в політичних реалістів назву «високої політики», чим особливо підкреслюється її виняткове місце [317, с. 118–119].

Кожна держава, конкуруючи з іншими, прагне досягнення такого балансу сил, яке виступало б стримувальним механізмом в умовах протистояння, за якого ця держава може отримати перевагу, що гарантує їй безпеку. Їх головна мета (забезпечення міжнародного миру і безпеки) у принципі схожа, відмінність полягає в методах досягнення. Крім того, якщо

кожна окрема держава прагне забезпечити власну безпеку, то політика міжнародного права покликана забезпечити її для всього міжнародного співтовариства.

Однією з головних проблем сучасного міжнародного правопорядку і його недостатньої ефективності є відсутність науково розробленої політики міжнародного права. Норми міжнародного права, насамперед угоди і юридично обов'язкові резолюції, розробляються без відповідного психологічного, соціологічного й антропологічного аналізу того соціально-психологічного середовища, на яке ці норми повинні впливати. Водночас після ухвалення і впровадження норм міжнародного права немає необхідного соціально-психологічного моніторингу, який би дозволив встановити ступінь ефективності цих норм – їх впливу на свідомість і поведінку широких мас [321, с. 131].

На думку Л. Д. Тимченко та В. П. Кононенко, наша епоха характеризується політизацією всіх галузей суспільних відносин. Але політика може бути послідовною і прогнозованою тільки в умовах її функціонування у правових рамках. Зовнішня політика – це стратегія міжнародної діяльності держави. Керуючись метою і принципами політики, держави створюють і застосовують норми міжнародного права. Водночас міжнародне право – це не результат якоїсь певної політики. Розвиток міжнародного права відбувається історично, воно є результатом тривалих різноманітних політичних процесів, завдяки цьому володіє відносною самостійністю від політики, від її коливань.

Міжнародна політика полягає в суперництві суверенних держав, що орієнтовані на національні інтереси, а тому борються за досягнення тієї мети, яка постійно перебуває у сфері їх уваги. До них належить насамперед досягнення безпеки, оскільки за відсутності верховного арбітра в міжнародних відносинах кожна держава змушена багато уваги приділяти власному захисту.

Міжнародна політика є ядром міжнародних відносин і політичною діяльністю суб'єктів міжнародного права (держав, міжурядових і неурядових

організацій та ін.), пов'язаною з вирішенням питань війни і миру, забезпечення загальної безпеки, охорони навколишнього середовища, подолання відсталості й бідності, голоду і хвороб. Таким чином, міжнародна політика спрямована на розв'язання питань виживання і прогресу людського співтовариства, вироблення механізмів узгодження інтересів суб'єктів світової політики, запобігання глобальним і регіональним конфліктам, створення справедливого порядку в світі. Вона є важливим чинником стабільності й миру, розвитку рівноправних міжнародних відносин.

Наведені положення призводять до висновку, що під міжнародним правопорядком слід розуміти особливий зріз правової реальності, який чітко відображає статичні та динамічні характеристики правового впливу на відносини, учасниками яких виступають суб'єкти міжнародного права; засновується на принципах законності та верховенства права, на загальнолюдських цінностях і міжнародно-правових приписах, закріплених у нормах м'якого та твердого права.

Відтак міжнародний правопорядок – це людиноцентриський стан відносин між суб'єктами міжнародного права, заснований на виконанні приписів міжнародно-правових норм і принципів.

В. Г. Буткевич цілком обґрунтовано зазначає, що цілями правового порядку є: правовий вираз та оформлення міжнародного життя; забезпечення чіткого й суворого режиму міжнародних відносин; забезпечення матеріального добробуту народів; правове забезпечення і гарантія нових економічного, політичного, інформаційного, екологічного та інших порядків у міжнародних відносинах тощо [188, с. 78].

На нашу думку, формування сучасного міжнародного правопорядку має засновуватися на врахуванні можливостей синкретичного поєднання та вироблення механізмів збалансованого функціонування, різноманітних системних компонентів міжнародних відносин. Таке поєднання дозволить вийти на зовсім інший рівень діалогу світових правових культур.

Розкриваючи природу діалогу правових культур правових систем метамодерну, необхідно враховувати, що людська цивілізація вступила в новий етап свого розвитку, що характеризується усвідомленням взаємозв'язку і взаємодії народів, країн, культур.

Взаємодія правових культур є невід'ємним фактом розвитку міжнародних відносин. Національна правова культура в «чистому вигляді» практично не може бути ізольованою від зовнішнього впливу. На формування і розвиток правової культури з кожним десятиліттям все більший вплив здійснюють зовнішні та міжнародні чинники.

Наприклад, Генеральна конференція ЮНЕСКО від 2 листопада 2001 року ухвалила Всезагальну декларацію про культурне різноманіття, яка розглядає міжкультурний діалог як найкращу гарантію миру. У декларації йдеться про те, що «захист культурного розмаїття є етичним імперативом, невіддільним від поваги гідності людської особистості» [106].

Радикальні зміни останніх десятиліть демонструють тенденцію до відмови від суб'єктно-об'єктної дуальності на користь культурного плюралізму. В літературі все частіше використовуються поняття «діалог культур», «діалог цивілізацій», що засновані на принципах толерантності. У сучасній культурології широкого поширення набула концепція діалогізму (Е. Уолл), заснована на ситуаціях, в яких є неможливим постійне переважання одного дискурсу над іншим.

Діалог є пошуком підстав загального, здатного з'єднувати різні культури, виступати як спосіб збереження відкритості культурного простору, завдяки чому виникають зв'язки як зі світовою (зовнішній діалог), так і вітчизняною (внутрішній) культурою.

Дослідження правових аспектів міжкультурної взаємодії виявляє, що правові системи різних держав перебувають в постійному «культурному діалозі». Правова культура конкретного суспільства збагачується за рахунок фрагментів інших правових культур.

Відтак аналіз загального правового розвитку сучасності має

проводитися з урахуванням аспектів взаємодії правових культур.

Л. А. Луць розглядає правову діяльність як елемент правової системи, залежності від останньої визначає її місце, сутність, структуру, функції та інші властивості, а також, навпаки, залежності правової системи, зокрема її динаміки, стану, призначення й ефективності, від правової діяльності, правотворчості, правореалізації, правового мислення [172, с. 26–29].

Зокрема Н. М. Оніщенко наголошує, що вчені, які «належать до різних правових сімей – загального права, романо-германського права, мусульманського права, права Індії, права Японії та ін., – займають різні позиції у визначенні елементного складу правової системи та її співвідношення з поняттям права» [209, с. 19].

Дослідження взаємозв'язку правових систем різних рівнів дозволяє вивчити їхній дуалістичний взаємовплив, тобто питання щодо тенденцій, які існують на вищих або нижчих рівнях стосовно країни, яким чином вони впливають і своєрідно виявляються на рівні країни, і навпаки, які тенденції характеризують внутрішній саморозвиток країн і як вони виявляються на вищих і нижчих рівнях [256, с. 90–91].

Слід погодитися з О. В. Стівбою, що «як первинний елемент правової системи країни на базовому для порівняльно-правового дослідження рівні, доцільно виокремити соціальну ситуацію, що має правову природу, тобто не всі, а лише такі соціальні ситуації, які можуть і мають бути врегульовані за допомогою правових засобів» [309, с. 4].

На методологічному значенні поняття «соціальна ситуація», що потребує правового вирішення, наголошують також компаративісти, які визнають «функціональне порівняння» [352, с. 66–69].

Своєю чергою, Л. А. Луць зазначає, що «норма права є моделлю ситуації, тому що гіпотеза визначає умови здійснення взаємодіань, диспозиція – їхні основні ознаки, а санкція – правові наслідки як реакцію на результати взаємодіань. Так само можливо тлумачити правовідносини, юридичні факти, права, свободи й обов'язки, юридичну відповідальність, правопорядок,

предмет правового регулювання, юридичну справу й багато інших правових понять» [171, с. 159].

З цього приводу Х. Бехруз констатує: «...у країнах Європи такий припис має форму норми права, у країнах англо-американської правової сім'ї – судового прецеденту, у мусульманських країнах – релігійного правила, у звичайних правових системах – правового звичаю й так далі». Сучасні тенденції світового розвитку зумовлюють інтеграційні процеси у взаємовпливах правових систем різних країн, які виявляються, зокрема, у їхній конвергенції, наближенні, гармонізації, уніфікації законодавства, забезпеченні пріоритету прав людини, домінуванні норм міжнародного права над внутрішнім правом, що активізує дослідження їхніх загальних, особливих та унікальних властивостей [24].

«Правова акультурація – це тривалий контакт культурно-правових систем різних соціумів, які використовують, в залежності від історичних умов, різноманітні методи і способи впливу, необхідним результатом якого є зміна первинних структур культури контактуючих соціумів і формування єдиного правового простору». Взагалі, культура – центральне і найбільш багатозначне теоретичне поняття культурології. Поняттям «культура» ще в Стародавньому Римі позначали процес активного впливу людини на природу з метою її зміни. Людина, використовуючи свої знання і досвід, вносила щось нове, людське в процес вирощування рослин, «культивувала», змінювала їх. Такий сенс згодом поширився і на інші сфери людської діяльності. Наприклад, вироблення законів і правил поведінки у Стародавньому Римі називали *cultura juris*, удосконалення писемності – *cultura literaturum* [302, с. 10].

Сьогоднішні правові цінності все більше перетворюються на планетарну, глобальну дійсність. Так, кожна держава розвивається на власному фундаменті, але водночас в економіці, політиці, ідеології, правовому мисленні й культурі правові цінності все більше набувають спільних рис. Політична і правова система держав ХХІ століття характеризується синтезом усіх позитивних сторін багатого досвіду людства. Цей досвід підтверджує

виникнення демократичної правової держави і справедливого громадянського суспільства для стабільного розвитку та соціального прогресу. Такий процес відбувається за допомогою діалогу правових культур (шляхом формування загальнопланетних правових цінностей) [287, с. 11–12].

Дослідження процесу формування загальнопланетних правових цінностей актуалізується в умовах діалогу правових культур законодавчого (романо-германського) та прецедентного (англо-американського) права. За словами К. Осаке, «У цих двох гілок західної правової культури абсолютно різні концепції права, абсолютно різні тлумачення поняття “праворозуміння”, відповідно, протилежні уявлення про законослухняність громадянина» [212, с. 214].

Практика показує, що контакти з носіями іншої правової культури значно впливають на правову культуру суспільства в цілому. Масштаби такого впливу визначаються наступними обставинами:

- культурно-правова близькість спільнот, що контактують;
- ступінь сприйняття носіями культури-реципієнта елементів культури-донору;
- ступінь зв'язку з іншими елементами культури суспільства (чим сильніше інтегровані компоненти культури, тим складніше змінити кожен з них окремо) [302, с. 302].

Варто підкреслити, що діалог може розгортатися і в надрах правової культури – так званий внутрішній діалог. С. М. Скуріхін констатує: «Внутрішній діалог – це діалог, який розгортається в культурі, до складу якої входить дві, три і більше субкультур, що відчують потребу у взаємних контактах» [297, с. 302].

Аналізуючи вищевикладене, вважаємо, що діалог правових культур на сучасному етапі правового розвитку є, перш за все, основою і механізмом для виокремлення універсальних, всесвітніх, загальнолюдських цінностей.

Тут слід враховувати, що правові системи всіх країн не існують ізольовано. Вони взаємодіють одна з одною, ведуть нескінченний культурний

діалог. Правова культура окремих країн піддається постійному впливу випадкових фрагментів інших правових культур, юридичних текстів, процедур і правових конструкцій, що потрапляють до неї ззовні. Оновлення в праві пов'язано з процесом створення самобутніх правових цінностей у рамках конкретної національної культури. Такий вплив уможлиблює оцінити власний досвід правового життя, знайти можливість розвивати, удосконалювати окремі елементи своєї правової системи, наповнюючи їх новими смислами.

Діалектика культурної динаміки полягає в постійному переході від минулого до сьогодення та майбуття. Накопиченому досвіду минулого протистоїть повсякденна практика сьогодення, яка потребує постійного декодування колишнього культурного досвіду, його пристосування, відбору та інтерпретації. Процеси глобалізації та культурної динаміки, як показує практика, не ведуть до формування єдиної світової культури. Сучасна культура залишається безліччю самобутніх культур, що перебувають в діалозі та взаємодії одна з одною. Культурні зміни ведуть тільки до універсалізації, але ніяк не до одноманітності.

Зміни є невід'ємною властивістю культури та включають в себе як внутрішню трансформацію культурних явищ (їх зміни в часі), так і зовнішні зміни (взаємодія між собою, пересування в просторі і т.п.). Завдяки цьому відбувається поступальний рух культури, її перехід від одного стану до іншого [130, с. 318].

Один народ запозичує в іншого не все підряд, а лише таке: а) що є близьким до його власної культури, що зможуть зрозуміти, оцінити і використовувати; б) що принесе явну або приховану вигоду, підніме престиж народу, дозволить просунутися вгору сходами прогресу, дасть перевагу перед іншими народами; в) що відповідає внутрішнім потребам цього етносу, задовольняє такі фундаментальні потреби, які не можуть задовольнити культурні артефакти і культурні комплекси, наявні в його розпорядженні.

Зовнішні зміни проявляються як через розширення вже наявних, так і через виникнення якісно нових культурних форм. При цьому зміни в культурі

протікають або у формі активізації, або у формі уповільнення, що знаходить свій вираз у темпах і ритмах динаміки культури, а також у різних її видах і формах [287, с. 10].

Підсумовуючи, хотілось би зазначити, що міжнародний правопорядок метамодерну – це універсальний (такий що враховує і галузевий, і регіональний аспекти) людиноцентриський стан відносин між суб'єктами міжнародного права, який заснований на виконанні приписів міжнародних, регіональних, національних і локальних (корпоративні норми ТНК) положень та принципів, організований з урахуванням тенденцій до глокалізації та цифровізації, орієнтований на задоволення потреб реального та віртуального світів.

Вихідними засадами формування міжнародного правопорядку метамодерну слід називати: стимулювання розроблення ефективних механізмів діалогу правових культур правових систем метамодерну; домінування загальноновизнаних і актуальних людських цінностей; забезпечення раціональної екологічної політики; наявність дієвих процедур підтримання світової безпеки (кібербезпеки); створення технологічно-досконалих інструментів комунікації для міжнародних акторів, відповідних потребам сучасного інформаційного суспільства; легалізація цифрових суб'єктів права; визнання доцільності формування метадержави та глобального права; техногуманізація як складова морально-етичних засад людства; раціональна етика біоінженерії.

Міжнародний правопорядок метамодерну стимулює розроблення ефективних механізмів діалогу правових культур наявних правових систем, які мають бути засновані на загальноновизнаних людських цінностях, розумінні необхідності забезпечення раціональної екологічної політики, наявності чинних процедур підтримання світової безпеки та технологічно-досконалих інструментів, відповідних потребам інформаційного суспільства. Відтак метамодерністською парадигмою міжнародного правопорядку є теоретично обґрунтована, правовідповідна та цифровізована модель підтримання якісного

стану міжнародно-правових відносин, яка відповідає вимогам приписів міжнародно-правових норм і принципів.

4.4. Глобальний світовий порядок як модель нової міжнародно-правової реальності

Глобальний світовий порядок є складним і багатогранним явищем, яке визначає співвідношення та взаємодію різноманітних суб'єктів у міжнародному співтоваристві. Завдяки швидкому розвитку міжнародних відносин і транснаціональних процесів, зростанню глобальних викликів, питання глобального світового порядку стає надзвичайно актуальними для юридичної науки та міжнародної політики.

Наукове дослідження щодо глобального світового порядку має важливе значення для розуміння та розроблення відповідних правових механізмів, які сприятимуть стійкій мирній взаємодії держав, дотриманню прав людини, забезпеченню економічної стабільності та спроможності реагувати на глобальні виклики. Глобальний світовий порядок потребує цілісного підходу, який би поєднував правові, політичні, економічні, соціокультурні та екологічні аспекти, забезпечуючи справедливу та раціональну організацію міжнародних відносин.

Варто зазначити, що понятійна категорія «глобальний світовий порядок» розкриває своє визначення через розуміння «світового порядку» як цілісної концепції, що в силу неоднозначності наукових точок зору та численності правових теорій набуває різного значення, кожне з яких має своє право на існування в науково-правовому полі.

Так, прихильник структурно-конструктивістського підходу Х. Булл під «світопорядком» розуміє наявність низки правових механізмів і норм, що встановлюють певні правила поведінки [405]. У такому вимірі під «глобальним світопорядком» доцільно розуміти низку правових механізмів і норм, що регулюють взаємодію міжнародних акторів у міжнародних відносинах шляхом встановлення певних правил поведінки.

Не погоджуючись з викладеною правовою позицією, представник аксіологічного підходу Р. Летхем визначає «світовий порядок» як сукупність

узагальнених цінностей, таких як свобода та демократія [495]. Керуючись наведеною тезою, «глобальний світовий порядок» варто розуміти як комплексну систему узагальнених світовою спільнотою гуманістичних цінностей. Аксіологічний підхід у контексті глобального світового порядку підкреслює значення тих гомоцентричних аспектів, які становлять основу міжнародних відносин і взаємодії між державами та іншими міжнародними акторами. Проте наукова спільнота переважною більшістю критикує таку правову концепцію, визначаючи її як неповну та здебільшого спотворену ідеалістами.

Дж. Розенау як біхевіорист дотримується такої правової позиції, яка тлумачить «світовий порядок» як спільну поведінку міжнародних акторів [540]. Відтак «глобальний світовий порядок», на думку цього вченого, – це сукупна зразкова поведінка глобального політичного ансамблю, що виступає комплексом всіх акторів глобальної світової політики.

Правові теорії, у контексті яких розглядається понятійна категорія, дійсно мають вплив не тільки на визначення, але й на саму концепцію «глобальний світовий порядок». Тлумачення як постулат слугує основоположним базисом для подальшої розбудови суті категоріального апарату, відтак для проведення універсального дослідження варто зберігати баланс між радикальними поглядами теоретиків, обираючи саме нейтральність серед численних визначень і понять.

Беручи до уваги правові позиції наведених вище вчених, пропонуємо розглядати «світовий порядок» в рамках цього наукового дослідження як систему взаємовідносин міжнародних суб'єктів, що регулює їх поведінку та взаємодію на світовій арені. В такому розумінні ця категорія буде охоплювати спосіб функціонування та взаємодії міжнародного співтовариства, включаючи механізми вирішення конфліктів, здійснення співпраці, торгівлі, дипломатичних відносин, встановлення міжнародних норм і стандартів.

Ґрунтуючись на цьому, «глобальний світовий порядок» буде виступати розширеною концепцією світового порядку, яка включає в себе не тільки

традиційні міжнародні структури та взаємовідносини між державами, але й охоплює глобальні виклики та проблеми, що стосуються всього світу. Він регулює взаємодію між міжнародними акторами, незалежно від їх розміру, економічного статусу або політичного впливу. Глобальний світовий порядок ставить перед собою завдання забезпечити стабільність, мир, справедливість, захист прав людини та вирішення спільних глобальних проблем, що в силу своєї значущості є вищими за можливості світової спільноти без певної на те попередньої організації.

На нашу думку, під глобальним світовим порядком слід розуміти загальний стан відносин у сучасному світі, який відображає та враховує всі прояви соціальної реальності, від очікуваних закономірностей до аномалій і випадковостей.

Глобальний світовий порядок має багатосторонній характер [336]. Унаслідок своєї складності та глобального охоплення він є багатоаспектним феноменом у сфері міжнародних відносин, що утворюється внаслідок взаємодії різноманітних акторів на глобальному рівні та включає елементи міжнародного права, економічних відносин, політичних процесів, культурних взаємодій та інші впливові аспекти, що в силу своєї природи формують і забезпечують функціонування всієї міжнародної системи.

М. В. Фесенко, досліджуючи питання нового світового порядку, зазначає, що світовий порядок XXI століття має ґрунтуватися на механізмах колективного вирішення ключових проблем, на пріоритеті права та широкій демократизації міжнародних відносин [448]. Одним із найважливіших аспектів глобального світового порядку, що в своїй сукупній концепції відповідає наведеній тезі, є перехід від одностороннього або домінуючого впливу країн чи держав на багатосторонній підхід, де вирішення глобальних викликів стає спільною справою всіх міжнародних акторів. Це означає, що держави повинні співпрацювати, спільно розробляти політику, створювати міжнародні інституції та діалогові механізми для досягнення спільних цілей і вирішення спільних проблем. Таким чином, глобальний світовий порядок за

своєю суттю сприяє (або вже є результатом) колективізації зусиль всіх міжнародних акторів – глобального політичного ансамблю.

В історичній ретроспективі глобальний світовий порядок як концепція та ідея почав формуватися з 90-х років ХХ століття. Саме тоді, згідно науковому баченню Валерія Бебика, процеси глобалізації набрали обертів, переважно внаслідок зростаючої економічної інтеграції та розширеного сприйняття загальнолюдських, планетарних екологічних, технологічних і техногенних проблем [20].

До цього часу глобальний світовий порядок формувався переважно в контексті історичних подій, політичних ініціатив, економічних і культурних взаємодій, що відбувалися протягом попередніх століть. Важливими факторами були колоніальна експансія, імперська конкуренція, утворення міжнародних організацій після Першої та Другої світових воєн, а також формування двох супердержавних блоків під час Холодної війни.

Світовий порядок того періоду характеризувався системою міжнародних правил, заснованих на принципах суверенітету держав, невтручання у внутрішні справи, балансу сил, дипломатичної та військової стратегії. Однак з розвитком технологій, зростанням обсягів торгівлі та фінансових відносин глобалізаційні процеси здобули настільки масштабний характер, що спричинили появу нових викликів і тенденцій, які призвели до формування концепції глобального світового порядку.

Наприкінці ХХ століття стали актуальними питання реформи міжнародних інституцій, посилення правового регулювання, взаємної залежності держав і розроблення нових стратегій збереження миру та стабільності. Переходячи з ідеологічного протистояння до більш глобального співробітництва, перед міжнародною спільнотою постало завдання створити більш адаптивні та гнучкі механізми регулювання, які б ураховували інтереси всіх держав та інших міжнародних акторів.

Б. Уїлсон, досліджуючи процеси глобалізації ХХ століття, зазначав, що відбувається перетворення традиційних зв'язків між суб'єктами: центр

комунікації акторів, у тому числі, але не виключно міжнародних, з локального зміщується на глобальний. Через це суб'єкти у своїй поведінці дедалі більше керуються практичними функціональними завданнями, які диктує актуальна ситуація, а не тими традиційними цінностями, що слугували основними орієнтирами в минулому [582].

Відтак світовий порядок у період з кінця XX до початку XXI століття суттєво змінився під впливом глибоких трансформацій у міжнародних відносинах. Процеси глобалізації, зокрема у сфері економіки, технологій, комунікацій та культури, стали драйверами зближення держав та акторів на світовій арені. Однією з ключових рис світового порядку того періоду стала економічна інтеграція. Утворення регіональних блоків, таких як Європейський Союз, сприяли посиленню економічних відносин і торгівлі між країнами. Цей процес дав змогу створити нові правила та інституції для регулювання глобальної економіки.

Також світовий порядок того часу характеризувався зростаючою роллю недержавних акторів. Міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації та інші громадські групи стали вагомими учасниками глобальної арени, впливаючи на ухвалення рішень і формування світової політики.

Поступове розширення прав і обов'язків міжнародних організацій стало ще однією важливою тенденцією. Міжнародні інституції стали грати активнішу роль у миротворчих операціях, конфліктології, екологічних і соціальних програмах, сприяючи співпраці держав у вирішенні глобальних проблем.

Глобальний світовий порядок у XXI столітті – це складна ідеологічна концепція, що передбачає створення узгодженої системи взаємодії та співпраці між державами, міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями та недержавними акторами в межах глобальної арени. Ця концепція базується на принципах мирного врегулювання конфліктів, збереження міжнародної безпеки, підтримання правопорядку та захисту прав людини. Одним із основних аспектів глобального світового порядку XXI

століття є перехід від домінування державного суверенітету до більш узгодженого, кооперативного підходу при ухваленні рішень. Заснований на ідеї взаємозалежності держав та акторів, глобальний світовий порядок сприяє зближенню та співпраці для досягнення спільних цілей і відповіді на глобальні виклики.

Іншим ключовим аспектом є прагнення до збалансованого розвитку та сталого економічного зростання, яке б враховувало інтереси усіх країн і сприяло зменшенню економічних нерівностей між державами. За такої концепції глобальний світовий порядок пропонує вирішувати соціальні й економічні проблеми через спільні зусилля та узгоджений підхід, що забезпечує стабільність і благополуччя на міжнародному рівні.

Варто зазначити, що наразі представлена ідеологічна концепція перебуває на стадії неустанного розвитку та постійного реформування. В науково-правовому полі не вщухають дискусії не тільки щодо визначення глобального світового порядку як понятійної категорії, а й її розуміння в контексті різних теоретичних моделей і підходів, які залежно від свого базису розкривають цю концепцію з протилежних точок зору.

Наразі особливої прихильності науковців набула полярна модель розуміння глобального світового порядку, що будується переважно на геополітичній структурі світу, відтак апелює поняттям «полюс», яке ми пропонуємо розуміти як певний центр сили. Такий центр у міжнародно-правовому вимірі може використовуватися для опису впливових держав або регіонів, які мають значний геополітичний, економічний і військовий потенціал, можуть впливати на світові події та процеси. Полярна модель у міжнародних відносинах визначає кількість таких впливових акторів, які стоять на верхівці світової системи та мають здатність формувати міжнародну поведінку і політику.

Відтак у рамках полярної моделі науковці розглядають світовий порядок як однополярний, біполярний, мультиполярний і неполярний феномен. Деякі теоретики, звичайно, висувають пропозиції щодо можливості існування

гібридної моделі, проте попри значний інтерес до цього підходу, великої прихильності він все ще не здобув.

Відповідно до полярної теорії, однополярний глобальний світовий порядок визначається як стан, в якому одна держава або регіон має переважний вплив на культурну, економічну та військову сфери. Роберт Джервіс підкреслює, що таку міждержавну систему не варто плутати з імперією, оскільки однополярність передбачає існування низки суверенних держав [538]. Такий підхід характеризує період після закінчення Холодної війни, коли США були єдиним супердержавним полюсом, що забезпечувало їх гегемонію у глобальних справах.

Важливим аспектом однополярної системи є її анархічний характер. Це означає, що хоча уніполюс має значний вплив, він не здатен забезпечити повного контролю над усіма аспектами світових справ. Учений Кеннет Уолц також наголошує, що велика держава не може здійснювати абсолютний контроль у всьому світі [578]. Відтак у наявній однополярній системі порівняно слабкі країни все ж мають свободу робити свій політичний незалежний вибір.

Однополярна система характеризується наявністю лише одного впливового актора, який переважає над іншими та не має серйозних конкурентів. У такій системі існує яскраво виражена нерівність між супердержавою та іншими країнами, а дипломатичний вплив і важливі міжнародні рішення часто контролюються домінуючим актором.

Природно, однополярна система може створити ситуацію, коли інші держави відчуватимуть себе обмеженими у власних суверенних рішеннях, а гегемон буде брати на себе роль своєрідного «поліцейського» світового порядку. Це може породжувати виклики і напругу в міжнародних відносинах, особливо якщо інтереси однополярного гегемона не співпадають із загальними інтересами інших держав. Багато країн можуть реагувати на таку ситуацію шляхом формування альянсів або коаліцій, спрямованих на збалансування впливу гегемона.

Однак, на нашу думку, за умови глобальних змін і розвитку властивості глобального світового порядку не є статичними. Перехід до однополярної системи може бути тимчасовим, і з часом геополітичні зсуви можуть призвести до зміни світового балансу сил. Такі трансформації можуть породжувати більш багатополлярні моделі світового порядку, де багато сильних держав чи регіонів мають важливий вплив на міжнародні події та процеси.

Поняття «біполярність» у контексті глобального світового порядку відповідає структурі, де дві країни або держави відокремлюються від інших учасників міжнародної спільноти через значну перевагу у сферах влади і впливу, формуючи наддержавний статус [282]. У біполярній моделі дві супердержави прагнуть домінувати у світових справах, а міжнародна арена перебуває в стані постійної напруги через конкуренцію та суперництво між ними. Кожна з цих держав прагне розширити сфери свого впливу, інтересів та ідеології, а також контролювати стратегічно важливі регіони і ресурси. Така структура відносин може мати яскраво виражені соціально-економічні, культурні та ідеологічні відмінності між двома політичними блоками, що призводить до сталої напруги та взаємних обмежень.

Євген Суліма, досліджуючи Холодну війну як приклад біполярної моделі світового порядку, зауважує, що в період 1947–1991 років жодна з країн, що розвивалась, не мала достатніх ресурсів і впливу, щоб протистояти США. Здебільшого держави зосереджувалися на вирішенні внутрішньодержавних проблем; проте в той час, як наддержави переймалися встановленням своїх відносин у біполярній структурі, у світі поступово але неухильно формувалися елементи, що стали будівельним матеріалом для майбутнього багатополісного світу [310]. Тобто відбувалося накопичення важливих динамічних процесів, розширення впливу та спроможностей інших держав, що в своїй сукупності створювало сприятливі умови для зміни світового порядку.

Цей перехід до багатопольярного світу став процесом поступового становлення та зміни структури світового співтовариства. Замість двох домінуючих супердержав почали формуватися та розкриватися нові центри впливу, що сприяло розподілу влади та збалансованості у міжнародних відносинах. Такий перехід значно вплинув на динаміку світового розвитку та збагатив політичний і економічний ландшафти світової сцени.

Багатопольярна або мультипольярна модель глобального світового порядку визначається як розподіл влади, за якого декілька суверенних держав мають практично рівний рівень впливу військового, культурного й економічного характеру. Відповідно до Мортон Каплана, модель мультипольярного глобального світового порядку може мати варіанти: коли держави прагнуть підтримувати рівновагу, утримуючись від переважання одна над іншою; існування універсальної системи, що передбачає взаємодію багатьох держав з незначним домінуванням окремих акторів; наявність ієрархічної системи в чітко визначених і опосередкованих формах, де певні держави мають вплив на інші шляхом імперативно-вертикального впливу [483].

Важливою особливістю мультипольярності є відсутність абсолютного гегемона, але одночасно наявність декількох сильних акторів, що впливають на формування світового порядку. Мультипольярна модель базується на принципі рівноцінності суверенних держав, які протистоять одна одній у своїх інтересах і діях. У цьому контексті ключовими учасниками стають полюси, представлені сильними державами з великими ресурсами, через що мають вагомий вплив на світові події. Конкуренція між цими полюсами зумовлює наявність різних стратегій, союзів, блоків і взаємних домовленостей.

Мультипольярна система сприяє різноманітності міжнародних стосунків і відкриває можливості для розвитку множинної дипломатії, колективної безпеки та співпраці. Збільшення кількості сильних держав зумовлює розширення можливостей для міжнародної торгівлі, науково-технічного співробітництва, культурних обмінів та інвестицій. Крім того,

мультиполярний світ дозволяє більш ефективно вирішувати глобальні проблеми та протистояти глобальним викликам.

Ще однією моделлю в рамках полярного підходу виступає неполярність, автором якої вважають Річарда Хааса [468]. Неполярна модель глобального світового порядку – це концепція міжнародних відносин, в якій не існує визначених головних центрів сили або полюсів, що мають прямий контроль над світовою системою. Натомість у цій моделі набуває переваги різноманітність акторів, які можуть впливати на світові події та приймати рішення залежно від конкретних ситуацій. Неполярна модель характеризується зростанням важливості недержавних акторів, таких як міжнародні організації, транснаціональні корпорації, «ненормальні актори» (терористичні групи, кіберзлочинці тощо), а також міжнародні соціальні та громадські рухи.

У неполярному світовому порядку розподіл сил і впливу є більш розмитим, і держави, незважаючи на свою силу, не мають можливості абсолютно контролювати міжнародну арену. Замість цього вони повинні враховувати інтереси та дії інших акторів, а також іти на компроміси та співпрацю задля досягнення своїх цілей.

Вищевикладене демонструє численність наукових точок зору в контексті ідеологічної концепції глобального світового порядку. На нашу думку, особливості цієї категорії та її характеристика можуть повною мірою втілитися та розкритися виключно в умовах багатополярного світу. Це зумовлено насамперед історичною ретроспективою світових порядків. Так, однополярність і біполярність є тимчасовими формами світоустрою, зумовлені певними політичними подіями, що виводять на міжнародну арену одну-дві наддержави, які виступають концентраторами сили, поки інші країни або державоподібні утворення проходять процес зміщення уваги з внутрішньодержавної політики на зовнішню. Наявність такого процесу трансформації є результатом політико-економічного послаблення акторів, яке є тимчасовим.

Глобальний світовий порядок, своєю чергою, повинен мати ознаки стабільності. З метою подолання глобальних викликів і вирішення глобальних проблем, світова спільнота повинна діяти як єдиний організований політичний конгломерат, відтак кооперація та згуртованість є ще одними важливими рисами, які суперечать моделям одно- та багато- полярного світу.

Неполярність несе свої ризики. Так, погоджуючись з Річардом Хаасом, зазначаємо, що неполярна модель може сприяти зменшенню конфліктів між державами, оскільки відсутня жорстка боротьба за гегемонію. Проте ця концепція допускає вплив на світовий порядок суб'єктів негативного характеру, таких як терористичні та злочинні організації, а отже головні цілі вказаної концепції будуть проігноровані через особисті протилежні інтереси акторів.

Відтак виключно в умовах багатопольярного світу глобальний світовий порядок як концепція забезпечить рівновагу сил, диверсифікацію інтересів, розвиток міжнародних інституцій, гнучку геополітику, наявність здорової конкуренції та інновацій. Така правова позиція зумовлюється наявністю системи факторів, певних чинників, що мають вплив на формування глобального світового порядку. Ці фактори є ключовими змінними, що впливають на структуру, характер і напрямки розвитку міжнародної системи. Вони можуть бути різнорідними і включають політичні, економічні, культурні та соціальні аспекти. Механізм дії впливу на глобальний світовий порядок полягає в тому, що такі елементи взаємодіють один з одним, створюючи складні системні зв'язки.

І. О. Поліщук зазначає, що наразі спостерігаються широкомасштабні процеси інформатизації та цифровізації, які охоплюють практично всі сфери людського життя. Особлива увага приділяється розробленню квантових комп'ютерів, що стали стратегічною метою для досягнення світового лідерства. Паралельно з цим ми стикаємося з демографічними дисбалансами: криза природного приросту населення у Європі та Північній Америці поряд із

демографічним бумом в Азії та Африці. Варто зазначити й екологічні аспекти, що проявляються в роботі форумів [251].

Аналізуючи наведені тези, можна сказати, що динаміка глобального світового порядку постійно зазнає змін під впливом різноманітних факторів. Глобальні політична, економічна, соціокультурна й екологічна складові є взаємопов'язаними і взаємозалежними, бо зміни в одній сфері можуть мати далекосяжні наслідки в інших.

Незважаючи на численність сфер впливу, переважна більшість науковців дотримується думки про існування чотирьох основних: політичного, економічного, культурного та соціального. Саме ці фактори здебільшого формують глобальний світовий порядок, піддаючи його нестійким змінам внутрішнього та зовнішнього характеру.

Політичний аспект формування глобального світового порядку визначається через взаємодію політичних суб'єктів та їх стратегічних інтересів у міжнародних стосунках. Політична діяльність держав і міжнародних організацій спрямована на встановлення правил, норм та інституціональних рамок, що визначають порядок і взаємодію у світовій системі. У цій сфері ключовим елементом виступають геополітичні інтереси міжнародних акторів, керуючись якими суб'єкти конкурують за стратегічну першість, створюють і вступають в альянси. У контексті багатополярного світового порядку геополітика зумовлює формування нових центрів сили, які матимуть вирішальний вплив при ухваленні колективних рішень світовою спільнотою, відтак світовий порядок залежатиме від стратегічного бачення таких центрів.

Н. О. Наталіна слушно підкреслює, що формування нового світового порядку є процесом, що виникає внаслідок реалізації стратегій різних політичних акторів – як індивідуальних, так і інституціональних. Ці актори, діючи відповідно до міжнародного права та національного законодавства, володіють відповідними владними повноваженнями [196]. Саме на шляху та в результаті досягнення таких стратегічних цілей створюються міжнародні політичні блоки, підписуються угоди і договори, проводяться переговори.

Таким чином, геополітичні інтереси держав, їх стратегії впливу та прагнення забезпечити свою національну безпеку стають ключовими детермінантами формування світового порядку.

Економічний аспект, своєю чергою, втілює в собі концепцію необхідності задоволення матеріальних потреб світової спільноти задля досягнення глобального порядку. Нестача ресурсів закономірно зумовлює збільшення напруги, що, відповідно, спричиняє виникнення збройних конфліктів у боротьбі за виживання, відтак для колективізації міжнародних акторів і створення єдиного політичного ансамблю є необхідним досягнення однієї важливої умови – забезпечення матеріальних благ.

Підтвердження цієї тези М. М. Чеховська формулює крізь призму історичного контексту – що спільні та згуртовані зусилля є необхідною умовою для подальшого прогресу людства в майбутньому. Ілюстрацією цього може слугувати вирішення енергетичних проблем, оскільки багато країн спрямовують свої зусилля на впровадження альтернативних екологічних джерел енергії, активізуючи інвестиційну підтримку на державному рівні в цій критичній галузі [354].

Розвиваючи цю правову позицію, С. Юрій та Є. Савельєв наполягають, що процес формування глобального світового порядку повинен здійснюватися з урахуванням не лише інтересів розвинутих країн, а й країн, що розвиваються, забезпечуючи їм рівні можливості на вільному ринку. Слід враховувати, що сучасний світовий ринок є жорсткою ієрархічною системою, спрямованою на збереження переваги лідерів, що обмежує можливості економік, які перебувають на стадії розвитку, стати реальними конкурентами економікам розвинених країн [369].

Соціальний і культурний фактори впливу переважно перетинаються. Суспільство і культура є основоположними складовими глобальної динаміки, оскільки вони визначають цінності, норми поведінки та ідентичність людей. Культурна різноманітність і взаємодія між різними цивілізаціями створюють унікальне середовище, в якому відбувається постійний обмін ідей, традицій і

знань. Порядок, що базується на соціальному рівні, рівних можливостях, інклюзивності та культурній різноманітності, може забезпечити стабільність і сталість глобальних стосунків. Упровадження культурної дипломатії, сприяння міжнаціональному спілкуванню й обміну культурними досягненнями сприяють створенню гармонійного світового співтовариства.

Відтак для досягнення ідеологічної концепції глобального світового порядку в умовах гармонічної стабільності міжнародних відносин єдиного політичного конструкту необхідна наявність певних передумов – політичних, економічних і соціокультурних факторів впливу. Відповідно до політичного реалізму, держави прагнуть до забезпечення своєї безпеки та інтересів, але водночас вони спроможні досягати своїх цілей шляхом співпраці та взаємодії у рамках міжнародних організацій і систем колективної безпеки. Така колективізація досягається за певних «ідеальних» умов, коли інакше подолати глобальну кризу та знайти вирішення проблем глобального характеру просто неможливо.

Якщо розглядати фактори впливу під іншим кутом – відійти від об'єктивізації до більш розгорнутої моделі, то можна виокремити іншу систему чинників, яка буде включати діяльність інститутів міжнародного правопорядку, технологічний прогрес і, власне, саму глобалізацію з її викликами та кризою.

Діяльність інститутів міжнародного правопорядку вже досліджувалась нами раніше, проте стосовно формування глобального світового порядку, варто зазначити, що «інститути» тут будуть виступати рушійною силою: активна поведінка цієї категорії зумовлює наявність дій, а не бездіяльності, відтак відбувається реальне фактичне створення правової основи для взаємодії та співпраці між міжнародними акторами, формуються механізми забезпечення порядку як абсолюту, що з плином часу набувають ознак стійкості та стабільності.

У цьому вимірі інститути міжнародного правопорядку є фундаментальним фактором у формуванні глобального світового порядку,

сприяючи досягненню сталого розвитку, миру та співпраці між державами й іншими міжнародними акторами. Вони є інструментом забезпечення правової стабільності та безпеки у світовому співтоваристві, що допомагає гарантувати довгострокові інтереси всіх суб'єктів міжнародних відносин.

Технологічний прогрес, своєю чергою, забезпечує зростання продуктивності та конкурентоспроможності економіки, що стимулює торгівлю, інвестиції та міжнародну співпрацю. З одного боку, він знищує «кордони», виступаючи рушієм ефективності комунікацій, створює підґрунтя для глибокої інтеграції ринків та розширення міжнародних зв'язків, змінює баланс сил між країнами та формує нових економічних лідерів для глобального світового порядку, сприяє зміцненню міжнаціональних зв'язків та підтриманню культурного різноманіття. З іншого боку – технологічний прогрес виступає феноменом негативного характеру, оскільки породжує можливості для посилення транснаціональної злочинності та розширення кримінальних зв'язків через кіберпростір. Однак навіть наявність таких наслідків є здебільшого позитивним явищем, оскільки будь-які виклики глобального характеру стають підставою для кооперації та колективізації зусиль світової спільноти. Таким чином, технологічний прогрес має двобічний характер і потребує збалансованого підходу для досягнення сталого та гуманітарного розвитку суспільства.

Наступний фактор – глобалізація – є основним чинником формування сучасного глобального світового порядку. Це процес, що відбувається в усіх аспектах діяльності світової спільноти та передбачає зростання залежності міжнародних суб'єктів один від одного. Інтеграція економіки і поширення технологій створюють глобальні ланцюги виробництва, дозволяючи країнам спеціалізуватися на певних галузях і забезпечувати свої потреби через імпорт. Це також сприяє розподілу праці та збільшенню ефективності виробництва.

Сучасні політичні й економічні системи держав піддаються трансформації під впливом глобалізаційних процесів, що призводить до виникнення нового глобального світового порядку – системи глобалізму.

Взаємозв'язок між глобалізацією, глобальним інформаційним суспільством і сталим розвитком утворює своєрідний трикутник, де сталий розвиток виступає як імператив і головна мета [61].

Важливо розуміти, що глобалізація та інформатизація не є самоціллю, а лише передумовами і факторами, що впливають на сталий розвиток як на національному, так і на глобальному рівні. Сучасні технології та швидкий обмін інформацією уможливлюють зробити світ більш пов'язаним і залученим до спільних викликів. Забезпечення сталого розвитку стає головним завданням для держав, які активно залучаються до глобального процесу.

У науково-правовому полі існують думки, що глобалізація діє неоднаково на користь усіх країн і народів.

Як уже зазначалося раніше, глобалізаційні процеси мають значний вплив на взаємодію держав, перетворюючи їх на складний системний зв'язок, що об'єднує економічні та політичні інтереси, сприяє знищенню можливостей для конфліктів між великими державами. Це зумовлює динамічне формування нового світового порядку – глобального світового порядку, який, своєю чергою, потребує певної системи управління, єдиного політичного ансамблю.

О. М. Фролова, досліджуючи це питання, наголошує, що внаслідок подальшого процесу глобалізації та появи нових викликів планетарного масштабу стає очевидною необхідність глобального управління, яке має базуватися на колективних зусиллях для протидії транснаціональним загрозам і реалізації спільних можливостей. У цьому контексті мережевий підхід стає найбільш практичним і бажаним варіантом, динамічним і перспективним, оскільки дозволяє зберегти національний суверенітет, уникнувши делегування урядами значної частини своїх функцій наднаціональним органам. Замість цього, такий підхід використовує мережу співпраці, залучаючи різноманітних акторів, включаючи недержавні організації та приватний сектор до процесу ухвалення рішень [339].

Стає зрозумілим, що глобалізація є невід'ємною частиною сучасного світу. Дуальна природа цього процесу зумовлює, з одного боку, формування

єдиного політичного ансамблю, що буде включати не тільки держави як основні міжнародні актори, але й міжнародні та неурядові міжнародні організації, транснаціональні корпорації, інших недержавних акторів і, частково, приватний сектор. Колективізація в такому сенсі має позитивний вплив, адже спільні зусилля дозволяють ефективніше боротися з глобальними ризиками. Забезпечення динамічного розвитку та стимуляція сталості економічних і культурних процесів у потенційному майбутньому дозволить світовій спільноті створити умови для одночасної однорідної еволюції політико-економічних систем.

З іншого боку, завжди буде існувати ймовірність настання та загострення глобальної кризи, яка, своєю чергою, комплексно сприятиме перегляду наявних категорій у політичних, економічних і соціокультурних аспектах. У такому випадку виникає переосмислення понятійної категорії «національний інтерес». Концепція національного інтересу вже не може бути розглянута окремо від глобальних процесів, оскільки вплив глобалізації вимагає від країн при ухваленні своїх рішень зважати на міжнародні аспекти. Враховуючи викладене, постає питання трансформації держави і розвитку права в умовах формування глобального мирового порядку. Ірина Троян зазначає, що сучасна міжнародна система переживає період інтенсивних змін, які зумовлюють появу нових правил «політичної гри». Ці правила ставлять перед державами виклики, котрі вимагають перегляду їх місця у світовій системі та використання суверенітету в нових контекстах. Глобальна взаємозалежність надає суверенітету держав своєрідний характер, перетворюючи його на своєрідний інструмент. Цей процес розмежовує суверенітет на формальний атрибут на міжнародній арені та суверенітет як реальну автономію держави при ухваленні зовнішньополітичних рішень [324].

Це зумовлюється тим, що стабільність держави у глобальному контексті залежить від її здатності до адекватної реакції на глобальні тенденції та виклики. Глобалізація призводить до збільшення взаємозалежності, що ставить під сумнів традиційні концепції національної суверенності.

Динамічний розвиток глобальних процесів вимагає швидкого реагування та гнучкості з боку всіх міжнародних акторів. Процес глобалізації також може спричинити фрагментацію держави, зокрема через втрату частини своєї національної компетенції в міжнародних питаннях. В умовах формування глобального мирового порядку відбувається і трансформація функцій. Однією зі суттєвих змін є зростання впливу м'яких сил і дипломатії в міжнародних відносинах. Замість традиційних воєнних конфліктів, взаємодія між державами тепер переважно відбувається на дипломатичному та економічному рівнях.

Однією з головних характеристик трансформації права є збільшення його глобального характеру. Розширення міжнародних відносин і співпраці між державами та неурядовими акторами призводить до зміни учасників правового процесу й обсягу його регулювання. Відбуваються зміни внутрішньодержавних систем, обумовлені необхідністю враховувати міжнародні зобов'язання та стандарти в національному законодавстві у зв'язку з їх характером обов'язковості. Глобалізація права призводить до зближення різних правових систем і традицій, країни стають більш відкритими до прийняття іноземних правових підходів.

Відтак трансформація держави в умовах глобального світового порядку проявляється у переосмисленні її функцій. Держави більше не можуть діяти ізольовано, вони мають враховувати міжнародні аспекти у своїх рішеннях і співпрацювати з іншими країнами та міжнародними організаціями для вирішення значних проблем. Стабільність і сталість глобального світового порядку залежать від ефективності такої співпраці та здатності держав пристосовуватися до змін.

Трансформація права в умовах глобального світового порядку включає глобалізацію правових норм, зближення правових систем і розвиток міжнародного права. Глобалізація права вимагає спільних відповідей на глобальні виклики, такі як зміна клімату, кібербезпека, тероризм та інші. Зміна ролі держави та розвиток міжнародних правових інститутів стає відповіддю на

потреби глобалізованого світу, допомагає забезпечувати правову стабільність і динаміку.

Глобальний світовий порядок має дуальну природу, яка включає взаємозалежність і співпрацю, конкуренцію і ризику. Сталість і стабільність глобального світового порядку залежать від здатності міжнародної спільноти пристосовуватися до нових викликів, знаходити спільні рішення та забезпечувати правову рівновагу. Зважаючи на складний розподіл сил і інтересів, забезпечення стабільного та справедливого глобального світового порядку потребує ефективної співпраці між державами, міжнародними організаціями та іншими акторами міжнародних відносин.

РОЗДІЛ 5.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК І ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

5.1. Перспективи розвитку комунікаційних механізмів міжнародного правопорядку

Сучасний світ є відображенням уподобань постіндустріального суспільства. Змінюється все: і ставлення держави до людини, і ставлення людини до держави. На цьому тлі міжнародні взаємозв'язки проявляються у прагненні держав світу до комунікативної діяльності, оскільки завдяки цьому вирішується низка завдань щодо побудови взаємовідносин держави і суспільства, державної влади та громадськості. Формуються нові підходи, методи і технології міждержавних комунікацій: від розбудови стійких зв'язків між громадянським суспільством і державою до створення унікальних правових алгоритмів.

Міждержавні комунікації необхідно аналізувати як системну сукупність компонентів, інформаційних мереж і служб, які мають матеріально-технічні ресурси та професійні кадри. Міждержавна комунікація є частиною предметної культури, яка забезпечує рух культурних смислів у соціальному просторі та часі. Вони відображаються як шлях впливу на поведінку соціуму протягом певного періоду, з використанням організованого набору комунікаційних заходів і за участю масиву медіа-повідомлень у багатьох каналах для створення необхідних умов для людини і суспільства.

Тріада комунікації «право-держава-суспільство» є універсальною і включає аналіз ситуації та поставлених завдань, узгодження стратегій, реалізацію кампаній зі створення інформаційно-рекламних повідомлень, що поширюються через традиційні засоби масової інформації, нові технології та міжособистісне спілкування.

Публічні комунікації є важливим компонентом політичного розвитку Європейського Союзу. Комунікація не може зробити ЄС ідеальним або вирішити економічні, соціальні, політичні й екологічні проблеми, утім допомагає підвищити обізнаність і мобілізацію людей. Комунікація розглядається як ключовий засіб збагачення ідентичності, інтеграції, поваги до демократичних цінностей, що допомагає громадянам зрозуміти Європейський Союз на емоційному рівні через створення кращої системи спілкування суспільства та європейських інститутів при здійсненні спільної політики. Інформаційна та комунікаційна політика ЄС насправді з самого початку була частиною європейської інтеграційної політики. Стратегія включає публікацію програмних документів, вдосконалення чинних служб, створення фондів розвитку ініціатив громадянського суспільства. Таким чином, комунікація стає стратегічним ресурсом ЄС і передбачає активну взаємодію і співпрацю з комунікаційними елементами суспільства: журналістами, громадськими організаціями, службовцями, урядовими структурами і т.д.

Багато фахівців засвідчують, що сьогодні у світі активізується увага до комунікативної діяльності. Вважається, що це нова хвиля, спрямована на вироблення сучасних підходів щодо практики державних комунікацій [389]. Головним у розумінні комунікацій вважається постулат, що державне управління є специфічним видом спеціально побудованої діяльності як особливого виду діяльності з соціального управління [496, р. 26]. Відповідно, і комунікативна діяльність має свої специфічні особливості та має бути спрямована на побудову міцних соціальних зв'язків.

Стосовно зарубіжних сучасних підходів до комунікацій і комунікативної діяльності, варто відзначити, що комунікація розглядається з позицій діяльності або діяльнісного підходу, що дало можливість багатьом державам сформулювати складові частини комунікаційних політик, стратегій, планів тощо. Використовуються два поняття: комунікативна політика і комунікаційна політика. Друга категорія більш широка, оскільки визначає

особливості взаємодії з населенням шляхом використання ІТ-технологій. У багатьох державах виокремлюється комунікативна політика, яка має принципи, цілі, рішення, правила, заходи, кодекси поведінки. Відповідно, кожна держава визначає для себе найбільш доцільний формат програмного документу, який є основою для реалізації на практиці комунікативної політики та створений відповідно до практики і традицій системи правового регулювання у державах: Політика комунікацій; Комунікаційна стратегія; Стратегія комунікацій і План дій; Координація комунікативної політики; Політика урядової зовнішньої комунікації; Комунікаційна стратегія громадськості.

Інформаційна парадигма сучасного розвитку виступає як модель політичної дії, як система оцінок політичної та соціально-економічної ситуації, на основі яких формулюються й аргументуються завдання для практичної діяльності міжнародних акторів на національному і глобальному рівнях. Водночас стратегічне, тактичне й оперативне забезпечення зовнішньополітичних інтересів на міжнародній арені також залежить від урахування впливу міжнародних комунікацій на міждержавну взаємодію, оскільки детермінантами зовнішньої політики вважаються стратегії формування і підтримання позитивного іміджу країни, переваги національних пріоритетів у міжнародних відносинах, сучасний комунікативний інструментарій дипломатичних представництв, консульських установ і дипломатичних місій [469].

У вітчизняній практиці комунікації суб'єктів державного управління перебувають у площині накопичення, зберігання та надання інформації, не сформувалася теоретична та практична підготовка професійних комунікаторів. Спостерігається перенесення державноуправлінських комунікацій у політичну площину.

Актуальність комунікацій для державного управління не знижується багато років поспіль. В основу практики комунікації у багатьох державах світу покладено певні теоретичні концепції. Сучасні дослідження розглядають

комунікації суб'єктів державного управління через призму урядових комунікацій, у них ідеться про важливість для багатьох держав плану комунікацій ЄС щодо розвитку соціального діалогу [402].

Наразі визначаються методи комунікацій, що застосовуються для досягнення результатів: консультативні заходи; дискусії щодо європейської соціальної моделі; дебати зі стратегічних питань, пов'язаних з майбутнім ЄС; телевізійні форуми; семінари; прямий діалог; онлайн-голосування тощо.

З'являються публікації, в яких фахівці підкреслюють зростання ролі стратегії урядових зв'язків з громадськістю, заснованих на стратегічних комунікаціях, розроблених центральними органами влади [416]. У тому числі чимало науковців приділяють увагу питанням медіатизації урядів [417].

Особливий акцент робиться на державних комунікативних теоріях, пов'язаних з процесами медіатизації; на виробленні нових ідей щодо комунікативних аспектів управління ЄС, зокрема стосовно мислення. Результатом таких комунікацій має бути свідома підтримка європейськими громадянами рішень Європейського парламенту. На комунікативних заходах ЄС науковцями та практиками обговорювалась низка питань: яким чином політикам відповідати на вимоги спільноти? Прозорість – це зобов'язання чи можливість? Що таке комунікація в ЄС? Як подавати ЄС-новини? У чому полягає зв'язок науки, управління й освіти? Які є інтерактивні практики прийняття рішень? А також щодо лобіювання демократії в ЄС; нових тенденцій в урядових кампаніях; освітніх засобів зв'язку; відкритих політиків; цифрового перетворення державних організацій тощо [418].

На деяких електронних ресурсах США йдеться про широкий спектр підходів щодо залучення громадян до ухвалення рішень, які стосуються їх життєдіяльності, що потребує не тільки широкого інформування громадян, а й надання можливості їм висловити свою точку зору та впливати на важливі державні рішення. Це передбачає вироблення і запровадження комплексних місцевих програм комунікації та участі.

Міжнародні комунікації сприяють поширенню впливу у міжнародному середовищі, вирішенню геополітичних завдань, формуванню нової архітектури сучасної системи міжнародних відносин. Функції міжнародних акторів щодо забезпечення національних інтересів, зумовлених зростанням конкуренції впливів і параметрів політичного позиціонування в системі глобальних взаємодій, істотно трансформуються і спонукають до комплексного використання інноваційного ресурсу, включаючи до активів зовнішньополітичних стратегій комунікаційний інструментарій як прямого, так і опосередкованого впливу. Саме складність і суперечливість міжнародних процесів і явищ зумовили особливий інтерес до міжнародних комунікацій, які створили нові можливості для зовнішньополітичної діяльності держав у міжнародних відносинах XXI століття [456].

Але зазначені процеси мають засновуватися на певних принципах. Проблема аналізу і систематизації правових принципів організації та функціонування демократичної держави формує один із найважливіших напрямів теоретико-правового дослідження державно-правових явищ, оскільки взаємовідносини між людиною, державою і правом розкривають природу механізмів організації соціальної взаємодії сучасного світу.

Необхідно зазначити, що саме поняття «демократична держава» наразі є не лише науковим терміном, але й певною правовою конструкцією і правовою реальністю, адже нині в сучасному конституційному праві це поняття увійшло у власне конституційний лексикон і набуло свого формального закріплення у текстах конституцій багатьох держав, включаючи й Україну. Як зазначають О. Скрипнюк і В. Федоренко, новітній конституційний процес в Україні тісно пов'язаний не лише з внесенням певних нормативних змін у частині організації та функціонування органів державної влади, але й з осмисленням того, чим саме є демократія, на яких конституційно-правових засадах має ґрунтуватися демократична державна влада, в який спосіб вона взаємодіє з людиною і суспільством та які цілі вона має перед собою ставити.

У загальній теорії демократії та демократичного врядування вельми важливим елементом є характеристика параметрів, які уможливають ефективну взаємодію держави і суспільства в рамках тих цінностей і принципів, які є визначальними для демократії. Самі ці параметри можуть досліджуватися в різних аспектах: політичному, економічному, соціально-культурному. У цьому вимірі можна говорити про такі ознаки демократичної держави: визнання народу джерелом влади; виборність і змінюваність вищих органів державної влади, їх підзвітність виборцям; розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу й судову; конституційне визнання, закріплення і реальне гарантування основних особистих, економічних, політичних та інших прав і свобод людини й громадянина; захищеність особи від свавілля та беззаконня, можливість реально захищати свої права, свободи та законні інтереси від будь-яких посягань, у тому числі з боку державних органів і посадових осіб; існування ряду політичних, у тому числі й опозиційних, партій; невтручання держави в приватне життя громадян; гласність у діяльності держави. Утім з-поміж них виняткову роль відіграє право, оскільки саме на рівні права визначається та модель регулювання суспільних відносин, яка в подальшому реалізується у всіх наведених сферах – політичній, економічній, соціально-культурній, інформаційній тощо. З огляду на це, набуває особливої теоретичної та практичної ваги розв'язання проблеми удосконалення правового забезпечення, а також формування надійних правових основ взаємодії держави і громадянського суспільства.

Функціонування демократичної держави визначально пов'язано з громадянським суспільством, що підтверджується Основним Законом держави і всією системою законодавства. У цьому полягає її головна відмінність від держав іншого типу. Зокрема, як доводить О. Варич, «Демократичні держави виконують абсолютно інші функції, ніж держави експлуататорського типу чи авторитарні держави... їхня політика завжди має чітку спрямованість і націлена на виконання таких функцій як охорона невід'ємних прав та свобод людини, існуючих форм власності, охорона

існуючої економічної та соціальної систем, конституційного ладу, території, формування збройних сил, підтримка розвитку і подальшого становлення демократії, освіти, науки, культури тощо» [46, с. 147].

У цьому плані демократична держава спирається на два важливі правові інститути. З одного боку – вона діє в режимі постійних консультацій з громадськістю, які проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання їм можливості для вільного доступу до інформації про діяльність органів державної влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності цих органів, що сприяє налагодженню системного діалогу органів державної влади і громадськості, підвищенню якості підготовки та ухвалення рішень щодо важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням думки громадськості, створення умов для участі громадян у розробленні проєктів таких рішень.

Як засвідчує сучасний міжнародно-правовий досвід, в обов'язковому порядку проводяться консультації з громадськістю: щодо проєктів нормативно-правових актів, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян; щодо проєктів державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішень про стан їх виконання; щодо звітів головних розпорядників коштів державних бюджетів про витрачання бюджетних коштів за минулий рік; щодо інформації про роботу уряду, центральних і місцевих органів виконавчої влади. З іншого боку – вона перебуває під постійним контролем з боку громадян і громадянського суспільства, що зрештою гарантує не лише обізнаність громадян щодо стану справ у державі, але й гарантує державі суспільну підтримку, легітимує її в очах суспільства й окремих громадян.

Саме суспільство в умовах демократичного врядування вже не лише є об'єктом впливу з боку держави та її органів, але й саме набуває властивостей суб'єкта державного управління, адже з позицій сучасної правової науки громадянське суспільство – це насамперед «система суспільних відносин,

спрямованих на мобілізацію та захист суспільством і його представниками, як індивідуальними, так і колективними, своїх легітимних прав та інтересів у всіх сферах суспільного та державного життя» [295, с. 168].

Схоже розуміння сутності громадянського суспільства обґрунтовував і такий відомий вітчизняний юрист, як Ю. Тодика, – що громадянське суспільство розвивається як система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної та духовної сфер, їх відтворення і передання від покоління до покоління [141, с. 187].

Тобто суспільство є активним елементом, що бере участь у визначенні пріоритетів суспільного і державного розвитку, впливає на державне управління, здійснює функції контролю над державною владою і має реальну можливість брати участь у розробленні та реалізації державної політики через систему спеціальних інститутів і механізмів.

Така активна участь громадянського суспільства у процесі державно-правового розвитку має два аспекти. З одного боку – вона забезпечує демократичний характер функціонування всієї системи публічної влади через відповідні інститути. З іншого – вона є запорукою існування самого громадянського суспільства, яке має сенс лише тоді, коли воно активно функціонує, реалізує інтереси індивідів та їх об'єднань, забезпечує потреби громадян, ефективно впливає на державу з метою коригування її діяльності, більш повного і результативного її функціонування.

Очевидно, що такий тип взаємозв'язку між державою і громадянським суспільством має носити стабільний характер, адже будь-яке його порушення, спричинене трансформацією статусів суб'єктів цієї взаємодії, викликає відповідні зміни на більш загальному рівні, що, своєю чергою, ставить під сумнів правомірність визначення тієї чи іншої держави як демократичної.

Універсальним засобом такої стабілізації взаємовідносин між державою і громадянським суспільством у сучасних умовах виступає право

(на цю ознаку універсальності права загальнообов'язкового соціального регулятора цілком слушно вказує С. Погребняк [249, с. 13]), яке, з одного боку, встановлює межі державної діяльності, визначає повноваження, компетенцію й обов'язки органів державної влади та їх посадових осіб, а з іншого – закріплює за громадянами і громадянським суспільством у цілому ряд невід'ємних прав, які надають їм можливість впливати на державну владу, контролювати діяльність держави та її органів. Через це набуває властивостей стабілізатора взаємодії держави та громадянського суспільства, сприяє вирішенню різноманітних конфліктів, забезпечує прояв кращих якостей людини і держави [247, с. 71]. Це означає, що саме на правовому рівні створюється надійна й одночасно дієва основа, яка дозволяє взаємодіяти державі та суспільству, досягати поставлених цілей, втілювати найважливіші для держави і суспільства цінності у повсякденній практиці, трансформувати соціальну реальність. Використовуючи термінологію О. Петришина, можна стверджувати, що в такому випадку держава і суспільство стають суб'єктами взаємодії, яка опосередковується правовими нормами й утворює специфічну правову реальність [238, с. 13].

Про визначальну роль права для демократичної та правової держави писав Р. Гринюк, який характеризував його як необхідну і визначальну умову. Виходячи з цього принципу, як пише щойно згаданий фахівець, «ціннісний сенс держави полягає у створенні такої системи державно-правових відносин, яка б забезпечувала превалювання права у всіх сферах суспільних відносин» [67, с. 45]. Саме завдяки йому право, що знаходить своє втілення у писаних нормативних актах, у правових ідеях і принципах, які мають позитивний характер, виступає як бар'єр стосовно свавілля держави. Більше того, як переконливо доводить О. Скрипнюк, принцип верховенства права у демократичній державі істотно трансформує весь зміст державної діяльності, оскільки в такій державі головним елементом є «ті людини та їх об'єднання, чії права, свободи й законні інтереси утворюють основу і так би мовити

внутрішній каркас права, що у свою чергу підноситься над державою, визначає її цілі та специфіку функціонування і встановлює межі її діяльності» [296, с. 6].

З дещо інших позицій це положення обґрунтовує О. Лукаш, на думку якої, «важливою складовою змісту принципу верховенства права по відношенню до процесу функціонування органів державної влади є їхня обмеженість законом і правом», що відображається не лише у застосуванні норми, яка поширюється на органи державної влади, – «дозволено лише те, що зазначено в законі», але й у встановленні чіткої межі для державної влади та її органів [170, с. 102].

У цьому сенсі право втрачає властивості специфічного інструмента держави та стає загальним середовищем, де співіснують і взаємодіють держава й суспільство.

Процес цієї взаємодії змушує принципово по-новому сприймати зміст права. Для демократичної та правової держави право є тим вихідним середовищем, у якому держава і суспільство взаємодіють на підставі загальноновизнаних, легітимованих і легалізованих у належний спосіб норм, принципів і правил.

З огляду на значимість принципу взаємодії держави і громадянського суспільства, його правове визначення складає одну з характеристик основ конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної держави. Оскільки цей принцип охоплює як мінімум двох суб'єктів (мається на увазі держава і громадянське суспільство), то в його правовому змісті можна виокремити такі складові елементи: а) гарантії визнання державою цінності громадянського суспільства та його інститутів; б) гарантії впливу громадянського суспільства на діяльність держави (включають участь у державному управлінні, формуванні державно-політичної «повістки дня» (*agenda*), контролі за діяльністю держави і її органів); в) гарантії невтручання держави до автономної сфери, яка закріплюється за громадянським суспільством та його

інститутами; г) гарантії незмінності типу взаємовідносин між державою, громадянським суспільством та окремими громадянами¹.

Як правило, всі ці правової гарантії відбито на найвищому конституційному рівні, що робить громадянське суспільство і народ в цілому важливими суб'єктами конституційно-правових відносин.

Важливою складовою та одночасно правовою гарантією взаємодії держави і громадянського суспільства є гарантування принципу свободи, різноманітності та плюралізму економічних, політичних і соціальних відносин. Ця свобода є запорукою перших кроків до автономії та самоорганізації, які є сигналом становлення громадянського суспільства. Лише принцип свободи і права на автономний, хоча й у межах чинного права, розвиток суспільних відносин здатен створити той вільний від безпосереднього державного втручання простір (цей вільний простір Е. Геллнер описує в термінах державної демонополізації політичної, економічної і соціальної організації [457, с. 63]), в якому виникають характерні для громадянського суспільства форми й інститути самоорганізації. Після чого це суспільство вступає у взаємодію з демократичною державою, що надає змогу характеризувати його не лише як громадянське, але й як «правове суспільство». Цей концепт, за словами С. Максимова, дає змогу охопити єдиною концептуально-ціннісною основою і взаємодію держави та громадянського суспільства, і співвідношення людського та інституційного факторів соціального реформування [173, с. 86].

Наразі цей принцип особистої, економічної та політичної свободи закріплено у переважній більшості сучасних конституцій. Зокрема у ст. 23 Конституції України йдеться: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості»; у частині 1 ст. 29 зафіксовано, що «кожна

¹ Демократична державність.

людина має право на свободу та особисту недоторканість», а у частині 1 ст. 41 – «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності». У Конституції Іспанії частина 1 ст. 10 встановлює, що вільний розвиток особистості при повазі до закону і прав інших людей є основою політичного миру та соціальної злагоди, а частина 1 ст. 17 містить норму, яка закріплює за кожним громадянином право на свободу. Частина 1 ст. 13 Конституції Італії чітко проголошує непорушність свободи, а в частині 1 ст. 18 зазначено, що громадяни мають право вільно, без додаткових дозволів об'єднуватись у політичні організації в цілях, що не заборонені кримінальним законодавством. У Конституції Республіки Македонія частиною 1 ст. 12 однозначно проголошується непорушність свободи, а частина 1 ст. 20 містить таке положення: «Громадянам гарантується свобода об'єднань з метою реалізації і захисту їх політичних, економічних, культурних та інших прав і переконань».

Наразі йдеться про народовладдя як про «належність усієї суспільної влади, в тому числі державної, народові, вільне здійснення народом цієї влади відповідно до його суверенної волі в інтересах як всього суспільства, так і кожної людини» [140, с. 286].

У цьому плані свобода чітко корелює з транспарентністю тих процесів, які відбуваються в процесі взаємного впливу держави і громадянського суспільства. Яскравим підтвердженням цього може виступити аналіз специфіки реалізації та правового забезпечення принципу транспарентності виборчого процесу, як його аналізує В. Пилипишин [240, с. 86].

Тобто поняття відкритості і транспарентності, що забезпечуються системою правових норм, в умовах демократичної держави мають не лише інституціональне, але й процесуальне значення. Завдяки цьому утворюється така системи взаємовідносин між демократичною державою і суспільством, коли громадяни мають всю необхідну інформацію щодо процесів формування і функціонування органів державної влади.

Свого часу на це звертав увагу Ю. Тодика, який зазначав, що реальна участь громадян в управлінні демократичною державою прямо залежить від того, наскільки громадяни мають інформацію і можуть контролювати основні демократичні процедури [240, с. 351].

Наступною обов'язковою гарантією демократичної взаємодії держави і громадянського суспільства є визнання і захист природних (невід'ємних) прав і свобод людини і громадянина. Нагадаємо, що в історично-правовому аспекті ще у Деклярації незалежності США 1776 року міститься положення: «Ми виходимо з тієї самоочевидної істини, що всі люди створені рівними та наділені Творцем певними невідчужуваними правами, до яких належать життя, свобода та погляд до щастя. Для забезпечення цих прав люди засновують уряди, які черпають свої законні повноваження зі згоди підданих». Так само і в Деклярації прав людини і громадянина зазначено: «...мета будь-якого політичного союзу – забезпечення природних та невід'ємних прав людини». У процесі подальшого конституційного розвитку багатьох держав світу ці фундаментальні ідеї було рецепійовано та імплантовано в структуру їх конституційного законодавства. Так у ст. 21 Конституції України чітко зазначається, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, тоді як самі права людини є невідчужуваними і непорушними. Це означає, що у взаєминах цих двох суб'єктів носієм прав виступає не лише держава (яка виступає законотворцем), але й громадянин. Причому специфіка прав людини і громадянина полягає в тому, що вони не можуть бути відчужені державою.

У зв'язку з цим не можна не погодитися з думкою В. Тація, що саме людина як носій невід'ємних прав і свобод, що самореалізується, є основоположною умовою існування і громадянського суспільства, і правової демократичної держави. Іншими словами, громадянське суспільство формується і розвивається лише тоді, коли «права людини стануть реальним фактом, тобто існуватимуть як нагальна потреба кожного громадянина, і як цінність суспільної правової свідомості, і як факт безпосереднього ставлення

до інших людей з боку як окремих громадян, так і держави та її органів» [316, с. 5].

Ці визнані державою, непорушні та невідчужувані права людини не тільки становлять своєрідну межу для державного втручання, але й утворюють різноманітні механізми впливу громадян і громадянського суспільства на державну владу. Так, наприклад, політичні права людини (це право на участь у державному управлінні, право на об'єднання у політичні союзи, право вибору, право на участь у мирних зібраннях тощо) є гарантією того, що громадяни беруть участь у формуванні представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування, визначають пріоритетні напрямки державної політики, артикують найважливіші суспільно-політичні інтереси і потреби, здійснюють поточний суспільно-політичний контроль над діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування.

У цьому ж контексті варто згадати такий документ, як «Паризька Хартія для нової Європи», що була підписана у листопаді 1990 року, де безпосередньо зазначено, що «демократія, яка має представницький і плюралістичний характер, тягне за собою підзвітність виборцям, обов'язок державної влади дотримуватись законів і безпристрасно здійснювати правосуддя» [216].

Тобто серед найважливіших ознак сучасної демократичної держави, як вона тлумачиться і сприймається у європейській державно-правовій практиці, з одного боку – гарантованість політичних прав людини і громадянина, а з іншого – підзвітність і підконтрольність органів державної влади виборцям, усім тим, хто має право голосу, незалежно від того, було воно реалізовано виборцем чи ні. Саме на підставі зазначених таких політичних прав зрештою утворюється загальний механізм політичної взаємодії держави і громадянського суспільства, коли через інститути безпосередньої демократії та через представництво окремі громадяни та їх організації можуть безпосередньо впливати на рішення, що приймаються органами державної влади всіх рівнів.

Фактично, наведені гарантії не лише створюють правову основу для діалектичної взаємодії держави і громадянського суспільства (адже, як відомо, громадянське суспільство – спільнота вільних і рівних у своїх правах громадян), але й встановлюють фундаментальні властивості цієї взаємодії, провідною з яких, на наше переконання, є принцип паритетності та взаємної відповідальності.

Тісно пов'язаним із вищезазначеними гарантіями взаємодії держави і громадянського суспільства є правове забезпечення рівності держави й особи перед законом і правосуддям, а також доступність і неупередженість правосуддя у разі виникнення суперечок про право. Частково вона впливає з принципу визнання прав і свобод людини й громадянина, однак, на нашу думку, є достатні теоретичні та методологічні підстави, щоби тлумачити її як самостійну правову гарантію взаємодії держави і громадянського суспільства в умовах демократії. З одного боку, цей принцип створює механізм, який дозволяє оцінити якість діяльності держави з позицій її відповідності закону і встановленим у чинному законодавстві правовим нормам. Неупередженість подібної оцінки у правовому аспекті забезпечується насамперед завдяки правовим гарантіям незалежності судової влади, яка конститується як самостійна гілка державної влади, на яку в особі судів і суддів покладається реалізація функції правосуддя [97, с. 40].

Зрозуміло, що таку ж саме відповідальність за дотримання закону несуть і громадяни та їх організації, утворені в процесі розвитку громадянського суспільства. З іншого боку – ця гарантія дозволяє запобігати порушенням права і закону, або в разі їх вчинення – виправляти їх незалежно від того, ким саме ці порушення були вчинені. Причому, слід особливо підкреслити, що в демократичній державі завжди існує цілий ряд інститутів, які дозволяють не лише фіксувати факти порушення права, але й виправляти їх навіть у тих випадках, коли суб'єктом порушення виступає сама держава або органи державної влади, їх посадові та службові особи.

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що правова рівність держави й особи перед законом і правосуддям як гарантія взаємодії держави і громадянського суспільства в умовах демократії змістовно пов'язана одразу ж з двома фундаментальними конституційними принципами. По-перше, це принцип законності, який передбачає суворе і неухильне слідування закону державними органами та посадовими особами в процесі застосування права [182, с. 87].

У чинній Конституції України цей принцип відображено одразу ж у декількох статтях. Зокрема ст. 6 Конституції України проголошує: «Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів», а ст. 8 та 68 містить такі норми: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» і «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей».

По-друге, це принцип незалежності правосуддя, який в умовах демократичного врядування органічно пов'язаний з процесом перетворення системи судових органів на судову владу, що є хранителем громадського миру, прав і свобод людини, основою забезпечення законності та справедливості у суспільстві. Дійсно, лише незалежне правосуддя, яке підпорядковується виключно праву і закону, здатне забезпечити громадські свободи, права людини і громадянина, рівність держави і громадянина перед законом, непорушність правової основи взаємодії держави і громадянського суспільства. За цієї причини норма про незалежність правосуддя нині міститься практично у всіх без виключення конституціях демократичних держав.

На підставі цих принципів відбувається моделювання процесів міждержавної комунікації. Розширюється спектр застосування комунікацій в

державному управлінні, а також відбувається перенесення їх з площини процесів у площину діяльності.

Інші спеціалісти акцентують увагу на процесах «транспортування та обміну інформацією» [434] з метою уявлення та пояснення рішень і дій уряду, підтримання соціальних зв'язків. Робиться наголос на відмінностях між активним урядовим зв'язком і пасивним громадським зв'язком. «Активний зв'язок» – це термін, який спеціалісти використовують для позначення всієї інформації, яка надається в організованому порядку від державних або конкретних цільових груп влади та адміністрації. Активний – тому що всі заходи, які проводяться урядом, сплановані, організовані і фінансуються. «Пасивний зв'язок» – це інформація, яка надається державними адміністраціями тим особам, які її просять відповідно до правових актів про доступ до інформації. Сутність цих зв'язків – інформування громадськості, пояснення рішень для отримання їх підтримки, захист цінностей і сприяння відповідній поведінці та діалогу між установами і громадянами.

Як інструмент зовнішньополітичної діяльності, міжнародна комунікація має характерні особливості для просування національних інтересів у глобальному середовищі, переконання світової громадськості та внутрішньої спільноти у правильності зовнішньополітичних рішень, дозволяє здійснювати політичну взаємодію, розвивати економічне співробітництво та культурний обмін. Серед детермінантів міжнародної комунікації виділяють дипломатичні канали, ділові комунікації, культурний і науковий обмін, мас-медіа, інтернет і соціальні мережі, які уможливають ефективно регулювати міжнародні комунікаційні потоки [555].

Подібний урядовий зв'язок співвідноситься зі спілкуванням щодо діяльності уряду стосовно пояснення рішень уряду, заохоченням громадян до використання їх прав тощо.

Фактично, йдеться про комунікацію через надання інформації, яка, своєю чергою, може бути або державно-орієнтовною, або політичною.

Проведений у деяких державах світу аналіз комунікацій свідчить про наявність стратегії розвитку комунікацій суб'єктів державного управління.

Отже, комунікація в державному управлінні – це специфічна діяльність, яка має чотири глобальних напрями: стратегічні комунікації; кризові комунікації; масові комунікації; міжособистісні комунікації. Всі вони реалізуються декількома шляхами: спілкування; е-технології для спілкування; урядовий зв'язок; закон як комунікації; PR-комунікація. Своєю чергою, вони розподіляються на дві площини: комунікації з громадськістю та комунікації в рамках державно-адміністративної системи. Їх реалізація передбачає використання методів: пропаганди; переконуючої пропаганди; переконання; залучення; освіти; пояснення; роз'яснення; діалогу; медіації; інформування. PR-комунікація як діяльність реалізується у трьох напрямках: з громадянами; з державними установами; із зацікавленими сторонами. У цьому випадку методи PR-комунікації однакові, але мають різне наповнення: надання інформації; обговорення; планування; інформаційно-пропагандистські кампанії; поширення нової інформації. Варто відзначити, що інформування розглядається як один із методів реалізації комунікативної політики держави і тільки при інформуванні населення для отримання оперативної інформації, що є правом громадянина.

Лунають думки щодо розширення функцій законів держав, які на сьогодні мають не лише дозвільні функції, а й комунікативні, оскільки громадяни отримали можливість впливати на формування змісту законодавчих актів. Відповідно, і сам закон стає формою комунікації з населенням і переходить у площину комунікаційного підходу [462].

Для державно-адміністративної системи основним методом залишається інформування, оскільки воно передбачає передання інформації для ухвалення рішень і організаційної роботи.

У світовій практиці розрізняють два блоки комунікацій як діяльності, спрямованих на різні цілі, завдання і результати. Перший блок стосується природніх факторів розвитку суспільства, які не можна змінити

законодавчими актами, чиймось бажанням або науковими уявленнями про те, що могло б бути, якби всі зробили так, як ми собі думаємо. Тут всі методи спрямовані: на сприяння досягненню цілей національних стратегій; реагування на потреби місцевих громад; розширення прав і можливостей громадян для участі в ухваленні державно-управлінських рішень; вирішення потенційних проблем; формування відносин довіри; зміну поведінки населення; мотивацію населення до участі у державних справах; формування ефективного партнерства; допомогу громадянам у розумінні їх прав і можливостей; формування відповідальної поведінки населення; захист цінностей; обговорення повсякденних проблем населення, цінності соціальних зв'язків. Все це належить до соціального проектування, соціальної інженерії, соціального управління. Такі проекти фінансуються державою, а також із приватних фондів і коштами громади.

Другий блок стосується обмежених завдань, зокрема ставлення до діяльності державного службовця та довіри до нього, сформованих через результати його діяльності. Сюди відносять PR-комунікацію, яка спрямована: на покращення образу установи; завоювання довіри широкої громадськості; стимулювання лідерів громадської думки; залучення аудиторії через різні програми; забезпечення прозорості; доповнення недоліків інших форм зв'язку в ДУ; розвиток суспільного інтересу. Це стосується побудови суспільних відносин у сфері державного управління. Фінансування організаційних структур, які проводять таку роботу, забезпечує держава. Для досягнення цілей у цих двох площинах використовуються: інформаційні офіси; інформаційні послуги; ЗМІ; ЗМК; е-спілкування; е-управління; е-уряд; комунікаційні проекти (ЕС-EYD-2015); соціальні проекти тощо [81].

Під час аналізу перспектив розвитку комунікаційних процесів сучасних держав слід враховувати, що «державна стратегія і тактика розвитку повинні включати підтримку інновацій, спрямовану на активізацію створення та використання новітніх високих технологій, продукції, модернізації

виробничих процесів, управління та впровадження інноваційних продуктів» [436, с. 146].

На думку В. В. Копійки, «...швидкоплинні процеси глобалізації, інноваційні складові зовнішньої політики і міжнародних відносин, сучасні інформаційно-комунікаційні технології, що наразі визнаються інструментом здійснення дипломатичної діяльності та просування національних інтересів на світовій арені, а також чинниками гострого політичного протиборства і конкуренції, відкривають перспективи міжнародної взаємодії на якісно нових засадах комунікації. Високі технології як найбільш передовий і перспективний інструментарій міжнародного співробітництва охоплюють всі сфери сучасних міжнародних відносин, змінюють пріоритети і практику життєдіяльності політичних акторів в інформаційну добу. Саме складність і суперечливість міжнародних процесів і явищ зумовили особливий інтерес до використання міжнародних комунікацій у глобальному політичному середовищі, які створили нові можливості для позиціонування та іміджування держав у мережі Інтернет, забезпечення інтерактивного діалогу дипломатичних установ зі світовою громадськістю у соціальних медіа» [144].

Але сфера цифрового середовища та використання цифрових технологій для забезпечення сучасного рівня міждержавної комунікації має й свої певні ризики. Так, у резолюції ГА ООН № 73/27 (2018 рік) закріплено, що інформаційно-комунікативні технології є технологіями подвійного призначення, тобто можуть використовуватися як у законних, так і в зловмисних цілях: низка держав нарощує потенціал у сфері інформаційно-комунікативних технологій для військових цілей, а використання інформаційно-комунікативних технологій у майбутніх конфліктах стає все більш імовірним; деяким державам може знадобитися допомога у їх прагненні подолати розрив між рівнями потенціалу у сфері безпеки при використанні інформаційно-комунікативних технологій; право й обов'язок держави боротися (в рамках своїх конституційних повноважень) проти поширення фальшивих або перекручених повідомлень, які можуть розглядатися як

втручання у внутрішні справи інших держав або як такі, що завдають шкоди зміцненню миру, співробітництва і дружніх відносин між державами і націями; обов'язок держави утримуватися від будь-яких наклепницьких кампаній, образливої або ворожої пропаганди з метою здійснення інтервенції або втручання у внутрішні справи інших держав; держави несуть основну відповідальність за підтримання безпечного і мирного інформаційно-комунікативного середовища, проте визначення механізмів участі, відповідно до обставин, приватного сектора, наукових кіл і організацій громадянського суспільства могли б сприяти підвищенню ефективності міжнародного співробітництва [80].

Засади міжнародної комунікації та інформаційного виміру розвитку людства знайшли відображення у модернізації сучасного політичного життя. Перегляд пріоритетів зовнішньої політики окремих країн і практичної діяльності світового співтовариства через здійснення ефективної комунікації з використанням інформаційно-комунікативних технологій сприяє трансформуванню міжнародних відносин. Здійснення зовнішньополітичної діяльності значно змінюється в умовах необхідності врахування великих обсягів інформації (даних), великої кількості суб'єктів і об'єктів, дотичних до процесу прийняття рішень, та обмеженості в часі, тому використання інформаційно-комунікативних технологій є невід'ємною складовою механізмів комунікації сучасних держав.

У процесах міждержавного діалогу відбувається інформаційна стратифікація та інформаційно-політична диференціація, які зумовлюють формування зовнішньополітичних структур, з власними принципами комунікації, відносинами і статусом у світі. Міжнародні відносини сучасності фокусуються на ефективній комунікації як на механізмі розбудови системи зовнішніх зв'язків, що мають не тільки відповідати встановленим у міжнародному співтоваристві стандартам, але й враховувати якісні зміни в організації політичних процесів, які забезпечують стабільність міжнародного правопорядку.

5.2. Міжнародно-правові аспекти трансформацій системи соціальних відносин сучасності як біхевіористські засади міжнародного правопорядку

Головна мета цього підрозділу має дві складові: по-перше, розкрити міжнародно-правові аспекти трансформацій системи соціальних відносин сучасності; а по-друге, ідентифікувати новий рівень соціальної ролі людини – визначити так звану людину покоління метамодерну.

Життя сучасної людини як біосоціальної істоти передбачає спілкування з іншими людьми. Важливість цього аспекту обумовила появу теоретико-методологічних розробок у рамках соціальної філософії, а надалі й соціології права, формування теорії соціальних комунікацій і концепцій, які звужують розуміння права до соціальних комунікацій.

Як зазначає С. Б. Карвацька, процес глобалізації є однією з головних світових тенденцій сучасності. Ключовою точкою глобалізації у сфері прав людини є універсалізація цієї сфери. Людина у праві як науковий феномен і загальнолюдське надбання правової культури, незалежно від форм їх вираження, є наріжним каменем збереження і розвитку людства не тільки у правових, а й усіх інших проявах. Проблема прав людини є актуальною в контексті багатополлярності розвитку конкретної правової системи та й цивілізації в цілому. Права і свободи людини, проходячи всі етапи розвитку цивілізацій і культур, не лише зберегли свою ідентичність, але й сприяють формуванню спільнот і держав, і поступово почали відігравати вирішальну роль у вдосконаленні самої людини стосовно різних традицій і культур [484, р. 192].

Сьогодні право людини на соціальні комунікації та на спілкування із собі подібними не має прямого юридичного закріплення, хоча як на міжнародному, так і на національному рівні існують нормативні приписи, якими регламентовано окремі права і свободи, пов'язані з комунікацією.

Аналізуючи під таким кутом правову систему України, ми можемо стверджувати, що це одне із природних прав людини, яке отримало своє закріплення у Конституції України. До положень Основного Закону, які конституують це право, можемо віднести низку статей, і насамперед ст. 34 Конституції України, яка гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вираження своїх поглядів і переконань, а також право вільно збирати, зберігати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [143].

Очевидно, що це одне із основоположних прав, яке гарантує можливість соціальної комунікації особи, а також корелюється зі ст. 54 Конституції України, яка передбачає гарантії права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Таким чином, закладається конституційно-правова основа для функціонування засобів масової комунікації (засобів масової інформації), свободи преси, телебачення та радіо, свободи користування інтернетом.

Соціальні комунікації є формою демократичного функціонування громадянського суспільства, участі громадян у здійсненні влади через інститути прямої демократії (всеукраїнський і місцеві референдуми та опитування – ст. 38 і 72 Конституції України) [143].

До конституційно-правових гарантій віднесемо також і виборчі права як особливий вид соціальної комунікації та участі громадян у здійсненні влади (ст. 38, 70 і 71 Конституції України)[143]. Тому звернемо увагу на те, що ст. 39 Конституції України гарантує право громадян збиратися мирно, без зброї, та проводити мітинги, походи, демонстрації [143].

Оскільки соціальні комунікації мають не лише опосередкований характер, але й передбачають участь людини у функціонуванні інститутів громадянського суспільства, Конституція України закріпила право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36 і 37 Основного Закону) [143], а також право на свободу світогляду і віросповідання, яке включає свободу відправляти релігійні культи й обряди,

вести релігійну діяльність (ст. 35 Конституції України) [143]. Конституція передбачає право людини на страйк з метою захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 49 Конституції України) [143].

Правове регулювання реалізації свобод людини і громадянина, пов'язаних із соціальними комунікаціями, здійснюється через систему відповідного законодавства, а також через діяльність відповідних органів державної влади і місцевого самоврядування, захищається судом. Права і свободи людини на соціальну комунікацію можуть бути обмежені у виняткових випадках з міркувань національної безпеки та громадського порядку (ст. 34–37, 39, 44 Конституції України) [143].

Аналізуючи міжнародно-правовий рівень, слід зазначити, що міжнародно-правові акти містять чіткі посилання на Загальну декларацію прав людини (ЗДПЛ), зокрема щодо свободи вираження поглядів. Наприклад, Женевська декларація принципів 2003 року ще раз підтверджує положення ст. 19 ЗДПЛ щодо свободи поглядів і їх вираження, зокрема щодо свободи преси та інформації, а також незалежності, плюралізму та розмаїття ЗМІ як основи інформаційного суспільства [428].

Туніське зобов'язання 2005 року ще раз підтверджує значення пунктів 4 та 55 Женевської декларації принципів і закріплює таку вимогу: «...свобода слова і вільний потік інформації, ідей і знань мають істотне значення для інформаційного суспільства і сприяють розвитку»[567].

Європейське співтовариство теж активно регламентує права на комунікацію з використанням сучасних інформаційних технологій. Так, у травні 2003 року Рада Європи ухвалила Декларацію про свободу спілкування в інтернеті, де ще раз підтвердила право на свободу вираження поглядів і вільний потік інформації в інтернеті.

У резолютивній частині Декларації визначено сім принципів для держав-членів стосовно свободи вираження поглядів, зокрема: обмеження контенту в інтернет-мережі не має перевищувати аналогічних обмежень контенту, що міститься в інших засобах; держави не повинні запроваджувати

попередній контроль інформації в інтернеті шляхом блокування чи фільтрування; обмежену відповідальність мають нести лише провайдери послуг інтернет-контенту, а рішення користувачів не розкривати свою особистість і користуватися анонімністю має поважитися [429].

На загальноєвропейському рівні найбільш важливим документом є ухвалений Радою ЄС 4 грудня 2018 року Європейський Кодекс електронних комунікацій [260]. Основні його положення стосуються: регулювання доступу (правила доступу) операторів до мереж; управління радіочастотним спектром (розподіл і використання радіочастотного ресурсу); нового визначення послуги «електронні комунікації»; посилення захисту прав споживачів; управління (посилення незалежності та розширення повноважень регуляторів у сфері електронних комунікацій та інших компетентних органів).

Європейський Кодекс електронних комунікацій ЄС розроблено на основі таких документів: Директива 2002/19/ЄС (Директива про доступ); Директива 2002/20/ЄС (Директива про авторизацію); Директива 2002/21/ЄС (Рамкова Директива); Директива 2002/22/ЄС (Директива про універсальну послугу) та інші нормативні акти ЄС.

Окремі документи, як, приміром, Типовий закон «Про електронну торгівлю», мають рекомендаційний характер для країн, що розробляють власне національне законодавство, а інші, такі як Європейський Кодекс, – мають бути імplementовані в національне законодавство держав-членів ЄС.

Слід зауважити, що така підвищена увага до комунікаційних процесів не є новою тенденцією. Так, з другої половини ХХ ст. політична наука в цілому і мікрополітика зокрема розвиваються в умовах трансформації того суспільного устрою, в якому існує сучасна людина, за якого наростає інтенсивність зв'язків між людьми, окремими групами, націями, державами, цивілізаціями.

Становлення єдиного взаємозалежного і взаємопроникного світу супроводжується втратою самодостатності традиційних національно-державних форм людського буття і формуванням нової його якості, сутнісною

характеристикою якої є загальність. Глобалізаційні процеси, що розгорнулись останніми десятиліттями ХХ ст., означають формування (під впливом інтеграційних процесів) глобального людського співтовариства, названого сьогодні мегасуспільством.

Для комунікації, у фокусі уваги якої традиційно перебуває людина, на перший план виходять також фундаментальні проблеми світоустрою, проблеми сталого розвитку та пов'язані з ними зміни, які переживає світ, суспільство, людина в умовах глобалізації, коли мережа взаємозв'язків структурних одиниць мегасуспільства настільки ускладнюється, що зв'язки на мега-, макро-, мезорівнях безпосередньо фокусуються в окремо взятій особистості – на мікрорівні.

Слід зазначити, що тенденція до розгляду комунікаційних проблем у контексті глобалізації свідчить про поступове розширення взаємозв'язків у суспільстві. Відбувається загострення проблем глобальної й особистої безпеки, демократизації глобального політичного процесу, забезпечення керованості глобальним розвитком на всіх рівнях організації – від мікрорівневих зв'язків вільної особистості до всесвітнього рівня мегасуспільства.

Глобалізація комунікацій відображає потребу у ствердженні пріоритету загальнолюдських цінностей. Сучасні аналітики дедалі більше уваги звертають на те, що для забезпечення довгострокової глобальної безпеки і сталого розвитку засобами політики важливим є розуміння механізмів функціонування світу глобальної політики, в якому істотне значення відіграють характер чинної політичної культури та політичної свідомості [470, р. 355–356].

Динамічність процедур встановлення міжособистісної комунікації стимулює перегляд сталих культурних цінностей. Тому сьогодні у мікрополітиці стверджується антропологічний підхід, який акцентує увагу не на статичних аспектах культури (цінності, норми, паттерни поведінки), а на її

динамічних аспектах (семіотичні практики вироблення змістів, значень і відповідних їм символів) [579, р. 713–714].

Стрімка трансформація соціальних комунікацій і свідомості людини та суспільства під впливом інформаційних технологій має й суттєві негативні аспекти. Трапляється, що мозок сучасної людини – користувача мережею та іншими надсучасними інформаційними технологіями – перестає слухатися саму людину.

Так, відомий письменник Н. Карра пише: «...останнім часом у мене з'явилося незатишне відчуття, що хтось чи щось копається в моєму мозку, перерозподіляючи нейронні схеми й перепрограмовуючи мою пам'ять. Розум мене не покидає, наскільки я можу судити, але він змінюється. Я вже не думаю так, як думав раніше. Особливо помітно це відчувається під час читання. Раніше я легко занурювався в книгу або велику статтю. Мозок захоплювався розповіддю або аргументацією, і я годинами блукав довгими стежинами прози. Тепер таке трапляється не часто, після двох-трьох сторінок увага починає розсіюватися, з'являється якась метушливість, я втрачаю нитку, починаю шукати, чим би ще зайнятися. Мені постійно доводиться підтягати свій неслухняний мозок назад до тексту. Глибоке читання, яке раніше відбувалося цілком природно, перетворилося на боротьбу» [406].

Хоча, можливо, чогось надстрашного і не відбувається, це закономірні процеси еволюції та безперервного розвитку соціуму. Просто змінюються моделі, форми і методи оперування інформацією та соціальною комунікацією.

Новий світ, що формується, стає все більш непередбачуваним у своєму розвитку. Символічним осередком глобальних викликів сучасності як сукупностей найгостріших глобальних проблем, що постають перед світовою цивілізацією на початку XXI ст., стали феномени: міжнародної міграції (у тому числі трудової); аутсорсингу; харасменту; соціального дистанціювання (обмеження у зв'язку із викликами пандемії); цифрової оніоманії.

Світова політика орієнтована на розв'язання питань, породжуваних глобалізацією. Глобального характеру сьогодні набуває проблема безпеки в

глобалізованому світі. Світова політика наголошує на питаннях глобальної безпеки в тісному зв'язку з проблемами особистої безпеки, які багато в чому сприяють об'єднанню інтелектуальних зусиль представників сучасної мікрополітики, що спеціалізуються на аналізі безпеки на мікрорівні як стану захищеності життєво важливих інтересів особистості.

Світова політика орієнтована сьогодні на пошук ефективних рішень проблем безпеки і вбачає їх у створенні глобальної системи протидії сучасним загрозам і викликам. Система покликана забезпечувати міжнародну стабільність і стійкий розвиток на тривалу перспективу, насамперед на основі політичного регулювання глобальних процесів.

В епоху глобалізації сучасний світ зазнає змін, викликаних розвитком новітніх технологій, а також пов'язаних з глобалізацією і суперечливими тенденціями до інтеграції й диференціації (фрагментації), коли межа між локальним і глобальним, центром і периферією, внутрішньонаціональним і інтернаціональним стає дедалі більш розмитою. Дж. Розенау визначив нову епоху як епоху «фрагмеграції»: супутніх один одному процесів фрагментації й інтеграції. У зв'язку з цим учений підкреслює, що виникнення епохи фрагмеграції «відзначено наростанням процесів, у рамках яких глобальний простір рухається і входить у локальні сфери, а наслідки локальних подій, своєю чергою, відображаються на глобальному рівні» [539, р. 50].

Дж. Розенау визначив основні риси фрагмеграції, до яких відніс: революційні зміни навичок і умінь людини, бурхливе зростання організацій різного рівня, зрушення в мобільності людей і структурну трансформацію, які спричинили глобалізацію національних економік; послаблення національної держави як інституту; ерозію, розмивання державного суверенітету; децентралізацію національних урядів; посилення впливу та проліферацію неурядових організацій [543, р. 45].

Період глобалізації відзначився появою принципово нової концепції безпеки – людської безпеки. У середовищі акторів світової та національної політики, лідерів неурядових організацій і в академічних колах формується

розуміння змін, що відбулися в самому змісті безпеки в сучасному світі, в якому національна безпека і територіальна цілісність перестають бути гарантією реальної безпеки людини. Традиційний погляд на безпеку з його фокусом на використанні військової сили для забезпечення територіальної цілісності суверенних держав, а також відповідний йому підхід до зовнішньої й світової політики, повільно поступаються місцем новому, більш широкому підходу до проблеми безпеки, де вона розглядається вже не через призму інтересів окремих націй, а в глобальній перспективі [569, р. 123].

Тим самим уже на початку 1990-х років позначився перехід від державоцентристської концепції національної безпеки до мегарівневої концепції загальної безпеки та мікроорієнтованої концепції людської безпеки як основи сучасної світової політики. В середині 1990-х років мікроорієнтований підхід до проблеми безпеки знайшов відображення у програмних документах ООН, а в самій концепції людської безпеки увага сфокусувалася на аспекті безпеки людського життя та гідності особистості.

Існують різні тлумачення концепції людської безпеки та її складових. ООН ухвалила модель такої безпеки, яка включає сім параметрів безпеки людини (показники, що характеризують економічну, політичну, суспільну, особисту безпеку, безпеку навколишнього середовища, харчування, здоров'я).

На кінець 1990-х років з'явилися альтернативні класифікації компонентів концепції людської безпеки. Так, Дж. Неф називає п'ять параметрів, що характеризують можливі погрози людській безпеці з боку основних структурних елементів глобального світу (екологія й навколишнє середовище, економіка, суспільство, політика, культура). Дж. Маклін обґрунтовує багаторівневі концептуальні моделі людської безпеки. Це концепція індивідуальної безпеки, яка враховує характеристики безпосереднього оточення особистості, її суспільних зв'язків і більш широкого оточення (зовнішнього середовища). Характерно, що до широкого спектру показників, які уточнюють зазначені основні параметри, входять такі аспекти, як особиста безпека індивіда та його захист від застосування насильства і

заподіяння шкоди, захист від злочинних дій і тероризму стосовно особистості [511, р. 24].

Ян Шолт, визначаючи глобалізацію як процес детериторіалізації, коли «соціальний простір уже більше не визначається простором територіальним, масштабом території та територіальних кордонів», висунув поки що багато в чому недосконалу концепцію людської безпеки, яка передбачає створення глобальних структур управління, редистрибуцію (перерозподіл) благ між Північчю і Півднем, потрійний союз бізнесу, національної держави та громадянського суспільства в реалізації стратегій забезпечення безпеки людини [547, р. 16].

Однією із форм забезпечення безпеки людини на сучасному етапі стало часткове обмеження прав і свобод людини і громадянина у формі соціального дистанціювання.

Під соціальним дистанціюванням в науці розуміється комплекс організаційно-правових і санітарно-епідеміологічних заходів немедикаментозного характеру, спрямованих на ліквідацію причин, зупинення або уповільнення поширення заразної хвороби, епідемії, пандемії. З цією метою здійснюються відповідні загально-державні або регіональні заходи задля зниження ймовірності контакту між інфікованими і неінфікованими людьми, щоб зменшити рівень передання інфекції, захворюваності та, зрештою, смертності [481].

Історично як засіб запобігання поширенню пандемії та інфекційних захворювань через соціальне дистанціювання використовувалися лепрозорії та лазарети, але також застосовувалися ізоляційні заходи, пов'язані з обмеженням пересування, закриттям населених пунктів [410].

Гарантії прав і свобод людини і громадянина щодо соціальних комунікацій, демократизму у вирішенні питань їх можливого обмеження є важливою ознакою сучасної держави, її здатності до діалогу з громадянським суспільством, зрештою – соціальності держави, гуманізації її функцій, яку вчені називають «альфою та омегою» діяльності сучасної держави [161].

Адже сучасність держави сьогодні визначається її здатністю вирішувати проблеми, обумовлені викликами і загрозами, з якими зустрілася нинішня цивілізація за умови поєднання у своїй діяльності людиноцентризму та соціоцентризму. «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності демократичної держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [143, ст. 141].

Однією з важливих правових, економічних і медичних проблем є сьогодні проблема соціального дистанціювання у контексті обмеження соціальних комунікацій у зв'язку з пандемією COVID-19. Український уряд розробив комплексну програму протидії пандемії, Парламент ухвалив ряд законів, які отримали свій розвиток в інших нормативних правових актах Кабінету Міністрів України, Міністерства охорони здоров'я України.

Пандемія COVID-19 стала стресом для всього світу. Чи можуть люди із західною ментальністю зменшити свій стрес через те, що їх змушують до соціального дистанціювання? Можливо. Такі культурні феномени, як індивідуалізм і колективізм, очевидно, є дуже складними та динамічними. Неможливо точно передбачити, як вони розвиватимуться, але все-таки можна поміркувати, чи теперішня пандемія якось вплине на екстремальний американський індивідуалізм, який досягнув піку не лише в сучасному світі, але, мабуть, у цілій людській історії [461].

Слід зазначити, що сприйняття соціумом соціального дистанціювання має подвійне, амбівалентне значення: позитивна суб'єктивна оцінка, усвідомлення значущості, корисності та сили цього феномену побутує поряд з його небажаністю і неприємним напруженням, які він в собі несе.

Ознаки переважно позитивного сприйняття поняття «соціальне дистанціювання» є хорошим соціально-психологічним показником стану масової свідомості. У поточних пандемічних умовах така оцінка має досить

оптимістичний прогноз, оскільки визначає позитивне ставлення людей як до себе самих, так і до навколишнього світу в умовах підсиленої суспільної невизначеності. І, що важливо для нашого дослідження, таке позитивне сприйняття формує нові якості у сучасної людини.

Попри суттєву роль соціального дистанціювання у забезпеченні безпеки громадян, все ж таки визначальною характеристикою сучасного рівня соціальної комунікації є тісний зв'язок людини з мережею Інтернет.

Середовище мережі Інтернет має багатокомпонентну структуру, яка виступає важливим фактором формування інформаційної моделі суспільного устрою, соціальних, економічних і юридичних компонентів, які забезпечують існування, формування та діяльність індивідуальних і групових користувачів, що становлять аудиторію інтернету.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому більшість працюючих зайнята виробництвом, зберіганням, переробкою та реалізацією інформації, особливо вищої її форми – знань. Термін «інформаційне суспільство» дуже швидко перейшов із словника в лексикон політичних діячів різного рівня. Саме з інформаційним суспільством пов'язують майбутнє своїх країн багато прогресивних керівників.

Сучасне суспільство вирізняється стрімким розвитком комп'ютерних інформаційних технологій і систем телекомунікацій. За останні роки у цій сфері відбувся якісний стрибок, який максимально проявився в процесі формування і функціонування інтернету. Він перестав бути просто системою зберігання і передання надвеликих обсягів інформації – став новим прошарком повсякденної реальності та сферою життєдіяльності величезної кількості людей. Як наслідок, у користувачів комп'ютерних мереж, що проводять значну частину життєвого часу у віртуальному просторі, виникають нові інтереси, мотиви, цілі, а також форми психологічної та соціальної активності, безпосередньо пов'язані з цим новим простором [119].

Науковий опис всіх цих явищ накопичення досвіду, їх розуміння і можливості прогнозування соціальних наслідків впливу віртуальної

реальності, безумовно, актуалізують тему цього дослідження, роблять її дуже важливою для розвитку філософської думки.

Інтернет, який слугував колись винятково дослідницьким і навчальним групам, чий інтереси сягали доступу до суперкомп'ютерів, стає все більш популярним у діловому світі. Швидкість, дешевий глобальний зв'язок, зручність для проведення спільних робіт, доступні програми, унікальна база даних мережі Інтернет – стають спокусливими для компаній. Вони розглядають глобальну мережу як доповнення до своїх власних локальних мереж. При низькій вартості послуг користувачі можуть отримати доступ до комерційних і некомерційних інформаційних служб США, Канади, Австралії та багатьох європейських країн. В архівах вільного доступу мережі Інтернет можна знайти інформацію практично щодо всіх сфер людської діяльності, починаючи від нових наукових відкриттів до прогнозу погоди на наступний день.

Крім того, інтернет надає унікальні можливості дешевого, надійного і конфіденційного глобального зв'язку по всьому світу. Це виявляється дуже зручним для фірм, що мають свої філії в різних країнах. Зазвичай використання інфраструктури інтернету для міжнародного зв'язку коштує значно дешевше прямого комп'ютерного зв'язку через супутниковий канал або через телефон.

Наразі інтернет переживає період підйому, багато в чому завдяки активній підтримці з боку урядів європейських країн і США. Щорічно США виділяють близько 1–2 млрд доларів на створення нової мережевої інфраструктури [119].

Інтернет є принципово новим засобом телекомунікацій, які вирізняються високою швидкістю обміну інформацією. У зв'язку з цим виникає новий рівень відносин людини і комп'ютера, людини і людини за допомогою комп'ютера. Одна з найважливіших функцій інтернету – це спілкування людей в онлайн-режимі. Онлайн-режим комунікацій має свої

особливості: це не епістолярний жанр, але і не реальна розмова, це принципово новий вид спілкування.

Отже, відбувається заміна соціально-ієрархічних орієнтирів ментальними, а це, своєю чергою, призводить до створення певних субкультур – соціальних груп людей, об'єднаних спільними інтересами (а часом – і цілями), поведінковими нормами (для кожного конкретного випадку залежно від рівня спілкування та інших чинників), а також наявністю стійкої структури взаємодії всередині певної групи. Оскільки такі групи мають спільність статусу і рольових приписів, можна констатувати народження нового прошарку суспільства зі своїми законами, нормами, правилами, звичаями, ієрархією, цілями та інтересами. Ця нова реальність докорінно відрізняється від тієї, яка могла б бути створена тими самими людьми в «реальній реальності».

На думку К. Бор, спілкування у віртуальному просторі характерно певними особливостями, що містять як позитивні, так і негативні сторони. До плюсів безконтактного спілкування, безумовно, відносять можливість тримати зв'язок на далекій відстані, що дозволяє спілкуватися з будь-якою людиною у будь-якому куточку планети з гарантуванням конфіденційності. Через це забезпечуються психологічні потреби людини. Спілкування в інтернеті є безцінним для людей з обмеженими можливостями – всесвітня мережа дозволяє їм отримувати повноцінну освіту, роботу, на рівних контактувати з іншими людьми. Сучасний бізнес також широко використовує можливості всесвітнього павутиння.

Зворотним боком спілкування за допомогою інтернету є доступ до нього будь-кого (у тому числі дітей). Небажана інформація здатна завдати шкоди не лише даним користувачів (через різноманітні віруси), але й їх моральним уподобанням (різного роду нецензурна інформація). Крім того, неконтрольоване «сидіння» в мережі загрожує виникненням так званої інтернет-залежності [36].

Дослідники інтернет-комунікацій відзначають, що інформаційна сфера в сучасному суспільстві виконує функцію навколишнього середовища. Вона характеризується масштабністю, складністю та самодостатністю, яку можна порівняти хіба що з природними явищами. Математики використовують специфічну характеристику «хаосу» для суперкомплексної системи, в якій є місце випадковості й опору зовнішньому контролю. Інші дослідники використовують метафору «живого організму» – в інтернет-середовищі люди з'єднуються, як дендрити нервових клітин, і це середовище прагне до зростання, з'єднання і розмноження. Ми усвідомлюємо, що інтернет-середовище, створене для упорядкування та управління, переросло початково закладені цілі. За складністю ця система подібна до природи. Ніяка група людей вже не здатна утримати цю систему під контролем. Результат виявився парадоксальним: населення, для управління яким було розроблено інтернет-середовище, знайшло голос і вплив, стало повноправним учасником соціальних процесів [372].

Сьогодні ми проживаємо передбачену зміну суспільства. Інтернет забезпечив технічну й інформаційну базу для розвитку глобальних процесів. Найбільш яскраво переваги швидкої комунікації позначилися на сфері бізнесу. Глобальна взаємодія фінансових ринків і ринку праці, створення транснаціональних корпорацій забезпечили успішний розвиток бізнесу і, як наслідок, експоненціальний розвиток інформаційних технологій. За 30 років свого існування інтернет спричинив революційні зміни: організації, розташовані одна від одної на величезній відстані, включилися в спільні проєкти, отримали можливість ділитися знаннями й обмінюватися фахівцями; люди стали запросто подорожувати в «три кліки», працювати з будь-якої географічної точки, заводити друзів по всьому світу; соціальні мережі збільшили щільність взаємодії багаторазово, дозволяючи користувачам викладати для глобальної публіки свій погляд на світ у будь-якому форматі – тексту, фото, відео, аудіо; найбільш успішні інтернет-проєкти тепер мментально поширюються в глобальному просторі мережі.

Наступними складовими, які, своєю чергою, засновуються на інтернет-технологіях і яскраво характеризують особливості соціальної комунікації в сучасний період, є аутсорсинг і фріланс.

Слід зазначити, що ані в економічній, а тим більше в юридичній літературі не існує єдиного розуміння цих понять. Буквальний переклад англійського слова «outsourcing» означає «вилучити із джерела». Тлумачний словник містить таке визначення: передача компанією певних функцій для виконання стороннім підрядникам, що спеціалізуються в цій сфері. Найбільш поширеними видами аутсорсингу є аутсорсинг інформаційних технологій, зокрема робіт зі створення та супроводу програмних продуктів; бухгалтерський аутсорсинг, юридичний, кадровий, маркетинг, реклама, прибирання приміщень, аутсорсинг експлуатації об'єктів та ін. Інакше кажучи, аутсорсинг – це виконання сторонньою організацією певних завдань або деяких бізнес-процесів, що зазвичай не є профільними для бізнесу компанії, але водночас є необхідними для повноцінного функціонування бізнесу; це спосіб оптимізації діяльності підприємств шляхом зосередження зусиль на основному предметі діяльності та переданні непрофільних функцій і корпоративних ролей зовнішнім спеціалізованим компаніям; різновид кооперування [323].

Д. Хейвуд зазначає, що аутсорсинг – це передання внутрішнього підрозділу підприємства та всіх пов'язаних з ним активів організації постачальнику послуг, який пропонує надавати відповідну послугу впродовж конкретного проміжку часу за конкретну плату [472, р. 28].

У науковій літературі можна зустріти і такі тлумачення, як кооперація, використання тимчасового працівника без укладання з ним трудової угоди при опосередкуванні спеціалізованим агентством, одна з концепцій управління, відмова від автономного бізнес-процесу і придбання послуг щодо виконання цього бізнес-процесу сторонньою організацією, методика формування додаткових структур господарської діяльності тощо.

На нашу думку, під аутсорсингом слід розуміти форму договірних відносин між замовником і аутсорсером, предметом яких виступає передача окремих функцій або завдань для виконання на платній основі з метою оптимізації витрат, а також для підвищення якості кінцевого результату.

Активний розвиток інтернет-технологій призвів до виникнення такого явища, як фріланс. Термін *freelance* утворений від двох англійських слів: *free* – вільний і *lance* – піка, спис. Так у середні віки іменували «вільних списоносців» або вільнонаймачів, які самі обирали, кому служити. Найчастіше за певну плату їх наймали на невеликий термін, наприклад, на час військового походу, облоги фортеці або захисту торговельного каравану [367].

Фрілансерами називають спеціалістів, які виконують певну роботу без укладання довгострокового договору з роботодавцем (позаштатний працівник). Фрілансерами вважають і співробітників, запрошених до компанії для виконання певного завдання (проєкту) за системою аутстафінгу (виведення співробітника за штат однієї компанії та оформлення його до штату компанії-провайдера, при цьому він продовжує працювати на колишньому місці та виконувати свої колишні обов'язки).

Фрілансери жартують, що віддалена робота – це коли після її закінчення ти можеш встати від комп'ютера, сходити в туалет, зробити собі чай і знову сісти за комп'ютер, щоб розслабитися після робочого дня. Безперешкодна можливість спілкування призводить до переміщення уваги у віртуальність, але через зменшення взаємодії в реальному світі. Збідніли навіть традиційні способи родинного спілкування. Вечорами рідні не спілкуються за вечерею, тому що кожен має гаджет зі своїми іграми і відеороликами для перегляду. Фрагментація сімей – негативний наслідок доступності технологій особистої розваги. Хлопчик, який навчив своїх батьків, бабусю і дідуся користуватися інтернетом, відчуває себе сиротою [372].

По суті, аутсорсинг і фріланс призводять до зміни традиційних моделей організації праці – від класичної роботи за встановленим режимом, до

виконання індивідуально визначених завдань у будь-якому зручному місці в оговорений термін (по суті, ненормованість організації праці).

Однак постійне занурення в інтернет-мережу має й негативні прояви, одним із яких є цифрова оніоманія. Цифрова оніоманія є одним із видів оніоманії, що перекладається з давньогрецького *оніос* – «для продажі» та *манія* – «безумство» [447].

У науковому, побутовому і маркетинговому вжитку під оніоманією розуміють нав'язливе постійне бажання здійснювати покупки у великих кількостях, «шопоголізм», який виходить за межі розумного навіть під загрозою стресу та погіршення самопочуття [435, с. 14–18]. У соціології таку форму поведінки називають підвидом девіантної поведінки.

Не викликає сумніву, що соціальні комунікації наразі переживають процес суттєвої трансформації під впливом інформаційно-комунікативних технологій. У рамках загального процесу демократичних перетворень відбувається формування нових соціально-економічних відносин, продовжують вживатися заходи щодо формування громадянського суспільства та правової держави, вдосконалюються механізми ефективного правового регулювання, забезпечення законності та правопорядку.

І всі ці зміни дають нам можливість виокремити новий рівень соціальної ролі людини – так звану людину покоління метамодерну. Це не стосується всього суспільства, а лише окремого прошарку, такого, що відображає ціннісне наповнення носіїв метамодерністської ментальності.

До ознак нової соціальної ролі людини метамодерну можна віднести такі: носій високотехнологічних знань; має доступ до величезного обсягу інформації, вміє нею користуватися; занурений в інтернет-комунікації; індивідуалізованість – за архітектурою світу сучасних комунікацій, спільне замінюється множиною індивідуального; ізольованість – прийняття моделей соціального дистанціювання як необхідних компонентів безпеки; зміна традиційних моделей організації праці – від класичної роботи за встановленим режимом до виконання індивідуально визначених завдань у будь-якому

зручному місці в оговорений термін (ненормованість організації праці, фріланс, аутсорсинг та ін.); зміна ціннісних орієнтирів (інформація та комунікація стають системоутворюючими факторами. Такі процеси максимізуються у формуванні нової, псевдорелігійної течії – датаїзму, згідно з догматикою якої, інформацією є все, а все – це різновид існування інформації).

На думку Ю. Н. Харрарі, революції-близнюки в інформаційних і біотехнологіях можуть реструктурувати не просто економіку і суспільство, а й самі наші тіла та розум. У минулому ми, люди, навчилися управляти навколишнім світом, однак мало що можемо стосовно свого внутрішнього світу. Ми знали, як побудувати дамбу і зупинити течію річки, однак не знали, як зупинити старіння нашого тіла. Ці зміни принесуть нам контроль над світом всередині нас і дадуть змогу проєктувати й продукувати наше життя. Ми навчимося проєктувати мозок, подовжувати життя і знищувати думки на власний розсуд. Ніхто не знає, якими будуть наслідки. Людям завжди ліпше вдавалося винаходити інструменти, ніж мудро ними користуватися. Легше управляти річкою, перегороджуючи її дамбою, ніж передбачати всі складні наслідки цього для ширшої екологічної системи. Подібним чином, легше буде змінити напрям потоку наших думок, ніж передбачити, що це зробить з нашою особистою психологією або з нашою соціальною системою [345, с. 38].

З подібними твердженнями можна погодитися, бо вони відображають реальну картину змін і модернізацій, які чекають на суспільство у найближчому майбутньому.

Що ж може стати стабілізуючим фактором розвитку? На нашу думку – правова культура. Саме правова культура має посісти головну роль у розбудові сучасного суспільства, бо вона тісно пов'язана з формуванням правосвідомості громадян, новим баченням держави як демократичної, суверенної та незалежної, з усвідомленням взаємозв'язку права і закону, з визнанням пріоритетного місця ролі людини і громадянина в цивільно-правових і державно-правових відносинах. Правова культура є одним із

провідних чинників демократизації суспільства, що характеризує правосвідомість і поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної підготовки та загальноосвітнього рівня.

При цьому слід враховувати, що сучасні національні правові культури не можуть існувати ізольовано. З цього приводу С. М. Скуріхін констатує, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. визнання самоцінності будь-якої наявної на Землі культури та необхідності збереження локальних культур, захист від глобальної культурної агресії потребують нових видів культурної взаємодії. Найбільш перспективним уявляється діалог між наявними культурами, враховуючи його іманентну установку на партнерство, з метою забезпечення світоустрою та культурної стабільності [297, с. 301].

Культурне розмаїття є головною спадщиною людства. Це результат тисячолітньої історії, продукт спільного внеску всіх народів через їхню мову, зовнішній вигляд, традиції, звички, творчість. Культура набуває різних форм у відповідь на динамічні моделі взаємозв'язку між громадами і територіями. Культурне розмаїття є «засобом для забезпечення повноцінного інтелектуального, емоційного, морального і духовного життя» [106].

Культурне розмаїття, яке формується в умовах демократії, терпимості, соціальної справедливості та взаємної поваги між народами і культурами, є необхідним для забезпечення миру й безпеки на місцевому, національному та міжнародному рівнях. Воно створює багатий і різноманітний світ, який розширює діапазон вибору та сприяє людським можливостям і цінностям, будучи рушійною силою сталого розвитку для громад, народів і націй [139].

Розбудова нового світу – світу нових можливостей, світу знань і умінь, потребує значних зусиль, які мають бути засновані на засадах добра, справедливості, свободи, поваги до людської гідності та віри у природні права людини. Генеза права проходить у напрямку затвердження та створення умов для належної реалізації та захисту прав і свобод. Кожен історичний етап

існування людства продукує нові виклики, але ми завжди знаходимо адекватні відповіді та створюємо належні механізми втілення їх у життя.

Людина епохи метамодерну, яка озброєна технологічним арсеналом і має віру в право, здатна подолати проблемні та негативні перешкоди на шляху свого розвитку і розбудови комфортних умов співіснування в сучасному соціумі.

5.3. Біоетика метамодерну як світоглядна основа пошуку нових зв'язків між суб'єктами міжнародного права та розвитку постмодерністської парадигми міжнародного правопорядку

Враховуючи наші попередні дослідження суб'єктного складу права метамодерну, ми маємо усвідомлювати, що термін «людина» у традиційному його розумінні відступає на задній план. Віднині пройде не багато часу, і ми, люди, вже навчимося використовувати техніко-технологічні пристрої для продовження свого життя. Ми модернізуємо себе, або навіть замінимо власну фізичну оболонку суто технічним пристроєм, носієм інформації. І в цьому контексті метамодерн – це розтягнутий у певному проміжку часу етап розвитку суспільства, в якому здійснюється морально-етична та світоглядна підготовка трансформації людини до її злиття з техніко-технологічною складовою.

Першим компонентом, який ми маємо дослідити в процесі аналізу біоетичних складових права метамодерну, є трансплантація. Слід зазначити, що наша держава теж крокує цим шляхом, модернізуючи власне законодавство відповідно до світових вимог, і насамперед до європейських.

Так, відповідно до положень ст. 428 Угоди про асоціацію (2014) Україна повинна гармонізувати власне законодавство, у тому числі з Директивою Комісії 2006/86/ЄС «Про імплементацію Директиви Європейського Парламенту і Ради 2004/23/ЄС у частині вимог щодо простежуваності, повідомлення про серйозні побічні реакції та серйозні несприятливі випадки, а також у частині деяких технічних вимог щодо кодування, перероблення, консервації, зберігання та реалізації людських тканин і клітин» від 24 жовтня 2006 року.

Зобов'язання зі строком виконання станом на 1 листопада 2016 року містяться у трьох актах ЄС, присвячених питанням трансплантації тканин і клітин. За оцінкою В. Ляшка та А. П. Скіпальського, жоден із цих актів не є повністю імплементованим в українське законодавство: Директива

№ 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 року про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, отримання, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розповсюдження людських тканин і клітин; Директива Комісії № 2006/17/ЄС від 8 лютого 2007 року, яка встановлює правила впровадження Директиви № 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо деяких технічних вимог до донорства, отримання та тестування людських тканин і клітин; Директива Комісії № 2006/86/ЄС від 24 жовтня 2006 року, що впроваджує Директиву № 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради стосовно вимог до відстеження, повідомлення про серйозні негативні реакції та події, а також стосовно певних технічних вимог щодо кодування, обробки, зберігання, накопичення та розповсюдження людських тканин і клітин. Директива № 2004/23/ЄС є «базовою», а Директива Комісії № 2006/17/ЄС та Директива Комісії № 2006/86/ЄС укладені Європейською Комісією на її виконання [193].

Директива 2004/23/ЄС встановлює стандарти якості та безпечності для донорства, стандарти якості повітря під час перероблення тканин і клітин для трансплантації, вимоги щодо запобігання передання захворювань через людські тканини і клітини при трансплантації, системи акредитації та вимоги щодо неї.

Директиву Комісії 2006/86/ЄС застосовують «до кодування, перероблення, консервації, зберігання та реалізації: (а) людських тканин і клітин, призначених для застосування на людях; (б) виготовлених продуктів, отриманих із людських тканин і клітин та призначених для застосування на людях, якщо такі продукти не охоплені іншими директивами» [263, ст. 1]. Вимоги щодо акредитації, призначення, авторизації чи ліцензування закладів тканин і процесів підготовки тканин і клітин викладено у ст. 3 і 4 Директиви Комісії 2006/86/ЄС. Ст. 5 встановлює алгоритм дій для держав щодо повідомлення про серйозні побічні реакції; у ст. 6 передбачено механізм повідомлення про серйозні несприятливі випадки. Процедури нагляду та

контролю містяться в ст. 7 «Річні звіти» та ст. 8 «Обмін інформацією між компетентними органами і Комісією».

Важливими для трансплантації тканин і клітин є положення Директиви Комісії 2006/86/ЄС, які стосуються вимог до європейської системи кодування, формату єдиного європейського коду, застосування єдиного європейського коду. Основними вимогами до закладів тканин стосовно формату єдиного європейського коду є: (1) присвоєння єдиного європейського коду всім тканинам і клітинам, що вимагають застосування такого коду, перед їх реалізацією для застосування на людях; (2) присвоєння ідентифікаційної послідовності донації після заготівлі тканин і клітин або при їх отриманні від заготівельної організації, або при імпорті тканин і клітин від постачальника з третьої держави; (3) незмінність ідентифікаційної послідовності донації після її присвоєння випущеним в обіг тканинам і клітинам, окрім випадків, коли це необхідно для виправлення помилки кодування; будь-які виправлення вимагають належного документування; (4) використання однієї з дозволених систем кодування продуктів і відповідних номерів тканинних і клітинних продуктів, передбачених Компендіумом тканинних і клітинних продуктів ЄС, не пізніше, ніж перед їх реалізацією для застосування на людях; (5) використання відповідних номера порції та терміну придатності. У випадку тканин і клітин, які не мають визначеного терміну придатності, терміном придатності є 00000000, принаймні перед їх реалізацією для застосування на людях; (6) нанесення незмивного та стійкого єдиного європейського коду на етикетку відповідного продукту, а також зазначення такого коду у відповідній супровідній документації не пізніше, ніж перед його реалізацією для застосування на людях (ст. 10b Директиви Комісії 2006/86/ЄС).

Крім технічних вимог, передбачених у цій Директиві, наведено і перелік зобов'язань відповідних компетентних органів держав-членів ЄС, зокрема: забезпечити присвоєння унікального номера закладу тканин усім закладам тканин, авторизованим, акредитованим, призначеним чи ліцензованим у державах-членах ЄС; визначити системи чи систему, які

використовуватимуться для присвоєння унікальних номерів донацій у державі-члені ЄС; моніторити і забезпечити повне впровадження єдиного європейського коду у державі-члені ЄС; забезпечити валідацію даних про заклади тканин, що містяться у Компендіумі закладів тканин ЄС, для держави-члена та оновлення Компендіуму без невинуватених затримок.

Також компетентні органи держав-членів ЄС повинні встановлювати і своєчасно оновлювати перелік вимог щодо якості та безпеки органів; здійснювати постійний контроль і проведення аудиторських перевірок організацій з підготовки органів і центрів з трансплантації органів; надавати, призупиняти дію або відкликати ліцензії організаціям щодо трансплантації органів у разі, якщо в результаті заходів з контролю над їх діяльністю встановлено невідповідність їх діяльності вимогам Директиви № 2010/45/ЄС; створювати на місцях систему подання інформації та процедуру щодо здійснення контролю над серйозними побічними проявами та реакціями, які можуть негативно впливати на якість і безпеку органів; вживати необхідних інструкцій про порядок здійснення обов'язків медичним персоналом та іншими особами, залученими до процесу трансплантації органів, з моменту їх вилучення у донора до пересадки їх реципієнту або знищення; за можливості брати участь у діяльності мережі компетентних органів з метою забезпечення обміну між ними інформацією про накопичений досвід, і координувати на національному рівні їх внесок у здійснення трансплантації органів; здійснювати нагляд за процесом обміну органами з іншими державами-членами ЄС і третіми державами; вживати заходів щодо повного й ефективного захисту основоположного права на нерозголошення даних персонального характеру протягом усього процесу трансплантації органу, з моменту його вилучення у донора і пересадки його реципієнту (ст. 17 Директиви № 2010/45/ЄС) [266]. Компетентним органам слід вести реєстри діяльності організацій, що займаються підготовкою органів, і центрів з трансплантації органів, включаючи узагальнені дані про кількість живих і померлих донорів, види та кількість підготовлених, пересаджених або

знищених органів; складати та опубліковувати річні звіти; створювати і постійно оновлювати перелік організацій, які займаються підготовкою органів, і центрів з трансплантації органів. Персонал компетентних органів чи делегованих органів повинен бути доступний 24 години на добу та 7 днів на тиждень для екстрених випадків, повинен бути у змозі отримувати і передавати інформацію без невинуватених затримок відповідно до положень Директиви Комісії 2012/25/ЄС.

Отже, Директива Комісії 2006/86/ЄС встановила вимоги щодо кодування, перероблення, консервації, зберігання та реалізації людських тканин і клітин, призначених для застосування на людях, і виготовлених продуктів, отриманих із людських тканин і клітин та призначених для застосування на людях, а також механізми контролю [263]. Україна повинна гармонізувати власне законодавство з положеннями Директиви № 2010/45/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС «Про стандарти якості та безпеки людських органів, призначених для трансплантації» від 7 липня 2010 року. У ст. 1 Директиви № 2010/45/ЄС зазначено, що вона встановлює правила щодо забезпечення високого рівня стандартів якості та безпеки людських органів, призначених для трансплантації в організм людини, а метою цієї Директиви є досягнення високого рівня захисту здоров'я людини. Необхідно зауважити, що право на здоров'я гарантовано ст. 35 Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р., де йдеться, що «Кожна людина має право на профілактичне лікування і медичне обслуговування на умовах, передбачених національним законодавством і практикою. Підвищена увага повинна приділятися захисту здоров'я людини при розробці та здійсненні всіх політик та дій Європейського Союзу». Таким чином, «Конституція прав людини ЄС» (Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р.) зобов'язує держав-членів ЄС приділяти підвищену увагу захисту здоров'я людини при розробленні та здійсненні всіх політик і дій Європейського Союзу, включаючи сферу трансплантації органів, тканин і клітин, які знайшли свою регламентацію в низці директив ЄС. Система директив ЄС у сфері трансплантації органів, тканин і клітин створює

підгалузь права охорони здоров'я ЄС. Саме ця обставина обґрунтовує необхідність системної і комплексної імплементації та гармонізації права ЄС у сфері трансплантації органів, тканин і клітин у законодавство України.

Щодо основних положень Директиви № 2010/45/ЄС, слід зосередити увагу на ст. 4, присвяченій стандартам якості та безпеки органів протягом усього процесу, від моменту вилучення їх у донорів до моменту пересадки реципієнтам, або їх знищення [266]. Дотримання стандартів якості та безпеки трансплантації органів є запорукою й умовою реалізації права на здоров'я та забезпечення прав пацієнтів, які потребують трансплантації. Окремо врегульовані питання організації з підготовки органів (ст. 5), підготовки органів (ст. 6), характеристик органу і донора (ст. 7), транспортування органів (ст. 8). Забезпечення якості та безпеки органів для трансплантації залежить від налагодження системи відстеження стану органів. Зобов'язанням держав-членів ЄС є забезпечення відстеження стану органів, які перебувають і трансплантуються на їх території, від моменту їх отримання від донора і до моменту пересадки реципієнту, і навпаки, з метою охорони здоров'я донорів і реципієнтів (ч. 1 ст. 10), – ці положення мають за мету реалізацію права на здоров'я та прав пацієнтів. Також держави-члени ЄС відповідно до Директиви № 2010/45/ЄС повинні забезпечити впровадження такої системи ідентифікації донорів і реципієнтів, яка б дозволяла ідентифікувати кожне вилучення органу від донора, а також кожен орган і пов'язаного з ним реципієнта. При застосуванні такої системи ідентифікації держави-члени ЄС повинні забезпечувати збереження конфіденційності та безпеку інформації відповідно до нормативних документів Європейського Союзу і національного законодавства. У цьому зобов'язанні акцентується увага на створенні умов для реалізації права на конфіденційність, яке є складовою права на повагу до приватного і сімейного життя. Конфіденційність має забезпечуватися державою-членом ЄС протягом усього процесу трансплантації, вимоги до захисту персональних даних у ЄС регламентуються зокрема і Директивою 95/46/ЄС.

Окремими положеннями Директиви № 2010/45/ЄС визначено повноваження центрів з трансплантації органів, які перед проведенням операції з трансплантації органу мають засвідчитися, що характеристики органу і донора підготовлені й оформлені відповідно до вимог, а умови зберігання органу і його транспортування дотримані (ст. 9). Держави-члени ЄС зобов'язані відстежувати стан органів для трансплантації, щоб гарантувати безпеку пацієнтів. Задля відстеження стану органів держави-члени ЄС повинні створити систему ідентифікації донорів і реципієнтів, яка б дозволила ідентифікувати кожне вилучення органу від донора, а також кожен орган і пов'язаного з ним реципієнта. Така система має запровадити алгоритм, згідно з яким компетентні й інші організації, що мають відношення до органів з моменту вилучення їх у донора та до моменту їх пересадки реципієнту або знищення, мають протягом 30 років зберігати дані, необхідні для процесу відстеження стану органів з моменту їх отримання від донора і до моменту їх пересадки реципієнту або знищення. Також створюється система, яка відповідає за інформування, розслідування, реєстрацію та передання інформації, що стосується трансплантації органів, про серйозні побічні прояви, які можуть негативно впливати на якість і безпеку органів. Питання звітування про серйозні несприятливі випадки та серйозні побічні реакції містяться також у ст. 7 Директиви Комісії 2012/25/ЄС.

У Директиві № 2010/45/ЄС визначаються принципи донорства органів – добровільності та безоплатності. Безоплатність не перешкоджає отриманню живими донорами компенсації за надані донорські органи, однак розмір такої компенсації не має перевищувати понесених ними витрат і втрату отриманого ними доходу через надання своїх органів як донорських у процесі трансплантації. Обсяг компенсації та умови регламентуються законодавством держав-членів ЄС.

Держав-члени ЄС повинні створити найбільший рівень захисту живих донорів, який би враховував усі фактори у здоров'я, історію захворюваності

донора, а також рівень професійної кваліфікації медичних працівників як гарантію безпеки донора.

Держави-члени ЄС на національному рівні уповноважені встановлювати санкції за порушення Директиви № 2010/45/ЄС відповідно до ст. 23 вказаної директиви.

Директива Комісії 2012/25/ЄС від 9 жовтня 2012 р. укладена задля уніфікації: процедури передання інформації про характеристики органів і донорів; процедури передання інформації, необхідної для забезпечення простежуваності органів; процедури для забезпечення звітування про серйозні несприятливі випадки та серйозні побічні реакції. Директива Комісії 2012/25/ЄС встановила загальні процедурні правила, зокрема викладена у письмовій формі, була написана зрозумілою для усіх сторін мовою, передавалася без затримок, була зареєстрована, визначала дату і час передання, включала контактні дані особи, відповідальної за передання, а також містила формулювання «Містить персональні дані. Підлягає захисту від несанкціонованого розголошення або доступу» відповідно до положень ст. 4 Директиви Комісії 2012/25/ЄС.

Директива Комісії 2012/25/ЄС визначає простежуваність через інформування компетентним органом чи делегованим органом держави-члена походження органу компетентного органу чи делегованого органу держави-члена призначення про специфікацію органа, національний ідентифікаційний номер донора, дату вилучення; назву та контактні дані центру, де проводилось вилучення. Своєю чергою, компетентний орган чи делегований орган держави-члена призначення інформував компетентний орган чи делегований орган держави-члена походження про національний ідентифікаційний номер реципієнта або, якщо орган не було трансплантовано, його кінцеве використання, дату трансплантації, якщо застосовується, назву та контактні дані центру трансплантації.

Проаналізовані положення директив № 2006/86/ЄС, № 2010/45/ЄС та № 2012/25/ЄС є обов'язковими для України відповідно до зобов'язань за Угодою про асоціацію 2014 р.

Виконавчий директор ГО «Український центр європейської політики» Л. Акуленко, аналізуючи стан імплементації Угоди про асоціацію у сфері трансплантології, констатує: «Яскравим прикладом недоліку нашого порядку імплементації Угоди про асоціацію є аспект конфіденційності в трансплантології. Цей принцип наче затверджений в українському законодавстві – натомість немає жодної конкретики з приводу того, яким чином, коли й у який спосіб він реалізовується» [266]. Тобто він фокусує увагу на одній із проблем імплементації Угоди про асоціацію у сфері трансплантації, пов'язану з реалізацією права на повагу до приватного і сімейного життя, яке гарантовано ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., проте існує значно більше прогалин щодо конкретного виду (органів, тканин і клітин) трансплантації та його правового регулювання в Україні.

У Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2017 рік зазначено, що з метою імплементації відповідних положень *acquis* ЄС у сфері трансплантації тканин, клітин та органів і розповсюдження людських тканин і клітин, на розгляді Верховної Ради перебуває проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині», який мали ухвалити у 2018 році, а також передбачалося розроблення проєкту постанови КМУ про створення Національного організаційно-методичного центру трансплантації та затвердження Положення про Національну систему трансплантації [115]. «Український центр європейської політики» констатував, що чинне законодавство у сфері трансплантації тканин, клітин та органів лише частково відповідає вимогам директив ЄС, які необхідно було імплементувати до 1 листопада 2016 року [193]. У Звіті зазначено, що в частині дозволу на трансплантацію передбачено право використовувати в клінічній практиці

увесь спектр анатомічного матеріалу, але в частині стандартів конфіденційності, належної системи якості та стандартів підготовки тканин і клітин Україна досі має розбіжності з відповідним європейським регулюванням [193].

1 січня 2019 р. набрав чинності Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», що суттєво вплинув на стан імплементації директив ЄС у сфері трансплантації органів, клітин і тканин у законодавство України. Н. М. Квіт підкреслює, що ст. 3 Закону про трансплантацію виключає зі сфери його регулювання питання трансплантації репродуктивних клітин, ауто трансплантації та діяльності банків пуповинної крові, що теж входить в обсяг регулювання Директиви [127].

Який висновок ми можемо зробити на тлі проаналізованих правових актів і конкретних дій держави? Перш за все, що базу для клонування закладено. Це надважливий крок у майбутнє, це момент розвитку, але водночас і момент, над яким слід поміркувати. «Ребро Адама» як методологія – це питання для дискусії...

Наступним компонентом, який слід розглянути, є евтаназія. У світі висувається багато аргументів за та проти евтаназії. Сьогодні дебати з приводу евтаназії вийшли на активну стадію. Сучасні медичні технології призвели до все більшого розвитку та більшої доступності штучних заходів для продовження життя. Одночасно відбувається значне зростання кількості людей похилого віку та зниження впливу релігії в більшій частині розвиненого світу [584]. Дискусія точиться між тими, хто підтримує право людини на «хорошу смерть» в обраний нею момент, та тими, хто твердо вірить у святість людського життя. Додатково викликає занепокоєння, що будь-яка форма санкціонованого державою «вбивства» піддає особливому ризику найбільш уразливі групи суспільства. Евтаназія піднімає деякі з найбільш фундаментальних філософських питань – що таке життя, і чи існують настільки нестерпні його форми, що роблять його марним [415].

Легалізація евтаназії, яка пропонується сьогодні, так чи інакше призведе до переосмислення моральних пріоритетів, гостро поставить питання про цінність життя людини.

У 1976 році відбувся Перший Міжнародний конгрес організації, які виступили за легалізацію евтаназії. Процедура евтаназії була узаконена інструкцією Нідерландського парламенту від 14 квітня 1994 року. Цей приклад наслідували законодавчі органи різних країн, зокрема в ряді штатів США, в Австралії (1997), у Бельгії (2002), у Люксембурзі (2009) та у Швеції (2010) [1, с. 69–70]. В інших країнах, незважаючи на статистичні дані про наявність широкої практики нелегальної евтаназії, офіційно будь-які її форми визнаються злочином, а питання в юридичному вимірі залишається відкритим, зазначає Т. Кучера [165, с. 86].

Наразі юридичне положення про евтаназію або її варіанти існує лише в декількох європейських країнах: Нідерландах, Бельгії, Швейцарії, Люксембурзі, Канаді, Колумбії та в деяких штатах США [540]. Швейцарія є єдиною країною, де дозволяється евтаназія, виконана нелікарем. Крім того, громадяни, які не є громадянами Швейцарії, можуть скористатися швейцарським законодавством, відвідавши Швейцарію, щоб отримати доступ до евтаназії [501].

У цих більш толерантних юрисдикціях паліативна допомога у догляді за невиліковно хворими особами розглядається як важлива ланка в тому ж ланцюгу, що й евтаназія, а не як альтернатива. В інших частинах світу евтаназія залишається кримінальним злочином, який переслідується різними законними шляхами. Наприклад, у Великій Британії всі форми евтаназії залишаються незаконними і можуть розглядатися відповідно до кримінального законодавства про ненавмисне вбивство чи вбивство, або відповідно до Закону про самогубство (1961 р), залежно від обставин [442, с. 79].

В Англії та Шотландії були запропоновані й обговорені три законопроекти про евтаназію, засновані здебільшого на Законі штату Орегон

(США) «Про смерть з гідністю» (1997), який дозволяє евтаназію, але жоден не отримав ухвалення.

Деякі країни остаточно не можуть належним чином вирішити проблему евтаназії. Наприклад, багато штатів у США забороняють вбивство з милосердя (евтаназію) у будь-якому вигляді, а деякі легалізували цей інститут. Верховний суд США відмовився задовольнити позови про допомогу в самогубстві, відкрито заявивши, що право покінчити з життям за допомогою евтаназії не є тим правом, яке традиційно захищає англо-американське законодавство. Універсальне твердження про право покінчити з життям за допомогою евтаназії дає можливість зробити всеосяжне судження про природу вбивства з милосердя і самогубства за допомогою лікаря та сформулювати транскультурні стандарти. Крім того, універсальна структура прав людини забезпечує більш розширений підхід для аналізу та реагування на глобальні медичні виклики [503].

Незважаючи на наявну проблему забезпечення виконання прав, включених до основних універсальних прав людини, раціонально продумана політика держави щодо можливості застосування евтаназії може бути прийнятною. Покладаючи відповідальність за прийняття рішень на тих, хто має владу переконувати, але не змушувати, ми можемо уникнути зловживань з боку урядів [548].

Джеймс Рейчелс є відомим прихильником евтаназії та відстоює цю точку зору. Він стверджує, що немає моральної різниці між вбивством і наданням людині змоги померти. Інший його аргумент полягає в тому, що активна евтаназія більш гуманна, ніж пасивна, оскільки це «швидка і безболісна» смертельна ін'єкція, тоді як остання може призвести до «відносно повільної та болісної смерті» [526].

Противники евтаназії стверджують, що існує чітка моральна різниця між активним припиненням життя пацієнта та відміною або припиненням лікування, через що обривається життя пацієнта. Надання пацієнту змоги померти від невиліковної хвороби можна розглядати як можливість хвороби

стати природною причиною смерті без моральної провини. Лікування та життєзабезпечення лише відкладають смерть, а коли медичне втручання відміняється, то смерть пацієнта настає як наслідок основного захворювання [488].

Саме цю точку зору рішуче підтримує Австралійська медична асоціація, яка виступає проти добровільної активної евтаназії та самогубства за допомогою лікаря [393]. В Австралії провідним аргументом проти евтаназії є переконання суспільства у святості життя, і це може мати як світську, так і релігійну основу. Християнська точка зору розглядає життя як подарунок від Бога, якого не слід позбавлятися, припиняючи це життя. Основний принцип полягає в тому, що людське життя треба поважати та берегти.

Важливого значення набуває останнім часом паліативна допомога як противага евтаназії. Часто стверджують, що біль і страждання, які відчувають пацієнти, можна полегшити шляхом надання відповідної паліативної допомоги, що робить евтаназію непотрібною. За словами Норвала і Гвінтер, «Запити про евтаназію не часто задовольняються після налагодження належної паліативної допомоги» [513].

В основі паліативної допомоги лежить створення спеціальних закладів – хоспісів, де особи, хворі на смертельні хвороби, отримують можливість гідно завершити життя. Хоспісна допомога полягає не лише в медичному підтриманні життєдіяльності хворого, а й у полегшенні фізичних і моральних страждань людини. До такої допомоги окрім працівників хоспісу залучаються й родичі та близькі пацієнта. «Медичний персонал хоспісу ставиться до хворого як до індивідуума, що до останньої хвилини залишається членом соціуму. Основне завдання лікарів і медичних сестер, які працюють у хоспісі, – підвищення якості життя пацієнта, навіть якщо за прогнозом термін його життя короткий. Життя залишається життям, і його якість є основною метою зусиль усіх, хто його оточує, навіть в останню добу і годину його життя» [315, с. 19].

Якщо евтаназія стане узагальненою практикою, це може призвести до ситуацій, які підривають права вразливих пацієнтів, – наприклад, примушування пацієнтів, які отримують дороге лікування, до евтаназії або самогубства за допомогою лікаря.

Дебати навколо евтаназії віддзеркалюються у заголовках періодичних видань, особливо якщо її правовий статус у більшості юрисдикцій залишається дискусійним. Однак поряд з еволюцією паліативної допомоги виявляється, що громадськість все більше схиляється до узаконення евтаназії в окремих випадках [532].

Розвиток певного балансу між усталеними культурними нормами та прогресивним, обґрунтованим, прозорим і безпечним ставленням до евтаназії є ключовим. Більш орієнтоване на пацієнта ставлення до охорони здоров'я та соціальної допомоги, що є цілком справедливим, все більше висуває пацієнта центром усієї діяльності медичних працівників. Тому потреби, погляди та переконання пацієнтів мають бути на першому плані при ухваленні рішень. Однак якщо розглядати їх у контексті фундаментальних принципів біоетики, а також законодавства і власних переконань лікарів, то може виникнути конфлікт, який актуалізує дебати про евтаназію.

Міжнародне право прав людини вже дало певні важливі відповіді щодо сутності та правового статусу контрольованої допомоги вмираючим. Наявні рішення можуть сприяти пропозиції підняти на універсальний рівень питання правового статусу контрольованої допомоги при бажанні померти, питання права на евтаназію.

Святість життя є цінністю, яка чітко відображається і в ст. 9 ЄКПЛ, що стосується свободи думки, совісті та релігії [138]. Примітно, що ст. 2 ЄКПЛ не охоплює допомогу в смерті, тобто в ситуаціях, коли рішення покінчити з життям було прийнято самостійно та з абсолютним усвідомленням суті цього рішення. Тому головне питання – чи є застосування евтаназії етично допустимим. Крім того, право покінчити з життям, яке особа вважає

нестерпним, слід розглядати у зв'язку з його впливом на інші права, правила й обов'язки медичних працівників щодо сприяння в евтаназії.

Відповідні норми прав людини можна знайти у Загальній декларації прав людини і в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Багато вказівок також містить Загальна декларація ЮНЕСКО з біоетики та прав людини, яка намагається встановити відповідність біоетики міжнародному праву прав людини [107]. Стаття 5 цієї Декларації говорить про автономію та індивідуальну відповідальність, зокрема передбачає, що автономія осіб приймати рішення, несучи відповідальність за ці рішення та поважаючи автономію інших, має поважатися. Крім того, у цій самій статті для осіб, які не здатні здійснювати автономію, Декларація передбачає спеціальні заходи щодо захисту їхніх прав та інтересів. Оскільки жоден із цих документів не говорить про право на евтаназію, компетентним органам на міжнародному рівні та органам державної влади доводиться брати участь у тлумаченні таких положень.

Сьогодні в більшості юрисдикцій вбивство з милосердя та самогубство за допомогою лікаря є незаконними. Зрештою пацієнти та члени їхніх сімей звернулися до міжнародного права, щоб виправити таку позицію. Це і не дивно, враховуючи, що протягом десятиліть міжнародне право забезпечувало автономний набір правових норм для захисту прав особи та накладення зобов'язань на держави щодо їх забезпечення та реалізації. Європейський суд з прав людини вперше зіткнувся з питанням, чи змушує Європейська конвенція з прав людини легалізувати суїцид з допомогою. У справі «Pretty v. the United Kingdom» Європейський суд з прав людини запропонував нове уявлення про допомогу вмирати [525]. Суд вирішив такі тривалі дилеми: (а) чи суперечить захист права на життя легалізації права на смерть? Чи право на життя передбачає також право на смерть і, отже, змушує легалізувати його? (б) Чи стосується активна евтаназія автономії та гідності? ЄСПЛ рішуче відхилив припущення, що право на життя пов'язане з правом на смерть або про автономію прийняття рішень. Незалежно від того, наскільки розширеним

може бути тлумачення ст. 2 ЄСПЛ, її не можна тлумачити як надання права на смерть і створювати умови для надання особі права обирати смерть, а не життя. Найважливіше, що ЄСПЛ встановив, що прохання про надання допомоги померти є важливим аспектом особистої автономії, включеним до поняття приватного життя, яке захищається ст. 8 Конвенції.

В іншій справі, «Koch v. Germany 19 July 2012», позивачем оскаржувалася ст. 8 Конвенції через відмову національних судів розглянути по суті позов щодо відмови у наданні летальної дози препарату для проведення самогубства, асистованого лікарем. У цій справі ЄСПЛ задовольнив вимогу заявника [493]. Останньою справою ЄСПЛ щодо припинення життя стала справа «Lambert and Others v. France 5 June 2015 р.». Підставою позову в цьому випадку стало дотримання законодавства Франції щодо проведення ортаназії. Однак не всі родичі померлої особи погодилися із законними діями лікаря, через що було подано заяву до суду та оскаржено ст. 2 Конвенції. У своєму рішенні ЄСПЛ підтримав внутрішнє законодавство Франції та не визнав правопорушення в діях лікаря з приводу проведення ортаназії за рішенням законних представників пацієнта або суду [494].

Отже, кілька причин сприяють врегулюванню правового статусу контрольованої допомоги вмираючим у рамках міжнародного права прав людини. По-перше, в епоху глобалізації правозахисний дискурс має місце майже всюди. Останнім часом сфера міжнародного права прав людини була значно розширена, враховуючи зростаючу кількість біомедичних проблем. Найважливіші положення щодо захисту інтересів особи та уникнення зловживань у сфері біоетики вже сформульовані з точки зору прав: права на людську гідність, права на автономію та самовизначення, права на інформовану згоду, права на відмову у лікуванні, право на полегшення страждань відповідно до поточного стану знань, право знати і не знати, право на доступ до здоров'я і право на фізичну та психічну особистість. Відповідно, формулювання запиту на евтаназію за допомогою лікаря з точки зору глобальних прав не є таким дивним, як може здатися на перший погляд. По-

друге, з підходу Європейського суду з прав людини випливає, що пацієнт має право наполягати на власному виборі закінчити життя за допомогою евтаназії, що потрібно поважати, і що ця повага продиктована цінністю особи та її гідністю. По-третє, необхідно на міжнародному рівні зафіксувати, чому право на евтаназію відповідає особистісній автономії та людській гідності. Ця позиція додатково підкріплюється нормою Декларації ЮНЕСКО з біоетики та прав людини, яка передбачає, що збереження культурного різноманіття не може бути причиною порушення прав людини, особливо тих, що позначені як основоположні, такі як право на самовизначення та людську гідність.

Крім того, в біоетиці принцип святості життя часто з'являється в сучасних дискусіях і громадських суперечках, що точаться навколо проблеми кінця життя та абортів. Позиція святості життя стверджує, що життя має святість, і його цінність переважає над усіма іншими цінностями. Життя кожної людини заслуговує на пріоритет; життю приписується святість незалежно від фізіологічного статусу, неминучості смерті, страждань чи бажання особи жити чи померти [551]. Цей аргумент часто пов'язують (але не повністю ототожнюють) з релігійними та культурними традиціями, які загалом заперечують варіант допомірної смерті, оскільки людське життя розглядається як суверенне творіння Бога. З релігійної точки зору, Бог вважається єдиним, хто може визначити початок і кінець людського життя.

У законодавчих традиціях країн можна виокремити кілька підходів до застосування евтаназії. Перший розглядає активну евтаназію як допустиму медичну практику та має на меті звільнити лікарів від кримінальної відповідальності за діяння, яке за інших обставин карається. Другий засновується на правах і спрямований на розвиток, провокує соціальну та правову реформу, стверджуючи, що людина має обмежене право закінчити життя за допомогою лікаря. До цього часу модель, яка намагається легалізувати активну евтаназію, аналізуючи законодавство зарубіжних країн, була менш успішною в проведенні реформ.

Треба зазначити, що евтаназія справді є спірним питанням, а в центрі дискусії лежать активна добровільна евтаназія та самогубство за допомогою лікаря. Правовий статус евтаназії в більшості країн, зокрема і в Україні, – це кримінальне правопорушення, яке висуває звинувачення у вбивстві або ненавмисному вбивстві відповідно до кримінального законодавства. Заборона і криміналізація в Україні практики евтаназії та допомоги в самогубстві відображає юридичний статус-кво, який існує в більшості інших країн світу. Численні аргументи, висунуті за та проти евтаназії, дають уявлення про певні етичні аспекти цієї теми.

Смерть є природною частиною людського життя, але дебати про евтаназію все частіше будуть виходити на перший план – це те, що медичні працівники, політики та законодавці не можуть ігнорувати. Перед суспільством залишається актуальною тема визначення, де проходить баланс між цінністю життя та легалізацією інституту евтаназії, керуючись регіональними релігійними, культурними та законодавчими перспективами.

Зараз спостерігається стрімкий прогрес усіх галузей науки та промисловості, що застосовують високі технології та передусім біотехнології.

Біотехнологія – це напрям науки і техніки, застосування інженерних принципів у біології та медицині [32], цілеспрямоване внесення змін в організми рослин, тварин і людини та керування їх функціями; відповідна галузь генетики.

Сфера діяльності біоінженерії простягається від створення штучних органів для компенсації знижених або втрачених фізіологічних функцій (біомедична інженерія) до розроблення генетично модифікованих організмів, наприклад, сільськогосподарських рослин і тварин (генетична інженерія), а також молекулярного конструювання сполук із заданими властивостями (білкова інженерія, інженерна ензимологія). У немедичних аспектах біоінженерія тісно стикається з біотехнологією [397].

Чим підсумуємо? Щонайменше тим, що «традиційний», заснований на релігії світогляд не має шансів у майбутньому. Право жити не протирічить

праву позбавитися життя або права вдосконалити себе. І цей алгоритм є дуже важливою засадою майбутнього суб'єкта права. Бо якщо ми навчимося замінювати застарілі або неякісні наші органи та тканини й клітини, створимо механізми перенесення інформації нашого «я» у техніко-технологічний пристрій, то ми, люди в сучасному значенні цього слова, повинні мати також повне право на те, щоб існування своє зупинити. Ці положення потребують іншого рівня світоглядного осмислення та мають засновуватися на новітніх біоетичних засадах.

З цього приводу цілком слушною є наукова позиція Т. М. Ярошенко: «...етичним пробудженням, народженням суб'єкта моральної дії можна вважати факт самоусвідомлення себе як окремого індивіда, носія особливого ціннісного світу з одночасним визнанням присутності іншого, необхідності з ним рахуватись, брати до уваги потреби та інтереси іншого (інших). Тут етика може бути визначена як вчення про сенси самобуття в аксіологічно-комунікативному дискурсі співбуття, існування різного в єдиному просторі життя, в якому відкриваються нові обрії духовного зростання, можливостей у розбудові спільної домівки. Недаремно однією з базових, ідейних передумов етики є твердження, що світ – складний та різний, і що вона (етика) своїми знаннями покликана прокладати містки між багатоманітними природними та суб'єктними формами життя; збалансовувати життя окремої людини зі світом інших індивідів і сферою співприродного їй; приводити у рівновагу індивідуальне та загальне благо. Звідси і важлива нормативна особливість її комунікативної здатності, що є особливо важливим для нашого розрізненого, конфліктного сьогодення» [375, с. 10].

Приймаючи до уваги наведені твердження, ми можемо зробити висновок, що розбалансування зупиняє розвиток, а баланс, своєю чергою, є запорукою руху вперед. І ось пошук цього балансу є основним завданням біоетики метамодерну.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і подано вирішення важливої наукової проблеми, що полягає в комплексному аналізі концептуалізації міжнародного правопорядку в умовах суспільно-політичної реальності метамодерну.

За результатами наукового дослідження сформульовано такі висновки:

1. Розкрито особливості онтологічного пізнання в сучасному міжнародному праві та представлено визначальні характеристики суспільно-політичної реальності метамодерну.

Зокрема визначено, що за результатами наукових досліджень метамодерн постає як етап розвитку науки постмодерну, заснований на розширенні об'єктів її пізнання та модернізації арсеналу методології наукового дослідження. Метамодерн пропонує синкретизм, який уможливорює особливий вектор пізнання – з'єднання різнопорядкових компонентів без їх об'єднання, і саме з позицій такого підходу стає можливим всебічне дослідження сучасного міжнародного правопорядку. Парадигма метамодерну забезпечує методологічну можливість відступу від лінійного способу сприйняття правової реальності, а відтак – пошуків альтернативних механізмів вирішення глобальних міжнародних проблем.

Метамодерн характеризується як глобальний міждержавний мультикультурний процес (реальність), що проявляється у «коливанні» (осциляції) між двома протилежностями (модерн і постмодерн) та можливістю одночасного використання їх культурного надбання відповідно до загальносвітових тенденцій пошуку універсальності й універсалізації, у тому числі – до вирішення проблеми встановлення соціальної ролі глобальної різноманітності сучасного міжнародного права.

З одного боку, це стимулює закономірні процеси поступової зміни парадигм пізнання та розуміння міжнародного правопорядку, а з іншого – безперервність наукових пошуків онтологічної природи правової реальності.

Зазначені коливання – розуміння складових, їх амплітуди, швидкості настання, прямого і зворотного зв'язку з цивілізаційним розвитком суспільства – стають вагомими засадами осягнення біфуркаційних метаморфоз метамодерну та перспектив розвитку сучасного міжнародного права.

2. Визначено ключові особливості методології метамодерністського дослідження міжнародного правопорядку. Враховуючи, що процеси соціальних трансформацій зумовлюють зміну взаємовідносин суб'єктів міжнародного права та надають імпульс розширенню їх кола й адаптації до вимог сучасних міжнародних відносин, мають розширитися і світоглядні та методологічні ресурси пізнання міжнародного правопорядку метамодерну.

Поряд із традиційними для міжнародного права формально-юридичним і порівняльно-правовим методами пізнання, особливого значення набуває використання синкретичного підходу, в рамках якого враховуються надбання юридичного та легістського типів праворозуміння, «вихідна ідея» та «матеріальна основа» міжнародного права, постійні та змінні засади його природи. Синкретичний підхід дозволяє поєднувати самостійні, а подекуди й протилежні стани (приміром, реальний і віртуальний світи). Синкретика – це стабілізуючий елемент метамодерну, який уможлиблює встановити стійкий зв'язок між діаметрально протилежними станами коливання. Такий шлях пізнання є необхідним насамперед для наукового осмислення статичного та динамічного у становленні сучасного міжнародного правопорядку.

3. Розкрито роль і призначення нетипових компонентів міжнародних відносин сучасного світу в контексті формування міжнародного правопорядку метамодерну.

Враховуючи, що сучасний світ діджиталізується, а інформація стає ключовим ресурсом та інструментом, інформаційно-комунікаційні процеси набувають особливого значення в процесах формування міжнародного правопорядку.

Нові глобальні знання змінюють конфігурацію геополітичних сфер впливу у світі. Традиційні географічні та політичні кордони між країнами вже

не відіграють тієї вирішальної ролі, як раніше. Деякі країни та великі компанії здатні створювати нові знання (інформацію), захищати і продавати їх, інші є переважно користувачами чужих знань. За цією ознакою відбувається перегрупування країн світу і транснаціональних компаній. З'являються нові альянси, нові території, нові могутні влади, що групуються з метою вироблення та володіння, в тому числі, певною інформацією.

Нові технології привносять зміни і в алгоритми функціонування міжнародного правопорядку, вони не лише породжують раніше невідомі моделі комунікацій, але й формують новітні напрями правового впливу (приміром, право роботів). Процеси діджиталізації міждержавних відносин суттєво стимулюють розвиток глобального права та інформаційного суспільства. Як результат виникає об'єктивна потреба в модернізації міжнародно-правових регуляторів, їх пристосуванні до дедалі швидших темпів життя, до розв'язання завдань, які зумовлюють підтримання якісно високого рівня міжнародного правопорядку метамодерну.

4. Проведено аналіз джерельної архітектури системи сучасного міжнародного права та встановлено рівні його взаємовпливу з міжнародним правопорядком.

Враховуючи, що постійний розвиток міжнародних відносин продукує появу нових форм правового регулювання, а в світі зростає кількість проблем, що мають глобальний характер у сфері екології, тероризму, міграції та кібербезпеки, правильне застосування міжнародного права стає все більш важливим для міжнародного співтовариства. Знання системи джерел міжнародного права дозволяє краще розуміти взаємодію між ними, їх взаємозв'язок та ієрархію, що важливо для правильного застосування міжнародно-правових норм у конкретних випадках, вирішення міжнародних спорів і конфліктів, а також для визначення порядку ухвалення нових норм міжнародного права. Сучасна система джерел міжнародного права є багатовекторною, включає різні за юридичною силою джерела, пов'язані між собою механізмами впливу та спільною метою.

Джерела сучасного міжнародного права слід розглядати як форму зовнішнього виразу узгодженої волі його суб'єктів у вигляді письмових міжнародно-правових актів і принципів, що регулюють взаємодію між державами, міжнародні відносини та діяльність міжнародних організацій. Ці джерела можуть мати як високий рівень формалізованості (тобто конвенції, договори, рішення міжнародних органів, прецеденти тощо), так і низький (наприклад, звичаї, експертні оцінки, рекомендації).

Важливими ознаками архітектури джерел сучасного міжнародного права є їх системоутворюючий вплив на формування міжнародного правопорядку, що виражається у заснуванні правовідповідних алгоритмів врегулювання економічних, політичних, ідеологічних, дипломатичних, військових, соціальних, культурних та інших зв'язків між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

5. Визначено парадигму міжнародного правопорядку метамодерну як теоретично обґрунтовану, правовідповідну та цифровізовану модель підтримання якісного стану міжнародно-правових відносин, яка не тільки відповідає вимогам приписів міжнародно-правових норм і принципів, але й конкретизує проблемне поле питань сучасного міжнародного права та є підґрунтям їх вирішення. Вона впорядковує сукупність інституційних, ціннісних та інших засобів міжнародних відносин з основною метою – створення дієвих механізмів підтримання якісно високого рівню міжнародного правопорядку в умовах нової суспільно-політичної реальності метамодерну.

6. Обґрунтовано місце і роль глобального права в системі координат сучасного міжнародного правопорядку. Глобальне право слід розуміти як сукупність (симбіоз) положень і принципів міжнародного та національного права, характерними ознаками якої є: відповідність тенденціям до глобалізації, універсалізації та цифровізації; поєднання міжнародних, регіональних і національних рівнів; розмитість публічних і приватних вимірів. Глобальне право відображає зовнішні та внутрішні зміни характеристик міжнародних

відносин. У центрі його уваги – формування загального й універсального у правових стандартах міжнародних відносин. Зазначене проявляється в процесах правової глобалізації, основу яких складають насамперед процеси правової модернізації на основі загального визнання і утвердження універсальних цінностей та розуміння необхідності розроблення відповідних механізмів реакції на сучасні виклики.

7. Визначено основоположні принципи права роботів (Robot Law) як невід’ємного компоненту глобального права. Зокрема обґрунтовано, що право роботів (Robot Law) – це сукупність принципів і письмових правових актів, які регламентують всі можливі аспекти, пов’язані зі створенням, функціонуванням і припиненням існування роботів. Це новітній міжгалузевий правовий масив, який має прояв як на національному, так і на регіональному й міжнародному рівнях. Право роботів (Robot Law) є частиною ІТ-права, яке, своєю чергою, виступає невід’ємним компонентом формування міжнародного правопорядку і розвитку глобального права сучасного суспільства.

Спираючись на запропоновані морально-етичні засади та враховуючи наявні приписи, закріплені в чинних правових актах різних держав, спрямованих на регламентацію статусу роботів, системоутворюючим принципом було визначено принцип міждержавної уніфікації правил, алгоритмів та інструментів нормативного регулювання відносин, учасниками яких є роботи.

8. Проаналізовано природу юридичних фікцій у сучасному міжнародному праві та встановлено їх роль у забезпеченні міжнародного правопорядку. Зокрема наголошено, що сучасне міжнародне право, прагнучи вирішити проблемні аспекти міжнародних відносин, що виникають під впливом різноманітних процесів, і надати стійкості та стабільності системі міжнародно-правового регулювання, активно використовує юридичні фікції для досягнення своїх цілей.

Юридичні фікції є специфічним юридично-технічним інструментом глобального права. Вони отримують вираз у науково обґрунтованому та

нормативно визначеному продукті абстрактного мислення, який використовується з метою створення моделі умовної правової реальності, що діє (приміром – цифрова держава), та забезпечують умови для підтримання стабільності правового регулювання, спрощення вирішення питань, за яких підтвердження фактичних даних потребує додаткових або альтернативних традиційним процедур. Юридичні фікції у міжнародному праві створюють альтернативні моделі вирішення проблем, щодо яких фактичні дані не завжди відповідають дійсності. Вони мають необхідний потенціал для визначення неіснуючих явищ існуючими, чим допомагають досягати втілення у життя завдань міжнародно-правового правопорядку.

9. Розкрито особливості традицій і новацій у контексті розуміння складових елементів міжнародної правосуб'єктності. Визначено, що проблеми міжнародної правосуб'єктності завжди посідали і сьогодні посідають чільне місце в науці міжнародного права. І це цілком природно, оскільки міжнародне право регулює відносини між суб'єктами міжнародного права, коло яких, з огляду на пов'язаність з найважливішими політичними явищами міжнародного життя різних епох, не залишалося незмінним.

Для суб'єкта міжнародного права важлива не лише здатність володіти правами й обов'язками, а й реалізовувати свій міжнародно-правовий статус, який окрім прав та обов'язків містить свободи суб'єкта, його законні інтереси тощо. Значення міжнародної правосуб'єктності полягає, по суті, в такому: 1) це властивість, яку суб'єкти міжнародного права набувають завдяки міжнародно-правовим нормам; 2) вона є не лише юридичною, а й суспільно-політичною властивістю суб'єкта міжнародного права; 3) базується на свободі волі конкретного суспільно-політичного утворення на міжнародній арені; 4) виражає юридичну здатність суб'єктів міжнародного права самостійно здійснювати свої права й обов'язки та забезпечувати їх виконання. Міжнародна правосуб'єктність виступає як необхідна передумова участі в міжнародних правовідносинах.

10. Надано характеристику наднаціональності в контексті положень міжнародного права та ролі наднаціональних суб'єктів у формуванні міжнародного правопорядку.

Наднаціональність є відображенням права окремих суб'єктів міжнародного права ухвалювати рішення обов'язкового характеру для певного кола учасників, пов'язаних з їх створенням та існуванням, за умови наявності їх попередньої згоди на такі дії. Хоча поняття «наднаціональність» не закріплено на законодавчому рівні, а його зміст визначається лише в доктрині міжнародного права, подібні процедури все частіше застосовуються до міждержавних об'єднань сучасного світу. Механізми наднаціональності втілюються в життя на етапі реалізації цілей і завдань таких об'єднань, вони передбачаються установчим договором або іншими міжнародними договорами, а учасники такого об'єднання закріплюють у своєму законодавстві положення про можливість передання прав на ухвалення рішення консолідованому органу.

Наявність суб'єктів, які мають ознаки наднаціональності, підкреслює не тільки необхідність коригування орієнтирів міжнародного правопорядку, але й суттєві трансформації, що відбуваються в сучасному міжнародному праві та відображають тенденції поступового утворення нових суб'єктів, яким, у тому числі, може стати метадержава.

11. Визначено концепт «метадержава» з урахуванням загальних тенденцій міжнародно-правового розвитку. На тлі всіх суперечностей, зумовлених глобалізаційними та глокалізаційними процесами, на тлі кризи механізмів забезпечення міжнародного правопорядку закладаються основи формування новітньої форми політико-правової та ідеологічної організації управління суспільством, якою, на нашу думку, є метадержава.

Враховуючи загальносвітові тенденції до глобалізації, глокалізації, універсалізації та цифровізації, виконуючи прогностичну функцію міжнародного права обґрунтовано концепт «метадержава», під якою слід розуміти форму політико-правової організації влади, міждержавних зв'язків і

відносин на глобальному рівні та окремо у метавсесвіті, яка набуває вигляду збалансованої системи, що забезпечує сталу комунікацію держав (суверенних), наднаціональних утворень і транснаціональних корпорацій, для якої обов'язковим є високий рівень цифровізації.

Метадержава вбачається як новий суб'єкт міжнародного права, функціонування якого засновано на модернізації та трансформації традиційних механізмів організації публічної влади і міждержавної взаємодії, використанні цифрового середовища (в тому числі й для генерування площини свого буття), на врахуванні загальних закономірностей і випадковостей. Формування метадержави невід'ємно пов'язано із залученням широкого кола державних акторів і недержавних організацій. Це не просто сукупність інституцій, а нова система організації міжнародних відносин епохи метамодерну.

12. Визначено правові засади та перспективні напрями організації міжнародних відносин у сучасному світі.

Глобальна система міжнародних відносин є нелінійною площиною особливої взаємодії сучасних акторів. Глобалізаційні та інтеграційні процеси зумовлюють динаміку міжнародних відносин, визначають вимоги до їх інституційної складової, постають прикладом організації взаємодії між учасниками на міжнародній арені. Такі відносини є відображенням соціальної взаємодії на всіх можливих рівнях, від національного до наднаціонального й міждержавного. Причому життєві цикли міжнародного середовища отримують значний імпульс від асиметричного розвитку суб'єктів, що зумовлено багатьма факторами, основоположними з яких є: нерівномірний розподіл ресурсів, різноманітність технологічного розвитку, різноманітність цілей стратегічного розвитку, особливості правової культури та ін.

Важливою запорукою підтримання міжнародного правопорядку та розвитку світового співтовариства, інституційним середовищем якого виступають різноманітні суб'єкти (актори), є наявність ефективних міжнародних, регіональних, національних правових норм, принципів і

загальних культурних, морально-етичних цінностей. Магістральним напрямом функціонування системи міжнародних і міждержавних відносин є протистояння анархії, яке передбачає наявність спільних механізмів, котрі створюють умови для існування, безпеки і розвитку держав, їх взаємодії на міжнародній арені.

13. Обґрунтовано глокалізм як один із визначальних факторів впливу на сучасний міжнародний правопорядок. Процеси глокалізації зумовлюють формування належного правового підґрунтя для вирішення загальнолюдських проблем і забезпечення гармонійного співіснування міжнародного співтовариства. Сучасне право з його потенціалом адаптації до актуальних викликів суспільства виступає ключовою складовою глокалізації та необхідним її нормативним фундаментом. Зі свого боку, процес глокалізації встановлює особливі вимоги до якісного розвитку права та його модернізації. Глокалізація призводить до посилення взаємовпливу і взаємодії міжнародного, регіонального та національного правопорядків, зумовлюючи необхідність розроблення та ухвалення універсальних правових нормативів, здатних забезпечити якісно новий рівень соціокультурного діалогу правових систем.

Глокалізація поєднує в собі окремі компоненти глобалізації та локалізації, що не протиставляє загального унікальному, а визначає оптимальні й ефективні моделі поєднання засобів реагування на протилежні напрями розвитку сучасного суспільства, держави і права. Фактично, парадигма глокалізації цілком відповідає синкретичному підходу метамодерну, враховує можливі коливання та відхилення, має чіткі й незмінні цілі та інструменти для досягнення цілей міжнародного правопорядку.

14. Розкрито поняття та складові компоненти інституційного зрізу міжнародного правопорядку.

Міжнародний правопорядок є основою стабільності та розвитку в міжнародних відносинах і глобального світового порядку. Він визначає правила та принципи, якими керуються держави й інші суб'єкти міжнародного

права у своїх взаєминах. У зв'язку зі зростанням глобалізації, швидкими змінами в політичній ситуації та викликами, що постають перед міжнародним співтовариством, розуміння та вивчення інститутів міжнародного правопорядку стає особливо важливим.

Інститути міжнародного правопорядку визначають норми і принципи, спрямовані на забезпечення миру, стабільності, безпеки та розвитку в міжнародному співтоваристві. Вони здатні впливати на вирішення глобальних проблем, відповідати на виклики транснаціонального характеру та забезпечувати захист прав людини. Тому розуміння їх сутності, складових компонентів і ролі має велике значення для вивчення міжнародного права. Численність думок і підходів щодо інститутів міжнародного правопорядку є складною проблемою, оскільки відображає різноманітність інтересів, цінностей і політичних доктрин. Ця обставина постає своєрідним викликом, що спричиняє потребу в подальшому аналізі та узагальненні набутих знань.

15. Визначено тенденції модернізації міжнародного правопорядку в контексті діалогу правових культур метамодерну.

Формування міжнародного правопорядку має відповідати певним магістральним орієнтирам розвитку, зокрема: збереження та раціональне використання природного середовища; ефективна взаємодія з іншими соціальними системами; досягнення певного рівня і стану в розвитку міжнародних правовідносин, які визначаються фактичним ступенем розвитку міжнародної економіки і політики, характером і сукупністю інтересів учасників міжнародного правопорядку; розбудова моделей мирної та партнерської взаємодії учасників міжнародного правопорядку; розроблення механізмів, спроможних вчасно адоптуватися та реагувати на розвиток і зміну відносин сучасного світу.

Розкриваючи природу діалогу правових культур правових систем метамодерну, слід враховувати, що людська цивілізація вступила в новий етап свого розвитку, який характеризується усвідомленням взаємозв'язку і взаємодії народів, країн, культур, правових систем. Діалог є пошуком підстав

загального, здатного з'єднати різні культури, виступати як спосіб збереження відкритості культурного простору, через що виникають зв'язки як із світовою культурою (зовнішній діалог), так і національною (внутрішній). Діалог правових культур на сучасному етапі правового розвитку є, перш за все, основою і механізмом для виокремлення універсальних, всесвітніх, загальнолюдських цінностей. Сьогодні правові цінності все більше перетворюються на планетарну, глобальну дійсність. Так, кожна держава розвивається на власному фундаменті, але водночас в економіці, політиці, ідеології, правовому мисленні та культурі правові цінності все більше набувають спільних рис.

Міжнародний правопорядок і загально-правовий розвиток стимулюють розроблення ефективних механізмів діалогу правових культур правових систем метамодерну, які мають бути засновані на загальноновизнаних людських цінностях, розумінні необхідності забезпечення раціональної екологічної політики, наявності дієвих процедур підтримання світової безпеки та технологічно-досконалих інструментах, відповідних потребам інформаційного суспільства.

16. Визначено глобальний світовий порядок як модель нової міжнародно-правової реальності.

Глобальний світовий порядок є складним і багатогранним явищем, яке визначає співвідношення та взаємодію різноманітних суб'єктів у міжнародному співтоваристві. Він презентує загальний стан відносин у сучасному світі, де відображаються та враховуються всі прояви соціальної реальності – від очікуваних закономірностей до аномалій і випадковостей.

Мультиполярна система глобального світового порядку відкриває можливості для розвитку множинної дипломатії, колективної безпеки та співпраці. Збільшення кількості конкуруючих акторів зумовлює розширення можливостей для міжнародної торгівлі, науково-технічного співробітництва, культурних обмінів та інвестицій. Крім того, мультиполярний світ дозволяє більш ефективно вирішувати глобальні проблеми та протистояти глобальним

викликам. Глобальний світовий порядок має засновуватися, в тому числі, на забезпеченні рівноваги сил, диверсифікації інтересів, на розвитку міжнародних інституцій і гнучкої геополітики, наявності конкуренції та інновацій.

Політичний аспект глобального світового порядку визначається через взаємодію політичних суб'єктів та їх стратегічних інтересів у міжнародних стосунках. Політична діяльність держав і міжнародних організацій спрямована на встановлення правил, норм і інституціональних рамок, що визначають порядок і взаємодію у світовій системі. У такій сфері ключовим елементом виступають геополітичні інтереси міжнародних акторів, відповідно яким суб'єкти конкурують за стратегічну першість, створюють і вступають в альянси. У контексті багатопольярного світового порядку геополітика зумовлює формування нових центрів сили, які мають вирішальний вплив у процесі ухвалення колективних рішень світовою спільнотою, відтак залежно від стратегічного бачення таких центрів будуть змінюватися і вектори розвитку міжнародного правопорядку.

17. Надано характеристику перспективам розвитку механізмів комунікації на міжнародно-правовому рівні як невід'ємних компонентів сучасного міжнародного правопорядку.

Міжнародні взаємозв'язки сучасності проявляються у прагненні держав світу до комунікативної діяльності, оскільки завдяки цьому вирішується низка завдань щодо побудови взаємовідносин держави і суспільства, державної влади та громадськості. Формуються нові підходи, методи і технології міждержавних комунікацій: від розбудови стійких загальних зв'язків до створення унікальних механізмів взаємодії (іноді викликані надзвичайними обставинами, природними лихами, військовими агресіями тощо).

Міждержавні комунікації необхідно аналізувати як системну сукупність компонентів, інформаційних мереж і служб, які мають матеріально-технічні ресурси та професійні кадри. Міждержавна комунікація є частиною предметної культури, яка забезпечує рух культурних смислів у соціальному

просторі та часі. Міждержавні комунікації відображаються як шлях впливу на поведінку соціуму протягом певного періоду, використовуючи організований набір комунікаційних заходів за участю масиву медіа-повідомлень у багатьох каналах з метою створення необхідних умов для людини і суспільства.

Засади міжнародної комунікації та інформаційного виміру розвитку людства знайшли відображення у модернізації сучасного політичного життя. Перегляд пріоритетів зовнішньої політики окремих країн і практичної діяльності світового співтовариства через здійснення ефективної комунікації з використанням інформаційно-комунікативних технологій сприяє зміцненню міжнародного правопорядку метамодерну.

18. Встановлено міжнародно-правові аспекти трансформацій системи соціальних відносин сучасності та визначено біоетику метамодерну як світоглядну основу перспектив пошуку нових моделей комунікації середовища міжнародного правопорядку метамодерну.

Підкреслено, що загострення проблем глобальної й особистої безпеки, демократизація глобального політичного процесу, забезпечення керованості глобальним розвитком у всіх вимірах – від мікрорівневих зв'язків вільної особистості до всесвітнього рівня мегасуспільства, тобто глобалізація комунікацій, відображає потребу у ствердженні пріоритету загальнолюдських цінностей.

Проведене дисертаційне дослідження торкається лише одного з аспектів проблеми (а саме – міжнародного правопорядку), які перед нами генерує метамодерн. І це не стільки про переосмислення наявних знань, культурних вимірів і моральних орієнтирів (хоча й у тому числі), скільки про формування нової парадигми науково-обґрунтованого реагування на виклики сьогодення у площині міжнародного права.

Виклики суттєві. Від форм взаємодії міжнародного, регіонального і національного правопорядків – до порядку використання спільного метапростору на глобальному рівні, пояснення синкретичного співіснування антропо-і-техно в реальному та віртуальному середовищі. Зазначене зумовлює

належне впорядкування міжнародним правом відносин у цій площині та ще безліч специфічних проблем, які проецируються від означеної сфери, що потребують обґрунтування та вирішення.

Наведені вище положення свідчать про те, що формування міжнародного правопорядку метамодерну як простору та стану нових можливостей, знань і умінь потребує значних зусиль, які мають бути засновані на засадах добра, справедливості, свободи, поваги до людської гідності та віри у природні права людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболіна Т. Г., Нападиста В. Г., Рихліцька О. Д. [та ін.]. Прикладна етика : навч. посіб. Київ, 2012. 392 с.
2. Автоматизоване та під'єднане керування : звіт Комісії з етики Федерального міністерства транспорту і цифрової інфраструктури Німеччини від червня 2017 року. URL: <http://surl.li/lwzlv>
3. Автономні військові дрони – це вже не фантастика. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2017/07/28/avtonomn-vjs-kov-droni-tse-vyoe-ne-fantastika/index.html>
4. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко [та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса, 2012. С. 257.
5. Алаіс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. С. 73.
6. Алексі Р. Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна. 2-ге вид. Київ : Ніка-Центр, 2012. С. 175–176.
7. Алямкін Р. В. Забезпечення міжнародного правопорядку: практика Міжнародного суду ООН із врегулювання міжнародних територіальних спорів. С. 32–33 URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3349/%D0%90%D0%BB%D1%8F%D0%BC%D0%BA%D1%96%D0%BD%20Konf_Kazan_2010-10.pdf?sequence=1&isAllowed=y
8. Андріїв В. М. Теоретико-правові підходи щодо розуміння сутності права. *Форум права*. 2009. № 1. С. 11–15.
9. Андрусак Т. Г. Правопорядок і правосвідомість: питання взаємозв'язку та взаємовпливу. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри* : тези Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2008. С. 16–17.

10. Антропологія права : навч. посіб. / В. І. Кушерець, В. М. Кравець, С. О. Мосьондз [та ін.] ; за ред. В. І. Кушереця. Київ : Знання України, 2011. 223 с.
11. Анцелевич Г. О., Покрещук О. О. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Алерта, 2005. 424 с.
12. Арсеєнко А. Глобалізація чи поляризація: що чекає світ? *Урядовий кур'єр*. 2000. № 75. С. 4–8.
13. Бабін Б. В. Передумови використання програмного регулювання у сучасному міжнародному праві. *Державо і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. № 46. С. 519–527.
14. Бадида А. Ю., Лемак В. В. Глобалізація у правовому вимірі: формування контурів «глобального права». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів : вид-во Лівів. політехніки, 2017. № 876. С. 296–303.
15. Баймуратов М. О., Кофман Б. Конституціоналізація міжнародного публічного права та інтернаціоналізація конституційного правопорядку держав як стратегічна формула правової глобалізації. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. № 138. С. 248–255.
16. Бандура О. О. Системні взаємозв'язки правових цінностей (загальний нарис). *Форум права*. 2011. № 2. С. 26–33. URL: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11boocz.pdf>
17. Баранов О. А. Ідентифікація робота з штучним інтелектом як суб'єкта права. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 29 лист. 2018 р.). Київ : Політехніка, 2018. С. 8–12.
18. Баранов О. А. Інтернет речей (IoT): робот зі штучним інтелектом у правовідносинах. *Юридична Україна*. 2018. № 5-6. С. 75-95;
19. Баранов О. А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання (частина 2). URL: <http://aphd.ua/publication-377>

20. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 140. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8809/12-Bebuk.pdf?sequence=1>
21. Бежевець А. М. Правовий статус роботів: проблеми та перспективи визначення. *Інформація і право*. 2019. № 1. С. 61–67.
22. Бернюков А. М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 21–23.
23. Бех К. А. Трактуювання терміна глокалізація в дослідженнях світового господарства та міжнародних економічних відносин. *Міжнародні відносини*. 2021. № 2 (54). С. 55–58.
24. Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник. Одеса : Фенікс, 2009. 464 с.
25. Бикова Я. О. Синкретико-історичний підхід у сучасному праворозумінні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 511–517.
26. Бібік О. В. Фікції у правовому регулюванні: історичний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 42, т. 1. С. 15–18.
27. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ, 2011. 303 с.
28. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Міщенко В. Б. Інформаційне суспільство: управління, право, технології, безпека : навч. посіб. Київ : ННПСК КНУВС, 2009. С. 22.
29. Білецький В. Глобалізм як явище сучасного світу і його вплив на трансформацію особистості (соціально-філософський аспект). *Донецький вісник Наук. тов-ва ім. Шевченка*. Донецьк : СВД, 2004. Т. 5. С. 51–58.
30. Білоцький С. Д. Міжнародно-правові засади та інституційні механізми регулювання відносин у сфері екологічно орієнтованої енергетики : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 546 с.

31. Біляцький С. На рубежі століть (Футурологія: яким воно буде, це нове століття?). *Політика і час*. 2000. № 7–8. С. 68–78.
32. Біоінженерія. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України / О. Л. Кляченко, М. Д. Мельничук, Ю. В. Коломієць. Київ; Вінниця : Нілан, 2015. 457 с.
33. Бірюков Р. М. Глобалізація та її вплив на правову сферу. *Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження»*. 2009. № 2.
34. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2011. 22 с.
35. Бобровник С. В. Позитивістський та природно-правовий аспекти дослідження компромісу та конфлікту у праві. *Сучасне право*. 2013. № 3. С. 3–7.
36. Бор К. Роль мережі Інтернет в сучасному світі. URL: <https://gazeta.ua/blog/41208/rol-merezhi-internet-v-suchasnomu-sviti>
37. Борщевська О. М. Юридичні фікції в темпоральному дослідженні римського приватного права та сучасних галузей цивільного та цивільного процесуального права України. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 32–37. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2022/7.pdf
38. Братасюк В. Людина-особистість як суб'єкт права в контексті сучасної правової політики. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 227–234.
39. Браян Таманага. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / пер. з англ. Київ : ВД «Києво-Могилян. академія», 2007. 208 с.
40. Буроменський М. В. Тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Правова позиція*. № 3 (40), 2023. С.88-92
41. Буткевич В. Г. [та ін.]. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

42. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ, 2002. 361 с.
43. Буткевич О. В. Міжнародне право XXI ст.: утвердження концепції «живого права». *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 37–47.
44. Вайцеховська О. Р. Міжнародний правовий порядок: поняття та сутнісні ознаки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4, т. 2. С. 182–184. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/37.pdf
45. Вайцеховська О. Р. Особливості та сучасні тенденції розвитку міжнародного правопорядку. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 235–240. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/6_2018/part_1/42.pdf
46. Варич О. Г. Еволюція функцій держави: аспекти теоретико-порівняльного аналізу. *Правова держава* : щорічник наук. праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2009. Вип. 20. С. 146–150.
47. Варламова Н. Право та справедливість: співвідношення у контексті різних типів праворозуміння. *Право України*. 2010. № 4. С. 70–75.
48. Васечко Л. О. Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 121–126.
49. Василенко В. А. Основи теорії міжнародного права. Київ : Вища школа, 1988. 288 с.
50. Вегера А. В. Деякі аспекти співвідношення наднаціональності ЄС та суверенітету держав-членів. *Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку* : зб. наук. ст. за матеріалами I наук.-практ. конф. з європ. права, м. Харків, 24 квіт. 2018 р. Харків, 2018. С. 92–97.
51. Величко О. Юридичні фікції в цивільному праві. *Наукові записки*. 2003. Т. 22, ч. II. С. 221–223. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/660d4171-299a-469f-8ede-27aea5036eac/content>
52. Вишняков О. К. Наднаціональність як правовий феномен. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 119–124.

53. Вища рада правосуддя. Нові світові стандарти у сфері правового регулювання формують транспарентність та діджиталізація. URL: <https://hcj.gov.ua/news/novi-svitovi-standarty-u-sferi-pravovogo-regulyuvannya-formuyut-transparentnist-ta>
54. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
55. Водянніков О. Наднаціональність у праві Європейського Союзу: Goetterdämmerung Європи чи переосмислення права? *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2001. № 3. С. 162–170.
56. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 68–71.
57. Волкова О. М. Співвідношення категорій природного та позитивного права: сучасні погляди та концепції. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 59–65.
58. Гегель Георг Вільгельм Фрідріх. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. с. 336.
59. Гетьман І. В. Тенденції в методологічній компоненті сучасної юридичної науки. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 119. С. 14–21.
60. Глобалізація як предмет філософського аналізу. *Глобальні проблеми сучасності*. Харків, 2019. URL: <http://psi.nuczu.edu.ua/images/topmenu/kafedry/kafedra-socialnyh-i-gumanitarnyh-dyscyplin/GPS-1.1.pdf>
61. Глобальна перспектива і сталий розвиток : (Системні маркетинг. дослідж.) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. Київ : МАУП, 2005. С. 18. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bilorus_Oleh/Hlobalna_perspektyva_i_stalyi_rozvytok.pdf?PHPSESSID=92irru7n10klnbca9ttg9hm9j2
62. Головач Г. О. Алгоритми м'якого права та їх роль у формуванні правопорядку сучасної держави. *Приватне та публічне право*. 2021. № 1. С. 82–87. DOI: https://doi.org/10.32845/2663_5666.2021.1.14

63. Гончарова О. В. Понятійно-категорійна сутність та основні засади глокалізації. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. праць. Вип. 22. Київ, 2009. С. 464–472.
64. Горобець К. В. Системний плюралізм: до методології порівняльного правознавства. *Філософія порівняльного правознавства* : зб. наук. праць / за ред. О. В. Кресіна, І. М. Ситара ; упоряд. О. В. Кресін. Київ; Львів : Ліга-прес, 2015. С. 461–470.
65. Городинський І. М. До питання ієрархії джерел міжнародного права у світлі ст. 38 (1) Статуту Міжнародного Суду ООН. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 9. С. 73–81.
66. Гриньова В. М., Новікова М. М. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Харків : ІНЖЕК, 2004. 756 с.
67. Гринюк Р. Ф. Правова держава і демократія: питання взаємодії і взаємозв'язку. *Право України*. 2010. № 7. С. 43–50.
68. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 422 с.
69. Декларація принципів. Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання нового тисячоліття. 12 грудня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c57#Text
70. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. URL: <http://surl.li/ajzxp>
71. Денисов В. Н. Світовий правопорядок у сфері підтримання миру і безпеки. До 60-річчя ООН. *Правова держава*. 2006. Вип. 17. С. 295–303.
72. Директива 2009/136/ЄК Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2009 р., яка доповнює Директиву 2002/22/ЄС про універсальні послуги та права користувачів стосовно електронних мереж зв'язку і послуг, Директиву 2002/58/ЄС про обробку персональних даних та захист таємниці сектора електронних комунікацій та Рішення (ЄС) № 2006/2004

про взаємодію національних органів відповідальних за забезпечення виконання законів про захист споживачів. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації* : офіц. вебпортал, 2002. URL: <http://www.nkrzi.gov.ua/images/upload/58/19/be7ab73b693c9bf69a6e73db128c7805.doc>

73. «Діджиталізація» – слово 2019 року в Україні за версією онлайн-словника «Мислово». URL: <https://itc.ua/news/didzhitalizacziya-slovo-2019-roku-v-ukra%D1%97ni-za-versi%D1%94yu-onlajn-slovnika-mislovo/>
74. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Юрінком, 2000. 640 с.
75. Дністрянський М. С. Загострення геополітичних взаємин у період постмодерну та становище України : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 154 с.
76. До 20% втрат противника у живій силі – наслідок застосування дронів, що скидають боєприпаси. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/02/do-20-vtrat-protyvnyka-u-zhyvij-syli-naslidok-zastosuvannya-droniv-shho-skydayut-boepriпасу/>
77. Довгань Б., Михайліна Т. Цифрові права людини четвертого покоління крізь призму трансгуманізму. *Підприємництво, господарство і право*. 2022. № 1. С. 171–175. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/31.pdf>
78. Договір про запровадження Конституції для Європи (2003 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_647#Text
79. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199
80. Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 73/27. A/RES/73/27, 5 грудня 2018 року. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/73/27>

81. Драгомирецька Н. М. Комунікативна діяльність в державному управлінні : навч. посіб. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. 180 с.
82. Дубас О. П. Інформаційно-комунікаційний простір: поняття, сутність, структура. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2010. Вип. 19. С. 223–232.
83. Дубов Г. О. Становлення методології юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 240 с.
84. Дудченко В. В. До питання про антиномічну природу права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 40. С. 11–17.
85. Дудченко В. В. До питання про емотивну природу права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20 трав. 2016 р.) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юрид. літ., 2016. С. 50–52.
86. Дудченко В. В. Міжособистісна цінність права (за вченням Карлоса Коссіо). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 10–15.
87. Дудченко В. В. Проблема концептуалізації права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 187–194.
88. Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2007. 363 с.
89. Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень : монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2006. 302 с.
90. Дудченко В. В. Універсалізм і партикуляризм у праві. *Правова держава* : зб. наук. праць. Одеса : Астропринт, 2005. Вип. 8. С. 13–19.
91. Дудченко В. В., Аракелян М. Р., Завальнюк В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2014. 184 с.
92. Дудченко В. В., Капустіна Н. Б., Горобець К. В. Сучасні філософсько-правові доктрини : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2018. С. 3.

93. Дудченко В. В., Пасечник О. В. Тенденції розвитку сучасного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 598–601. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/142>
94. Дудченко В. В., Пасечник О. В. Теоретичні засади міжнародно-правових комунікацій сучасних держав. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 92. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юрид. думка, 2022. С. 15–25. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-92-15
95. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1989. Т. 3 : Кора–М / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; укл.: Р. В. Болдирев [та ін.]. С. 447.
96. Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т. Г., Єрмоленко А. М., Кисельова О. О. [та ін.]. Київ : ПАРАПАН, 2004. 200 с.
97. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми / за ред. В. П. Горбатенка. Київ : Юрид. думка, 2005. 212 с.
98. Європейська конвенція з прав людини 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
99. Європейський Кодекс електронних комунікацій. URL: <http://surl.li/fldlb>
100. Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко ; за ред. Л. В. Губерського. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2012. 759 с.
101. Єрмоєнко А. М. Філософський оксюморон як форма діалектичного мислення. *Практична філософія*. 2012. № 3. С. 3–12.
102. Єфименко В. С. Принцип субсидіарності як баланс інституційної взаємодії (на прикладі Європейського Союзу). *Історико-правовий журнал*. 2022. № 1. С. 14–38.
103. Завальнюк В. В. Антропологізація права: традиції та сучасність. Одеса : Юрид. літ., 2018. 344 с.

104. Завальнюк В. В. Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аспекти. *Lex Portus*. 2017. № 1. С. 39–49.
105. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 309–312.
106. Загальна декларація про культурне різноманіття. 2 листопада 2001 року, UNESCO Doc. 31C / Res 25, Annex 1 2001. URL:http://ni.biz.ua/13/13_14/13_149355_A-urok-predlozhenniy-prokazhennimi.html
107. Загальна декларація ЮНЕСКО з біоетики та прав людини від 19.10.2005 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml
108. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред.: М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 427 с.
109. Загашева Н. Діджиталізація ринку юридичних послуг: провідні тренди. *Юридична газета online*. 2020. № 49 (703). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshе/didzhitalizaciya-rinku-yuridichnih-poslug-providni-trendi-2020.html>
110. Задорожна С. М. Сучасні принципи міжнародного права в ієрархії норм міжнародного, наднаціонального і національного права. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 14 (27). С. 125–131.
111. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
112. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва у Європі від 1 серпня 1975 р. URL: <http://surl.li/hdwkw>
113. Залевський С. В. Правосуб'єктність штучного інтелекту в сфері права інтелектуальної власності: цивільно-правові проблеми. *International scientific e-journal. ЛОГОΣ. ONLINE*. 2020. № 16 (December). URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.51.html>
114. Запорожець О. Ю. Глобалізація як чинник ідеологічного впливу у сучасному світі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 111 (ч. I). С. 43–49.

115. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2017 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/pro-vikonannya-ugodi-pro-asotsiatsiyu-mizh-ukrainoyu-ta-evropeyskim-soyuzom-za-2017-rik.pdf>
116. Зеленко І. П. Юридична фікція як правовий та соціальний інструмент. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 23. Ч. I, т. 1. С. 46–49.
117. Їжак О. І., Мерніков Г. І. Сучасна система міжнародних відносин – стан, виклики, загрози, можливі сценарії. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 2. С. 3–29.
118. Каїрська декларація про права людини у ісламі. 1990. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_882
119. Каленіков К. В. Вплив інтернет-простору на світогляд сучасної людини: соціально-філософський аналіз. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/277.pdf>
120. Калюжний Р. А., Шапенко Л. О. Методологія юриспруденції та її роль у підготовці кваліфікованих кадрів. *Сучасна правова освіта* : матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, Нац. авіац. ун-т, 23 лют. 2018 р.). Тернопіль : Вектор, 2018. С. 60–63.
121. Камінська Н. В., Свешнікова М. М. Діяльність міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 102–109.
122. Карвацька С. Б. Герменевтична інтерпретація у пізнанні історико-правової дійсності. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2011. Вип. 578. С. 5–11.
123. Карвацька С. Б. Співвідношення міжнародного та національного правопорядків. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6, т. 2. С. 277–279. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/6/tom_2/56.pdf

124. Карчевський М. В. Основні проблеми правового регулювання соціалізації штучного інтелекту. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 17 листоп. 2017 р.). Львів, 2017. С. 93–98.
125. Карчевський М. В. Правове регулювання соціалізації штучного інтелекту. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 99–108.
126. Каткова Т. Г. Закони про роботів: сучасний стан та перспективи розвитку. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 17 листоп. 2017 р.). Львів, 2017. С. 99–103.
127. Квіт Н. М. Правове регулювання відносин у біомедичній сфері в контексті євроінтеграції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 44.
128. Кієвець О. В. Феноменологія норм міжнародного права крізь призму їх ієрархії. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 3 (6). С. 143–148.
129. Килимник І. І. Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право» (для студентів денної та заочної форм навч. усіх спец. ун-ту) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 64 с.
130. Ківалова Т. С. Розвиток міжнародно-правових принципів в епоху глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 49. С. 318–325.
131. Ковтонюк А. М. Основні концепції права в інтегративній юриспруденції. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4. С. 32–37.
132. Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи. *Право України*. 2010. № 1. С. 32–43.
133. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівень. *Право України*. 2010. № 4. С. 14.

134. Коментарі КМП ООН до Проекту статей про відповідальність країн за міжнародно-протиправні дії. 2001. С. 46–47. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf
135. Комісія міжнародного права ООН. Щорічний звіт. 2022 р. Гл. 4. Імперативні норми міжнародного права (jus cogens). URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2022/russian/chp4.pdf>
136. Конвенція ООН з морського права 1980 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14>
137. Конвенція ООН про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах від 23 листопада 2005 року. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id100240>
138. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : Конвенція, Міжнародний документ. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13 (32). С. 270.
139. Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. *ЮНЕСКО*. Від 20.10.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text
140. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наук. думка, 2002. 734 с.
141. Конституційне право України / за ред.: Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ : Ін Юре, 2002. 524 с.
142. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1977 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text>
143. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
144. Копійка В. В. Міжнародні комунікації як детермінанти зовнішньої політики світових акторів. *International relations, part «Political sciences»*. 2019. № 21. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3844/3504

145. Корецький В. М. Вибрані твори. В 2 кн. Кн. 1 / редкол. В. Н. Денисов [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1989. 340 с.
146. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право : навч. посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.
147. Короткий Т. Р. Перспективи міжнародної правосуб'єктності людства. *Український щорічник міжнародного права*. 2009. Київ: Фенікс, 2014. С. 34–69.
148. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.
149. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.
150. Кравчук М. В. Теорія держави і права. *Проблеми теорії держави і права* : навч. посіб. 3-тє вид., змін. і доп. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 247 с.
151. Кравчук М. Проблеми досліджень міжнародних відносин. *Політичний менеджмент*. 2003. № 3. С. 124–132.
152. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк [та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.
153. Крестовська Н. М. Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-ге вид. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. С. 55–79.
154. Крестовська Н. М. Нові підходи до типології держави. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія. Одеса, 2012. С. 256–268.
155. Крижановська О. В. Офіційний та неофіційний правопорядок: нормативний та інституційний аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 1-1. С. 9–13.
156. Крижановський А. Ф. Образ правопорядку. *Наукові праці Одеської нац. юрид. академії*. Том VI. Одеса : Юрид. літ-ра, 2007. С. 130-139.

157. Крижановський А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2009. С. 9–10.
158. Крижановський А. Ф. Сучасний правопорядок: доктринальне і прикладне бачення у вітчизняній юриспруденції. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2008. Т. 7. С. 86-90.
159. Крижановський А. Ф. Сучасний правопорядок: контури теорії. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 49. С. 251-269.
160. Крижановський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія / Одес. нац. юрид. акад. Одеса : Фенікс, 2006. 196 с.
161. Крусян А. Конституція в науково-практичній парадигмі сучасного українського конституціоналізму (у контексті актуальних питань конституційних перетворень). *Право України*. 2016. № 6. С. 73-82.
162. Кузнєцова Л., Кузьменко В. З позиції обмеженого оптимізму. Інтеграційні та дезінтеграційні чинники багатовекторних процесів на європейському та пострадянському просторах. *Політика і час*. 1998. № 9. С. 17–23.
163. Кулеба Д. Міжнародна правосуб'єктність: теорія та її перспективи. *Альманах міжнародного права*. 2010. Вып. 2. С. 70–83.
164. Кулеба Д. Три стовпи нової Європи. *Internationale Politik*. Вип.3 2023. URL: <https://internationalepolitik.de/de/drei-saeulen-fuer-ein-neues-europa>
165. Кучера Т. Біоетика: огляд найактуальніших проблем. *Університетська кафедра*. 2014. № 3. С. 67–91.
166. Кушнерик В. В. Вплив глобалізації на розвиток науково-технічної революції. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8 (134). С. 30–34.
167. Лехник Н. Л. Міжнародно-правова природа одностороннього зобов'язання держави. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»: Юридичні науки*. 2004. Т. 26. С. 60–63.
168. Литвиненко В. М., Чічкань М. В. Рішення міжнародних судів як джерела міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 306–309. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/77.pdf

169. Лозинський М. М. Міжнародне право. Друга частина. Загальні основи міжнародного права. *Антологія української юридичної думки*. В 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. Т. 8: Міжнародне право / упоряд.: В. Н. Денисов, К. О. Савчук ; відп. ред. В. Н. Денисов. Київ : Юрид. книга, 2004. 568 с.
170. Лукаш О. Л. Верховенство права як фундаментальний принцип державної влади в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 8 (70). С. 94–102.
171. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредит.-модул. системою). Київ : Атіка, 2007. 412 с.
172. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навч. посіб. Львів : Юрид. фак-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. 247 с.
173. Максимов С. Про концепт «правове суспільство». *Право України*. 2010. № 7. С. 82–87.
174. Максимов С. Суб'єкт права в філософсько-антропологічному вимірі. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2000. № 4 (23). С. 170–178.
175. Максимов С. Світоглядно-методологічні підходи до осмислення права. *Філософія права: сучасні інтерпретації* : вибр. праці : статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2010). Харків : Право, 2010. 336 с.
176. Максимов С. І. Ідея права і національний характер. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. Спец. вип. С. 82-88.
177. Малетич М. М. Співвідношення наднаціональних та національних адміністративних проваджень в країнах європейського союзу та Україні: порівняльно-правове дослідження. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 130–133. DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.3.26>
178. Манько Д. Г. Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 320 с.

179. Мартинов А. Ю. Міжнародні відносини. *Енциклопедія історії України*. Т. 6: Ла–Мі / Голов. редкол. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2009. С. 770.
180. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація : посіб. для експертів і експерток аналітич. центрів. Київ, 2014. 65 с.
181. Матвєєва А. В. Актуальні трансформаційні процеси в міжнародному приватному праві. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 1 (43). С. 64–72.
182. Мелашенко В. Ф. Основи конституційного права України : курс лекцій. Київ : Вентурі, 1995. 314 с.
183. Меликов Р. Г. Автономні системи озброєнь: виклик міжнародному праву. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 65–67.
184. Мельничук О., Горобець К. Аксіологічні основи права. *Право України*. 2010. № 4. С. 220–224.
185. Мережко О. О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ : Юстініан, 2010. 320 с.
186. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. 420 с.
187. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
188. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
189. Міжнародне публічне право : підручник / за ред. В. М. Репецького. Київ : Знання, 2012. 437 с.
190. Міжнародне публічне право. Основи теорії : підручник. Т. 1. / за ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2019. 416 с.

191. Міжнародний кодекс поведінки в питаннях управління пестицидами
ФАО ВООЗ : метод. реком. щодо законод. про пестициди. URL:
<http://www.fao.org/3/i5008e/i5008e.pdf>
192. Моїсеєв О. Наддержавність Європейського Союзу після набрання
чинності Лісабонським договором. *Міжнародне право*. 2012. № 2. С. 55–
64.
193. Моніторинг зобов'язань зі строком виконання 1 липня – 1 листопада 2016
року. URL: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_48168_13.pdf/043de67d-430b-323a-cfd5-565607f7796a?version=1.0&t=1539649468254
194. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародне судочинство : навч.
посібник. Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 32–52. URL: <http://surl.li/jkzgl>
195. Наливайко Л., Романов М. Поняття та ознаки транспарентності в
контексті євроінтеграції. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016.
№ 5 (21). С. 27–29.
196. Наталіна Н. О. Формування нового світового порядку як об'єкт
політологічного дослідження. Політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку. *Політичне життя*. 2022. № 1. С. 89. URL: DOI
10.31558/2519-2949.2022.1.10
197. Національний суверенітет та державність у сучасному міжнародному
праві: необхідність прояснення питання : Резолюція ПАРЄ 1832 (2011).
URL: https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2011%5D/%5BOct2011%5D/Res1832_rus.asp
198. Невзоров І. Генеза та розвиток уявлень про природу «правової фікції» у
вітчизняній та світовій юриспруденції. *Юридичний вісник*. 2020. № 6.
С. 19–30.
199. Нігрєєва О. О. «М'яке право» у міжнародній системі: до питання про
зміст та функції. *Правова держава*. 2018. Вип. 31. С. 147–153.

200. Оборотов Ю. М. Аксіонормативні засади правопорядку. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри* : тези Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2008. С. 6.
201. Оборотов Ю. М. Зміна парадигми методології юриспруденції. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2013. Т. 13. С. 32–40.
202. Оборотов Ю. М. Образи держав у світі, що глобалізується. *Закон та життя*. 2004. № 8. С. 5–12.
203. Оборотов Ю. М. Поняття «образ держави» та його різновиди в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса : Юрид. літ-ра, 2003. Вип. 21. С. 7–12.
204. Оборотов Ю. М. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України*. 2010. № 4. С. 49–55.
205. Оборотов Ю. Н. Содержание аксиосферы государства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 223–231.
206. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 41.
207. Ожеван М. А. Автоматизовані робототехнічні системи озброєнь: новий виклик воєнній безпеці України : аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2017. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-02/Ozhevan-86924.pdf>
208. Оніщенко Н. М. До питання про дію права (теоретико правові аспекти дослідження). *Теорія та історія апеляційного судочинства*. 2009. № 1 (14). С. 11–16.
209. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
210. Оніщенко О. І. Метамодернізм: теоретична реальність чи «Фігура Філософії»? *Науковий Вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого. Культурологія*. 2021. № 27–28. С. 137–144.

211. Орлова Т. І. Еволюція синкретичності: від міфологічного до надсистемного мислення. *Новий Акрополь*. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/dc4abb18-4839-45ac-8db3-972d666552fb>
212. Осаке К. Американська правова культура: загальна квінтесенція та галузеві особливості. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 209–224.
213. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади : монографія / кол. авт. ; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 348 с.
214. Панаріна Н. В. Право як нормативна основа формування правопорядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. С. 14.
215. Паращевіна О. А. Деякі проблеми класифікації колективних суб'єктів права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 62. С. 651–658.
216. Паризька Хартія для нової Європи. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/39516.pdf>
217. Пасенюк О. М. Правова теорія постмодерну як методологічний підхід до реформування вітчизняного судівництва. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри* : тези Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2008. С. 9.
218. Пасечник О. В. Діяльність європейського суду з прав людини у сфері трансплантації органів та тканин людини. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 5. С. 238–242. DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.5/40>
219. Пасечник О. В., Дудченко В. В. Оксюморони метамодерну у правовій реальності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ, 2022. Вип. 1. С. 8–12. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.1.2>
220. Пасечник О. В. Етико-правові засади легалізації евтаназії у сучасному світі. *Публічне право*. 2022. № 1. С. 81–89. DOI: [10.32782/2306-9082/2022-45-8](https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-45-8)

221. Пасечник О. В. Інституціональний вимір міжнародного правопорядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 2. С. 131–137. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.2.22>
222. Пасечник О. В. Метамодерністське праворозуміння як рефлексія коливань пізнання сучасного права. *Юридичний вісник*. Одеса. 2022. № 2. С. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2316>
223. Пасечник О. В. Методологічний еkleктизм метамодерністських досліджень держави і права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції / Дніпровський нац. ун-т. ім. О. Гончара*. 2022. № 3. С. 28–33. DOI <https://doi.org/10.32782/392290>
224. Пасечник О. В. Міжнародно-правовий вимір розуміння сучасної держави. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 246–252. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.37>
225. Пасечник О. В. Окремі тенденції моделювання архітектури сучасних міжнародних відносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 129–136. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.17>
226. Пасечник О. В. Свобода інформації як складова процесу універсалізації права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 398–401. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/100>
227. Пасечник О. В. Синкретика міжнародного правопорядку епохи метамодерну. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 22–26. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.3>
228. Пасечник О. В. Стандарти всесвітньої організації охорони здоров'я у сфері трансплантації органів та/або тканин, клітин. *Право і суспільство*. 2019. № 5, ч. 2. С. 189–193. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-2-30>
229. Пасечник О. В. Стандарти організації об'єднаних націй у сфері трансплантації органів і/або тканин, клітин. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. № 64. С. 253–264. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i64.202>

230. Пасечник О. В. Статика та динамізм міжнародно-правового регулювання в аспекті системи джерел сучасного міжнародного права. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 96–105.
231. Пасечник О. В. Теоретико-правовий вимір сучасних форм соціальної комунікації: національний та міжнародний аспекти. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 8–14. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.4.1>
232. Пасечник О. В. Універсалізація прав і свобод людини в інформаційній сфері як одна з складових правового розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція* : зб. наук. праць. Одеса : Гельветика, 2021. Вип. № 53. С. 12–15. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.53.3>
233. Пасечник О. В. Щодо перспектив застосування юридичних фікцій у міжнародному праві. *Приватне та публічне право*. 2023. № 1. С. 82–86. DOI [10.32782/2663-5666.2023.1.14](https://doi.org/10.32782/2663-5666.2023.1.14)
234. Пасечник О. В. Щодо питань розвитку окремих компонентів міжнародної правосуб'єктності. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 2. С. 57–63.
235. Перепелюк В. Г. Деякі питання розвитку адміністративного права у світлі правової теорії постмодернізму. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри* : тези міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2008. С. 35.
236. Перехід до інформаційного суспільства. *Освіта.ua*. 2010. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/econom_pidpr/9175/
237. Перфільєва А. О. Фрагментація міжнародного права як чинник становлення сучасного міжнародного правового порядку. *Вісник Університету Імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2021. № 1 (2). URL: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2021/1/23.pdf>
238. Петришин О. В. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 4 (51). С. 3–18.

239. Пеца Д. Д. Проблеми універсалізації прав людини в умовах глобалізації: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31. Том 1. С. 28–29.
240. Пилипишин В. П. Правові гарантії забезпечення транспарентності виборчого процесу в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 12 (50). С. 86–94.
241. Пилипчук В. Г., Баранов О. А., Гиляка О. С. Проблема правового регулювання у сфері штучного інтелекту в контексті розвитку законодавства Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29, № 2. С. 35–62.
242. Питання Міністерства цифрової трансформації. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919>
243. Питання про Південно-Західну Африку від 17 грудня 1965: Генеральна Асамблея ООН, резолюція A/RES/2074 (XX). URL: [https://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/2074\(XX\)](https://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/2074(XX))
244. Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_113#Text
245. Плавич В. П. Дослідження процесу взаємодії права з економікою в умовах глобалізації. *Правова держава*. 2016. № 23. С. 5–11.
246. Плавич В. П. Проблеми впливу процесів конвергенції на сучасне право і державу. *Вісник Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Серія «Правознавство»*. 2014. Том 19, вип. 1 (22). С. 7–20.
247. Плавич В. П. Феномен права на сучасному етапі трансформації суспільства. *Правова держава : щорічник наук. праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*, 2010. Вип. 21. С. 68–79.
248. Повітряний кодекс України : Закон України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 48–49. Ст. 536. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>
249. Погребняк С. П. Про ознаки права. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 4 (55). С. 13–21.

250. Подковенко Т. О. Антропологічний підхід до права як основа юридичної науки. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 32–38.
251. Поліщук І.О. Геополітичні ознаки нового світового порядку. Наукові рефлексії війни. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 32. URL: DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.5
252. Попередній проект доповіді КОМЕСТ з етики робототехніки. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245532>
253. Попович К. Б. Теоретико-правовий аспект сучасного значення правопорядку. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Право*. 2012. Вип. 18. С. 20.
254. Попович К. Б. Щодо поняття «міжнародний правопорядок». *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Право / гол. ред. Ю. М. Бисага*. Ужгород : вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 17. С. 17–20. URL: <http://surl.li/roijs>
255. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред.: М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків, 2008. С. 96.
256. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко ; за заг. ред. В. С. Журавського. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 296 с.
257. Принципи з питань реституції житла та майна біженців та переміщених осіб. E/CN.4/Sub.2/2005/17. 28 June 2005. URL: <http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/Pinheiro%20Principles%20rus.pdf>
258. Про відшкодування збитку, понесеного на службі ООН : Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН від 11 квітня 1949 року. URL: https://legal.un.org/icjsummaries/documents/russian/st_leg_serf1.pdf
259. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>

260. Про запровадження Європейського кодексу електронних комунікацій : Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/1972 від 11 грудня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-18#Text
261. Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів. *Мінсоцполітики України* : Наказ, Інструкція від 07.02.2020 р. № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20%20#Text>
262. Про затвердження Положення про використання повітряного простору України : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 954. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2017-%D0%BF>
263. Про імплементацію Директиви Європейського Парламенту і Ради 2004/23/ЄС у частині вимог щодо простежуваності, повідомлення про серйозні побічні реакції та серйозні несприятливі випадки, а також у частині деяких технічних вимог щодо кодування, перероблення, консервації, зберігання та реалізації людських тканин і клітин : Директива Комісії 2006/86/ЄС від 24 жовтня 2006 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/komisii-2006-86-es.pdf>
264. Про інформацію : Закон України № 2938–VI від 13.01.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 313.
265. Про Раду Європи. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/the-coe/about-coe>
266. Про стандарти якості і безпеки людських органів, призначених для трансплантації : Директива № 2010/45/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b38/card2#Card
267. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
268. Про телебачення та радіомовлення : Закон України № 3317–IV від 12.01.2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 18. Ст. 155.

269. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ : КНТ, 2008. 344 с.
270. Прохазка Г. А. Доповнена реальність і міжнародне право. *Альманах міжнародного права*. Вип. № 25. С. 38–46.
271. Пушкар Я. В. Постнекласична наука крізь призму філософської рефлексії. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2013. № 1 (7). С. 96–103.
272. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Львів, 2008. 192 с.
273. Рабінович П. М. Деякі сучасні концепції права в Росії та Україні (у світлі потребового праворозуміння). *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 150–168.
274. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 9-те вид., зі змін. Київ, 2001. С. 35.
275. Рабінович П. М. Потребовий підхід – безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності права і держави. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. Т. 8. С. 45–53.
276. Рабінович П. М. Соціально-антропологічна сутність правових і державних явищ – ядро предмета загальнотеоретичної юриспруденції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 7. С. 30–38.
277. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 55/102 2000 р. URL: https://www.un.org/ru/ga/third/55/third_res.shtml
278. Резолюція ПАСЕ 1832 (2011). Національний суверенітет і державність в сучасному міжнародному праві: необхідність з'ясування питання. URL: https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2011%5D/%5BOct2011%5D/Res1832_rus.asp
279. Рекомендації щодо впливу алгоритмічних систем на права людини СМ / Rec (2020) 1 Комітету Міністрів державам-членам від 8 квітня 2020 р. URL: <https://www.echr.com.ua/document/rekomendaciya-cm-rec-20201-vid-08-04-2020/>

280. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
281. Рїяд Таха Шамсан. Міжнародні неурядові організації і міжнародне право. *Український вісник*. 2021. № 6. С. 152–155. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2277/2551>
282. Розумюк В. Модель багатопольярної системи міжнародних відносин: стабільність і конфліктогенність. *Європейські історичні студії*. 2016. № 4. С. 234–248. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/volodymyr-rozumiuk-model-bagatopolyarnoyi-systemy-mizhnarodnyh-vidnosyn-stabilnist-i-konfliktogennist/>
283. Ромовська З. В. Українське цивільне право: загальна частина. Академічний курс : підручник. Київ, 2005. С. 12.
284. Рубанець О. М. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посібник. Суми : Університетська книга, 2013. 232 с.
285. Рубанець О. М. Сучасні аспекти людиномірності в розвитку постнекласичної науки. *Вісник НТУУ «КПІ», Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2007. № 2. С. 42–46.
286. Рудюк В. С. Диджиталізація в сучасному судочинстві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2. С. 82–85.
287. Русавська О. О. Діалог правових культур: поняття, умови, особливості. *Вісник Запорізького нац. ун-ту. Юридичні науки*. 2020. № 2. С. 9–14.
288. Савченко-Галушко Т. «Війна дронів»: про ефективність застосування БПЛА на полі бою. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/04/vijna-droniv-pro-efektyvnist-zastosuvannya-bpla-na-poli-boyu/>
289. Семенюк Е. Глобалізація: філософський аналіз поняття. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Філософські науки*. 2007. № 578. С. 10–15.
290. Семигіна Т. В. Глокалізація політичних процесів: синергетика глобального і локального. *Наукові записки НаУКМА: Політичні науки*. 2012. Т. 134. С. 23–26.

291. Серебро М. В. Сучасна держава як цінність: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 200 с.
292. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади) : монографія. Київ : Юрид. думка, 2020. 462 с.
293. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум : Ун-т внутр. справ, 2000. 704 с.
294. Скороход Г. М. Наднаціональність у праві Європейського Союзу і проблема суверенітету. *Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 126–133.
295. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Харків : Право, 2009. 468 с.
296. Скрипнюк О. В. Правова держава в Україні: теоретична модель і практика реалізації на сучасному етапі. *Право України*. 2010. № 7. С. 4–11.
297. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 314 с.
298. Словник української мови у 20 томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82>
299. Сніжко О. Методологічний еkleктизм у трактуванні сутності фінансової системи. *Міжнародна економічна політика*. 2014. № 2 (21). С. 99–119.
300. Співак В. М. Суверенна держава у процесі глобалізації. *Порівняльно-правові дослідження : укр.-грец. міжнар. наук. юрид. журнал*. 2009. № 2. С. 163–173.
301. Справи про континентальний шельф Північного моря (Рішення від 20 лютого 1969 року). *Lex Portus : юрид. наук. журн*. 2017. № 3. С. 172–178.
302. Станік С. Р. Динаміка правової культури : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун.-т «Одес. юрид. академія». Одеса, 1999. 19 с.
303. Стародуб І. Діджиталізація правовідносин. *LegalHub*. URL: <https://legalhub.online/blogy/didzhytalizatsiya-pravovidnosyn>

304. Статут Міжнародного Суду ООН. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/https://www.icj-cij.org/sites/default/files/statute-of-the-court/statute-of-the-court-ru.pdf>
305. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: <http://surl.li/dndtn>
306. Степаненко К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 23. С. 48–52. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/8.pdf>
307. Стефанчук М.О., Музика-Стефанчук О.А., Стефанчук М.М. Перспективи правового регулювання відносин у сфері використання штучного інтелекту. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 157–168.
308. Стеценко С. Праворозуміння: співвідношення теорії та юридичної практики. *Право України*. 2010. № 4. С. 176–181.
309. Стовба О. В. Правова ситуація як онтологічна основа правової реальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2005. 16 с.
310. Суліма Євген. Трансформаційні процеси у світі та їх вплив на формування нового світового порядку. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. РОЗДІЛ I. Міжнародні відносини*. 2021. № 1 (9). С. 39. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/168/155>
311. Сухова Н. М. Вплив техногуманізму та датаїзму на сферу освіти в інформаційному суспільстві. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2019. № 2 (30). С. 178–183.
312. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М. В. Буроменського : моногр. / авт. кол. ; за ред. В. М. Репецького та В. В. Гутника. Львів; Одеса : Фенікс, 2017. 564 с.
313. Тарасов О. В. Проблема суб'єкта в міжнародному публічному праві : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2015. 40 с.
314. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : монографія. Харків : Право, 2014. 512 с.

315. Тарасюк В. С., Кучанська Г. Б. Паліативно-хоспісна допомога : навч. посіб. Київ : ВСВ «Медицина», 2015. 328 с.
316. Тацій В. Я. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2 (53). С. 3–12.
317. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навч. посіб. Київ : Центр учбової літ-ри, 2010. 608 с.
318. Теорія міжнародного права : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Бігняка. Херсон : Гельветика, 2020. 224 с.
319. Територіальна цілісність України від 27 березня 2014 року: Резолюція ГА ООН A/RES/68/262. URL: <https://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/68/262>
320. Тимченко Л. Д. Міжнародне право. Харків : Консум, 2002. 528 с.
321. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. Київ : Знання, 2012. 631 с.
322. Тімуш І. Синтезоване праворозуміння: комунікативно-філософський аспект. *Юридична Україна*. 2011. № 1. С. 16–22.
323. Глумачний словник. URL: <https://slovnyk.ua/index.php>
324. Троян І. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2011. Вип. 23. С. 163. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25788/28-Troyan.pdf?sequence=1>
325. Трояновський О. В. Місце односторонніх актів держав в системі джерел міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 336–338. URL: http://lsej.org.ua/2_2021/84.pdf
326. Тувалу стане першою державою, відтвореною у цифровому вигляді. 16 листопада 2022 року. *Reuters*. URL: <https://ecosphere.press/2022/11/16/tuvalu-stanet-pervym-gosudarstvom-vozzrodzhenom-v-cifrovom-vide/>
327. Туниця Ю. Ю., Семенюк Е. П., Туниця Т. Ю. Фактори глобалізації і стратегія сталого розвитку. *Вісник Національної академії наук України*. 2004. № 7. С. 3–14.

328. Туніська програма для інформаційного суспільства. URL: <https://old.apitu.org.ua/wsis/tp>
329. Тюрю Ю. І. Правове регулювання використання штучного інтелекту на основі європейського підходу. *Знання Європейського права*. 2022. № 2. С. 141–145. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/362/455>
330. Україна та Угода про асоціацію: моніторинг зобов'язань зі строком виконання 1 липня – 1 листопада 2016 року. URL: http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Zvit_2_UCER_WEB.pdf
331. Українська дипломатична енциклопедія у 5 томах. Т. 3. К–Н / за ред. Д. Табачника. Харків : Фоліо, 2011. С. 352.
332. Ул'яновська О. В. Фікції в правовій системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса, 2010. 20 с.
333. Універсальний словник-енциклопедія. 4-те вид. / уклад. М. В. Попович (гол. ред.) [та ін.]. Львів : ТЕКА, 2006. 1432 с. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса, 2011. 19 с.
334. Устав ООН. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> та коментар від Б. Зімма: Bruno Simma, *The Charter of the United Nations - a Commentary*. 156 (1994).
335. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса, 2011. 19 с.
336. Фесенко М. В. Проблеми та перспективи формування нового міжнародного порядку в умовах нестаціонарності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120 (ч. 1). С. 114.
337. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.) [та ін.] / Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

338. Фрагментація міжнародного права: труднощі, зумовлені диверсифікацією та розширенням сфери охоплення міжнародного права : *Організація Об'єднаних Націй*. Доповідь Комісії з міжнародного права: 58 сесія. 2006. URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2006/russian/chp12.pdf>.
339. Фролова О. М. Глобалізаційні процеси в інформаційній сфері та їх вплив на новий світовий порядок. *International relations, part «political sciences»*. 2017. № 17. С. 8. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3328
340. Фрончко В. До питання про цифрову юриспруденцію. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2 (18). С. 144–148.
341. Фукуяма Ф. Глобалізація безконечна. Скорочений запис дебатів, які відбулися 20.11.2000 у Варшаві. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/fukujiama.htm>
342. Фулей Т. Римське право як основа сучасних загальнолюдських принципів права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 13. С. 24–28.
343. Функції права. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Укр. енциклоп. ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т–Я. С. 154.
344. Фурса О. О. Глобалізм та регіоналізм в сучасному соціальному просторі. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 34. С. 222–230.
345. Харарі Ювал Ной. 21 урок для 21 століття / пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ : BookChef, 2018. 416 с.
346. Харитонов Є. Харитонova О. Правовідносини та штучний інтелект: «суб'єктивізація» об'єкту. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження* : матеріали Третьої наук.-практ. конф., м. Київ, 21 листоп. 2019 р. / упоряд.: В. М. Фурашев, Дорогих С.О., С. Ю. Петряев ; НУ «Київ. політех. ін-т ім. Ігоря Сікорського». Київ : Політехніка, 2019. С. 23–26.

347. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. До проблеми цивільної правосуб'єктності роботів. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження* : матеріали наук.-практ. конф, м. Київ, 29 листоп. 2018 р. / НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського» ; упоряд.: В. М. Фурашев, С. О. Дорогих. Київ : Політехніка, 2018. С. 42–46.
348. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2009. № 3 (58). С. 29–38.
349. Хмельова І. Є. Юридична природа інституту визнання в міжнародному праві та сучасна практика його застосування : дис. ... д-ра філософії : спец. «Міжнародне право». Київ, 2019. 243 с.
350. Хоменко Г. Модернізація північноамериканської угоди про вільну торгівлю як приклад нової моделі регіональної інтеграції. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Політичні науки та методика викладання соціал.-політ. дисциплін*. № 22 (29), С. 55–63.
351. Хоменко Г. Північноамериканська угода про вільну торгівлю. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) [та ін.]. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
352. Чайковський Ю. В. Єдність чи фрагментація сучасного міжнародного права? URL: <https://core.ac.uk/download/212971903.pdf>
353. Чайковський Ю. В. Критика теорії узгодження воль держав як основи юридичної сили міжнародного права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 56-62.
354. Чеховська М. М. Україна в контексті зміни світового порядку: економічні наслідки. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 38. С. 5-12.
355. Чи легітимні документи, видані на окупованій території. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/140402-chi-legitimni-dokumenty-vidani-na-okupovaniy-teritoriyi>

356. Шамрай В. В. Глобалізація та міждержавна інтеграція як чинник інституціоналізації міжнародного права. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 61. С. 168–172. URL: <http://surl.li/jkgss>
357. Шанхайська Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом (Шанхай, 15 червня 2001 р.). URL: https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/International_legal_documents/Conventions/shanghai_conv.pdf
358. Шевчук С. Ф. Плюралізм у філософії та науці. *Молодий вчений. Філософські науки*. 2017. № 4 (44). С. 119–124.
359. Широкова-Мураш О. Г. Про особливості розуміння основних принципів міжнародного права у сучасному світі. *Наук. зап. НаУКМА. Сер. «Юрид. науки»*. 2008. Т. 77. С. 93–96.
360. Шлях до інформаційного суспільства – від Женеви до Тунісу. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/shlyah_do_informatsiynogo_suspilstva__vid_zhenevi_do_tunisu.html
361. Шпакович О. М., Пеньковська С. М. Співвідношення суверенітету держав-членів і наднаціональності міжнародних організацій. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 349–353.
362. Шперун Х. В. До питання про наднаціональність Міжнародного валютного фонду. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 371–373.
363. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. закладів. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.
364. Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій / Івано-Франківськ: Лабораторія академ. досліджень прав. регулювання та юрид. техніки. Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.
365. Щамбура Д. В. «Офіційне право» та «неофіційне право»: експлікація понять у контексті сучасних теорій праворозуміння. *Вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 42. Т. 1. С. 28–32.

366. Шамбура Д. В. Неофіційне право : дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право» / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2021. 231 с.
367. Що таке фріланс: як працювати на себе. URL: <https://www.work.ua/ru/articles/jobseeker/654/>
368. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2012. 456 с.
369. Юрій С., Савельєв Є. Формування нового світового економічного порядку: науково-практичні підходи. *Вісник ТНЕУ*. 2009. № 5. С. 18.
370. Явор О. А. Юридико-фактична роль фікцій у регулюванні сімейних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2015. Вип. 32. Том 2. С. 97–101.
371. Яворська І. Право Європейського Союзу: сучасні концептуальні підходи. *Вісник Львівського ун-ту. Серія: Міжнар. відносини*. 2012. Вип. 30. С. 201–209.
372. Якобчук А. Людина в мережі. Глобальний світ та інтернет. Слово про слово. 2019. URL: <https://slovoproslovo.info/liudyna-v-merezhi-hlobalnyj-svit-ta-internet>
373. Яковюк І. В. Прояв наднаціональності в Європейському Союзі. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. № 12. С. 121–128.
374. Яковюк І. В. Теоретичні основи європейської інтеграції. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_50
375. Ярошенко Т. М. Етика сучасності: феномен гібридизації. *Український соціум*. 2017. № 1. С. 8–19.
376. Ярошенко Т. М. Проблеми та завдання сучасної етики. Матеріали виступів звітної наукової конференції філософського факультету, Львів, 4-6 лютого 2015 року. – Львів: видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/YAroshenko-T.-Problemy-ta-zavdannia-suchasnoi-etyky.pdf>

377. Abramson S. Ten Basic Principles of Metamodernism. *HUFFPOST*. 2015. URL: http://www.huffingtonpost.com/seth-abramson/ten-keyprinciples-inmet_b_7143202
378. Acquaviva G. Subjects of International Law: A Power-Based Analysis. URL: [https://scholarship.law.vanderbilt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1526&context=vjtl#:~:text=The%20idea%20that%20states%20are,we ll %2Ddefined%20territory%20and%20population](https://scholarship.law.vanderbilt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1526&context=vjtl#:~:text=The%20idea%20that%20states%20are,we%20defined%20territory%20and%20population.). P. 349.
379. Aegean Sea Continental Shelf Case (Greece v. Turkey) (Jurisdiction) (1978) ICJ Reports 6.
380. African Charter on Human and Peoples' Rights, Organization of African Unity (OAU), 27 June 1981, CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982). URL: 384 <http://www.dfa.gov.za/foreign/Multilateral/africa/oau.htm>
381. Ahmet Yildırım v. Turkey. ECHR : portal. 18 Dec. (N 3111/10). 2012. URL: <http://surl.li/gltkz>
382. Akker van der R. Metamodernism . Historicity, Affect and Depth after postmodernism. [V. M. Lypka (transl.) from English; introduction article A. V. Pavlov]. Moscow : RIPOL classic, 2020. P. 85–90.
383. Alison Brysk. Globalization and Human Rights. University of California Press, 2002. P. 64–87
384. Aloupi N. Nikolaos Politis and the Legal Status of the Individual in the International Legal Order. *Human Dignity and International Law*. Leiden. The Netherlands : Brill, 2020. URL: <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004435650/BP000005.xml>.
385. American Convention on Human Rights, Organization of American States (OAS), 22 November 1969. *Organization of American States (OAS)*, 1969. URL: http://www.oas.org/dil/treaties_B32_American_Convention_on_Human_Rights.pdf

386. André Luiz Siciliano. The role of the universalization of human rights and migration in the formation of a new global governance. *SUR – International Journal On Human Rights*. 2012. V. 9, № 16. P. 109–125.
387. Anghie A. *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/imperialism-sovereignty-and-the-making-of-international-law/8AFA91E6F502B2C4996BB14E1A548E7A>
388. Aspremont de J. Softness in International Law : A Self-Serving Quest for New Legal Materials. *European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19. № 5. P. 1076-1080.
389. Attribution Theory. *Advertising, Publish Relations, Marketing and Consumer Behavior, Interpersonal, Communication, Psychology, Behavioral and Social Science*. URL: <http://communicationtheory.org/attribution-theory/>
390. Autonomous weapon systems: technical, military, legal and humanitarian aspects. Expert meeting. Geneva, Switzerland 26 to 28 march 2014. URL: <file:///C:/Users/Asus/Downloads/4221-002-autonomous-weapons-systems-full-report.pdf>
391. Autronic AG v. Switzerland. 1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57630> (дата звернення: 13.11.2021).
392. Bantustan. URL: <https://www.britannica.com/topic/Bantustan>
393. Bartels L., Otlowski M. A right to die? Euthanasia and the law in Australia. *J Law Med*. 2010. № 17 (4). P. 532–555. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20329456/>
394. Beck U. *What Is Globalization?* Cambridge : Polity Press, 1999. 208 p.
395. Benedict Kingsbury. The International Legal Order. *International Law and Justice. Working Papers / IILJ Working Paper 2003/1 History and Theory of International Law Series*. New York University. P. 131–137.
396. Bertrand Badie et Marie-Claude Smouts. Le retournement du monde, sociologie de la scène internationale. *Politique étrangère*. Année 1993. № 58-1. P. 169–170.

397. Bioengineering. Merriam-Webster Online Dictionary, 2009. URL: www.merriam-webster.com/dictionary/bioengineering
398. Boyle A. E. Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law. *International and Comparative Law Quarterly*. October 1999. Vol. 48. Is. 4. P. 901–913.
399. Braidotti R. Posthuman. John Wiley & Sons, 2013. 200 p.
400. Braun H. Making the Canon? The Early Reception of the Republic in Castilian Political Thought. In *The European Reception of Bodin. The Reception of Bodin*. Vol. 223 ; Brill's Studies in Intellectual History Online, 2013. P. 257–292.
401. Breazeal C. L. Designing Sociable Robots. Massachusetts : The MIT Press, 2004. 123 p.
402. Brief for policymakers : The Contribution of Government Communication Capacity to Achieving Good Governance Outcomes / The George Washington University's Elliott School for International Affairs. Linder Commons Room. 2009. February 19. URL: [EXTGOVACC/Resources/ BriefGovCommCapacity](http://EXTGOVACC/Resources/BriefGovCommCapacity)
403. Brierly J. L. The Law of Nations: An Introduction to the International Law of peace. Clarendon Press, 1928. International law. 228 p.
404. Brownle I. Principles of Public International Law. Fourth edition. Oxford; New York, 1990. P. 98.
405. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. Houndmills etc. Paperback – July 3, 2012. P. 3–5.
406. Carr Nicholas. Is Google Making Us Stupid? What the Internet is doing to our brains. *The Atlantic*. Jul. 1. 2008. URL: <http://media-ecology.blogspot.com/2011/03/google.html>
407. Carty A. International Legal Personality. Philosophy of International Law. Edinburgh, 2007; online edn, Edinburgh Scholarship Online, 22 Mar. 2012. URL: <https://academic.oup.com/edinburgh-scholarship-online/book/13782>
408. Cassese A. International LAW. Oxford University Press, 2001. 469 p.

409. César Hidalgo. *Why Information Grows: The Evolution of Order, From Atoms to Economies*. New York : Basic Books, 2015. 256 p.
410. Charles Léon Souvay. Leprosy. *Catholic Encyclop.* URL: [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913))
411. Christoffer O. Hernæs. Artificial Intelligence, Legal Responsibility and Civil Rights. Aug 22, 2015. URL: <https://techcrunch.com/2015/08/22/artificial-intelligence-legal-responsibility-and-civil-rights>
412. Charter on the Preservation of Digital Heritage / Records of the General Conference 32nd Session Paris, 29 September to 17 October 2003. Volume 1, Resolutions. Paris, 2004. P. 74–77. URL: <http://portal.unesco.org/en/ev.php> ; URL: [ID=17717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php?URL_ID=17717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html) (дата звернення: 13.11.2021 р.).
413. Charter of Fundamental Rights of The European Union, 18.12.2000. *Official Journal of the European Communities*. C. 364/1. URL: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
414. Cica N. Euthanasia – the Australian Law in an International Context. Part 1: Passive Voluntary Euthanasia. *Parliamentary Library Research Paper*. 1996. № 3. URL: https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/RP9697/97rp3
415. Clapham A. *Human Rights Obligations of Non-State Actors*. Oxford University Press, 2006.
416. Communication in public administration. URL: <http://www.slideshare.net/yhamskiey/communication-in-public-administration>
417. Communication Models and Theories. *Advertising, Publish Relations, Marketing and Consumer Behavior, Interpersonal, Communication, Psychology, Behavioral and Social Science*. URL: <http://www.praccreditation.org/resources/documents/APRSG-Comm-Models.pdf>
418. Communication theory (also communications theory). URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/communication_theory

419. Computing Machinery and Intelligence / A. M. Turing. Source: *Mind*, New Series, Vol. 59, № 236 (Oct., 1950). P. 433–460.
420. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, CETS No. 005, Rome, 1950. The Council of Europe, 1950. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=E NG>
421. Convention on the Rights and Duties of States, Dec. 26, 1933. 165 L.N.T.S. 19.
422. Cooper R. The Use and Abuse of Legal Fictions. *University of Toronto Law Journal*. 1986. № 36. Vol. 4. P. 348.
423. Council Decision 2005/370 of 17 February 2005 on the conclusion, on behalf of the European Community, of the Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters. *Official Journal*. 2005. L 124. P. 1–20.
424. Council of the EU. Press release. 23 February 2022. EU adopts package of sanctions in response to Russian recognition of the non-government controlled areas of the Donetsk and Luhansk oblasts of Ukraine and sending of troops into the region. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/23/russian-recognition-of-the-non-government-controlled-areas-of-the-donetsk-and-luhansk-oblasts-of-ukraine-as-independent-entities-eu-adopts-package-of-sanctions/>
425. Current R. N. The Stimson Doctrine and the Hoover Doctrine. *American Historical Review*. 1954. Vol. 59, № 3. P. 513–542.
426. D'Amato Antony. *Concept of Custom in International Law*. Ithaca, London : Cornell University Press, 1971. 328 p.
427. D'Amato A., Chopra S. K. Whales: Their Emerging Right to Life. *The American Journal of International Law*. 1991. Vol. 85, № 1. P. 21–62.

428. Declaration of Principles Building the Information Society: a global challenge in the new Millennium. WSIS (12 грудня 2003), Doc. WSIS-03 / GENEVA / DOC / 4-E, § 4 і 55.
429. Declaration on Freedom of Communication on the Internet : Committee of Ministers (28 травня 2003). URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680645b44>
430. Declaration on the Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union (16 December 1991). URL: <https://www.dipublico.org/100636/declaration-on-the-guidelines-on-the-recognition-of-new-states-in-eastern-europe-and-in-the-soviet-union-16-december-1991>
431. Diab J. United States Ratification of the American Convention on Human Rights. *Duke Journal of Comparative & International Law*. 1992. Vol. 2. P. 332–333.
432. Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC. *Official Journal*. 2003. L 041. P. 26–32.
433. Dixon M. Textbook on International Law. Oxford : Oxford University Press, 2007. 400 p.
434. Domestication. *Advertising, Publish Relations, Marketing and Consumer Behavior, Interpersonal, Communication, Psychology, Behavioral and Social Science*. URL: <http://communicationtheory.org/domestication/>
435. Donald W. Black. A review of compulsive buying disorder *World Psychiatry*. 2007. C. 14–18.
436. Dudchenko V., Vitman K. Public administration of economic development in the context of the institutional theory. *Baltic Journal of Economic Studies*. Baltija Publishing, 2018. Vol. 4, № 1. P. 139–147.
437. Dugard J. Recognition and the United Nations. Cambridge, 1987. P. 80.
438. Dupui P.-M. The place and role of unilateralism in contemporary international law. *European Journal of International Law*. Vol. 11, № 1. P. 19–29.

439. Duverger, Maurice. *Sociologie de la politique: Éléments de science politique*. N.p., Presses universitaires de France (réédition numérique FeniXX), 1988. P. 101–122.
440. Ehrlich E. *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction Publishers, 2002. 541 p.
441. Elias Norbert. *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Wiley, 2000. P. 232–235.
442. Emanuel E. J., Onwuteaka-Philipsen B. D., Urwin J. W. [et al.]. Attitudes and Practices of Euthanasia and Physician-Assisted Suicide in the United States, Canada, and Europe. *JAMA*. 2016. Vol. 316, № 1. P. 79–90.
443. Erdelez Sanda, O'Hare Sheila. Legal Informatics: Application of Information Technology in Law. *Annual Review of Information Science and Technology*. 32: 367. 1997. URL: <http://surl.li/lxhoh>
444. European Convention on Transfrontier Television. *CETS*. № 132. Strasbourg, 1989. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG> (дата звернення: 13.11.2021).
445. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment. *Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ* (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
446. European Parliament Resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN#BKMD-12>
447. Farlex Partner Medical Dictionary. URL: <https://medicaldictionary.thefreedictionary.com/oniomania>
448. Fesenko M. Conceptual Problems of International and World Order Formation. Modern Historical and Political Issues. *Journal in Historical & Political Sciences*. Chernivtsi : Chernivtsi National University, 2021. Vol. 43. P. 98. DOI: 10.31861/mhpi2021.43.95-103

449. Final Act: United Nations Conference on Freedom of Information, held at Geneva, Switzerland, from 23 March to 21 April, 1948. Econbiz : fine Economic Literature. New York, 1948. URL: <http://surl.li/gltit>
450. Finch R. Legal Fictions. Stanford University Press, 1984. 300 p.
451. Foucault M. The Subject and Power. Critical Inquiry. 1982. Vol. 8, № 4. P. 777–795.
452. Francis Fukuyama. The End of History and the Last Man. P. 199–211.
453. Friedmann W. Legal Theory. 5th ed. London : Stevens & Sons, 1967. 522 p.
454. From Internet to Robotics. URL: <https://cra.org/ccc/wp-content/uploads/sites/2/2016/11/roadmap3-final-rs-1.pdf>
455. Fuller L. Legal Fictions. Stanford : Stanford University Press, 1967. 260 p.
456. Galbraith J. A fine balance: 10 global communication trends policies. URL: <https://www.ipra.org/news/itle/a-fine-balance-10-global-communication-trends/>
457. Gellner E. Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals. USA, Penguin Group, 1996. 240 p.
458. Gentile G. To be or not to be (legally binding)? Judicial review of EU soft law after BT and Fédération Bancaire Française. *Revista de Derecho Comunitario Europeo*. 2021. Vol. 70. P. 981–1005. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/Dialnet-ToBeOrNotToBeLegallyBindingJudicialReviewOfEUSoftL-8195009.pdf>
459. Gianmarco Veruggio and Fiorella Operto. Roboethics : Social and Ethical Implications of Robotics. in B. Siciliano and O. Khatib, ed., Springer Handbook of Robotics, pub. Springer, 2008, p. 1504.
460. Giddens A. Discusses the Globalization Debate. 2002. URL: <https://carnegieendowment.org/2000/07/05/anthony-giddens-discusses-globalization-debate-pub-8655>
461. Gish Jen, Qi Wang. What Social Distancing Reveals about East-West Differences. URL: <https://blogs.scientificamerican.com/observations/what-social-distancing-reveals-about-east-west-differences/>

462. Government Engagement and Communication Strategies with Communities. Institute for Strategic Dialogue. URL: <https://www.counterextremism.org/resources/details/id/540/government-engagement-and-communication-strategies-with-communities>
463. Grant T. D. *The Recognition of States: Law and Practice in Debate and Evolution*. Praeger Publishers, 1999. 230 p.
464. Greig D. *International Law*. London : Butterworths, 1976. 944 p.
465. Grewe W. G. *The Epochs of International Law*. Translated and revised by M. Byers. Walter de Gruyter. Berlin; New York, 2000. 802 p.
466. Guidelines on Regulating Robotics, RoboLaw [online], 22 September 2014. URL: <http://www.robotlaw.eu>
467. Guidelines on Regulating Robotics. 2014. URL: <http://surl.li/mgnzl>
468. Haass R. N. The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance. *Foreign Affairs*. 2008. Vol. 87, № 3 (May - Jun). P. 44–56.
469. Hamelink C. Trends in World Communication. URL: <https://www.religion-online.org/article/trends-in-world-communication/>
470. Hanson S. E. From Culture to Ideology in Comparative Politics. *Comparative Politics*. 2003. Vol. 35, № 3. P. 355–376.
471. Harari Y . N. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow* Harper. Harper, 2017. 464 p.
472. Heywood J. Brian. *Outsourcing Dilemma, The: The Search for Competitiveness*. Financial Times. 1st . Prentice Hall, 2001. 224 p.
473. Higgins R. The Identity of International Law. *International Law. Teaching and Practice* / Ed. by Bin Cheng. London, 1982. P. 37–38.
474. Hill C. Smith M. *International relations and the European Union*. New York : Oxford University Press, 2005. 492 p.
475. Hutchison A. The Whanganui river as a legal person. *Alternative Law Journal*. 2016. Vol. 39. P. 179.
476. ICRC Position on Autonomous Weapon Systems. May 2021. URL: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-position-autonomous-weapon-systems>

477. Intelligent Agents and Their Legal Status. Ankarabarreview. P. 46–54.
478. IOM. Migration and Climate Change. URL: <http://www.iom.int/cms/envmig?jsite=cfa837f7-c6df-4e9b-b15b-4e1ac2a53e05>
479. Jellinek G. Die Lehre von den Staatenverbindungen. München : Bayerische Staatsbibliothek. 440 p.
480. Jeremy Barnett, Adriano Soares. Koshiyama and Philip Treleaven. Algorithms and the Law. URL: <http://www.jeremybarnett.co.uk/algorithms-and-the-law>
481. Johnson, Carolyn Y. (10 березня 2020). Social distancing could buy U.S. valuable time against coronavirus. The Washington Post. Процитовано 11 березня 2020. Pandemic Planning – Social Distancing Fact Sheet.
482. Kalachenkova K. O., Mikhailina T. V. The role of digital rights in the modern states stable development: problems of recognition and legalization. *Науковий вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2023. Вип. 75: ч. 1. С. 91–98.
483. Kaplan M. Macropolitics: Essays on the Philosophy & Science of Politics. Transaction Publishers, 1969. P. 111–123.
484. Karvatska S., Zamorska L., Chepel O., Gnatuyk T., Prodan I. Universality and Modern Individuality Civilization Paradigm in The Field of Human Rights: Dialogue vs Conflict. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10 (3). P. 191–204. DOI: 10.14207/ejsd.2021.v10n3p191
485. Kaufmann A. Concepción hermenéutica del método jurídico. Traducido del alemán. *Persona y Derecho*. 1996. № 35. P. 11–36.
486. Kaufmann A. Gedanken zu einer ontologischen Grundlegung der juristischen Hermeneutik. Memoria del X congreso mundial ordinario de filosofia del derecho y filosofia social (I.V.R.). Symposia II. Volumen VI. Coordinada J., Curiel B. Mexico: Universidad nacional autonoma de Mexico, 1982. P. 5–16.
487. Kelsen H. Principles of International Law. 2nd ed. New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1966. 602 p.
488. Kerridge I., Lowe M., Stewart C. Ethics and law for the health professions. 3rd ed. New South Wales : Federation Press, 2009. 895 p.

489. Kiljunen K. (2004). *The European Constitution in the Making*. Centre for European Policy Studies. URL: <http://aei.pitt.edu/32581/>; Rosenau, J. (1998). *The Future of Politics*. *Future*, 31(9-10). URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0016328799000592>; Amerasinghe, C. F. (1996). *Principles of the Institutional Law of International Organizations*. Cambridge University Press. URL: https://assets.cambridge.org/97805218/37149/frontmatter/9780521837149_frontmatter.pdf
490. Kiljunen Kimmo. *The European Constitution in the Making*. Centre for European Policy Studies, 2004. P. 21–26.
491. Kim Yoon-mi. Korea drafts “Robot Ethics Charter”. *The Korea Herald*, 2007. Apr., 28. URL: <http://surl.li/lxhyr>
492. Knox J. Horizontal Human Rights Law. *The American Journal of International Law*. 2008. Vol. 102, № 1. P. 1–47.
493. Koch v Germany. Application № 497/09. Judgment of 19 July 2012. URL: https://www.hr-dp.org/files/2013/09/05/CASE_OF_KOCH_v._GERMANY_.pdf (дата звернення: 16.12.2021 р.).
494. Lambert and Others v. France. Application № 46043/14. Judgment of June 5 2015. URL: <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2015-06-17/european-court-of-human-rights-france-ruling-on-french-case-of-discontinuation-of-treatment/>
495. Latham R. *The Liberal Moment: Modernity, Security and Making of Postwar International Order*. New York, 1997. P. 17–20. URL: https://www.academia.edu/590115/The_Liberal_Moment_Modernity_Security_and_the_Making_of_Postwar_International_Order
496. Laursen and Chiara Valentini *Mediatization and Government Communication : Press Work in the European Parliament* [Aarhus University, Department of Business Communication, Jens Chr. Skous Vej 2-3, DK-8000 Aarhus C, Denmark]. *The International Journal of Press / Politics*. January 2015. Vol. 20, 1. P. 26–44.

497. Lauterpacht H. The Subjects of International Law. *International Law. Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht*. 1970. Volume I: The General Works. Cambridge : Cambridge University Press. P. 136–150.
498. Lauterpacht H. The Function of Law in the International Community. UK, OUP Oxford, 2011. P. 101–146.
499. Liu S.-I. Arthur Kaufmanns «Dritter Weg» zwischen Naturrecht und Rechtspositivismus. *Verantwortetes Recht. Die Rechtsphilosophie Arthur Kaufmanns*. Hrsg. Neumann U., Hassemer W., Schroth U. Wiesbaden : Steiner-verlag, 2005. S. 39–46.
500. Loizidou v. Turkey (Admissibility), 310 Eur. Ct. H.R. (ser. A), п. 62-63 (1995).
501. Macleod R. D., Wilson D. M., Malpas P. Assisted or hastened death: the healthcare practitioner's dilemma. *Glob J Health Sci*. 2012. № 4. P. 87–98.
502. Malcolm N. Shaw. *International Law*. Cambridge, 2017. 8th edition. 1118 p.
503. Mann M. Jonathan. Health And Human Rights: Protecting Human Rights Is Essential For Promoting Health. *British Medical Journal*. 1996. Vol. 312. № 7036. P. 924–925. URL: <https://www.jstor.org/stable/29731293>
504. Matej Savic. International Legal Order and the Problems of State Sovereignty in the 21st Century. *Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina – Republic of Srpska*. 2017. P. 182–187. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/International_Legal_Order_and_the_Proble
505. Mörth U. *Soft Law in Governance and Regulation: an Interdisciplinary analyses*. 2004. P. 136.
506. Murphy R. *An Introduction to AI Robotics*. Massachusetts : The MIT Press, 200 p.
507. Naisbitt J. *High Tech High Touch: Technology and Our Search for Meaning*. John Naisbitt-Broadway, 1999. 288 p.
508. Nardin T. The international legal order 1919–2019. *International Relations*, 33 (2), P. 157–171.
509. Nathalie Nevejans, Université d'Artois. Centre de Recherche en Droit Ethique et Procédures. European civil law rules in robotics. URL: <http://surl.li/meqdi>

510. National Robotics Initiative 2.0: Ubiquitous Collaborative Robots. URL: <https://www.nsf.gov/pubs/2019/nsf19536/nsf19536>
511. Nef J. Human Security and Mutual Vulnerability: The Global Political Economy of Development and Underdevelopment. 2nd ed. Ottawa, 1999. 245 p.
512. New robot strategy, Japan's Robot Strategy. 10/2/2015. URL: <http://www.meti.go.jp/english/>
513. Nijman J. Paul Ricoeur and International Law: Beyond 'The End of the Subject' – Towards a reconceptualisation of international legal personality. *Leiden Journal of International Law*. 2007. Vol. 20. P. 25–64.
514. Norval D., Gwyther E. Ethical decisions in end-of-life care. *CME*. 2003. Vol. 21, № 5. P. 267–272. URL: <https://www.ajol.info/index.php/cme/article/view/43894>
515. Nuclear Tests (Australia v. France, New Zealand v. France). Judgement, ICJ, Reports. 1974. URL: <https://www.icj-cij.org/case/58>
516. Nys E. The Papacy Considered in Relation to International Law. London: Law Publisher, 1879. 325 p.
517. Pasechnyk O. Suprastatehood and supranationality in the prism of modern international law. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (62). P. 182–188. DOI <https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.17>
518. Pasechnyk O. V., Hendel N. V. International experience in the legal regulation of the circulation of medicines through the prism of the law of the world trade organization (Review). *Wiadomosci lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*. 2018. Vol. 71, is. 3. P. 772–776. URI: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85051690582&partnerID=40&md5=bedba89e73bf39e57f6a3d785eea0a93>
519. Pasechnyk Olena. Anthropological and digital subjects of modern law: before the problem is posed. *Journal of law and political sciences*. 2022. Vol. (34), is. 3. P. 9–26.

520. Pasechnyk Olena. International aspects of intellectual property rights protection. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Vol. 8, № 5. P. 146–157. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-5-146-157>
521. Pecuniary Claims of Danzig Railway Officials Who Have Passed into the Polish Service, Against the Polish Railways Administration) (Advisory Opinion), [1928] PCIJ Ser B. № 15. URL: <https://jusmundi.com/en/document/decision/en-jurisdiction-of-the-courts-of-danzig-advisory-opinion-saturday-3rd-march-1928>
522. Philip Alston. Non-state Actors and Human Rights. Oxford University Press, 2005. P. 12–17.
523. Podbregar N. & Kwiatkowski R. Roboter erkennt sich selbst scinexx. *Hod Lipson Task-agnostic self-modeling machines*. Science Robotics, 2019, № 26. URL: <https://zbruc.eu/node/86643>
524. Politis N. The status of the individual in international law. *The New Aspects of International Law*. 1928.
525. Pretty v. the United Kingdom. Application № 2346/02. Judgment of 29 April 2002. URL: <https://privacylibrary.ccg.nlud.org/case/pretty-vs-united-kingdom>
526. Rachels J. Active and passive euthanasia. *N Engl J Med*. 1975. Jan 9. № 292 (2). P. 78–80. URL: https://sites.ualberta.ca/~bleier/Rachels_Euthanasia.pdf
527. Ray Jarvis. Intelligent Robotics: Past, Present and Future. *International Journal of Computer Science and Applications*. 2008. Vol. 5, № 3. P. 23–35.
528. Raymond Wacks. Understanding Jurisprudence: An Introduction to Legal Theory. Oxford University Press, February 2, 2012. 202 p.
529. Recommendation 263. The digital divide and e-inclusion in the regions. The Council of Europe. 2009. URL: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1612618&SecMode=1&DocId=1359588&Usage=2>

530. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace / Records of the General Conference 32nd Session Paris, 29 September to 17 October 2003, Volume 1, Resolutions. Paris, 2004. P. 70–74. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=17717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 13.11.2021 р.).
531. Reece Lewis. *Legal Fictions in International Law*. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2021. 200 p.
532. Regional Review Committees for Physician-Assisted Death. Annual reports 2002–2014. URL: <https://www.euthanasiecommissie.nl/decommissie/documenten/>
533. Resolution 59 (I) Calling Of An International Conference On Freedom Of Information, UN GA, 14 December 1946. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/1/ares1.htm>
534. Resolution 60/252 World Summit on the Information Society, UNGA, 2006. URL: <http://www.itu.int/en/wtisd/Pages/res60-252.aspx> (дата звернення: 13.11.2021).
535. Riordan M., Hoddeson L., Narayanamurti V. Crystal fire: The birth of the information age. *Physics Today*. 1998. Т. 51. 64 p.
536. Rise of the Machines: Robot industry leads China Manufacturing 2025 strategy. URL: <http://surl.li/memov>
537. Robert G. Gilpin. *The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century*. 2002. 408 p.
538. Robert Jervis. Unipolarity: A Structural Perspective. *World Politics*. Vol. 61, № 1 ; International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity. 2009. P. 188–213.
539. Robertson R. Globalisation or Glocalisation? *Journal of International Communication*. 1994. Vol. 1, № 1. P. 33–52.

540. Roehr B. Assisted dying in US and Canada: controversy subsides after legalisation. *BMJ*. 2018. 360:k503. URL: <https://www.bmj.com/content/360/bmj.k503>
541. Rosenau J. Governance, Order and Change in World Politics. *Governance Without Government: Order and Change in World Politics* / E.-O. Czempiel (eds.). Cambridge and New York : Cambridge University Press, 2001. 174 p.
542. Rosenau J. The Future of Politics. Paper Presented at the 1998 Assembly of the *World Academy of Art and Science on the Global Century*, 1998. № 34. P. 4–25.
543. Rosenau J. *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 247 p.
544. Rostam J. Neuwirth. *Law in the Time of Oxymora: A Synaesthesia of Language, Logic and Law*. Routledge, 2018, 268 p.
545. Sassoli M. Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to be Clarified. *International Law Studies*, 2014, Vol. 90. P. 308-340.
546. Scelle G. *Precis de Droit des Gens, Principes et Systematique*. Vol I. Introduction, le milieu intersocial. 1932. Recueil Sirey, 1932. 312 p.
547. Scholte J. A. *Globalization. A critical Introduction*. London : Palgrave, 2000. 216 p.
548. Schwartz R. Bioethics Policy: Looking Beyond The Power of Sovereign Governments. *Houston Law Review*. 1997. Vol. 33. P. 1.288. URL: <https://houstonlawreview.org/issues>
549. Senden L. *Soft Law in European Community Law*. Portland, 2004. P. 365–366.
550. Sharma D. A Study of Glocalization Concept As A Current Trend in Indian Economy. *SVIM e-Journal of Applied Management*. 2013. Vol. 1, № 1. P. 124–135.
551. Shue H. *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*. Princeton University Press, 1980. P. 52–54.

552. Simma B. From Bilateralism to Community Interest in International Law. *Recueil de Cours*. 1994. Tome 250 de la collection. The Hague; Boston; London : Martinus Nijhoff Publishers, 1997. P. 234–255.
553. Somma A. Some Like it Soft. *Soft Law and Hard Law in the Shaping of European Contract Law. The Politics of the Draft Common Frame of Reference* / ed. A. Somma. 2009. P. 2.
554. Sripan H. Are Robots Human? Nurus Sakinatul Fikriah Mohd Shith Putera, Sheela A/P Jayabalan Faculty of Law [Universiti Teknologi MARA, 40450 Shah Alam, Selangor, Malaysia A Review of the Legal Personality Model].
555. Stanzel V. New Realities in Foreign Affairs: Diplomacy in the 21st Century. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/new-realities-in-foreign-affairs-diplomacy-in-the-21st-century/>
556. Statute of the International Court of Justice. URL: <https://web.archive.org/web/20110629193835/http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0>
557. Stojanovska-Stefanova A., Atanasoski D. State As A Subject Of International Law. URL: <http://www.davidpublisher.com/Public/uploads/Contribute/569c3ed4e0cfc.pdf>
558. Suber P. Against the Sanctity of Life. URL: <https://legacy.earlham.edu/~peters/writing/sanctity.htm>
559. Subjects of International Law. URL: <https://lawexplores.com/subjects-of-international-law/>

560. Tatsiy V. Y., Danilyan O. G. The impact of globalization processes on the legal sphere. *Amazonia Investiga*. 2019. № 8 (22). P. 580–586.
561. Terpan F. Soft law in the European Union-the changing nature of EU law. *European Law Journal*. 2015. № 21 (1). P. 68–96.
562. Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations. 2022. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3989859/files/A_ES-11_L.5-EN.pdf?ln=en
563. Thurman A. Barbados to Become First Sovereign Nation With an Embassy in the Metaverse. *CoinDesk*. Nov 15, 2021. URL: <https://www.coindesk.com/business/2021/11/15/barbados-to-become-first-sovereign-nation-with-an-embassy-in-the-metaverse/>
564. Timotheus Vermeulen, Robin van den Akker. Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010-01-01. T. 2, is. 1. P. 56–77.
565. Tréchet M. Les fictions juridiques. Paris : Dalloz, 1954. 342 p.
566. Trinidadé Cancado A. A. International Law for Humankind : Towards a New Jus Gentium (I). *General Course on Public International Law* (Vol. 316). URL: <http://surl.li/gjviq>
567. Tunis agenda for the information society. WSIS (18 листопада 2005), Doc. WSIS-04 / TUNIS / DOC / 7-E, §4.
568. Turner L. Manifest metamodernista (The metamodernist manifesto, in Russian) (A. Guseva, Trans.). *Zhurnal o metamodernizme (Journal of Metamodernism, in Russian)*. 2011. URL: <http://metamodernizm.ru/manifesto/>

- 569.Ullman R. Redefining Security. *International Security*. 1993. Vol. 8, № 3. P. 113–139.
- 570.Umberto Eco A passo di gambero. Guerre calde e populismo mediatico. Bompiani; Fourth Edition, 2006. 349 p.
- 571.UN Doc. A/RES/32 81 (XXIX)
- 572.UN Doc. CCPR/C/21 /Rev.1/Add.13. Para. 8.
- 573.UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2003/12 /Rev. 2. Para. 1, 15,16, 23.
- 574.UN Guiding Principles on Business and Human Rights. (n.d.). Retrieved February 12, 2020. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/un-guiding-principles>
- 575.UN. High Commissioner For Refugees, Climate Change and Statelessness: an overview (may 15, 2009). URL: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a2d189d3.html>. P. 3.
- 576.United Nations, United Nations Commission on International Trade Law. *Щорічник ЮНСІТРАЛ*. Том XXXIV В: 2003. Комісія Організації Об'єднаних націй з права міжнародної торгівлі. URL: <https://uncitral.un.org/>
- 577.Universal Declaration of Human Rights, UN GA, Resolution 217 A (III). 1948. URL: <http://www.un.org/en/documents/udhr/history.shtml>
- 578.Waltz Kenneth. The Stability of a Bipolar World. *Daedalus, Population, Prediction, Conflict, Existentialism*. 1964. Vol. 93, № 3. P. 881–909.

579. Wedeen L. Conceptualizing Culture: Possibilities for Political Science. *American Political Science Review*. 2002. Vol. 96, 4. P. 713–728.
580. What is Artificial Intelligence? AI Topics. URL: <https://aitopics.org/search>
581. Willick S. *Magazine*. 1983. № 4 (2). P. 5–16.
582. Wilson B. Morality in the Evolution of the Modern Social System. *The British Journal of Sociology*. 1985. № 46.3. P. 316–318.
583. Wyner A. An Ontology in OWL for Legal Case-Based Reasoning. *Artificial Intelligence and Law*. 2008. № 16 (4). P. 361–387.
584. Zdenkowski G. Human Rights and Euthanasia. Occasional Paper of the Human Rights and Equal Opportunity Commission. 1996. № 2. URL: <https://www.humanrights.gov.au/our-work/rights-and-freedoms/projects/human-rights-and-euthanasia>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові
результати дисертації:

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Пасечник О. В. Стандарти організації об'єднаних націй у сфері трансплантації органів і/або тканин, клітин. *Актуальні проблеми політики*. 2019. № 64. С. 253–264. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i64.202>

2. Пасечник О. В. Стандарти всесвітньої організації охорони здоров'я у сфері трансплантації органів та/або тканин, клітин. *Право і суспільство*. 2019. № 5, ч. 2. С. 189–193. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-2-30>

3. Пасечник О. В. Діяльність європейського суду з прав людини у сфері трансплантації органів та тканин людини. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69), № 5. С. 238–242. DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.5/40>

4. Пасечник О. В. Свобода інформації як складова процесу універсалізації права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 398–401. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/100>

5. Пасечник О. В. Універсалізація прав і свобод людини в інформаційній сфері як одна з складових правового розвитку.

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція : зб. наук. праць. Одеса : Гельветика, 2021. № 53. С. 12–15. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.53.3>

6. Пасечник О. В. Етико-правові засади легалізації евтаназії у сучасному світі. *Публічне право*. 2022. № 1. С. 81–89. DOI: 10.32782/2306-9082/2022-45-8

7. Пасечник О. В., Дудченко В. В. Оксюморони метамодерну у правовій реальності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ. 2022. Вип. 1. С. 8–12. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.1.2>

8. Пасечник О. В. Метамодерністське праворозуміння як рефлексія коливань пізнання сучасного права. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2316>

9. Пасечник О. В. Методологічний еkleктизм метамодерністських досліджень держави і права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* / Дніпровський нац. ун-т ім. О. Гончара. 2022. № 3. С. 28–33. DOI <https://doi.org/10.32782/392290>

10. Дудченко В. В., Пасечник О. В. Теоретичні засади міжнародно-правових комунікацій сучасних держав. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки* / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2022. Вип. 92. С. 15–25. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-92-15

11. Пасечник О. В. Теоретико-правовий вимір сучасних форм соціальної комунікації: національний та міжнародний аспекти. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 8–14. DOI

<https://doi.org/10.32840/>

pdu.2022.4.1

12. Пасечник О. В. Синкретика міжнародного правопорядку епохи метамодерну. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 22–26. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.3>

13. Пасечник О. В. Міжнародно-правовий вимір розуміння сучасної держави. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 246–252. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.37>

14. Пасечник О. В. Окремі тенденції моделювання архітектури сучасних міжнародних відносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 129–136. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.17>

15. Пасечник О. В. Щодо перспектив застосування юридичних фікцій у міжнародному праві. *Приватне та публічне право*. 2023. № 1. С. 82–86. DOI [10.32782/2663-5666.2023.1.14](https://doi.org/10.32782/2663-5666.2023.1.14)

16. Дудченко В. В., Пасечник О. В. Тенденції розвитку сучасного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 598–601. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/142>

17. Пасечник О. В. Статика та динамізм міжнародно-правового регулювання в аспекті системи джерел сучасного міжнародного права. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 96–105.

18. Пасечник О. В. Щодо питань розвитку окремих компонентів міжнародної правосуб'єктності. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 2. С. 57–63.

19. Пасечник О. В. Інституціональний вимір міжнародного правопорядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*.

2023. Вип. 2. С. 131–137. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.2.22>

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях:

20. Pasechnyk O. V., Hendel N. V. International experience in the legal regulation of the circulation of medicines through the prism of the law of the world trade organization (Review). *Wiadomosci lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*. 2018. Vol. 71, Is. 3. P. 772–776. URI: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85051690582&partnerID=40&md5=bedba89e73bf39e57f6a3d785eea0a93>

21. Pasechnyk Olena. Anthropological and digital subjects of modern law: before the problem is posed. *Journal of law and political sciences*. 2022. Vol. (34), Is. 3. P. 9–26.

22. Pasechnyk Olena. International aspects of intellectual property rights protection. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga : Baltija Publishing, 2022. Vol. 8, № 5. P. 146–157. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-5-146-157>

23. Pasechnyk O. Suprastatehood and supranationality in the prism of modern international law. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (62). P. 182–188. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.17>

**Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів
дисертації:**

24. Пасечник О. В. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у сфері трансплантації органів, клітин та тканин в Україні. *Розвиток співробітництва між Європейським Союзом та Україною* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Львів : вид-во Львів. політехніки, 2020. С. 44–46.

25. Пасечник О. В. Діджиталізація як інструмент коннекту віртуального світу та правової реальності. *Актуальні питання розвитку правової системи у сучасній Україні* : Всеукр. наук.-практ. конф., м. Рівне, 23–24 груд. 2021 р. Рівне, 2021. С. 10–13.

26. Пасечник О. В. Фактори та засади наукових досліджень в сучасній юриспруденції. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 2–3 квіт. 2021 р. Дніпро : ГО «Правовий світ», 2021. С. 13–16.

27. Пасечник О. В. Синкретичний підхід у сучасній юриспруденції. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 17–18 верес. 2021 р. Львів : Західноукр. організ. «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 12–15.

28. Пасечник О. В. Глокалізація та її вплив на сучасні державу і право. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 28–29 січ. 2022 р. Запоріжжя : Запоріз. міська ГО «Істина», 2022. С. 10–12.

29. Пасечник О. В. Ідеологічне підґрунтя інформаційного суспільства. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11–12 лют. 2022 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2022. С. 9–11.

30. Пасечник О. В. Культурне різноманіття як фактор розвитку світового правопорядку. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 68–71.

31. Пасечник О. В. Соціальне дистанціювання як особливий інструмент глобальної безпеки: теоретико-правовий аспект. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику* : Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 21–22 січ. 2022 р. Харків : Східноукр. наук. юрид. організація, 2022. С. 14–17.

Відомості про апробацію результатів дисертації. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на кафедрі загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» та на кафедрі міжнародного права і порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету.

Основні положення дисертації доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Розвиток співробітництва між Європейським Союзом та Україною» (м. Львів, 20 травня 2023 р.) – особиста участь; «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпро, 2–3 квітня 2021 р.) – особиста участь; «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (м. Львів, 17–18 вересня 2021 р.) – особиста участь; «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р.) – особиста участь; «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, Україна, 11–12 лютого 2022 р.) – особиста участь; «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Харків, 21–22 січня 2022 р.) – особиста участь; «Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених» (м. Одеса, Україна, 18 листопада 2022 р.) – особиста участь, а також Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні питання розвитку правової системи у сучасній Україні» (м. Рівне, 23–24 грудня 2021 р.) – особиста участь.